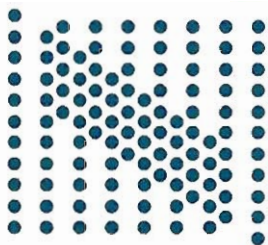
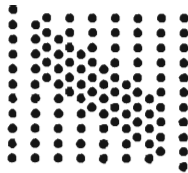

RAZPRAVE in
GRADIVO

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2003

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2003

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja - Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR - EDITORIAL BOARD

Dr. Otto Feinstein, dr. Boris Jesih, dr. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Matjaž Klemenčič, Marinka Lazič, dr. Avguštin Malle, mag. Mojca Medvešek, dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Albina Nečak Lük, Milan Pahor, dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK - EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih

PREVODI - TRANSLATION

Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

LEKTURA - LANGUAGE EDITING

Irena Destovnik

OBLIKOVANJE - DESIGN

Jana Kuharič

TISK - PRINTED BY

Eurota d.o.o.

Z 11 -03- 2004/549

ZALOŽIL IN IZDAL - PUBLISHED AND EDITED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies

SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25-10-964

e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK - REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

REVIJO SOFINANCIRA - CO-FINANCED BY

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Slovenia

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

43

KAZALO

MIRAN KOMAC	
VARSTVO »NOVIH« NARODNIH SKUPNOSTI V SLOVENIJI	6
BORIS KRIVOKAPIC	
ZAŠTITA MANJINA PUTEM BILATERALNIH MEDUNARODNIH SPORAZUMA	34
JERNEJ ZUPANČIČ	
ČEZMEJNE DNEVNE DELOVNE MIGRACIJE V SLOVENSKEM OBMEJNEM PROSTORU	68
HANNAH STARMAN	
»ETNIČNA DEMOKRACIJA«: STRUKTURA NAŠOSTI IN TUJSTVA V IZRAELU	112
SONJA NOVAK LUKANOVIČ	
STALIŠČE PREBIVALCEV NARODNO MEŠANIH OBMOČIJ V SLOVENIJI DO UČENJA JEZIKA VEČINE IN MANJŠINE	138
KATALIN MUNDA HIRNÖK	
ORGANIZIRANOST, MEDIJI IN STIKI SLOVENCEV V SZOMBATHELYU/SOMBOTELU	150
ATTILA KOVÁCS	
ŠTEVILČNI RAZVOJ SLOVENCEV NA MADŽARSKEM V LUČI ZGODOVINSKIH DOGODKOV IN PRIČEVANJ ANKETIRANČEV V SOMBOTELU	164
ALBERT F. REITERER	
SLOVENŠČINA NA KOROŠKEM - SIMBOLIČNA DVOJEZIČNOST	186
JANEZ STERGAR	
OBISK KOROŠKE V ČASU »VOJNE ZA KRAJEVNE NAPISE« (ORTSTAFELKRIEG, ORTSTAFELSTURM) OKTOBRA 1972	202
MÁRIA MOHOS	
SPREMINJANJE UPRAVNIH ODNOSOV V SLOVENSKO-MADŽARSKEM OBMEJNEM PODROČJU V 20. STOLETJU	224
AVGUŠTIN MALLE	
AUGUST WALZL: IM NETZ DER GEHEIMDIENSTE. DIE ALLTAGSREALITÄT POLITISCHER SYSTEME IN ÖSTERREICH	236
VERA KLOPČIČ IN NADA VILHAR	
OKROGLA MIZA »SVETOVNI DAN ROMOV« V LJUBLJANI	239
JERNEJ ZUPANČIČ	
MATJAŽ KIEMENČIČ IN MITJA ŽAGAR: RAZNOLIKOST NARODOV NEKDANJE JUGOSLAVIJE: ZGODOVINSKI PREGLED	241
MITJA ŽAGAR	
PROFESORJU OTTU FEINSTEINU (1930 - 2003) V SLOVO	243
SONJA KURINČIČ MIKUŽ	
BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2002	248
JANEZ STERGAR	
AVGUŠTIN MALLE - 60 LETNIK	292

TABLE OF CONTENTS

MIRAN KOMAC PROTECTION OF »NEW« NATIONAL COMMUNITIES IN SLOVENIA	6
BORIS KRIVOKAPIC PROTECTION OF MINORITIES THROUGH BILATERAL AGREEMENTS	34
JERNEJ ZUPANCIČ CROSSBORDER DAILY LABOUR MIGRATIONS IN THE SLOVENE BORDER REGIONS	68
HANNAH STARMAN »ETHNIC DEMOCRACY«: STRUCTURE THE US AND THE OTHERNESS IN ISRAEL	112
SONJA NOVAK LUKANOVIČ STANDPOINTS OF THE POPULATION IN THE ETHNICALLY MIXED TERRITORIES OF SLOVENIA REGARDING THE STUDY OF MAJORITY AND MINORITY LANGUAGES	138
KATALIN MUNDA HIRNÖK ORGANIZATIONS, MEDIA AND CONTACTS OF SLOVENES IN SZOMBATHELY	150
ATTILA KOVÁCS DEMOGRAPHIC DATA ON SLOVENES IN HUNGARY FROM HISTORIC PERSPECTIVE AND SZOMBATHELY RESPONDENTS' OPINIONS	164
ALBERT F. REITERER THE SLOVENE LANGUAGE IN CARINTHIA - SYMBOLIC BILINGUALISM	186
JANEZ STERGAR THE VISIT TO CARINTHIA IN THE TIME OF »TOPOGRAPHIC SIGNS WAR« (ORTSTAFELKRIEG: ORTSTAFELSTURM) IN OCTOBER 1972	202
MÁRIA MOHOS CHANGES IN PUBLIC ADMINISTRATION ALONG THE HUNGARIAN-SLOVENIAN BORDER IN THE 20TH CENTURY	236
AVGUŠTIN MAILE AUGUST WALZI: IM NETZ DER GEHEIMDIENSTE. DIE ALLTAGSREALITÄT POLITISCHER SYSTEME IN ÖSTERREICH	239
VERA KLOPČIČ AND NADA VILHAR ROUND TABLE: THE WORLD ROMA DAY IN LJUBLJANA	241
JERNEJ ZUPANCIČ MATJAZ KLEMENČIČ AND MITJA ŽAGAR: THE FORMER YUGOSLAVIA'S DIVERSE PEOPLES. A REFERENCE SOURCEBOOK	243
MITJA ŽAGAR IN MEMORIAM OTTO FEINSTEIN (1930 - 2003)	
SONJA KURINČIČ MIKUŽ BIBLIOGRAPHY OF THE INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES CO-WORKERS FOR THE YEAR 2002	248
JANEZ STERGAR AVGUŠTIN MAILE SEXAGENARIAN	292

VARSTVO »NOVIH« NARODNIH SKUPNOSTI V SLOVENIJI

PROTECTION OF »NEW« NATIONAL COMMUNITIES IN SLOVENIA

The author discusses the discrepancy between the model of protection of »classical« national minorities and »new« national communities, populations which emerged as a result of contemporary immigration processes, posing the following questions: are members of »new« minorities discriminated in comparison to members of Italian and Hungarian national communities? Are they discriminated in comparison with members of Roma community? Has the status of »new« national communities radically deteriorated as compared to the period of common Yugoslav state? The article starts with the essential contents of the model of »classical« minorities, and continues with the survey of the status of »new« (immigrant) national communities in the period of the common state. Presented are some viewpoints of the two central ethnic poles: the majority Slovene population and members of »new« national communities. Through the perspective of data, gathered by various research studies and in Slovene public opinion, it seems, that processes of non-developed adaptation are still prevailing, primarily due to the prevalent opinion on the acceptability of one-sided integration policy, based upon the interests of immigrant society. It is also based on processes of non-developed adaptation and cultural pluralism. Perception of Slovene nation as multiethnic entity has not yet gained ground within the group of ethnic Slovenes. There are a number of reasons, mostly on the part of the majority population, though minor »blame« lies upon minority communities as well - perhaps, to start a new period, a serious discussion on the idea of »parent« nation would be necessary. Is this truly the state they or their ancestors emigrated from?

Keywords: Slovenia, minorities, adaptation, the notion of »parent« nation

Avtor razpravlja o razkoraku med modelom varstva »klasičnih« narodnih manjšin in »novih« narodnih skupnosti, populaciji, ki so nastale povečini kot rezultat sodobnih imigracijskih procesov. Avtor postavi naslednja vprašanja: so pripadniki »novih« manjšin diskriminirani v primerjavi s pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti? So pripadniki »novih« narodnih skupnosti diskriminirani v primerjavi s pripadniki romske skupnosti? Ali se je položaj »novih« narodnih skupnosti radikalno poslabšal v primerjavi z obdobjem bivanja v skupni jugoslovanski državi? V članku je najprej govora o bistvenih vsebinah modela »klasičnih« manjšin. Razprava se nadaljuje s prikazom položaja »novih« (imigrantskih) narodnih skupnosti v obdobju bivanja v skupni državi. Predstavljena pa so tudi nekatera stališča obeh osrednjih etničnih polov: večinske slovenske populacije in pripadnikov »novih« narodnih skupnosti. Merjeno skozi optiko podatkov različnih raziskav in slovenskega javnega mnenja se zdi, da še vedno prevladujejo procesi nerazvite adaptacije; primarno zaradi prevladujočega mnenja o sprejemljivosti enostranske integracijske politike, ki temelji na interesih imigrantske družbe; na procesih nerazvite adaptacije in nerazvitega kulturnega pluralizma. Percepcija slovenske nacije kot večetnične tvorbe se znotraj skupine etničnih Slovencev še ni »udomačila«. Razlogov je seveda več. Pretežni del jih gre seveda pripisati večinski populaciji; drobec »krivde« pa morda leži tudi na manjšinskih skupnostih - morda bi za začetek novega obdobja vsi potrebovali resno razpravo o pojmu »matična domovina«. Je to res država iz katere so se priselili sami ali so se priselili njihovi predniki?

Ključne besede: Slovenija, manjšine, adaptacija, pojem »matične« domovine

UVOD

Iz kopice dokumentov, ki so nastali v procesu osamosvajanja Slovenije, je mogoče razbrati, da je temeljna vloga novo nastale države ohranjanje, promocija in razvoj slovenskega naroda v vsej njegovi državni večplastnosti (»matični« narod, slovenske manjšine v sosednjih državah, zdomci in izseljenci). O ostalih delih slovenske nacije¹ je v teh dokumentih mogoče najti omejene zapise. Največ je zapisanega o italijanski in madžarski manjšini.² Rudimentarne pa so zaveze o urejanju položaja pripadnikov drugih narodov nekdanje skupne jugoslovanske države. Skromne določbe je mogoče najti le v Izjavi o dobrih namelih, kjer je v 2. odstavku 1. točke zapisano: »Slovenska država zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti tudi v samostojni republiki Sloveniji vse pravice, kakor so določene z ustavo in zakoni ter mednarodnimi akti, ki jih je sklenila in jih priznava SFRJ. Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo.«³

V Ustavnem zakonu za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije pa je zapisano: »Državljeni drugih republik, ki so na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990 imeli prijavljeno stalno prebivališče v Republiki in tukaj tudi dejansko živijo, so do pridobitve državljanstva Republike Slovenije po 40. členu zakona o državljanstvu Republike Slovenije oziroma do izteka rokov po 81. členu zakona o tujcih izenačeni v pravicah in dolžnostih z državljani Republike Slovenije, razen v primerih iz 16. člena tega zakona.«⁴

V Ustavi Republike Slovenije posebnih določb o varovanju teh skupnosti ni. Če odmislimo določilo 61. člena Ustave Republike Slovenije, ki pravi: »Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Nabor določb je skromen, še posebno, če ga primerjamo z naborom pravic, ki jih slovenska ustava »priznava« italijanski in madžarski narodni skupnosti ter Romom. Je mogoče na podlagi zapisanega trditi, da Republika Slovenija diskriminira »manjšinske« narodne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Hrvatov, Srbov, itd., ki že po številu

* * *

¹ Slovensko nacijo pojmem kot zbir stalnih prebivalcev Republike Slovenije. Slovensko nacijo pojmem primarno kot politični in ne kot etnični konstrukt.

² Glej o tem podrobneje Komac, Miran 1999: Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1999.

³ Izjava o dobrih namelih. Uradni list R. Slovenije, št. 44/1990, str. 2034.

⁴ Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 1/1991.

nekajkrat presegajo število »klasičnih« narodnih skupnosti? Je bila tem skupnostim in njihovim pripadnikom odvzeta kakšna posebna pravica, ki so jo imeli v prejšnji državni ureditvi?

Za odgovor na to vprašanje potrebujemo več podatkov, zgolj navajanje »obilnih« številk problema ne razrešuje! Ker se občasno sliši, da je treba varstvo »novih« narodnih skupnosti postaviti na skupni imenovalec z italijansko in madžarsko narodno skupnostjo, velja omeniti ključne pojme v modelu varstva manjšin v Sloveniji.

Mnogi analitiki postavljajo v ospredje pojem **avtohtonosti** pač zato, ker ustava govori o avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti. Vendar je razglabljanje o avtohtonosti jalovo početje – nimamo pravno veljavne definicije tega pojma! Edini »namig« na temo definicije avtohtonosti najdemo v odločbi Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. 844 iz leta 1998,⁵ v kateri je bilo samoupravnim narodnim skupnostim naloženo, da pripravijo kriterije za vpis v poseben volilni imenik pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti. Glede na to, da je v ustavi govora o avtohtonih narodnih skupnostih, je mogoče sklepati, da so kriteriji, ki naj bi jih samoupravne narodne skupnosti določile za vpis v poseben volilni imenik hkrati kriteriji za določanje avtohtonosti. Zakon o evidenci volilne pravice⁶ v 35. členu pravi:

»(...) V volilni imenik državljanov RS, pripadnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti vpiše komisija samoupravne narodne skupnosti državljana RS, ki je pripadnik avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti.

Pripadnost italijanski oziroma madžarski narodni skupnosti se ugotavlja na podlagi izjave državljana RS oziroma na podlagi vpisa v volilni imenik državljanov RS, pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na preteklih volitvah. V primeru dvoma se ravna v skladu z zakonom, ki ureja splošni upravni postopek. Če niso izpolnjeni pogoji za vpis, komisija o tem izda odločbo.

Samoupravna narodna skupnost predpiše podrobnejša merila za izpolnjevanje pogoja iz tretjega in četrtega odstavka tega člena.«

Zakon govori tudi o volilnem imeniku državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti. V 41. členu je zapisano:

»Volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti, na območju, kjer ta skupnost živi, sestavi posebna komisija, ki se na predlog društev oziroma zvez društev pripadnikov romske skupnosti imenuje občinski svet.

* * *

⁵ Uradni list RS, št. 20/1998

⁶ Uradni list RS, št. 52/2002

Za vsako volišče se stavi poseben volilni imenik.

V volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti, vpiše komisija državljana RS, ki je pripadnik romske skupnosti.

Pripadnost romski skupnosti se ugotavlja na podlagi izjave državljana RS oziroma na podlagi vpisa v volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti na preteklih volitvah. V primeru dvoma se ravna v skladu z zakonom, ki ureja splošni upravni postopek. Če niso izpolnjeni pogoji za vpis, komisija o tem izda odločbo.

Komisija lahko določi podrobnejša merila za izpolnjevanje pogoja iz tretjega in četrtega odstavka tega člena.«

Na žalost **Samoupravne narodne skupnosti niso izdelale** podrobnejših kriterijev za vpis v poseben volilni imenik pripadnikov narodnih skupnosti. Vpis temelji na »zaupanju« in drugih »kriterijih«. Kako bi izbrani pristop prestal preizkus v upravnem sporu, ne vemo, saj sodna praksa iz tega naslova ne obstaja.

Verjetno se je razprava o avtohtonosti zdela močno zapletena tudi sestavljalcem sodobne zakonodaje s področja varstva »klasičnih« narodnih manjšin. Izhod iz zagate je bil narejen tako, da je bil v izhodišče varstva »klasičnih« manjšinskih skupnosti (Italijanov in Madžarov) postavljen pojem **narodnostno mešano ozemlje**.

Narodnostno mešano ozemlje je sestavljeno iz območij naselij posamezne občine, na katerem, bolj ali manj strnjeno, prebivajo pripadniki določene (avtohtone) narodne skupnosti. Nikjer ni določeno, kateri kriteriji so bili uporabljeni pri določanju tega ozemlja. Sklepamo lahko, da je na odločitev o tem, katero ozemlje naj se »proglasi« kot narodnostno mešano ozemlje, vplivalo objektivno dejstvo dolgotrajne, permanentne in prepoznavne prisotnosti pripadnikov določene narodne skupnosti na določenem ozemlju. Njihov poselitveni prostor se je ohranil kljub vojnim vihram, spreminjanju meja in etničnemu »čiščenju«.

Pred nadaljevanjem razprave velja poudariti ključne elemente v obstoječem modelu varovanja manjšin. Poleg že omenjenega narodnostno mešanega ozemlja je treba omeniti še:

- a) **kolektivne pravice** – nabor »posebnih« manjšinskih pravic. Te pripadajo narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od posameznikov, pripadnikov narodnih skupnosti pa je odvisno, kdaj in v kolikšni meri se bodo »podeljenih« posebnih pravic posluževali. Velja poudariti, da nabor posebnih manjšinskih pravic ni pogojen s številčno klavzulo; in

- b) model varovanja narodnih skupnosti **zadeva vse prebivalce določenega narodnostno mešanega ozemlja**, ne samo pripadnike narodnih skupnosti. Na primer, tudi pripadniki večinskega naroda so dolžni imeti dvojezične osebne dokumente, v šolah se morajo učiti manjšinskega jezika, itd. In nenazadnje, narodnostno mešano ozemlje mora biti javno »obelodanjeno«! Toponomastika mora biti dvojezična, prav tako javna obvestila in poslovanje javnih in zasebnih uradov ter ustanov; obvezna je raba narodnih simbolov, zastav na primer. Pojem narodnostno mešanega ozemlja lahko asociira na »rezervatni« tip varstva manjšin, ki je pogosto inkompatibilen s sodobnimi mobilnostnimi potrebami posameznika, torej tudi pripadnika manjšinskih skupnosti. Da bi vsaj nekoliko omilili skicirani »rezervatni« model varstva manjšin, sta bili dodani dve pravici, ki ju pripadniki narodnih skupnosti uresničijo tudi v primeru, če ne živijo na narodnostno mešanem ozemlju: a) imajo pravico do vpisa v posebni volilni imenik narodnih skupnosti za izvolitev poslanca narodnosti v državni zbor; in b) imajo pravico do učenja maternega jezika, če se k pouku prijavi vsaj pet otrok.

V strokovni literaturi je bilo že večkrat zapisano, da so se ob koncu 60., posebno intenzivno pa po letu 1970 pričeli pomembni selitveni tokovi proti razvitejšim predelom Jugoslavije, posebej Sloveniji. To pa seveda ne pomeni, da pred tem datumom (obdobjem) prebivalcev neslovenskega etničnega pokolenja na slovenskem ozemlju ni bilo. Še posebno nenavadno bi bilo, če v obmejnem prostoru ne bi bilo pripadnikov sosednjih narodov, saj stične točke med narodi niso jasno določene mejne črte, ampak narodnostno mešana ozemlja. Opozorilo na potrebo po ohranjanju »avtohtonih« poselitvenih prostorov hrvaškega in srbskega življa je staro že dobrih deset let. Ob pripravljanju nove slovenske ustave leta 1990 je Inštitut za narodnostna vprašanja pripravil obsežno razpravo o problematiki varstva narodnih manjšin v Sloveniji. V tej razpravi je bilo opozorjeno tudi na problematiko varovanja drugih narodnih skupnosti, poleg Italijanov in Madžarov. V publikaciji, ki je izšla ob tej razpravi, smo zapisali, da bi bilo nujno razmisliti še o položaju nekaterih drugih etničnih skupnosti, ki poleg italijanske in madžarske ter Romov avtohtono živijo na ozemlju Slovenije. »Srbi (na obmejnem območju v Beli krajini), Hrvati (na nekaterih obmejnih območjih), sproža pa se tudi vprašanje obstoja nemške etnične skupnosti (za katero je dolgo veljalo prepričanje, da v Sloveniji ne obstaja več).«⁷

Toda populacije Srbov in Hrvatov, ki razpršeno bivajo po Sloveniji, niso rezultat odhajanja pripadnikov teh narodov iz »avtohtonega« poselitvenega prostora (razen v posamičnih primerih), ampak so rezultat **sodobnih migracijskih pro-**

* * *

⁷ Narodnost - manjšina ali skupnost. Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji (ur.: Miran Komac). Razprave in gradivo, 24, INV, Ljubljana, november 1990, str. 133.

cesov iz drugih območij nekdanje skupne jugoslovanske države. Ta ugotovitev pa ne osvobaja države od razmisleka o ustreznih modelih varovanja kulturne dediščine («avtohtonih») neslovenskih populacij, ki živijo na ozemlju ob južni slovenski državni meji. Kje bi »avtohtona« poselitvena območja Srbov in Hrvatov bila? Razpoznaven vitalen poselitveni prostor, ki ga beležimo tudi v strokovni literaturi, imajo Srbi v Beli krajini,⁸ v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. Več težav imamo pri določanju hrvaškega poselitvenega prostora. Katera območja naj bi to bila? Resnici na ljubo je treba zapisati, da si pri določanju še vedno vitalnega »hrvaškega avtohtonega« poselitvenega prostora še raziskovalci niso povsem enotni.⁹

Naj bo iskanje korenin daleč v preteklost še tako mamljivo, je to brez prave vrednosti, če so procesi etničnega stapljanja (asimilacije) povsem spremenili etnično podobo določenega ozemlja. Poskusi nadomeščanja sodobnega narodnega načela (dejstev!!) z zgodovinskim načelom so se na koncu vedno »poosebili« v skladovnicah mrtvih in pohabljenih.

Potrditev zapisa o »novodobnosti« populacij, ki so predmet našega zanimanja, je mogoče najti tako v rezultatih popisa iz leta 1991¹⁰ kot popisa iz leta 2002. Rezultati popisa iz leta 2002 kažejo, da se odstotek v Sloveniji rojenih pripadnikov narodov nekdanje skupne države giblje med 22,9 odstotka (Makedonci) in 34 odstotkov (Črnogorci in Srbi).

* * *

⁸ O uskoških populacijah glej podrobneje:

Valvazor, Janez Vajkard 1984: Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Gruđen, Josip 1992: Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva. Celje.

Terseglav, Marko 1996: Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. ZRC SAZU. Ljubljana.

Filipović S, Milenko 1970: Srbska naselja u Beloj krajini. Radovi ANU BiH, knj. 12. Sarajevo, str.147–238.

Dražumerič, Marinka; Terseglav, Marko 1987: Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. V: Traditioes. Inštitut za slovensko narodopisje. Ljubljana, str. 205–245.

Mal, Josip 1911: Žubmerak in Marindol (zgodovinska črtica). V: Dom in svet XXIV. Ljubljana, str. 266–269; 313–315.

Županič, Niko 1912: Žumberčani i Marindolci. Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. V: Prosvetni glasnik. Beograd, str. 5–49.

Skarić, Vladimir 1924: Odakle su žumberački Uskoci? V: Glasnik geografskog društva, knj. X. Beograd, str. 46–58.

Štrumbelj, Žarko 1991: Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. V: Arhivi. Ljubljana.

⁹ O Hrvatih v Sloveniji glej podrobneje:

Kos, Dušan 1987: Bela krajina v poznem srednjem veku. Zbirka Zgodovinskega časopisa št. 4. Ljubljana

Valvazor, Janez Vajkard 1984: Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga. Ljubljana, str. 127–128.

Kržišnik – Bukič, Vera 1997: Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana.

Kržišnik – Bukič, Vera (ur) 1999: Slovensko - Hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana.

Hrvati u Sloveniji: Institut za migracije i narodnosti. Zagreb, 1997.

¹⁰ O rezultatih popisa prebivalstva leta 1991 glej: Miran Komac, Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika, Razprave in gradivo, INV, Ljubljana, 1996, št.32, str.73-115,

Včasih se slišijo mnenja, da bi, če sledimo dikciji slovenske ustave, tudi te populacije veljalo preprosto imenovati narodne manjšine, oziroma **narodne skupnosti**. In takšnemu poimenovanju (in **uradnemu priznanju**)¹¹ naj sledi ustrezno izenačenje nabora »posebnih« pravic »novih« manjšin s pravicami »klasičnih« manjšin. Takšen »avtomatizem« zna povzročiti obilico »težav«. V slovenskem prostoru so s pojmom narodne skupnosti (manjšine) poimenovali tiste populacije (kot smo že ugotavljali), ki so ostale potem, ko je večji ali pretežni del naroda, ki mu manjšina v etničnem smislu pripada, oblikoval svojo državo zunaj njenih meja in živi v bolj ali manj strnjeni obliki (najpogosteje) na obmejnem ozemlju sosednje države ter se od večinskega naroda države, v kateri živi, razlikuje po jeziku in kulturi. Dodaja se še stremljenje po ohranjanju omenjenih narodnostnih posebnosti. Ključnega pomena za priznanje avtohtonosti je dolgotrajno, permanentno in prepoznavno naseljevanje določenega ozemlja.

Ali bi bilo možno oporo za priznanje posebnega manjšinskega statusa poiskati v mednarodnih dokumentih? V »klasični« teoriji varstva manjšin se izraz etnična, narodna ali jezikovna manjšina ne nanaša na kategorijo migrantov in njihovih družinskih članov; izvzete so skupine beguncev in vsi tisti, ki iščejo politično zatočišče, čeprav imajo običajno različna etnična obeležja od večinske populacije in se njihov status pogosto modificira in začasnega v stalnega. In končno, med klasične manjšine ne štejemo tiste populacije, ki so bile nasilno preseljene. Nedvomno bo treba v prihodnje obravnavati v sklopu »varstva manjšin« tudi te populacije, saj jih v osnovi pestijo podobni problemi ohranjanja identitete, kot klasične narodne manjšine.

Problem **definicije manjšin** je permanentno obstoječ sindrom v celotni zgodovini t. im. manjšinskega varstva. Mnogi so poskušali najti čudežno formulo obče sprejemljivosti. Neuspešno. Do sedaj še nobenemu mednarodnemu forumu

* * *

¹¹ Problematika **priznanja manjšine** in z njim povezana problematika varstva manjšin sodi v železni zbir problemov, povezanih z manjšinskim varstvom. V študiji posebnega poročevalca OZN Francesca Capotortija z naslovom *The Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* avtor ugotavlja, da država neko manjšino lahko prizna na različne načine: s priznanjem statusa pravne osebe, s sprejetjem posebnih ukrepov za zaščito njene identitete ali pa s parcialnim zagotavljanjem nekaterih pravic. Temeljnega pomena je, da mednarodna zaščita manjšin ni odvisna od uradnega priznanja njihovega obstoja. Seveda pa uradno priznanje manjšine v praksi izboljša položaj te manjšine. Problem priznanja ima po Capotortiju dva aspekta: po eni strani gre za priznanje določene skupine kot manjšine, po drugi strani pa za ugotovitev pripadnosti posameznika manjšini. Capotorti ugotavlja, da je glede teh vprašanj odnos od države do države različen pa tudi znotraj določene države so nekatere manjšine priznane, druge pa ne. Poudarja tudi, da načelnih ustavnih določil o nediskriminaciji na bazi rase, spola, jezika ali vere ni mogoče razlagati kot priznanje manjšin. Podobno velja za uradne statistike; te sicer z navedbo določenih etničnih ali jezikovnih kategorij dokazujejo obstoj manjšin, ne pomenijo pa še uradnega priznanja teh manjšin. O študiji glej podrobneje v Türk, Danilo 1979: Študija OZN o pravicah pripadnikov manjšin. V: Razprave in gradivo št 9, 10. INV. Ljubljana, str. 13.

ali organizaciji (in še manj znanstveniku) ni uspelo pripraviti nekaj, kar bi bilo sprejemljivo za vse ali vsaj za pretežni del držav. Nekaj primerov iz sodobne zgodovine: Evropska komisija za demokracijo skozi pravo je leta 1991 izdelala naslednjo definicijo: »Manjšina predstavlja skupino, ki je številčno manjša v primerjavi s številom prebivalstva države, katere državljani so, ter imajo različne etnične, religiozne ali lingvistične značilnosti od ostale populacije; vodilo njihovega delovanja je težnja po ohranjanju svoje kulture, tradicij, vere ali jezika.«

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je v prizadevanjih po razjasnitvi dilem, ki zadevajo problematiko definicije, pripravila posebno priporočilo (št. 1201/1993 z dne 1. februarja 1993), v katerem so zapisali, da se »pojmem narodne manjšine nanaša na skupino oseb v določeni državi, ki

- a/ živijo na ozemlju te države in so njeni državljani,
- b/ ohranjajo dolgotrajne, čvrste in trajne vezi s to državo,
- c/ imajo različne etnične, kulturne ali jezikovne značilnosti,
- č/ so kljub njihovem manjšemu številu dovolj reprezentativni v primerjavi z ostalo populacijo države ali populacijo določenega območja te države,
- d/ želijo ohraniti značilnosti, ki predstavljajo njihovo skupinsko identiteto, kar vključuje njihovo kulturo, tradicije, religijo ali jezik.«

Podobno razlago je mogoče najti tudi v Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih, kjer je določeno, da so predmet zaščite po tej listini jeziki, ki »(i) jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljani te države, ki tvorijo skupino, številčno manjšo od preostalega dela populacije te države, in (ii) ki se ločijo od uradnega jezika (uradnih jezikov) te države. Izraz ne vključuje niti narečij uradnega jezika (uradnih jezikov) države, niti jezikov migrantov.«¹²

Vsaka družbena skupina, ki jo je mogoče uvrstiti znotraj tega okvira, ima pravico, da je priznana kot posebna etnična skupina. Ta pravica, **pravica do priznanja**, je razvidna iz množice mednarodnih listin: v Priporočilu št. 1134/1990 Sveta Evrope, čl. 11, je zapisano: »Narodne manjšine morajo imeti pravico do priznanja.«

Evropski parlament je v »Resoluciji o državljanstvu skupnosti«, sprejeti 21. nov. 1991, v čl. 3 zapisal: »Evropska skupnost in njeni člani, zavedajoč se, da je bogastvo evropske kulturne dediščine primarno povezano z njeno različnostjo, priznavajo obstoj etničnih in/ali jezikovnih manjšin. Članice bodo sprejele ustrezne nujne ukrepe, ki bodo omogočili ohranitev in svoboden razvoj njihove jezikovne in kulturne identitete.«

* * *

¹² Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Uradni list RS-MP, 17/2000

Pripadnost določeni etnični skupini mora biti **stvar individualne izbire**. To dejstvo so poudarili na srečanju KEVS v Kopenhagnu leta 1990, v čl. 32 zaključnega dokumenta; poudarja ga Evropska komisija za demokracijo skozi pravo (1991, čl. 2); prisotno je bilo tudi na haaški mirovni konferenci o Jugoslaviji, kjer je v jugoslovanskem predlogu (18. oktober 1991) zapisano: »Osebe, ki pripadajo narodni ali etnični manjšini, bodo imele pravico, da same odločijo, kateri narodni ali etnični skupini želijo pripadati.«

Seveda pa ta svobodna izbira pripadnosti ni mišljena kot prosto »sprehajanje« med etničnimi skupinami v skladu s trenutnimi utilitarističnimi potrebami – pripadnost je, kot smo že ugotavljali, povezana z objektivnimi značilnostmi, ki so vezane na individualno identiteto.

Velja poudariti še eno izjemno pomembno obvezo držav: **države se morajo vzdržati ukrepov nasilne asimilacije**.

Nad vse pomembna pa je tudi naslednja opomba. V teoriji varstva »klasičnih« manjšin se izraz etnična, narodna ali jezikovna manjšina **ne nanaša** na kategorijo migrantov in njihovih družinskih članov; izvzete so skupine beguncev in vsi tisti, ki iščejo politično zatočišče, čeprav imajo običajno različna etnična obeležja od večinske populacije in se njihov status pogosto modificira iz začasnega v stalnega. In končno, med klasične manjšine ne štejemo tistih populacij, ki so bile nasilno preseljene. **Zapisano pa ne pomeni, da je država (ali države) »oproščena« varovanja etničnih posebnosti »novih« narodnih skupnosti.** Tudi te skupnosti morajo biti deležne enake obravnave, kot jo imajo pripadniki »klasičnih« narodnih skupnosti. Nedvomno bo treba v prihodnje obravnavati v sklopu »Varstva manjšin« tudi te populacije, saj jih v osnovi pestijo podobni problemi ohranjanja identitete, kot klasične narodne manjšine. **Toda to ne pomeni, da je možno, ali nujno, ali celo obvezno uporabiti iste metode, ki so bile uporabljene pri varovanju »klasičnih« narodnih skupnosti.**

Iz zapsanega je mogoče razbrati, da ni posebno oprijemljivih napotkov, ali celo pravno obvezujočih določb, ki bi predpisovale načine »podeljevanja« manjšinskega statusa.. Države imajo suvereno diskrecijsko pravico, da svobodno odločajo o tem, komu bodo »podelile« manjšinski status. Formalno pravno bi bilo težko trditi, da Slovenija zanika obstoj »novih« narodnih manjšin – če sledimo Capotortijevi razlagi, zapisani v eni prejšnjih opomb. Slovenija priznava legitimne predstavnike teh skupnosti in finančno podpira (resda v zelo, zelo skromnem obsegu) kulturno delovanje »novih« narodnih skupnosti. Toda bilo bi nespametno, če bi se država pri urejanju položaja teh skupnosti zadovoljila z zagotavljanjem minimalnih standardov.

Morda bo kdo pripomnil, da sta bila priznanje in zahteva po varovanju manjšin pogosto pogoja za priznanje novonastalih in/ali povečanih držav. Drži. To

velja vsaj od berlinskega kongresa leta 1878 dalje. Toda res je tudi, da ta pogoj ni bi sprejet kot univerzalno načelo. Veljalo je kot načelo, ki so ga najmočnejše države vsilile šibkejšim z namenim, da si zagotovijo možnost poseganja v notranje zadeve novonastalih in/ali povečanih držav.

Zahteva po varovanju narodnih manjšin je zapisana med pogoji, ki jih je EU določila za priznanje novih držav na področju nekdanje Jugoslavije v t. im. kopenhagenskih kriterijih. Glede na to, da v poročilih EU ni opaziti pripomb na temo varstva manjšin, lahko sklepamo, da je to področje v Sloveniji »zgodno« urejeno.

Kaj pa **slovenski nacionalni standardi**? Standardov za priznanje manjšinskega statusa določeni narodni skupnosti Slovenija nima. Iz obstoječega modela varstva manjšin je mogoče sklepati, da je za priznanje »avtohtone« narodne skupnosti ključnega pomena dolgotrajno, permanentno in prepoznavno naseljevanje določenega ozemlja. Katere skupnosti (poleg italijanske in madžarske) bi to bile? Pa tudi ko bi določili nabor »avtohtonih« narodnih skupnosti, problema ne bi razrešili. Verjetno bi se pojavil še kakšen dodaten!! Na primer, če bi želeli slediti obstoječemu modelu varstva manjšin, bi morali najprej **določiti njihov zgodovinski poselitveni prostor** (torej določiti narodnostno mešano ozemlje). Brez teh opredelitev bi se prav lahko našel kakšen gorečnejš, ki bi v luči formalno-pravne nediskriminacijske obravnave posameznih narodnih manjšin terjal preoblikovanje celotnega slovenskega ozemlja v večjezično državno skupnost.

I. IZVORI ETNIČNE PLURALNOSTI NA SLOVENSKEM

Migracijski procesi med Slovenijo in ostalimi območji Jugoslavije so se odvijali v celotnem obdobju njenega obstoja. Če za obdobje med obema vojnoma velja, da so bili migracijski procesi šibki, pa je bilo obdobje po drugi svetovni vojni mnogo bolj dinamično.

Rekonstrukcija migracijskih procesov na območju Slovenije po letu 1954¹³ pokaže, da so priselitve rahlo naraščale do prve polovice sedemdesetih let. Sledi rahel zastoj, ki je bil le »uvod v najbolj intenzivno priseljevanje v Slovenijo v drugi polovici sedemdesetih let.«¹⁴ Povsem natančnih podatkov o migracijskih procesih

* * *

¹³ Natančnih podatkov o migracijskih tokovih do leta 1954 ni. Register prebivalstva, ki bi nudil osnovne tekoče podatke o selitvenih tokovih, je bil vzpostavljen leta 1954, vendar so strokovnjaki prepričani, da so podatki kredibilni šele od leta 1955 dalje.

Glej tudi: Dolenc, Danilo 2003: Migracije iz območij nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki (magistrsko delo). Univerza v Ljubljani, FF, Ljubljana.

¹⁴ Malačič, J.: prav tam, str. 305.

po drugi svetovni vojni nimamo. Po mnenju analitikov statističnega gradiva, naj podatki o migracijskih procesih (iz redne statistike) v obdobju 1945 (oz. 1954)–1990 ne bi prikazovali celovite slike migracijskih procesov. Ti tokovi naj bi bili **obsežnejši** od številke, ki jih je zabeležila uradna redna statistika. Trditev se zdi smiselna, saj so do leta 1990 migracijski tokovi potekali znotraj skupne države, in verjeti je, da mnogi migranti svojega prihoda v imigrantsko okolje preprosto niso prijavili. Zato je treba številke o migracijskih tokovih, ki so pripravljene na podlagi redne statistike, **primarno obravnavati kot pomagalo za ugotavljanje migracijskih trendov in ne kot zadosten vir za ugotavljanje natančnega števila oseb**, ki so bile v teh procesih udeležene.

Ob popisu prebivalstva leta 1961 je še mogoče govoriti o narodno homogeni populaciji Slovenije, saj število tistih, ki so se opredelili kot ne-Slovenci, dosega komaj 4.35 odstotka prebivalstva Republike Slovenije. Opazni pa so pomembni premiki znotraj posameznih narodnostnih skupin. Število Hrvatov se poveča za skoraj 75 odstotkov (od 17.978 na 31.429 oseb), Srbov za dobrih 20 odstotkov. Model ekstenzivne ekonomije, vpeljan v 60. letih in intenzivno prakticiran v naslednjih 25 letih, je pomembno spremenil narodnostno podobo Slovenije. Ekstenzivna ekonomija je generirala potrebo po številni delovni sili. Ker je v »domaćem« okolju ni bilo mogoče najti, jo je bilo treba »uvoziti«. Seveda iz drugih območij Jugoslavije, koder je tako ali tako vladala precejšnja stopnja nezaposlenosti. Še na dva procesa, ki sta pogojevala imigracijo v Slovenijo, je treba spomniti. Prvi je naftna kriza v začetku sedemdesetih let, ki je v zahodnoevropskih državah vodila v recesijo in prestrukturiranje gospodarstva, kar je zmanjševalo potrebo po novih imigrantih. Ti so se v dobršni meri zaposlovali v Sloveniji, ki je zaradi ekstenzivnega modela gospodarskega razvoja potrebovala svežo delovno silo. Drugi vzrok pa gre iskati v specifičnostih jugoslovanskega gospodarskega sistema – ta ni spodbujal selitve kapitala, ampak selitev delovne sile.¹⁵

Za našo razpravo je pomembna ugotovitev, da so migracijski procesi spremenjali narodno sestavo prebivalstva Slovenije. Odstotek tistih, ki so se opredelili kot Slovenci je ob popisu leta 1953 znašal 96.52 odstotka prebivalcev SR Slovenije; leta 1961: 96.65 odstotka; leta 1971: 94.04 odstotka; leta je 1981 znašal 90.77 odstotka in leta 1991 88.31 odstotka. Ob popisu leta 2002 je delež prebivalcev Slovenije, ki so se opredelili kot Slovenci, znašal 83.06 odstotka.

Radikalne spremembe pri poizvedovanju prebivalstva po narodni pripadnosti so povzročale različne komentarje. Običajno se gibljejo med dvema poloma: od poudarjanja »indiferentnosti« Slovencev do narodne pripadnosti, posebno mlaj-

* * *

¹⁵ Glej o tem podrobneje: Malačič, J. 1989: Medurepubličke i vanjske migracije u Sloveniji od sredine 1959-ih godina – ekonomski uzroci i posljedice. V: Migracijske teme 4. Zagreb, str. 325–339.

ših generacij, pa do razmišljanja o etničnem čiščenju, ki naj bi ga opravila Slovenija v desetletju po osamosvojitvi. Pri raziskovanju ni modro izključiti nobene predpostavke. Toda preden komentiramo zapisane trditve, velja spregovoriti še o popisni metodologiji, ki je bila uporabljena ob popisu leta 2002. Zaradi spremenjene metodologije popisa leta 2002 **ni mogoče izvesti neposrednih primerjav** s preteklimi popisi. Ob popisu leta 2002 je bila namreč spremenjena definicija prebivalstva.

V popisih prebivalstva po 2. svetovni vojni (1948–1991) je bilo upoštevano prebivalstvo s stalnim prebivališčem v Sloveniji (*de iure*). Med prebivalstvo Slovenije se je zato štelo osebe, ki so izjavile, da imajo v naselju popisa stalno prebivališče, ne glede na to, ali so bile ob popisu začasno odsotne. Med začasno odsotne so sodile osebe, ki so bile odsotne krajši čas, in tudi osebe na delu v tujini ter njihovi družinski člani, ki so z njimi živeli v tujini, ne glede na trajanje dela, oziroma prebivanja v tujini (t. i. zdomci).

Niso pa med stalne prebivalce Slovenije šteli državljanov drugih republik in pokrajin nekdanje skupne jugoslovanske države, ki so imeli v Sloveniji **prijavljeno samo začasno prebivališče** (delavci na »začasnem« delu v Sloveniji, študenti iz drugih republik). Ti so bili popisani kot stalni prebivalci tiste republike, v kateri so imeli prijavljeno stalno prebivališče, ne glede na to, da so na primer v Sloveniji živeli in delali že desetletja.

Pri popisu prebivalstva 2002 je bila metodologija spremenjena tako, da so med prebivalstvo države šteli samo tiste osebe, ki **dejansko prebivajo** na njenem ozemlju. Državljanstvo osebe pri tem ni bilo pomembno. Med prebivalce Slovenije so bili poleg državljanov R Slovenije prišteti tudi tujci. Novost je tudi v tem, da v popisu leta 2002, kot prebivalci Slovenije niso več upoštewane osebe, ki imajo v Sloveniji stalno ali začasno prebivališče, vendar že več kot **eno leto prebivajo v tujini (t. im. zdomci)**.

Število tako imenovanih »zdomcev« je bilo ob popisu prebivalstva leta 1971: 48.086, leta 1981: 53.483, leta 1991: 52.631 in ob popisu leta 2002: 18.512, od tega je bilo državljanov RS 17.635.

Slovenija je imela v popisnem obdobju 1991–2002 **negativni naravni prirast**: umrlo je približno 3.500 prebivalcev več, kot se jih je rodilo. Ker je v Sloveniji ob popisu prebivalstva 2002 prebivalo 50.681 oseb več kot leta 1991, je mogoče vzroke za porast števila prebivalstva iskati v dveh procesih:

- priseljevanju iz tujine;
- legalizaciji prebivanja tistih državljanov nekdanje SFRJ, »ki so ob popisu leta 1991 že prebivali v Sloveniji, vendar v Sloveniji niso imeli administrativno

urejenega prebivališča, zato so bili kot prebivalci popisani v eni od drugih republik nekdanje Jugoslavije.«¹⁶

Priseljene osebe, ki so se v Slovenijo priselile v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja, analitiki statističnega gradiva razvrščajo v »štiri kategorije:

- priseljeni državljani RS, ki so se v Slovenijo vrnili zaradi razpada nekdanje Jugoslavije (npr. častniki nekdanje JLA in njihovi družinski člani);
- priseljeni državljani RS, ki so se v Slovenijo vrnili po začasnem prebivanju v tujini (npr. zaradi dela, družinskih razlogov) oz. po dolgotrajnem prebivanju v tujini (npr. predvojni in povojni izseljenci v evropske in čezmorske države) – številni med njimi so bili rojeni v tujini in so imeli tam prvo prebivališče;
- begunci z območij nekdanje Jugoslavije, ki so ostali v Sloveniji, ker se ne morejo več vrniti v svoje izvorno okolje;
- sodobni ekonomski imigranti, ki v Slovenijo še vedno prihajajo pretežno iz držav, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije.«¹⁷

Ob popisu prebivalstva leta 2002 je bil za popisovanje po **narodni pripadnosti** uporabljen podoben metodološki pristop kot pri preteklih popisih – **veljal je subjektivni pristop**. Vsakdo se je sam odločil, kateri etnični skupnosti pripada, oziroma se je odločil, da je narodnostno neopredeljen, ali je izjavil, da na vprašanje ne želi odgovoriti. Prebivalstvo je bilo na podlagi tega pristopa razvrščeno v dve skupini:

1. narodnostno opredeljeni;
2. narodnostno neopredeljeni.

Na novo je bilo v klasifikacijo prebivalstva po narodni pripadnosti (**narodnostno opredeljeni**) vključeno poimenovanje Bošnjak, ohranjeno pa je bilo tudi poimenovanje Musliman v smislu etnične in ne verske pripadnosti. Rezultati popisa kažejo, da je 1/3 muslimanskega prebivalstva želela ohraniti dotedanje poimenovanje – Musliman.¹⁸ Za obdelovalce popisa se je pojavila dilema, kako to populacijo prikazati? Jo preprosto priključiti tisti kategoriji prebivalstva, ki se je

* * *

¹⁶ Statistične informacije, št. 92/2003, SURS, Ljubljana, 2003, str. 38.

¹⁷ Prav tam, str. 38–39.

¹⁸ Osebe jugoslovanskega rodu, ki so se štele za Muslimane v pomenu etnične in ne verske pripadnosti, so se lahko prvič narodnostno opredelile za Muslimane leta 196. Pred tem so bili narodnostno opredeljeni kot „Jugoslovan – neopredeljen“. Osebe, ki so se štele za muslimane v pomenu verske in ne narodnostne pripadnosti, so se opredelile po narodnostni pripadnosti tako, kot so želele, za npr.: Turke, Albance, Srbe, Hrvate, Makedonce, Črnogorce itd. Zanimivo je, da obstaja v slovenskih letopisih poimenovanje Musliman tudi za popis leta 1953. Kako in kdo je ta vnos opravil in kdaj, ni bilo mogoče ugotoviti.

opredelila za Bošnjake, ali prikazati Muslimeane kot posebno kategorijo? Določbe v ustavi Bosne in Hercegovine, ki priznava tri konstitutivne narode (Srbe, Hrvate in Bošnjake), priporočila Zveze Bošnjakov, pa tudi rešitve v nekaterih državah, na Hrvaškem na primer, bi govorile v prid združevanju kategorij Musliman in Bošnjak. Mnogi bi verjetno v kategorijo Bošnjakov prišteli tudi tiste, ki so se opredelili kot Bosanci. Vendar se zdi, da bi takšne rešitve sodile v svet družboslovne alkimije. Rešitev, ki bi ustvarila enotno kategorijo Bošnjakov, bi gotovo ustrezala pripadnikom in zagovornikom bošnjaškega naroda. Toda ali bi takšna odločitev ustrezala tudi določbi 61. člena slovenske ustave? Na podlagi katere pravne podlage bi bilo možno dobrih 10.000 oseb proti njihovi volji »prekristiti« v Bošnjake? Če bi to sami želeli biti, bi se pač tako opredelili. Kaj bi se dogodilo, če bi nasilno poenotenje zašlo v sodne mlíne?

Prebivalci Slovenije, ki se niso narodnostno opredelili (**narodnostno neopredeljeni**), so bili v popisu leta 2002 razvrščeni takole:

1. Jugoslovani;
2. Bosanci (v podatkih preteklih popisov so bili prikazani kot regionalno opredeljeni);
3. regionalno opredeljeni (npr. Istran, Prekmurec, Dalmatinec);
4. drugi (osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene).

Pomembno novost pri popisu leta 2002 je mogoče zaslediti tudi pri zbiranju podatkov o narodni pripadnosti in veroizpovedi pri **mladoletnih osebah**. Po določilih 10. člena Zakona o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 66/2000, 26/2001) se je morala o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi vsaka oseba, stara 14 let ali več, **opredeliti SAMA**. Za otroke, mlajše od 14 let, so odgovor lahko posredovali starši, posvojitelji oziroma skrbnik.

Za člane gospodinjstva, ki so na kritični trenutek popisa (31. marec 2002) dopolnili vsaj 14 let starosti,¹⁹ vendar so bili med popisovanjem oz. med obiskom popisovalca odsotni ali se v navzočnosti drugih članov gospodinjstva oziroma popisovalca o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi niso želeli opredeliti, so se podatki o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi zbrali z **Izjavo o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi** (vprašalnik P-3/NV), ki jo je popisovalec skupaj s kuverto za odgovor pustil v gospodinjstvu. Na ta način je bilo vsaki

* * *

¹⁹ Ob popisih leta 1953 in 1961 so za otroke, mlajše od 10 let, ob popisih 1971, 1981 in 1991, pa za otroke, mlajše od 15 let, odgovor o narodni pripadnosti posredovali starši ali drugi zakoniti zastopniki (skrbniki, posvojitelji). Za osebe, ki so bile med obiskom popisovalca odsotne, je v preteklih popisih odgovor o narodni pripadnosti popisovalcu lahko posredoval polnoletni član gospodinjstva.

osebi omogočeno, da Izjavo o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi izpolni sama in jo pošlje po pošti Statističnemu uradu RS. Vračanje Izjave o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi **ni bilo obvezno**. Urad je upošteval samo tiste prispele Izjave o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi, **ki so bile podpisane**.

Zaradi spremenjene metodologije zajema podatkov **ni mogoče izvesti** natančne primerjave med popisnimi rezultati (podatki) o narodni pripadnosti leta 1991 in leta 2002. **Spremenjena metodologija** (obvezno samoopredeljevanje, pisne izjave) se pogosto navaja kot eden izmed ključnih razlogov (poleg emigracije, asimilacije in premikov med etničnimi skupinami) za precejšnje številčne spremembe pri posameznih narodnih skupinah. Metodologiji zajema podatkov pripisujejo tudi izjemno rast kategorije »neznano«. V to kategorijo je bilo uvrščenih kar 126.325 oseb, to je 6.4 odstotka prebivalstva Republike Slovenije.

Po oceni poznavalcev popisnega gradiva²⁰ je mogoče razloge za enormno povečanje **kategorije neznano** razvrstiti takole:

1. nevrnjene izjave (50-60.000): popisovalci so na terenu pustili približno 250.000 izjav; vrnjenih pa je bilo med 190 in 200 tisoč,
2. nepravilno izpolnjene izjave - 10.000,
3. odsotnost celotnega gospodinjstva v času popisa in zavrnitev odgovora - 5.000,
4. statistične imputacije: osebe so bile zabeležene v različnih statističnih bazah, vendar na terenu niso bile popisane. Popisovalci so označili, da so se te osebe preselile, v kraju priselitve pa tudi niso bile popisane - 35.000.
5. drugi razlogi - 6-16.000.

* * *

²⁰ Dolenc, Danilo: SURS, pojasnilo z dne 27. 8. 2003.

II. POSEBNE MANJŠINSKE PRAVICE V OBDOBJU SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE

Dokazov za trditev, da je bila republika Slovenija znotraj Jugoslavije »država« Slovencev in »ostalih«, je mnogo. V slovenskih ustavah, sprejetih po drugi svetovni vojni, je mogoče najti naslednje določbe.

V ustavi Ljudske republike Slovenije, sprejeta je bila 16. januarja 1947, je v 2. členu zapisano:

2. člen

Slovenski narod si je v svoji osvobodilni borbi in v skupni borbi vseh narodov Jugoslavije ustvaril svojo ljudsko državo Ljudsko republiko Slovenijo. Izražajoč svojo svobodno voljo, živeti skupno z bratskimi narodi v federativni državi, se je slovenski narod na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in do združitve z drugimi narodi ter na osnovi načela enakopravnosti združil z drugimi narodi Jugoslavije in njihovimi ljudskimi republikami: Ljudsko republiko Srbijo, Ljudsko republiko Hrvaško, Ljudsko republiko Bosno in Hercegovino, Ljudsko republiko Makedonijo in Ljudsko republiko Črno goro v skupno zvezno državo Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo.

Posebnih manjšinskih določb ta ustava ne vsebuje, razen splošne zaščitne klavzule, zapisane v 12. členu.

12. člen

Narodne manjšine v Ljudski republici Sloveniji uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika.

V Ustavnem zakonu o temeljih družbene in politične ureditve in o organih oblasti Ljudske republike Slovenije (sprejet 30. januarja 1953), je v 9. členu med drugim zapisano:

9. člen

Republiški organi imajo te pravice in dolžnosti:

(...) skrbijo za to, da se uresničujejo in varujejo svoboščine in demokratične pravice državljanov in njihova enakopravnost ne glede na narodnost, raso in vero; varujejo pravice narodnih manjšin v Ljudski republici Sloveniji in jim zagotavljajo enakopravnost v družbenem življenju; (...)

V preambuli ustave Socialistične republike Slovenije iz leta 1963 je zapisano:

izhajajoč iz tega

(...)

- da je v svojem osvobodilnem boju in socialistični revoluciji, uresničujoč zgodovinske težnje svojih najprogressivnejših sil, na podlagi pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno pravice do odcepitve, prvič v zgodovini, po tisoč letih hlapčevanja, utemeljil svojo lastno državo – ljudsko republiko Slovenijo v okviru federativne državne skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov Jugoslavije;

(...)

Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije kot najvišje predstavniško telo delovnega ljudstva Slovenije in slovenskega naroda sprejema Ustavo socialistične republike Slovenije.

O pripadnikih drugih narodov in narodnosti pa je v ustavi iz leta 1963 zapisano:

74. člen

Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodnosti, goji svojo kulturo in uporablja svoj jezik.

Poslovanje vseh državnih organov ter delovnih in drugih samoupravnih organizacij, ki izvršujejo družbeno službo na območju SR Slovenije, se vodi v slovenskem jeziku.

Vsak ima pravico, da v postopku pred organi in organizacijami iz drugega odstavka uporablja svoj jezik, in da ga organ, ki vodi postopek, v njegovem jeziku seznanj z gradivom in svojim delom.

Neznanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju njegovih pravic.

75. člen

Pripadnikom drugih narodov Jugoslavije, ki živijo na območju Socialistične republike Slovenije, zagotavlja Socialistična republika Slovenija ob pogojih, ki jih določa zakon, pravico do izobraževanja v njihovem jeziku.

76. člen

Vsaki narodnosti, ki je narodna manjšina, je zagotovljena pravica, da svobodno uporablja svoj jezik, razvija svojo kulturo in v ta namen ustanavlja ustanove ter uporablja druge s to ustavo določene pravice.

V šolah za pripadnike posamezne narodnosti se poučuje v jeziku te narodnosti.

77. člen

Italijanski in madžarski narodnosti, ki živita na območju SR Slovenije, zagotavlja SR Slovenija enakopravnost in možnost vsestranskega razvoja in napredka.

Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom in statutom občine se določi način uresničevanja pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti.²¹

SR Slovenija skrbi za razvoj šolstva, tiska, radia in kulturno-prosvetnega dela italijanske in madžarske narodnosti in zagotavlja v ta namen potrebno pomoč.

Republiška ustava iz leta 1974 je »lastništvo« nad »slovensko državo« še bolj precizirala. V prvem členu je bilo zapisano:

Socialistična republika Slovenija je država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije, na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, in socialistična samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi in občanov, slovenskega naroda in italijanske in madžarske narodnosti.

Socialistična republika Slovenija je v sestavi Socialistične federativne republike Jugoslavije.

V 2. členu pa je, med drugim, zapisano:

V Socialistični republiki Sloveniji delovni ljudje in občani zagotavljajo in uresničujejo (...) pogoje za vsestranski razvoj in napredek slovenskega naroda; izpolnjujejo dolžno skrb in se zavzemajo za ureditev položaja slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in Slovencev v tujini; varujejo narodnostni značaj, zagotavljajo položaj, uresničujejo enakopravnost ter pospešujejo vsestranski napredek italijanske in madžarske narodnosti (...)

V tem duhu so opredeljene tudi pravice in dolžnosti Socialistične republike Slovenije do tistih prebivalcev republike Slovenije, ki so se po narodni pripadnosti opredeljevali drugače kot Slovenci. V 314. členu ustave je določeno:

Socialistično republiko Slovenijo predstavljajo s to ustavo določeni republiški organi.

V okviru z ustavo in zakoni določenih pravic in dolžnosti Socialistična republika Slovenija po republiških organih:

* * *

²¹ Ta odstavek je bil nadomeščen z ustavnim amandmajem št. XXI, sprejetim 17. februarja 1969. Amandma št. XXI se glasi: Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom, statutom občine in splošnimi akti delovnih in drugih organizacij se določi način, kako se uresničujejo pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti. S tem amandmajem se nadomesti določba drugega odstavka 77. člena ustave SR Slovenije.

(...)

9. varuje narodnosti značaj, zagotavlja položaj, uresničuje enakopravnost italijanske in madžarske narodnosti in skrbi za njen vsestranski razvoj ter ga pospešuje;

10. skrbi za varstvo določenih pravic pripadnikov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije, ki živijo na območju republike.

(...)

Razdelitvi ne-Slovencev na dve kategoriji, na pripadnike »klasičnih« manjšin in »ostale« ustreza tudi nabor posebnih narodnih pravic, ki jih ustava zagotavlja posameznim populacijam. Posebnim pravicam pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti je namenjen poseben razdelek IV. poglavja (svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana). V tem razdelku, ki nosi naslov »Posebne pravice italijanske oziroma madžarske narodnosti in njunih pripadnikov«, je določeno:

250. člen

Italijanski oziroma madžarski narodnosti je zajamčena pravica, da svobodno uporabljata svoj jezik, izražata in razvijata svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanovljata organizacije, uporabljata svoje narodnostne simbole ter uresničujeta druge, z ustavo določene pravice.

Na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom.

Na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, je pripadnikom obeh narodnosti zagotovljena vzgoja in izobraževanje v njihovem jeziku. Z zakonom se lahko uvede dvojezična vzgoja in izobraževanje v vzgojno-varstvenih organizacijah in šolah oziroma obvezen pouk slovenskega jezika v šolah in vzgojno-varstvenih organizacijah narodnosti hkrati z obveznim poukom jezika narodnosti v slovenskih šolah in vzgojno-varstvenih organizacijah.

Socialistična republika Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih oblik kulturno-prosvetne dejavnosti italijanske oziroma madžarske narodnosti in za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti ter v ta namen zagotavlja potrebno pomoč.

Socialistična republika Slovenija podpira razvoj stikov med italijansko oziroma madžarsko narodnostjo in njunima matičnima narodoma zaradi pospeševanja kulturnega in jezikovnega razvoja narodnosti.

Z zakonom ter s statutom občine in s samoupravnimi akti organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti se določi način uresničevanja pravic italijanske in madžarske narodnosti.

251. člen

Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva in za razvijanje stikov z matičnim narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja lahko pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ustanovijo v občinah, kjer ti narodnosti živita, samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. S statutom občine in s samoupravnimi akti samoupravnih interesnih skupnosti se določijo zadeve s teh področij, o katerih te skupnosti odločajo enakopravno s pristojnim zborom občinske skupščine oziroma z ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi.

Posebni »manjšinski« pravice pripadnikov drugih narodov in narodnosti v ustavi ni mogoče najti. Če izvzamemo seveda določbi v ustavi o prepovedi diskriminacije na narodni/etnični osnovi in pravico do svobodnega opredeljevanj po narodni pripadnosti. V prvem odstavku 212. člena je zapisano:

212. člen

(prvi odstavek) Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu, narodnosti ali etnični skupini, goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

(tretji odstavek) Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopku pred državnimi in drugimi organi in organizacijami, ki opravljajo družbeno službo, uporablja svoj jezik in pisavo in da ga tisti, ki vodi postopek, seznanji z gradivom in s svojim delom v njegovem jeziku in na način, ki ga določa zakon.

(četrti odstavek) Nezanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju pravic in upravičenih interesov.

Vsi navedeni nastavki za realizacijo teh pravic v vsakdanji praksi pa izgubijo svojo moč ob določbah drugega odstavka 212. člena:

Vsi državni organi ter drugi organi, samoupravne organizacije, skupnosti in posamezniki, ki opravljajo družbeno službo na območju Socialistične republike Slovenije, poslušajo v slovenskem jeziku.

Edina določba, ki bi jo lahko obravnavali kot »posebno« manjšinsko pravico, je zapisana v 213. členu ustave:

213. člen

Pripadniki drugih narodov in narodnosti Jugoslavije imajo v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku.

Temeljna dilema v celotnem obdobju bivanja v skupni jugoslovanski državi ni bila povezana s problematiko uveljavljanja jezikovnih in izobraževalnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so živeli v Sloveniji, ampak z **uveljavljanjem slovenskega jezika** v vseh segmentih javnega življenja v Sloveniji²² in Jugoslaviji. Pripadniki drugih narodov so bili obravnavani kot prišleki, ki naj se na življenje v Sloveniji čim prej prilagodijo, naučijo naj se slovenščine in naj jo v javnosti tudi uporabljajo.

III. DISKRIMINACIJA »NOVIH« NARODNIH SKUPNOSTI?

Na uvodnih straneh pričujočega prispevka smo postavili naslednja vprašanja: so pripadniki »novih« manjšin v primerjavi s pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti diskriminirani? So pripadniki »novih« narodnih skupnosti diskriminirani v primerjavi s pripadniki romske skupnosti? Ali se je položaj »novih« narodnih skupnosti radikalno poslabšal v primerjavi z obdobjem bivanja v skupni jugoslovanski državi?

Ocena je pisana skozi optiko pripadnika večinske narodne skupnosti. Zato je kritična ost gotovo manj ostra, kot bi bila, če bi jo napisal pripadnik narodne skupnosti. Formalno-pravno med obema obdobjema ni prav velikega razkoraka. Posebnih manjšinskih pravic narodne skupnosti, ki so predmet našega zanimanja, tudi v prejšnjem obdobju niso imele. Če odmislimo šolo v Ljubljani, ki je omogočala pouk v srbohrvaškem jeziku, in je bila odpravljena sredi devetdesetih let. Neracionalna poteza z navdihom slovenskega nacionalizma! Jezik komunikacije v javni in zasebni rabi je bila slovenščina; osebni dokumenti (osebne izkaznice, potni listi, vojaške knjižice, itd.) so bili tiskani v slovenskem jeziku. Mediji obveščanja so bili v slovenskem jeziku. Raba neslovenskega jezika v javnosti, posebno v odnosu z institucijami, ni bila zaželena; še več, pripadniki večinske populacije so rabo neslovenskega jezika obravnavali kot omalovaževanje slovenskega, kot izzivanje in »južnjaško nastopaštvo«. Nenazadnje, bi še dodali »večni« demokrati, kot nekakšno kompenzacijo za »izgubljene« pravice, imajo pripadniki novih narodnih skupnosti v **veliki večini dvojno državljanstvo**.

Pripadniki novih narodnih skupnosti bi verjetno našteli kopico primerov neenakopravne obravnave, za katere bi trdili, da so posledica etnične distance,

* * *

²² Glej o tem, na primer:

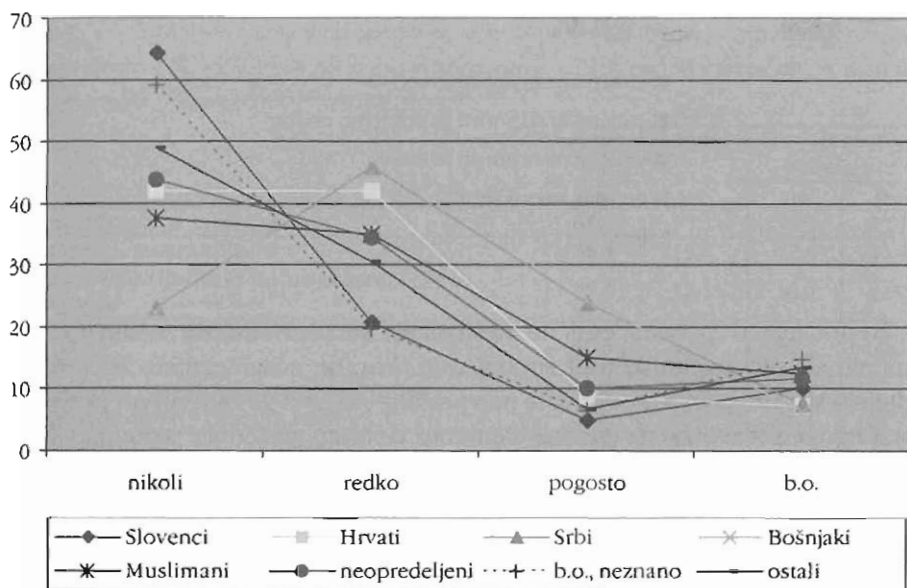
- Toporišič, Jože 1984: Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa. V: Sveske 5-6. Sarajevo, str. 171.

- Dular, Janez 1984: Analiza reakcij na sodobna prizadevanja za enakopravno rabo slovenščine. V: Sveske 5-6. Sarajevo, str. 177.

- Jezikovno razsodišče 1980-1982 (gradivo zbral in obdelal Janko Moder). ZTT Trst; Drava Celovec, 1984

etnične odbojnosti in/ali etnične nestrpnosti. Ker povsem odkrite diskriminacije na narodni osnovi ni, sodijo ti odnosi v sfero subtilno prikrite etnične nestrpnosti in/ali diskriminacije. Te pojave pa je težko odkrivati in še težje dokazovati. Vedno je mogoče najti druge, povsem ne-etnične razloge za takšen in ne drugačen izbor.

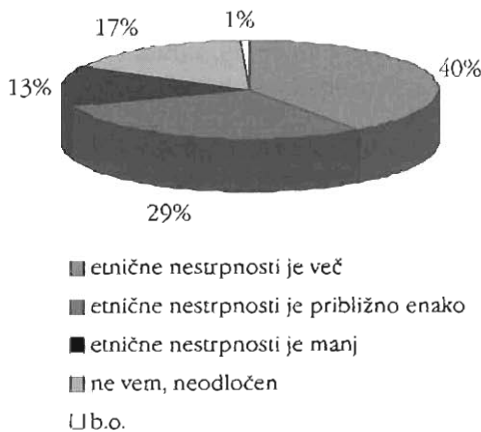
Pojavov etnične nestrpnosti ne moremo zanikati. To nam kažejo tudi rezultati, pridobljeni v okviru raziskave Percepcije slovenske integracijske politike²³. Na vprašanje, ali ste bili, odkar živite v Sloveniji, zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočeni z etnično nestrpnostjo, so bili dobljeni naslednji odgovori:

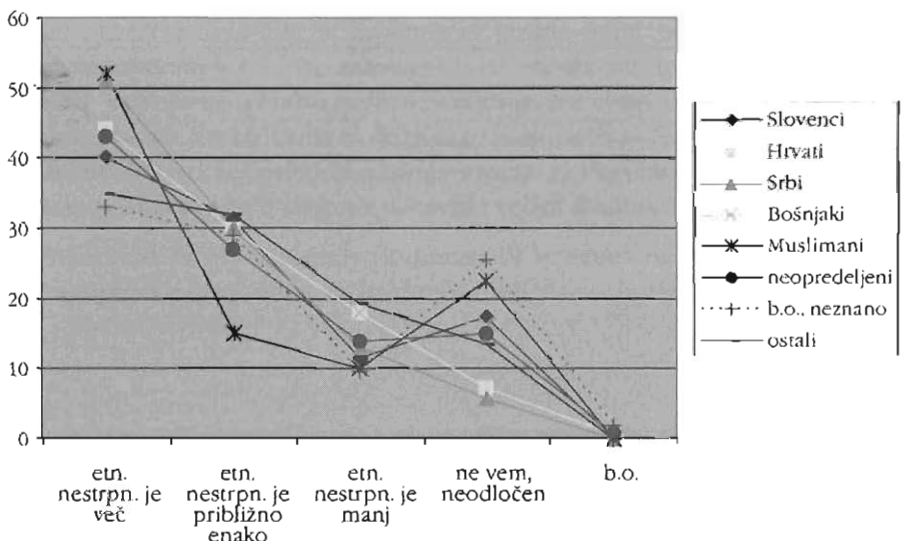
* * *

²³ Projekt Percepcije slovenske integracijske politike poteka v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »KONKURENČNOST SLOVENIJE 2001-2006«. Financerji projekta so Ministrstvo za notranje zadeve, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za obrambo. Izvajalci so Inštitut za narodnostna vprašanja, Fakulteta za družbene vede, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo. Vodja projekta Miran Komac.

Da Slovenija potrebuje aktivno politiko integracijev luči uresničevanja 61. člena slovenske ustave, je mogoče razbrati tudi iz odgovorov na vprašanje, ki je bilo postavljeno v že omenjeni raziskavi »Percepcije slovenske integracijske politik«, in se je glasilo: **Ali se vam zdi, da je danes, v primerjavi z obdobjem pred osamosvojitvijo Slovenije, med ljudmi v Sloveniji več, manj ali približno enako etnične nestrpnosti?** Odgovori so bili naslednji:

Prepričanje o porastu etnične nestrpnosti je prevladujoče v okviru vseh etničnih skupin, zanimivo tudi znotraj tiste skupine posameznikov, ki se opredeljujejo kot Slovenci. Ko odgovore na vprašanje, ki smo ga zapisali pri prejšnjem vprašanju, »razstavimo« na etnične elemente, dobimo naslednja razmerja:

Če se bomo želeli izogniti etničnemu izključevanju in marginalizaciji etničnih skupin ter posledično etničnim napetostim, morda celo etničnim konfliktom, je izgradnja integracijske politike nujna. Toda ta ne more nastati kot enostranski akt »države«. Uspeh zagotavlja le aktivna participacija obeh subjektov: pripadnikov večinskega naroda in pripadnikov »novih« narodnih skupnosti.

Kakšen nabor posebnih manjšinskih pravic je večinski narod »pripravljen podeliti« novim manjšinskim skupnostim? Leta 1990, torej v času osamosvajanja Slovenije, je bilo v raziskavi slovenskega javnega mnenja postavljeno vprašanje o obsegu »posebnih« pravic, ki naj jih imajo tako imenovane »klasične« in »novodobne« narodne skupnosti.

Tabela št. 2 - SJM 1990: Katere od spodaj navedenih pravic naj ustava prizna avtohtonim narodnim manjšinam v Sloveniji, zlasti Italijanom in Madžarom, kakšne pa tistim državljonom, ki so se v Slovenijo priselili (Albanci, Srbi, Hrvati, Muslimani ...)?

	A-za avtohtone manjšine		B-za priseljence	
	da	ne	da	ne
a) svobodna raba svojega jezika	83.6	15.6	55.5	43.5
b) izražajo... lastno kulturo	85.8	13.2	67.4	31.4
c) ustanovljajo lastne kulturne organizacije in ustanove	77.0	22.1	56.2	42.9
d) imajo pravico do javne rabe nacionalnih simbolov	56.3	42.2	32.2	66.2
e) razvijajo svoje gospodarske dejavnosti	77.8	21.0	61.7	37.1
f) organizirajo svoj časopis, radio in TV	68.2	30.7	38.2	60.7
g) oblikujejo samostojno šolstvo	53.8	45.1	24.1	74.7
h) gojijo odnose z matičnim narodom	89.8	9.0	78.9	19.9
i) da v območjih, kjer živijo, ustanovijo posebne narodnostne skupnosti	62.2	36.4	35.4	62.8
j) da imajo svoje odbornike v občinski skupščini	77.0	21.7	50.1	48.6
k) da imajo svoje poslance v republiški skupščini	72.2	26.6	41.9	56.8
l) da ustanovljajo lastne politične stranke	43.2	55.5	24.9	73.7

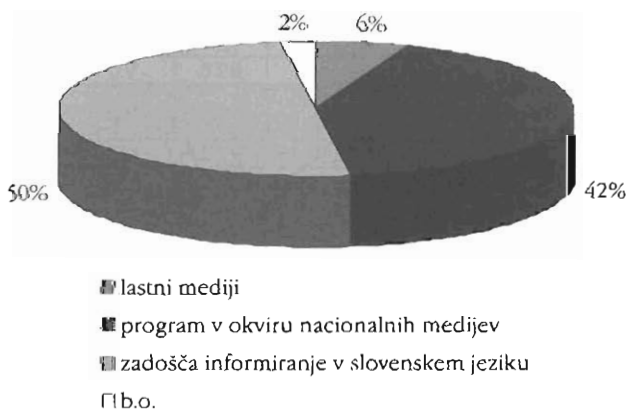
Podatki kažejo, da je bila slovenska javnost v obdobju nastajanja nove države dokaj restriktivna do priznavanja sklopa posebnih pravic imigrantskim skupnostim. Naklonjeni so ohranjanju in razvijanju kulture in ustanavljanju kulturnih organizacij in rabi jezika. Podpirajo ohranjanje stikov z »matičnim« narodom. Izrazito pa so nenaklonjeni organiziranju političnih strank in, kar se zdi posebno nenavadno, nasprotujejo javni rabi nacionalnih simbolov, ustanavljanju medijev javnega obveščanja ter šolstvu v maternem jeziku. Kolikor poznam slovensko javno mnenje, se to v zadnjem desetletju ni bistveno spremenilo. In nič ne kaže, da bi se spremenilo v prihodnosti. Temeljno prepričanje slovenske večinske

populacije je, da je Slovenija država slovenskega naroda in »ostalih«. To ni nič novega, saj so bile podobne dikcije zapisane, kot smo ugotavljali na prejšnjih straneh, v vseh slovenskih ustavah po drugi svetovni vojni. Klasičnim manjšinam pripada kot nadomestek za pravico narodov do samoodločbe nabor t. im. posebnih (kompenzacijskih) pravic, priseljencem in njihovim potomcem pa pravice do učenja maternega jezika (in njegova raba v okviru skupnosti) ter ohranjanja kulture.

Za izgrajevanje ustrezne integracijske politike je treba poznati tudi pričakovanja »drugega pola«, **pripadnikov »novih« narodnih skupnosti**. V raziskavi z naslovom »Percepcije slovenske integracijske politike«, opravljeni v letu 2003, so bili dobljeni naslednji odgovori na tematike, ki zadevajo informiranje, izobraževanje in učenje jezika ter na področju politične participacije.

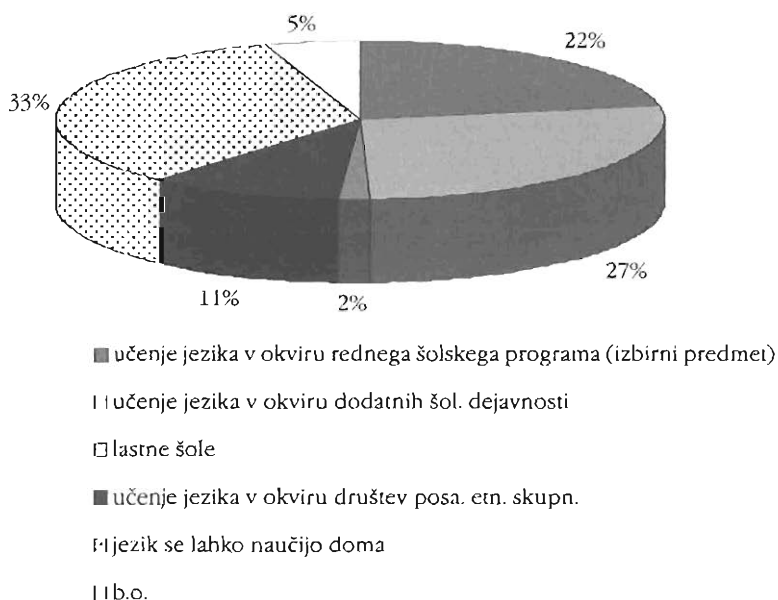
Odgovor na vprašanje o tem, kako naj imajo pripadniki »novih« narodnih manjšin uresničeno pravico do informiranja, je polovica menila, da obstoječi model informiranja, ki se vrši preko že obstoječih medijev, zadostuje. Če pa bi že veljalo razmišljati o dodatnih oblikah, naj se to uresniči v okviru nacionalnih medijev. Posebnega navdušenja nad lastno informativno dejavnostjo sodelujoči v raziskavi ne izkazujejo.

Graf št. 2.: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?

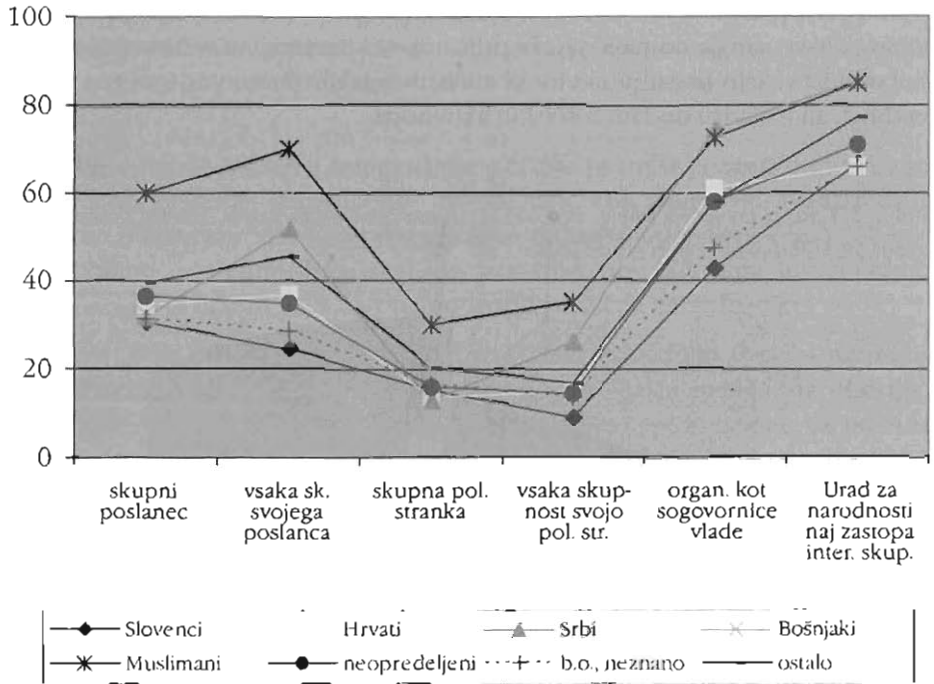
Glede uresničevanja pravic na področju šolstva so rezultati nekoliko presenetljivi. Ideje o šolstvu v maternem jeziku, torej ureditev šolstva na podoben način, kot je to urejeno na primeru italijanske in/ali madžarske manjšine, ni dobilo nikakršne podpore. Presenetljivo je največ podpore dobila opcija, da se jezika staršev lahko naučijo doma, če pa bi prišlo do institucionalne rešitve učenja jezika, pa bi to veljalo izvesti v okviru obstoječih šolskih aktivnosti – ali kot izbirni predmet, ali v okviru dodatnih šolskih aktivnosti.

Graf št. 3: Kako bi po vašem mnenju moralo biti urejeno učenje jezika otrok, katerim slovenščina ni materni jezik staršev ali enoga od staršev?

Največ razmišljanja ponujajo odgovori na vprašanje o politični participaciji. Zdi se, da prav ti odgovori kažejo na občutek marginaliziranosti populacij, ki so predmet našega zanimanja. Vstop v »politiko« se jim očitno kaže kot mehanizem, preko katerega bi uresničili zelene »posebne« interese. O različnih metodah politične participacije je seveda mogoče razpravljati, vendar rezultati kažejo, da te skupnosti želijo najti legitimnega sogovornika v državnem aparatu. Po njihovem mnenju se kot najprimernejši organ ponuja že obstoječi Urad za narodnosti, ki naj se, poleg problematike italijanske, madžarske, romske in nemške skupnosti ukvarja tudi s problemi »novih« narodnih skupnosti.

Graf št. 4: Na kakšen način bi po vašem mnenju morali imeti slovenski državljani, pripadniki drugih etničnih/narodnih skupnosti v Sloveniji, zagotovljeno pravico do političnega predstavnitvo?

ZAKLJUČEK

Merjeno skozi optiko podatkov različnih raziskav in slovenskega javnega mnenja se zdi, da še vedno prevladujejo procesi nerazvite adaptacije; primarno zaradi prevladujočega mnenja o sprejemljivosti enostranske integracijske politike, ki temelji na interesih imigrantske družbe; na procesih nerazvite adaptacije in nerazvitega kulturnega pluralizma. Percepcija slovenske nacije kot večetnične tvorbe se znotraj skupine etničnih Slovencev še ni »udomačila«. Razlogov je seveda več. Pretežni del jih gre seveda pripisati večinski populaciji; drobec »krivde« pa morda leži tudi na manjšinskih skupnostih – morda bi za začetek novega obdobja vsi potrebovali resno razpravo o pojmu »matična domovina«. Je to res država, iz katere so se priselili sami, ali so se priselili njihovi predniki?

Problematika urejanja posameznih segmentov življenja pripadnikov narodov, ki so predmet našega zanimanja, še vedno čaka na celovito razrešitev. V procesu polne uresničitve določil 61. člena ustave Republike Slovenije pa bo veljalo jemati v obzir oba pola: stališča, mnenja, želje pripadnikov »novodobnih« narodnih skupnosti in sorodne razmisleke, ki jih je mogoče najti v večinskem mnenju. Če se želimo izogniti etničnim tenzijam in konfliktom, bo rešitve treba iskati.

Hotenja po popolnem izenačenju pravic med obema kategorijama ne-Slovencev bo izjemno težko uresničiti. V prispevku sem namenoma podrobno govoril o obstoječem modelu varstva »klasičnih« narodnih manjšin. Da ponovim. Ta ne pozna definicije avtohtonosti in nima številčne klavzule. In nenazadnje, uresničevanje »posebnih« pravic manjšin zadeva vse pripadnike določenega ozemlja in ne samo manjšine. Hipotetično bi uresničevanje »posebnih« pravic pomenilo, da bi morali celotno ozemlje Slovenije pretvoriti v multi-etnično ozemlje.

Toda, bilo bi skrajno neodgovorno početje, če bi slovenska družba te populacije obravnavala kot »ne bodi jih treba prišleke«, kot osebkke, ki želijo Slovencem (Slovenskemu narodu) ukrasti delček narodnega bogastva. Nekaj mora biti narode z »duševnim zdravjem« naroda, ki ima v posesti vse vzvode oblasti in celoten represivni aparat in kljub temu še vedno živi v prepričanju, da ga ogroža dobrih 10% lastnih državljanov, ki so poleg tega v ne-dominantnem položaju? Ali je to samo psihoza dela mnenjskih voditeljev, ki si tudi na takšen način skušajo ohraniti lastne pozicije in privilegije? Velja se spomniti lucidne misli Roberta S. Lopeza, ki je v delu *Rojstvo Evrope* zapisal: »(...) Ko je pregnalo s svoje zemlje manjšine, je odprlo v lastnih vrstah vrzeli, ki jih ne bo nikoli več zaprlo«. Njegova ugotovitev se nanaša na Španijo 16. stoletja, velja pa se nanjo spomniti vedno, ko so se srečamo s problematiko varstva manjšin.

ZAŠTITA MANJINA PUTEM BILATERALNIH MEĐUNARODNIH SPORAZUMA

PROTECTION OF MINORITIES THROUGH BILATERAL AGREEMENTS

In our time of growing interest for the protection of minorities, bilateral agreements deserve special attention. Dealing with this problem, the author gives a short historical survey of bilateral agreements related to the protection of minorities, and then offers several classifications of these documents.

Special attention is paid to the latest bilateral agreements which have been concluded since 1990s. After the basic survey, the author puts them in four groups: 1) agreements on friendship, cooperation and good neighbourhood, 2) other agreements which partially deal with protection of minorities, 3) special agreements on the protection of minorities, 4) bilateral agreements concluded between states and international organizations. For each group many concrete agreements are mentioned and some of their common characteristics underlined.

The author further explains common elements of the latest bilateral agreements in this field, particularly by covering relevant issues such as: political provisions, definition of minorities, referring to international instruments, basic minority rights, other minority rights, protectional provisions, controlling mechanism.

In concluding remarks, the author notes that if understood as an opportunity to settle, adopt and more precisely determine and in other ways resolve concrete issues, bilateral agreements can be an important means for further development and adjustment to specific needs of the multilateral agreements and other relevant international documents solutions.

Keywords: minority protection, good neighbourly relations, international agreements

U naše vreme pojačanog interesovanja za zaštitu manjina, posebno mesto pripada bilateralnim sporazumima. Baveći se tim problemom, autor daje kratak istorijski osvrt na dvostrane ugovore od značaja za zaštitu manjina, a zatim nudi nekoliko mogućih podela ovih sporazuma, prema različitim kriterijumima.

Posebna pažnja posvećena je novijim bilateralnim sporazumima zaključenim od devedesetih godina XX veka. Nakon što je dat njihov osnovni pregled, oni su svrstati u četiri osnovne grupe: 1) ugovori o prijateljstvu, saradnji i dobrosusedskim odnosima, 2) ostali dvostrani ugovori koji se delimično odnose na zaštitu manjina, 3) posebni ugovori posvećeni zaštiti manjina, 4) dvostrani ugovori između država i međunarodnih organizacija. S tim u vezi, za svaku grupu dat je pregled većeg broja ugovora i ukazano je na njihove zajedničke osobenosti.

Pisac se, u nastavku bavi zajedničkim karakteristikama novijih bilateralnih sporazuma koji sadrže relativno razvijene odredbe od značaja za zaštitu manjina. Poseban osvrt dat je na sledeća pitanja: političke odredbe, definicija manjina, pozivanje na međunarodne instrumente, osnovna zajemčena prava, ostala prava, zaštitne odredbe, mehanizmi nadzora.

U okviru zaključnih razmatranja autor konstatuje da, ako se shvate kao prilika da se rasprave, prilagode, bliže urede i na drugi način reše konkretna pitanja, bilateralni sporazumi mogu biti značajno sredstvo za dopunu i preciziranje rešenja utvrđenih višestranim međunarodnim ugovorima i drugim međunarodnim dokumentima. Isto tako, oni su i prilika da se usvajanjem za sve prihvatljivih rešenja smanje tenzije kako u datim društvima, tako i u odnosima između zainteresovanih država.

Ključne besede: zaštita manjina, dobrosusedski odnosi, međunarodni sporazumi

I. UVOD

U naše vreme, kada se govori o međunarodnoj zaštiti manjina, onda se u prvom redu imaju u vidu rešenja ustanovljena višestranim međunarodnim ugovorima, a donekle i odlukama međunarodnih organizacija, odnosno određenim političkim instrumentima (posebno dokumentima KEBS odnosno OEBS). Tome bi se možda moglo dodati i postojanje izvesnih običajnopравnih normi, u meri u kojoj se može postići saglasnost oko njihovog postojanja i sadržine.

Mada je, na taj način, zaštita manjina regulisana brojnim i po svojoj prirodi raznovrsnim izvorima, jasno je da posebno mesto pripada međunarodnim ugovorima. Oni mogu biti višestrani ili dvostrani.

Višestranim (multilateralnim) ugovorima nazivaju se oni sporazumi koji su zaključeni između tri ili više subjekata međunarodnog prava.¹ Zavisno od toga da li teže da obuhvate sve države sveta ili samo zemlje koje pripadaju određenom regionu, oni se dalje dele na univerzalne i regionalne. U svakom slučaju, njihov značaj je u tome što su odraz istovetnih pogleda jednog, a ponekad i velikog broja članica međunarodne zajednice (regiona), pa se zbog toga nude kao dokazi o postojanju određenih međunarodnih standarda. Kada je reč o materiji zaštite manjina, u red takvih sporazuma spadaju npr. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i drugi relevantni univerzalni ugovori (koji se, istina, samo delimično odnose na ovu materiju), odnosno Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995), Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992) i drugi relevantni regionalni instrumenti.

Kao što imaju niz očiglednih prednosti, pored ostalog i to da se njihova rešenja primenjuju (ili bi bar trebalo da se primenjuju) u većem broju država, što znači i na veliki broj konkretnih situacija, višestrani ugovori, upravo zbog toga što vezuju više država, pate i od određenih slabosti. Oni su, po pravilu, nedovoljno precizni tj. sadrže prilično apstraktne norme koje bi trebalo da budu primenjive u vrlo različitim situacijama. U traganju za takvim formulacijama, posebno zbog raznovrsnih otpora dela ugovornica, najčešće se dolazi do rešenja koja su ne samo kompromisna, već i praćena određenim ogradama kojima države nastoje da relativizuju domašaj preuzetih obaveza. Najzad, ovi sporazumi su neretko

* * *

¹ Pod subjektima međunarodnog prava imaju se u vidu jedinice koje mogu biti nosioci međunarodnopravnih prava i obaveza i koje mogu neposredno stupati u pravne odnose koji su predmet međunarodnog prava. Mada se u naše vreme izvesni elementi međunarodnopravnog subjektiviteta nalaze kod raznih kolektiviteta (naroda; ustanika koji su priznati kao ratujuća strana; i dr.), pa čak i pojedinaca, jedini nesporni subjekti međunarodnog prava još uvek su samo države i međunarodne organizacije.

opterećeni raznim rezervama ugovornih stranaka, što znatno smanjuje domašaj njihovih odredbi.²

U tom svetlu poseban značaj dobijaju dvostrani (bilateralni) međunarodni ugovori,³ tj. oni koji su zaključeni između samo dva subjekta međunarodnog prava (u prvom redu između dve države).⁴

Iako su, s jedne strane, njihova rešenja ograničenog domašaja (uređuju samo međusobne odnose ugovornih strana), oni mogu biti, i u praksi obično jesu, vrlo važni izvori u materiji zaštite prava manjina. Štaviše, u poređenju sa multilateralnim sporazumima, bilateralni ugovori imaju i veći broj prednosti, od kojih će ovde biti pomenute samo neke:

- pošto bilateralni ugovori regulišu jasno definisane odnose između samo dve ugovorne strane, to omogućava koncentrisanje na konkretna sporna pitanja od suštinskog značaja za ugovornice. Činjenica da bilateralni ugovori ne teže da formulišu nekakva univerzalno važeća apstraktna pravila, već, naprotiv, imaju za cilj da nađu rešenja za postojeće situacije lokalnog karaktera, ima za posledicu da oni često sadrže preciznije odredbe nego višestranu sporazumi koji uređuju istu ili sličnu materiju. Tako se npr. dvostrani ugovori neretko upuštaju u određivanje konkretnih manjina koje su predmet zaštite (to se najčešće vrši prostim navođenjem tj. poimeničnim nabranjanjem, a ponekad i putem nekakve apstraktne definicije), bliže uređuju konkretna prava pripadnika manjina u domenu obrazovanja, upotrebe jezika, i sl.; preciziraju uslove

* * *

² Najkraće rečeno, rezerve su formalne jednostrane izjave kojima se jedna ugovornica ograduje od izvesnih odredbi ugovora, bilo tako što isključuje njihovu primenu na sebe, bilo tako što tim odredbama daje određeni smisao (određeno tumačenje). Premda tolerisanje rezervi u određenoj meri dovodi ugovorne strane u neravnopravan položaj, ono, s druge strane, omogućava da se u članstvo višestranu međunarodnu ugovora pridobije što veći broj država odnosno međunarodnu organizacija. Rezerve proizvode pravno dejstvo samo ako ih druge ugovorne strane izričito ili prećutno prihvate.

³ Mada imaju samo dve strane, dvostrani ugovori mogu vezivati veći broj država. Naime, postoje bilateralni sporazumi kod kojih se na jednoj strani nalazi samo jedna zemlja (obično ona koja preuzima određenu obavezu), a na drugoj strani grupa zemalja, koje se, međutim, zbog istovetnog interesa i jedinstvenog nastupa posmatraju kao jedinstvena ugovorna strana. Tako se npr. bilateralnim ugovorima mogu smatrati sporazumi o zaštiti manjina koji su zaključeni nakon Prvog svetskog rata između pojedinih zemalja i velikih sila. Isto se može reći i za Memorandum o saglasnosti između Italije, Ujedinjenog Kraljevstva i SAD, s jedne, i Jugoslavije, s druge strane (1954), kao i niz drugih ugovora.

⁴ U principu dvostrani međunarodni ugovori mogu se zaključivati na sledećim relacijama: država-država, država-međunarodna organizacija i međunarodna organizacija-međunarodna organizacija. Jasno je, međutim, da u materiji zaštite manjina daleko najveći značaj imaju bilateralni sporazumi zaključeni između država (jer na njihovim teritorijama žive manjine, jer su to njihovi državljani, jer su date države po pravilu matične zemlje odnosnih manjina, i dr.). Mada ne treba olako odbacivati mogućnost da i drugi dvostrani ugovori mogu da odigraju važnu ulogu (npr. ugovori kojima se između države i neke međunarodne organizacije ugovaraju mere međunarodnog nadzora položaja manjina, ili nekog oblika pomoći manjinama; ili ugovori između dve međunarodne organizacije o usklađivanju napora usmerenih na poboljšanje položaja manjina), oni su ipak, opšte uzev, od drugostepenog interesa.

i načine pomoči koju matična država može da pruža svojoj manjini na teritoriji druge ugovornice; i dr.;

- zbog svoje prirode bilateralni ugovori su prilagodivi konkretnim okolnostima. Iz tih razloga i njihov predmet može se odnositi na razna pitanja - regulisanje statusa odnosnih manjina (što se može učiniti daleko podrobnije nego u slučaju višestranih ugovora), uređenje položaja manjina na samo pojedinim delovima teritorija država ugovornica, regulisanje samo nekih pitanja od posebnog značaja za konkretne manjine (npr. samo preciziranje pitanja koja se odnose na posebno obrazovanje za manjine), i dr.;

Pošto su ugovorne strane slobodne da uredi svoje međusobne odnose onako kako to same žele, one mogu odstupiti od načela uzajamnosti (reciprociteta) ugovorenih prava i obaveza. To je posebno bilo primetno u prošlosti kada su jače države tim putem obezbeđivale za sebe pravo intervencije u korist određenih (mahom verskih) manjina u drugoj državi ugovornici.⁵ I u naše vreme moguće je da se odstupa od opšteg pravila reciprociteta, pod uslovom da do toga dođe na osnovu slobodno izražene saglasnosti volja. Tako se npr. ugovorne strane mogu složiti da jedna od njih organizuje školovanje za pripadnike etničke manjine druge strane (one koja je matična država date manjine), a da ova to finansijski, kadrovski i na druge načine pomaže, ali bez uzvratne obaveze da kod sebe organizuje školstvo za pripadnike nacionalne manjine prve ugovornice. Uostalom, dve države mogu zaključiti i ugovor kojim se reguliše opšti položaj određene manjine na teritoriji samo jedne od njih, što će, po pravilu, biti slučaj kada u jednoj od njih postoji manjina kojoj je ona druga država matična zemlja, ali pri tome u toj drugoj državi nema manjine kojoj bi prva država bila matična zemlja;

- s obzirom na to da postoje samo dve ugovorne strane, put za nastanak bilateralnih ugovora je znatno kraći i lakši. To je i logično kada se ima u vidu da se pregovori vode između samo dve strane, pri čemu su najčešće sporna samo određena pitanja. Kada se za njih pronade zadovoljavajuće rešenje, relativno lako je utvrditi i sam tekst ugovora. Za razliku od toga, u procesu nastanka višestranih međunarodnih sporazuma učestvuje znatno više aktera, što sve zahteva više vremena i utiče i na samo rešenje koje je rezultat prilagođavanja stavovima većeg ili čak velikog broja ugovornica;
- dvostrani ugovori u principu daleko lakše postaju operativni (stupaju na snagu). Dok savremeni višestrani sporazumi po pravilu predviđaju određene uslove za svoje stupanje na snagu (obično protek izvesnog vremena

* * *

⁵ Primer za to su brojni ugovori koje su pojedine evropske zemlje, u prvom redu Francuska, Austrija i Rusija svojevremeno sklapale sa Otomanskom imperijom, obezbeđujući sebi pravo intervencije u korist hrišćana u Turskoj.

nakon što ih ratifikuje određeni broj država potpisnica, što samim tim znači i da ovo prikupljanje ratifikacija može da potraje i po nekoliko godina),⁶ ovde je dovoljno da svoj pristanak na obavezivanje izraze samo dve ugovorne strane, jer ih toliko i ima. Razume se, i kod dvostranih ugovora postoji mogućnost da iz raznih razloga ugovor ne bude ratifikovan u parlamentu jedne ili čak obeju strana ugovornica;

- domašaj višestranih ugovora se u znatnoj meri ograničava ili menja putem rezervi koje mogu da stavljaju ugovorne strane. Samim tim nastaje više složenih pitanja kao što su: da li su određene rezerve dopuštene ili ne i zašto; kakvi su ugovorni odnosi između dve konkretne države; koji je precizan opseg obaveza koje je na sebe preuzela određena država; i dr. Najzad, sama činjenica da su neke države stavile rezerve (koje mogu biti različite),⁷ a druge ne, znači određenu neravnopravnost ugovornih strana, ali i to da domašaj ugovornih odredbi nije svugde isti, što, primenjeno na pitanja od značaja za položaj manjina, znači da se ni zajamčena zaštita neće u svim ugovornicama ostvarivati u punom obimu (bilo da ne obuhvata sve manjine, bilo da ne obuhvata u punom obimu sva predviđena prava). Kod dvostranih ugovora takve opasnosti nema;
- mada bi teorijski takva mogućnost mogla da postoji i kod višestranih međunarodnih ugovora, ili bar nekih među njima, jedna od prednosti dvostranih sporazuma je i to što oni bez većih teškoća (jedini uslov je takva spremnost ugovornih strana) omogućavaju neposredno učešće predstavnika odnosnih etničkih manjina u procesu zaključenja i nadzora nad izvršenjem ugovora. Ovo se obezbeđuje putem predstavljenosti odnosnih manjina u državnim delegacijama tokom pregovora o zaključenju ugovora odnosno ugovornim predviđanjem i stvarnim obezbeđenjem njihove predstavljenosti u mešovitoj međuvladinoj komisiji ili drugom nadzornom telu;
- dvostrani ugovori u načelu omogućavaju znatno agilnije (ne obavezno i efikasnije) praćenje izvršenja ugovornih odredbi. To se po pravilu vrši putem raznih mešovitih odbora, komisija i sl. Dok kontrolni mehanizmi višestranih sporazuma obično podrazumevaju znatan utrošak vremena (za razmatranje periodičnih izveštaja država, predstavki pojedinaca i dr.) u slučaju bilateral-

* * *

⁶ Tako je npr. članom 28/1 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (1995) utvrđeno da ona stupa na snagu prvog dana u mesecu po isteku roka od tri meseca od dana kada dvanaest država članica Saveta Evrope izrazi saglasnost da se obavezuje Konvencijom.

⁷ Tako su npr. države koje su podnele rezerve na Okvirnu konvenciju za zaštitu manjina učinile to iz vrlo različitih razloga: da bi istakle svoj stav da na njihovoj teritoriji nema nacionalnih manjina, dale svoju definiciju nacionalne manjine, precizirale na koga će se Konvencija odnositi, i dr. Vidi: List of declarations made with respect to treaty no. 157 Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Complete chronology on:* 24/10/02, <http://conventions.coe.int/treaty/EN/DeclareList.asp?NT=157&CM=&DF=>

nih ugovora postoji mogućnost relativno brzog reagovanja kod druge strane. Ovo se vrši bilo diplomatskim putem, bilo u radu mešovityh komisija, koje se osim na redovne sastanke (obično jednom godišnje, mada su mogućy i češći sastanci) mogu sazvaty i po potrebi. Istiny za volju, ovaj mehanizam ima i ozbiljne mane (nema elemenata nepristrasnosti, ni mogućnosti donošenja obavezujućeg rešenja osim uz izričitu saglasnost obeju ugovornih strana), ali se ne može sporiti da služi kao dobra dopuna nadzornim mehanizmima uvedenim višestranim međunarodnim ugovorima;

- dvostrani ugovor imaju i neke druge prednosti. Činjenica da se zaključuju između samo dve ugovornice otvara prostor za to da se u njih, kada za to postoji spremnost, ugrade i rešenja koja u izvesnom smislu idu ispred onoga što bi se, uz sve ograde, moglo nazvaty savremenim standardima u materiji zaštite manjina. Na taj način, ovi sporazumi ponekad daju doprinos u smislu priznavanja, pa i promocije nekih, uslovno rečeno, novih ili nedovoljno široko priznatih prava manjina, kao što su npr. razni oblici jamčenja izvesnih kolektivnih prava odnosno nekog oblika samouprave, priznavanje prava službene upotrebe jezika manjina, i dr.

Oni imaju i svoju političku ulogu utoliko što regulisanjem izvora napetosti doprinose ne samo poboljšanju položaja manjina, već i skladnim odnosima između odnosnih država. Njima se može precizirati uloga matične države u zaštiti svoje manjine (a to znači i granice njenog mešanja), može se utvrditi okvir teritorijalne i druge autonomije određene teritorije nastanjene manjinama, uz jamčenje teritorijalnog integriteta date države, i dr. Kao dobri primeri iz prakse često se navode Alandski sporazum (1921) između Finske i Švedske o statusu Alandskih ostrva i austrijsko-italijanski sporazum o položaju nemačke manjine u oblasti Alto Adide odnosno Južni Tirol (1946), kojima su na uspešan način prevaziđene tenzije između zainteresovanih država, uz zadovoljenje osnovnih interesa svih strana, kako manjina, tako i država ugovornica.

Najzad, mada se to u prvi mah može ispustiti iz vida, posebno valja istaći da dvostrani ugovori omogućavaju veću elastičnost u pogledu izbora jezika na kojem su sačinjeni. Često su to jezici ugovornica,⁸ ponekad jezici ugovornih strana i neki strani jezik (tada se obično utvrđuje da u slučaju razlike u tumačenju prednost ima tekst na stranom jeziku),⁹ a dešava se da se ugovor sačini i samo na stranom jeziku (najčešće engleskom)¹⁰

* * *

⁸ Vidi npr. čl. 17 slovenačko-mađarske konvencije o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992).

⁹ Čl. 16/2 jugoslovensko-rumunskog sporazuma o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002, još nije stupio na snagu).

¹⁰ Čl. 9/2 Ugovora između Hrvatske i Italije o pravima manjina (1996).

Istovremeno, mogu se identifikovati i određene slabosti ovih ugovora:

- oni su po pravilu relativno skriveni od očiju svetske javnosti. Dok višestranu sporazumi već zbog broja svojih učesnika i time širokog domašaja, privlače pažnju svetskog javnog mnjenja, bilateralni sporazumi se ponekad "provlače" relativno neopaženi, posebno onda kada se zaključuju između država u kojima manjinsko pitanje nije posebno izraženo. Ipak, u novije vreme, bilo je i dvostranih sporazuma koji su dobili vrlo širok publicitet, na šta su, razume se uticali u prvom redu politički činioци;
- pošto se bave konkretnim pitanjima i odnosima, dvostrani ugovori često zadiru u osetljive teme, što može stvoriti utisak da jedna od ugovornih strana nastoji da se meša u unutrašnje stvari druge ugovornice. Ovaj utisak će posebno biti izražen kada se ugovor zaključuje između zemalja od kojih je jedna znatno "jači" partner (veća i bogatija država, sa značajnijom ulogom u međunarodnoj zajednici), a naročito onda kada postoji disproporcija u brojnosti odnositnih manjina tj. kada "jača" država ima svoju manjinu u drugoj ugovornici, ali ne i obratno ili kada je manjina jedne od država ugovornica znatno malobrojnija;
- dvostrani ugovori često predviđaju i određene mere pomoći matične države svojoj manjini u drugoj državi ugovornici. Ta pomoć može biti finansijska, ali i druga (upućivanjem knjiga na maternjem jeziku manjine, slanjem nastavnička, obezbeđenjem stipendija i dr.). Izvesni aspekti ove pomoći, koja, dakle, ide od strane države, mogu stvoriti podozrenje kod većinskog stanovništva u pogledu stvarnih ciljeva takve pomoći. Ovo posebno kada su odnosi između dveju država od ranije opterećeni lošim nasleđem (raniji međusobni ratovi, sporovi oko teritorija i sl.), a naročito kada postoje i neki drugi negativni faktori (npr. ako je životni standard u zemlji u kojoj živi manjina nizak, a finansijska pomoć koja stiže iz matične države relativno velika, svi su izgledi da većinsko stanovništvo neće na to gledati sa odobravanjem). Pomenuti i slični problemi moraju se rešavati od samog početka i to na bazi pune otvorenosti i saradnje država ugovornica;
- jedna od slabih strana dvostranih ugovora je i činjenica da su oni po pravilu okrenuti zaštiti onih manjina kojima su države ugovornice matične države. Drugim rečima, zaključenjem dvostranog sporazuma kojim se u nekoj zemlji priznaju posebna prava izvesnoj manjini (ili izvesnim manjinama), lako može nastati situacija u kojoj ta manjina (manjine) stiče (stiču) veća prava od drugih manjina i to samo zbog toga što matične države tih ostalih manjina nisu sa zemljom u kojoj manjine žive zaključile odgovarajući sporazum, ili su tim sporazumom utvrđena manje povoljna rešenja. U svemu tome posebno loš ostaje položaj onih manjina koje nemaju svoju matičnu državu, kao što su

- Romi, Vlasi, Kurdi, Gagauzi, Cincari i dr. Obezbeđenje povoljnijeg statusa samo pojedinim manjinama ne samo da stvara izvesnu diskriminaciju među njima, već vrlo lako može stvoriti tenzije između raznih manjinskih grupa u datoj državi;
- za razliku od višestranih međunarodnih sporazuma koji predviđaju određene relativno efikasne mehanizme kontrole i to od strane nepristranih međunarodnih tela, kod dvostranih ugovora o svemu odlučuje mešovita komisija ili neki slični organ koji zapravo reprezentuje samo obe ugovorne strane. U takvoj situaciji sam ugovor ne nudi dovoljno efikasne instrumente za svoje ostvarenje, pošto je sve u krajnjoj liniji u rukama samih ugovornica. Pošto se s pravom može očekivati da će svaka od njih istrajavati na zaštiti svojih interesa, bilateralni ugovori i njima utvrđeni nadzorni instrumenti ne mogu zameniti višestrane mehanizme koji, pored ostalog, imaju značajnu dozu nezavisnosti i nepristrasnosti. Najzad, ne samo da ne omogućuju u dovoljnoj meri nadzor nad svojim sprovedenem, bilateralni ugovori ne predviđaju ni efikasne sankcije protiv strane koja krši ugovor;
 - svemu izloženom ponekad se dodaju i drugi prigovori, među kojima naročito to da bilateralni ugovori sami po sebi ne mogu suštinski popraviti položaj manjina (za to je potrebno da i unutrašnje zakonodavstvo date države bude na odgovarajućem nivou, a posebno da postoji duh tolerancije i rešenost da se pravna rešenja dosledno ostvaruju u praksi).

II. BILATERALNI SPORAZUMI I MANJINE

1. ISTORIJSKI OSVRT

Bilateralni ugovori kao sredstvo regulisanja položaja manjina nisu tekovina savremenog doba. Oni su poznati od davnina, premda su se tokom istorije znatno razlikovali.

U pojedinim periodima istorije oni su bili sredstvo za mešanje jačih država u poslove slabijih, radi stvarne ili navodne zaštite verskih manjina. To je posebno bilo karakteristično u mnogim ugovorima koji su u podeljenoj Evropi nastojali da obezbede prava katolika ili protestanata, odnosno u sporazumima evropskih sila sa zemljama Istoka, kojima su ove prve obezbeđivale za sebe pravo intervencije radi zaštite hrišćana. U svakom slučaju, bez obzira na to da li su klauzule o zaštiti manjina bile uključene u ugovore o miru (vrlo čest slučaj) ili neke druge sporazume, iako se formalno radilo o izrazima saglasnosti volja ugovornica, u praksi je suštinski reč bila o nametanju volje jačeg partnera.

Praksa da se zaključuju bilateralni ugovori kojima se uređuje položaj manjina naročito je uzela maha posle Prvog svetskog rata. Pre svega, svi ugovori koji su zaključeni između Glavnih savezničkih i udruženih sila i pojedinih država, bili su u suštini dvostrani sporazumi. Mada se u ulozi potpisnica pojavljivao veći broj država, ovi ugovori su u imali samo dve jasno izdiferencirane ugovorne strane. Isto bi se moglo reći i za ugovore o miru, zaključene sa poraženim silama, koji su takođe imali odgovarajuće klauzule o zaštiti manjina.

U periodu između dva svetska rata zaključen je, međutim, i niz drugih dvostranih ugovora od značaja za zaštitu manjina, kao što su npr. Rapalski ugovor o razgraničenju između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Italije (1920), Alandski sporazum između Finske i Švedske (1921), poljsko-nemačka Konvencija o Gornjoj Šleziji (1922), Konvencija između Jugoslavije i Rumunije o uređenju manjinskih škola u Banatu (1933), i dr.

Ova praksa nastavljena je i posle Drugog svetskog rata, kada su, pored ostalog, zaključeni austrijsko-italijanski sporazum o položaju nemačke manjine u oblasti Alto Adide tj. Južni Tirol (1946), pakistansko-indijski sporazum o zaštiti manjina (1950), Specijalni statut o manjinama uz Memorandum o saglasnosti između Italije, Ujedinjenog Kraljevstva, SAD, s jedne, i Jugoslavije, s druge strane (1954), nemačko-danski sporazum (1955), sporazum između Kine i Malajske federacije (1955), ugovor između Ujedinjenog Kraljevstva i Singapura (1957), i dr.

Praksa zaključivanja dvostranih ugovora kojima se teži da se utvrde osnove položaja manjina uzela je maha naročito od početka devedesetih godina XX veka i bila je uslovljena novom političkom situacijom izazvanom završetkom hladnog rata, ujedinjenjem i jačanjem Nemačke, padom dotadašnjih režima u centralnoj i istočnoj Evropi i jačanjem evroatlantskih integracionih procesa. Glavni zagovornici takve prakse bile su Nemačka i Mađarska, koje su sa nizom država zaključile dvostrane ugovore o dobrosusedstvu i saradnji u koje su ugrađene i odgovarajuće odredbe o zaštiti manjina. Ovaj put su sledile i mnoge druge države s tim da su se neke među njima opredelile da zaključe posebne sporazume posvećene zaštiti manjina.

2. VRSTE

Među bilateralnim sporazumima koji se odnose na položaj manjina postoje velike razlike. Osim dva osnovna zajednička elementa (1. samo dve ugovorne strane, 2. predmet je zaštita manjina) oni se najčešće međusobno znatno razlikuju po svojim rešenjima i drugim karakteristikama. To istovremeno omogućava da se izvrši više podela ovih ugovora.

1) S obzirom na opšti pristup

Može se приметити да у погледу načina на који приступају том problemu постоји општа разлика између уговора који се односе на разне аспекте решавања мањинског питања и уговора који се баве заштитом мањина у užем смислу.

У прву групу би, на пример, спадали уговори о размени становништва. Они су се јављали кроз историју, па и у не тако далеку прошлост, и сматрани су за један од načina трајног (по некима и humanог) решавања мањинског питања. Основна идеја била је да се читав problem најбоље превазилази враћањем мањинског становништва у матичну државу. Обично су закључивани после ратова, када су заиста могли представљати средство за заштиту мањинског становништва од реваншизма околине (у случају када се рат водио између матичне државе мањина и државе у којој живе). Ипак, они су најчешће значили теške трауме у животима појединца и породица. Мada теоријски могући и данас, то су ипак документи који су били карактеристични за одређене ситуације у прошлости.

Ако су закључени као резултат слободно изражене воље уговорних страна и предвиђају само могућност, дакле право а не обавезу мањинског становништва да се исели у матичну државу (тј. остављају припадника мањина слободу да сами одлуче о томе), овим споразумима се у принципу не би могло приговорити. Наравно, друго је питање да ли у сваком конкретном случају стварно постоје наведени елементи, или се нпр. врши присилно преселjenje становништва из једне земље у другу под maskом ostvarivanja njihovог navодно dobrovoljnог izbora.

У историји је забележено више примера како уговора који су омогућавали dobrovoljну razmenu становништва, тако и оних који су предвиђали обавезну razmenu становништва. Svима njима је zajedничко да је pokušano да се једном политичком мером (preseljenjem становништва) фактички реши problem мањина.

Ови споразуми могу бити или у целости посвећени problemu razmene становништва, или могу садржати само одговарајуће одредбе (неколико чланова) о томе. Познате primere представљају Конвенција између Grчке и Bugарске о recipročnoј emigraciji (1919); Конвенција између Grчке и Tурске о razмени grčkog и turskog становништва (1923); Sporazum о razмени bugарskog и rumunskog становништва (1940), споразуми о razмени становништва које је закључила Poljska са једним broјem zemalja, укључујући Sovjetski Savez (1945) и Jugoslaviju (1946); уговор између Mađarske и Česlovačke (1946); и др.

У другу групу спадају сви уговори који регулишу права мањина и механизме njihove zaštite. То су, дакле, споразуми који се не баве svekolikим питањима vezanim за postojanje мањина, већ су у целости или delimično посвећени samom problemu zaštite мањина. Prema tome, они прихватају postojeće stanje и теже да pravно urede положај, што значи права и обавезе мањина и уговорних страна и одговарајућа са tim povezana питања (nadzorne механизме и сл.).

I oni mogu u celosti biti posvećeni zaštiti manjina odnosno mogu doticati to pitanje u samo nekoliko članova.

Bliže gledano, pitanje zaštite manjina javlja se u mnogim ugovorima koji se suštinski bave drugim problemima, kao što su prestanak rata (ugovori o miru) i drugih neredovnih prilika (ugovori o normalizaciji odnosa), regulisanje međusobnih odnosa (ugovori o dobrosusedstvu, saradnji, razgraničenju i sl.), itd. Tu se pitanje zaštite manjina javlja obično u okviru samo jednog ili dva člana, kao sastavni deo uređenja šireg kruga odnosa. Treba, međutim, imati u vidu da su u praksi poznati i ugovori koji se zaštitom manjina bave u svega par članova, ali su ti članovi izuzetno iscrpni i čak ponekad sadržajnije i od nekih sporazuma koji kao jedini predmet imaju regulisanje položaja manjina.¹¹

Drugu podvrstu ugovora koji su posvećeni zaštiti manjina predstavljaju oni koji su u celini posvećeni tom pitanju.

2) Prema tome ko je korisnik manjinske zaštite

Ugovori koji obezbeđuju zaštitu manjina razlikuju se međusobno i prema tome kako je određen krug korisnika te zaštite.

Mada, opšte uzev, mogu sadržati i apstraktnu definiciju manjina, to je prilično redak slučaj. S obzirom na to da se radi o konkretnim odnosima, takva definicija obično nije potrebna, već se korisnici manjinske zaštite određuju na druge načine (najčešće poimeničnim navođenjem grupa o kojima je reč).

Dvostrani međunarodni sporazumi mogu odnosnu zaštitu obezbediti za pripadnike svih manjina u državama ugovornicama (redi slučaj) ili je rezervisati samo za pripadnike određenih manjina, najčešće samo onih kojima su države ugovornice matične države (daleko češći slučaj).

Teorijski je moguće da se dvostrani ugovor tiče samo zaštite neke treće manjine (posebno one koja nema matičnu državu, kao što su npr. Romi), ali je to u praksi praktično nepoznato. S druge strane, bilo je primera da se manjinska zaštita (neosnovano) širi i na druge kategorije lica, pa da se prava koja su priznata određenoj manjini priznaju i stranim državljanima istog etničkog porekla. Tako je na osnovu sporazuma zaključenih između dva svetska rata između Jugoslavije i Italije manjinska zaštita proširena i na italijanske državljane (dakle, strance) u Dalmaciji i jugoslovenske državljane u Rijeci (ali ne i drugim delovima Italije).

* * *

¹¹ Vidi npr. čl. 15 mađarsko-slovačkog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995) i čl. 14-15. mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996).

Najzad, moguće je da se bilateralnim ugovorom jamče prava neke treće manjine tj. one kojoj nijedna ugovornica nije matična država. Takva praksa bila je karakteristična za prošlost kada su velike sile u zemljama Istoka preuzimale ulogu zaštitnika hrišćana (a time i etničkih manjina). Jedan od mnogih primera te vrste je Kučuk-kajnadžijski mir (1774) kojim je Rusija stekla pravo zaštite hrišćana na Balkanu. Ugovora u korist trećih manjina bilo je i kasnije, za šta dobar primer predstavlja poseban sporazum između Ujedinjenog Kraljevstva i Singapura (1957) kojim je obezbeđena zaštita Malajaca u Singapuru.

U naše vreme ovaj put je posebno zanimljiv onda kada se želi obezbediti zaštita manjina koje nemaju svoju matičnu državu (Romi, Kurdi i dr.). Ipak, takvih sporazuma je, ako ih i ima, veoma malo.

3) Prema predmetu regulisanja

Bilateralni ugovori o zaštiti manjina mogu se, načelno, odnositi na opšti položaj relevantnih manjina tj. na razne, a idealno i sve važnije elemente njihovog opstanka i normalnog života.

Ponekad, međutim, oni se fokusiraju na samo određena posebna pitanja kao što je npr. materija školstva (npr. srpsko-rumunska konvencija o uređenju manjinskih škola, 1933), teritorijalne samouprave (finsko-švedski Alandski sporazum, 1921) i dr.

4) Prema teritorijalnom domašaju

Opšte uzev, ugovori o zaštiti manjina mogu se odnositi na čitavu teritoriju ugovornih strana, što je prilično čest slučaj.

Njihov domašaj, međutim, može biti ograničen na samo tačno utvrđene delove svake od ugovornica ili čak na samo određeni deo teritorije samo jedne ugovorne strane. Primeri sporazuma ove vrste su Alandski sporazum (1921), poljsko-nemačka Konvencija o Gornjoj Šleziji (1922), Konvencija između Jugoslavije i Rumunije o uređenju manjinskih osnovnih škola u Banatu (1933), austrijsko-italijanski sporazum o položaju nemačke manjine u Alto Adide tj. Južnom Tirolu (1946), Specijalni statut o manjinama dat kao prilog II Memorandumu o saglasnosti između Italije, Ujedinjenog Kraljevstva, SAD i Jugoslavije (1954), i dr.

Po sebi se razume da vezivanje primene ugovora za određeno konkretno područje omogućava uvažavanje specifičnosti svake posebne situacije. S druge strane, time se rešava samo jedan krug pitanja, pošto najčešće pripadnici

odnosnih manjina žive i u drugim područjima država ugovornica, ponekad čak i u većem broju.

5) Ostale moguće podele

Bilateralni ugovori od značaja za zaštitu manjina mogu se podeliti i prema nekim drugim osnovama. Tako se među njima može vršiti razlikovanje prema tome da li se ili ne pozivaju na neke međunarodne standarde i instrumente, da li predviđaju mehanizme nadzora, da li su zaključeni uz učešće međunarodne zajednice, s obzirom na rok na koji su zaključeni, i dr.

III. NOVIJI BILATERALNI SPORAZUMI OD ZNAČAJA ZA ZAŠTITU MANJINA

1. NOVIJI BILATERALNI SPORAZUMI

Ovde će ukratko biti razmatrani samo neki od najnovijih dvostranih sporazuma, zaključenih početkom ili sredinom devedesetih godina prošlog veka. Političke promene u istočnoj i centralnoj Evropi, raspad Varšavskog pakta, prestanak hladnog rata i drugi sa tim povezani činioci uticali su na to da se u Evropi toga vremena javi atmosfera boljeg međusobnog poverenja, razumevanja i spremnosti na saradnju između država, posebno susednih.

U takvim prilikama prvo je Nemačka počela da sklapa ugovore o prijateljstvu, dobrosusedstvu i saradnji odnosno o partnerstvu sa nizom država, posebno onima u kojima živi nemačka manjina. U tu grupu spadaju na primer, Ugovor o dobrosusedskim odnosima, partnersvu i saradnji između SR Nemačke i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (1990), Ugovor između SR Nemačke i Republike Poljske o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991), Ugovor između SR Nemačke i Republike Mađarske o prijateljskoj saradnji i partnerstvu u Evropi (1992), Ugovor između SR Nemačke i Federativne Republike Češke i Slovačke o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1992) i dr.

Ovu inicijativu je odmah prihvatila i Mađarska, koja je osim sa Nemačkom (1992), ugovore o prijateljstvu i saradnji zaključila i sa nizom drugim zemalja. Poznati primeri su: Ugovor između Republike Mađarske i Republike Hrvatske o prijateljskim odnosima i saradnji (1992), Ugovor o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji između Slovačke i Mađarske (1995), i, posebno, Ugovor između Republike Mađarske i Rumunije o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996). Međutim, Mađarska praktično od samog početka ove inicijative zaključuje i posebne ugovore koji problem zaštite manjina ne dotiču samo uzgred, već su u celosti posvećeni toj materiji: Tako su nastali: Deklaracija o principima saradnje između Republike Mađarske i Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike u

jamčenju prava nacionalnih manjina (1991), Deklaracija o načelima saradnje između Republike Mađarske i Ruske Federacije u pogledu garantovanja prava nacionalnih manjina (1992), Konvencija o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Republici Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Republici Sloveniji (1992), Sporazum između Republike Hrvatske i Republike Mađarske o zaštiti mađarske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Republici Mađarskoj (1995) i dr.

Otrprike u isto vreme odgovarajuće ugovore međusobno počinju da zaključuju i druge zemlje: Bugarska, Moldova, Ukrajina, Rumunija, Albanija, Slovačka, Hrvatska, Slovenija, Makedonija, Italija i dr. Broj takvih sporazuma se stalno uvećava, s tim da se može primetiti da, s jedne strane, oni obuhvataju sve veći broj novih država (tj. počinju da ih zaključuju neke zemlje koje to ranije nisu činile), a sa druge, da je sve više onih ugovora koji se neposredno (u celosti) odnose na zaštitu manjina.

Značajan podstrek za zaključenje dvostranih ugovora o zaštiti manjina davale su i daju evropske organizacije, u prvom redu Savet Evrope, OEBS i Evropska unija.

Tako je Evropska unija naročito početkom devedesetih godina XX veka promovisala politiku zaključivanja bilateralnih ugovora kao trajnog sredstva za sprečavanje napetosti i postizanje stabilnih dobrosusedskih odnosa i saradnje u Evropi. Konkretno, 1993. godine Evropski savet je pokrenuo *Pakt za stabilnost*¹² (poznat i kao Baladurov plan),¹³ koji je zamišljen kao zajednička akcija za unapređenje susedskih odnosa, regulisanje pitanja granica i rešavanje problema nacionalnih manjina.¹⁴ Prvobitno je ovaj plan bio koncentrisan na nekoliko zemalja centralne i istočne Evrope, radi olakšavanja njihovog približavanja Evropskoj uniji.

Značaj Pakta za materiju zaštite manjina, posebno u vezi sa zaključenjem relevantnih bilateralnih ugovora nije dovoljno jasan – iako se radilo o specifičnom političkom dokumentu, bez pravno obavezujuće snage, koji uz to nije imao nikakav efekat na određene odnose (posebno baltičkih država i Rusije), tako isto nema sumnje da je Pakt doprineo zaključenju mađarsko-slovačkog (1995) i mađarsko-rumunskog (1996) ugovora.¹⁵

Evropska unija je 1999. godine pokrenula još jednu inicijativu sličnog naziva, ali drugačijeg domašaja. Reč je o *Paktu za stabilnost u jugoistočnoj Evropi*.

* * *

¹² Ne treba ga mešati sa Paktom za stabilnost u jugoistočnoj Evropi.

¹³ Po E. Balladuru, francuskom premijeru, koji ga je predložio.

¹⁴ Više o tome: Benoit-Rhomer F.: *The Minority Question in Europe*, Council of Europe Publishing 1996, pp. 30-36 and pp. 81-90.

Osnovna ideja Pakta, koji je među učesnicima obuhvatio veliki broj država i međunarodnih organizacija,¹⁶ bila je da se radi postizanja stabilnosti u čitavom regionu pruži pomoć zemljama jugoistočne Evrope u njihovim naporima za učvršćenje mira, demokratije, poštovanja ljudskih prava i ekonomskog napretka. U okviru toga posebno mesto dato je problemu zaštite manjina, pri čemu je putem posebnih projekata dužna pažnja posvećena proučavanju postojećih i ohrabrivanju zaključenja novih dvostranih sporazuma.¹⁷

Proces zaključenja i doslednog ostvarivanja bilateralnih ugovora u ovoj materiji ohrabruju i pomažu i drugi međunarodni faktori. Posebno mesto među njima pripada Savetu Evrope i Organizaciji za bezbednost i saradnju u Evropi.

Ovi sporazumi ponekad kao neposredan predmet imaju prava manjina, što se onda obično odmah vidi iz njihovog naziva. Mnogi od njih se, međutim, odnose na šire polje saradnje, pa se u skladu s tim, nazivaju ugovorima o dobrosusedstvu, saradnji, prijateljstvu i sl., a problem položaja odnosnih manjina regulišu u svega nekoliko ili čak u samo jednom članu.

Zanimljivu karakteristiku većine ovih sporazuma predstavlja činjenica da su ih mahom zaključile zemlje centralne i istočne Evrope (pre svih bivše socijalističke zemlje), a u znatno manjem broju neke druge zainteresovane zemlje (npr. Nemačka), ali opet sa nekom od bivših socijalističkih zemalja. Već sama ta činjenica ukazuje kako na probleme u zaštiti manjina koji su se javili raspadom istočnog bloka i, posebno, cepanjem nekih ranijih (SSSR, Čehoslovačka, SFR Jugoslavija) i nastankom novih država, ali i na to da je međunarodna zajednica na razne načine doprinela zaključenju ovih sporazuma (pored ostalog, i određenim uslovljavanjima). U svakom slučaju, jasno je da su ti sporazumi odraz nemirnog vremena i političkog trenutka u kome su nastali.

Mada je svaki bilateralni sporazum odraz saglasnosti volja dveju ugovornih strana u rešavanju konkretnih problema i stoga predstavlja dokument za sebe, može se primetiti da su neke zemlje (u prvom redu Nemačka i Mađarska) uspele

* * *

¹⁵ Kinga G.: *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?*, *ECMI Working Paper #4*, May 1999, http://www.ecmi.de/doc/download/working_paper_4.pdf, pp. 4-5; Lentschner E., Medda R.: *Protection of National Minorities Through Bilateral Agreements in South-Eastern Europe, Draft report prepared by the European Academy of Bolzen/Bolzano for the 8th Meeting of Government Offices for National Minorities*, Strasbourg, 21-22 May 2001, www.coe.int/./2_2_Stability_Pact_activities/PDF_Bolzano%20Draft%20report%20bilateral%20agreements.asp-31k

¹⁶ Bliže gledajući lista učesnika Pakta (njih preko 40) obuhvata OEBS, države članice Evropske unije, Evropsku komisiju i Evropsku investicionu banku, Savet Evrope, države jugoistočne Evrope, druge države, Ujedinjene nacije uključujući Visokog komesara UN za izbeglice (UNHCR), NATO i Zapadnoevropsku uniju, međunarodne finansijske organizacije i ostale učesnike.

¹⁷ Više o tome na Internet adresi: <http://www.stabilitypact.org>. Takođe vidi: Jacobsen H.D.: *The Stability Pact for South East Europe – Did it Work?*, <http://www.isodarco.it/html/andalo02-jacobsen.html>.

da, uslovno govoreći, nametnu neku vrstu šablona, tako da se pojedina rešenja i stilizacije uz neznatne modifikacije provlače kroz više njihovih sporazuma sa raznim državama. Smatra se da je u tom smislu ulogu modela i uzora za brojne kasnije ugovore naročito odigrao Ugovor između SR Nemačke i Poljske o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji od 17.6.1991. godine.

Ne može se, međutim, reći da su time formulisani nekakvi međunarodni standardi, jer se tu ipak radi samo o dvostranim međunarodnim sporazumima, koji su, manje ili više, primereni konkretnim prilikama i potrebama, tako da se u drugim međudržavnim sporazumima koji se bave istim problemima skoro uvek mogu naći i bitno drugačija rešenja. Ipak, o nekakvim standardima na lokalnom, sub-regionalnom, ili čak regionalnom nivou moglo bi se govoriti u meri u kojoj se ustanovi da se izvesna rešenja javljaju i iznova potvrđuju u većem broju raznih ugovora, posebno kada se istovremeno ne može utvrditi postojanje suprotnih ili bitno drugačijih rešenja.

2. VRSTE

Može se reći da je u naše vreme napušteno rešavanje manjinskog pitanja putem preseljenja (razmene) stanovništva i na slične načine. Stoga kada se danas govori o bilateralnim ugovorima koji se tiču položaja manjina, imaju se u vidu skoro isključivo takvi međunarodni instrumenti kojima se uređuju posebna prava i zaštita tih kolektiviteta i njihovih pripadnika. Razlike između ovih sporazuma tiču se, pre svega, toga da li se ovim pitanjima bavi samo jedan broj odredbi ugovora ili je tome posvećen ugovor u celini, kao i kruga zajamčenih prava, mehanizama nadzora i sl.

Opšte uzev, svi savremeni bilateralni ugovori od značaja za zaštitu manjina mogli bi se uslovno podeliti u četiri grupe: 1) ugovori o prijateljstvu, saradnji i dobrosusedskim odnosima, 2) ostali dvostrani ugovori koji se delimično ili posredno tiču zaštite manjina, 3) posebni ugovori posvećeni zaštiti manjina, 4) dvostrani ugovori između država i međunarodnih organizacija.

1) Ugovori o prijateljstvu, saradnji i dobrosusedskim odnosima

U red ovih sporazuma spadaju: Ugovor između SR Nemačke i Sovjetskog Saveza o dobrosusedskim odnosima, partnerstvu i saradnji (1990), Ugovor između SR Nemačke i Poljske o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991), Ugovor između SR Nemačke i Mađarske o prijateljskoj saradnji i partnerstvu u Evropi (1992), Ugovor između SR Nemačke i Češke i Slovačke o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1992), Sporazum o prijateljskim odnosima i saradnji između Bugarske i Moldove (1992), Ugovor o dobrosused-

skim odnosima, prijateljstvu i saradnji između Ukrajine i Moldove (1992), Ugovor o prijateljstvu, saradnji i dobrosusedstvu između Rumunije i Bugarske (1992), Ugovor između Mađarske i Hrvatske o prijateljskim odnosima i saradnji (1992), Ugovor između Slovačke i Rumunije o prijateljskim odnosima (1993), Ugovor između vlade Hrvatske i vlade Rumunije o saradnji u oblasti obrazovanja, kulture i nauke (1993), Sporazum između vlade Hrvatske i vlade Slovenije o saradnji u oblasti kulture i prosvete (1994), Ugovor o uzajamnom razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu između Rumunije i Albanije (1994), Ugovor o prijateljstvu i saradnji između Rumunije i Hrvatske (1994), Ugovor o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji između Slovačke i Mađarske (1995), Ugovor između Mađarske i Rumunije o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996), Ugovor o prijateljstvu, dobrosusedstvu i saradnji između SR Jugoslavije i Rumunije (1996), Sporazum o regulisanju odnosa i unapređenju saradnje SR Jugoslavije i Makedonije (1996), Nemačko-češka deklaracija o međusobnim odnosima i njihovom budućem razvoju (1997), Grčko-turski sporazum o kulturnoj saradnji (2000), i dr.

Osnovna karakteristika ovih sporazuma je da oni uređuju čitav niz drugih pitanja od zajedničkog interesa, kao što su dobrosusedski odnosi i saradnja, ili bliže gledajući, razgraničenje, kontrola granica, korišćenje voda, ekonomska pitanja, i sl. U skladu s tim, zaštititi manjina se posvećuje svega nekoliko članova (obično samo jedan ili dva). I pored toga, ovi članovi umeju da budu veoma obimni i da, shodno tome, prilično sveobuhvatno uređuju osnovne elemente položaja manjina.

2) Ostali dvostrani ugovori koji se delimično ili posredno tiču zaštite manjina

Odredbe od značaja za položaj manjina mogu se ponekad naći i u raznim drugim dokumentima, posebno onima kojima se uređuju nekakve neredovne situacije.

Dobar primer predstavlja Sporazum o normalizaciji odnosa između SR Jugoslavije i Hrvatske (1996), kojim je, kao što mu i naziv kaže, izvršena normalizacija odnosa dveju ugovornih strana. Osim što su potvrdile da će, u skladu sa međunarodnim pravom, poštovati suverenitet, teritorijalni integritet i nezavisnost druge ugovornice i uzdržati se od pretnje ili upotrebe sile, dve strane su se posebno obavezale da će izvršiti uređenje svojih granica i razgraničenje samo međusobnim ugovorom, da će ubrzati proces rešavanja pitanja nestalih lica, da će obezbediti uslove za slobodan i bezbedan povratak izbeglica, i dr. Istovremeno je u okviru posebnog člana (čl. 8) precizirano da će Hrvatima u SR Jugoslaviji i Srbima i Crnogorcima u Hrvatskoj biti garantovana sva prava koja im pripadaju na osnovu međunarodnog prava.

Medu ugovorima iz ove grupe posebno su zanimljivi Memorandum o saglasnosti između vlade Mađarske i vlade Rumunije o Zakonu o Mađarima koji žive u susjednim zemljama i pitanjima vezanim za bilateralnu saradnju (2001) odnosno kasniji (nakon izmena mađarskog tzv. Statusnog zakona) Sporazum između vlade Rumunije i vlade Mađarske o primeni u Rumuniji izmenjenog Zakona o Mađarima u susjednim zemljama (2003). Formalno gledajući, ovi ugovori neposredno regulišu primenu stranog propisa (jednostranog akta) na teritoriji druge ugovornice. Suštinski, oni utvrđuju pitanja od izuzetnog značaja za položaj mađarske manjine u Rumuniji.¹⁸

3) Posebni ugovori posvećeni zaštiti manjina

Sve je veći broj sporazuma koji su, nezavisno od svog naziva, u celosti okrenuti zaštiti manjina. Takvi su na primer: Deklaracija o principima saradnje između Republike Mađarske i Ukrajinske SSR u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991) i Protokol uz nju (1991), Deklaracija o načelima saradnje između Republike Mađarske i Ruske Federacije u pogledu garantovanja prava nacionalnih manjina (1992), Konvencija o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992), Sporazum između Hrvatske i Mađarske o zaštiti mađarske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Mađarskoj (1995), Ugovor između Hrvatske i Italije o pravima manjina (1996), Sporazum između vlade SR Jugoslavije i vlade Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002, još nije stupio na snagu), Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Mađarskoj (potpisan 2003), i dr.

Kao što se lako može zapaziti, navedeni ugovori najčešće imaju različite osnovne (deklaracija, ugovor, sporazum) i bliže nazive (o pravima manjina, o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina, o obezbeđivanju posebnih prava određenim manjinama, o zaštiti prava konkretnih manjina, i sl.). Po sebi se razume da se od slučaja do slučaja razlikuju i pristup i konkretna rešenja. Ipak, zajedničko za sve njih je da predstavljaju dvostrane međunarodne sporazume, zaključene između zainteresovanih država u cilju regulisanja položaja određenih manjina.

* * *

¹⁸ Mađarska je 2001. godine usvojila Zakon o Mađarima koji žive u susjednim zemljama, koji je još i pre nego što je izglasan u mađarskom parlamentu pobudio interesovanje ne samo susjednih država, već i šire stručne, naučne, političke i druge međunarodne javnosti. Ovaj propis, koji je široko poznat kao Statusni zakon uslovio je, pored ostalog, zaključenje dva dvostrana ugovora sa Rumunijom kao jednom od neposredno zainteresovanih zemalja.

Imajući u vidu da su ovi sporazumi u celosti posvećeni tom problemu, od njih se s pravom može očekivati (mada to u praksi ne mora uvek biti tako), da materiju zaštite manjina uređuju znatno preciznije i potpunije od onih ugovora koji se tim pitanjem bave samo uzgred, u sklopu regulisanja nekih širih odnosa (saradnje, dobrosusedstva i sl.). S druge strane, imajući u vidu da navedeni ugovori govore samo o pravima manjina, saradnji ugovornica u oblasti zaštite manjina, i sl., to sugeriše da oni nastoje da položaj manjina urede na opšti, načelan način i to na čitavoj teritoriji ugovornih strana.

Ovo treba istaći zbog činjenice da se bilateralni sporazumi mogu ticati samo neke određene oblasti od značaja za zaštitu manjina (npr. obrazovanje, upotreba jezika, prekogranični kontakti i sl.), kao što mogu ograničiti svoje dejstvo na samo određeni deo državne teritorije (npr. poznati sporazumi o Alandskim ostrvima, Južnom Tirolu, manjinskim školama za srpsku odnosno rumunsku manjinu u Banatu, i dr.).

Logika ukazuje da bi idealno rešenje bilo da, u okvirima utvrđenim opštim međunarodnim pravom, položaj manjina bude uređen bilateralnim sporazumima kojima se na opšti način reguliše ta materija, a da se zatim posebnim dvostranim sporazumima preciziraju i upotpune određena rešenja u posebnim oblastima.

4. Dvostrani ugovori između država i međunarodnih organizacija

Mada iz razumljivih razloga imaju u praksi manji značaj nego dvostrani ugovori između zainteresovanih država, i bilateralni sporazumi zaključeni između neke države i relevantne međunarodne organizacije takođe mogu biti veoma zanimljivi.

Reč je o posebnom problemu koji zaslužuje odgovarajuću pažnju. Ovde je, međutim, dovoljno primetiti da primer takvog ugovora predstavlja Memorandum o saglasnosti između Evropske zajednice i Rumunije (2002) o rumunskom učešću u Akcionom programu zajednice za borbu protiv diskriminacije (2001-2006).

Odmah treba istaći da on spada u spada u dvostrane ugovore pošto u suštini ima samo dve ugovorne strane: Rumuniju s jedne i Evropsku zajednicu sa druge. Sporazum je zaključen između Evropske komisije (u ime Evropske zajednice) i vlade Rumunije i, u skladu sa sopstvenom odredbom iz čl. 5/4, stupio je na snagu danom potpisivanja.

Njime je utvrđeno da će Rumunija učestvovati u Akcionom programu Zajednice za borbu protiv diskriminacije (2001-2006) i istovremeno su precizirani uslovi i rokovi tog učešća. Posebno je utvrđeno da će Rumunija učestvovati u

konkretnim aktivnostima Zajednice i podnositi odgovarajuće izveštaje, a naročito su regulisana pitanja koja se tiču finansijskog učešća. Sastavni deo Memoranduma predstavljaju Aneks I: Pravila finansijskog doprinosa Rumunije Akcionom programu zajednice za borbu protiv diskriminacije (2001-2006) i Aneks II: Aktivnosti koje pokriva finansijski doprinos Rumunije Akcionom programu Zajednice za borbu protiv diskriminacije (2001-2006).

U red bilateralnih sporazuma iz ove grupe spadaju i drugi bilatealni ugovori između država i međunarodnih organizacija, kao što su ugovori o pridruživanju, o raznim oblicima pomoći i sl. Sve ovo, razume se, pod pretpostavkom da ugovor sadrži odredbe koje se tiču zaštite manjina.

3. OSNOVNE ZAJEDNIČKE KARAKTERISTIKE

Među onim bilateralnim ugovorima koji su zaključeni u novije vreme, a sadrže relativno razvijene odredbe, mogu se zapaziti određene zajedničke karakteristike. One, razume se, nisu nužno svojstvene svakom takvom sporazumu, ali se javljaju u ovom ili onom obliku kod većeg broja njih. Uz sve rizike koje nosi ovakvo uopštavanje, vredi ukazati na neke posebno zanimljive momente. Pri tome, razume se, stalno valja imati na umu da se konkretna rešenja razlikuju od ugovora do ugovora.

1) *Političke klauzule*

U zavisnosti od predmeta regulisanja, svog obima i opšteg pristupa, relevantni ugovori sadrže ili ne sadrže određene odredbe koje bismo, u nedostatku boljeg zajedničkog imenitelja, mogli nazvati političkim klauzulama.

U onim ugovorima koji sadrže takve odredbe, one su obično ugrađene u preambulu (ako je ima) ili su izložene na samom početku.

Preambulu ove vrste po pravilu imaju ugovori koji su u celosti posvećeni zaštiti manjina, kao što su Deklaracija o principima saradnje između Mađarske i Ukrajinske SSR u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991), Deklaracija o načelima saradnje između Mađarske i Ruske Federacije u pogledu garantovanja prava nacionalnih manjina (1992), Konvencija o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992), Sporazum između Hrvatske i Mađarske o zaštiti mađarske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Mađarskoj (1995), Ugovor između Hrvatske i Italije o pravima manjina (1996), Sporazum između Jugoslavije i Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002, još nije stupio na snagu), i dr.

Primer sporazuma koji ove odredbe ima u samom tekstu (nekom od članova) je Ugovor između Nemačke i Mađarske o prijateljskoj saradnji i partnerstvu u Evropi (1992), koji u članovima 1 i 2 sadrži neku vrstu zajedničke političke deklaracije ugovornih strana, uključujući i potenciranje njihove težnje za izgradnju jedinstvene Evrope u kojoj će se poštovati ljudska prava i ustavne slobode, uključujući i prava manjina. Slične odredbe nalazimo i u članovima 1-2 Ugovora između Mađarske i Hrvatske o prijateljskim odnosima i saradnji (1992), čl. 15/1 Ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji između Slovačke i Mađarske (1995), i dr.

2) Definicija manjina

Bilateralni ugovori po pravilu ne sadrže definicije manjina na koje se odnose.

Najčešće oni samo imenuju manjine koje su predmet njihove zaštite.¹⁹ Ponekad se, međutim, samo pominju "nacionalne manjine" bez bližeg ukazivanja o kojim manjinama se zapravo radi.²⁰ Međutim, i tu se u suštini mahom misli na tačno utvrđene manjine kojima su ugovornice matične države.²¹ Prisutno je shvatanje da bi, s obzirom na zajamčeno pravo na slobodno deklarisanje etničke pripadnosti, ovakvo određivanje trebalo da bude dovoljno da se u praksi odnosna prava obezbede svim relevantnim licima i grupama.

I pored toga, imajući u vidu da se u ovom slučaju sve svodi na subjektivni element (lični izbor) u stvarnom životu mogu se javiti izvesni problemi. Šta sa licem koje tvrdi da pripada određenoj manjini (i kao takvo zahteva određena posebna prava, npr. izvesnu materijalnu ili drugu potporu), a koje ne zna jezik te manjine, ne pripada veri koja je karakteristična za taj kolektivitet, a sporno je i njegovo poreklo u smislu pripadnosti manjini. Da li je njegova izjava o pripadnosti manjini dovoljna, a ako nije, na osnovu kojih kriterijuma se ima ceniti etnički identitet tog lica, ko je ovlašćen da to čini, u kojim prilikama, itd.

* * *

¹⁹ To čine npr. čl. 14 bugarsko-moldovskog sporazuma o prijateljskim odnosima i saradnji (1992), čl. 20 slovačko-rumunskog ugovora o prijateljskim odnosima (1993), čl. 4 hrvatsko-rumunskog ugovora o saradnji u oblasti obrazovanja, kulture i nauke (1993), čl. 15 rumunsko-albanskog ugovora o uzajamnom razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1994), čl. 17 rumunsko-hrvatskog ugovora o prijateljstvu i saradnji (1994), čl. 20 jugoslovensko-rumunskog ugovora o prijateljstvu, dobrosusedstvu i saradnji (1996), čl. 8 jugoslovensko-hrvatskog sporazuma o normalizaciji odnosa (1996), slovenačko-mađarska konvencija o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992), i dr.

²⁰ Vidi mađarsko-ukrajinsku deklaraciju o principima saradnje u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991), čl. 7 Ugovora o dobrosusedskim odnosima, prijateljstvu i saradnji između Ukrajine i Republike Moldove (1992).

²¹ Dobar dokaz u prilog ovoj tvrdnji predstavlja hrvatsko-slovenački ugovor o saradnji u oblasti kulture i prosvete (1994) koji u čl. 9 pominje samo bezlične "nacionalne manjine", da bi već u narednom članu nedvosmisleno pojasnio da se zapravo radi o hrvatskoj odnosno slovenačkoj manjini. Slično važi i za čl. 15 slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995) i neke druge relevantne sporazume.

I pored toga, većina ugovora ne daje apstraktnu definiciju, već samo navodi manjine koje su predmet zaštite.

Izuzetno, izvesni ugovori pokušavaju da daju i nekakve apstraktne definicije, obogaćene određenim objektivnim elementima. Tako npr. Ugovor između Nemačke i Poljske o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991) u članu 20 precizira da su pripadnici nemačke manjine u Poljskoj "osobe koje imaju poljsko državljanstvo ali su nemačkog porekla ili se opredeljuju za nemački jezik, kulturu i tradiciju», dok su pripadnici poljske manjine u Nemačkoj definisani kao «osobe sa nemačkim državljanstvom, ali koje su poljskog porekla ili se opredeljuju za poljski jezik, kulturu i tradiciju».

Slična definicija sadržana je i u čl. 20/2 Ugovora Nemačke i Češke i Slovačke o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1992).

Sporazum između Savezne vlade SR Jugoslavije i Vlade Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002, još nije stupio na snagu), daje definiciju manjina na taj način što precizira da će se smatrati (čl. 1): «da rumunsku nacionalnu manjinu u Saveznoj Republici Jugoslaviji odnosno srpsku nacionalnu manjinu u Rumuniji čine lica pod njihovom jurisdikcijom sa zajedničkim etničkim poreklom i tradicijama sa većinskim stanovništvom druge strane ugovornice.»

Mada se već na prvi pogled ovoj definiciji može dosta prigovoriti, u smislu da nije dovoljno precizna, a posebno zbog toga što poreklo i opredeljenje za pripadnost manjini postavlja kao alternativan uslov, ona u principu predstavlja bolje rešenje od onih situacija u kojima je izostavljeno bilo kakvo bliže određivanje kriterijuma za pripadnost manjini.

3) Pozivanje na međunarodne instrumente

Bilateralni sporazumi u materiji zaštite manjina trebalo bi da predstavljaju dalju razradu i preciziranje ili bar ponavljanje već postojećih međunarodnih standarda utvrđenih na univerzalnom i regionalnom nivou.

Drugačije rešenje (utvrđivanje nižih standarda) ne bi imalo smisla, posebno u situaciji kada su obe ugovornice vezane relevantnim međunarodnim dokumentima koji manjinama jamče veću zaštitu.

Besmislenim se čini i zaključenje dvostranog sporazuma koji bi samo ponovio međunarodne standarde. Međutim, razni razlozi, posebno oni političke prirode, mogu diktirati i takvo rešenje. Ovo se, razume se pre može očekivati od ugovora koji imaju širi domašaj i koji zaštitu manjina dodiruju u svega nekoliko članova. U

svakom slučaju, čak i ako se samo ponove rešenja relevantnih međunarodnih instrumenata, to u najmanju ruku znači da su se ugovorne strane složile oko toga šta predstavlja međunarodne standarde u ovoj materiji i pravno obavezale da ih poštuju. Ovo može biti od posebnog značaja kada ugovorne strane nisu vezane istim višestranim međunarodnim dokumentima odnosno onda kada se ovim putem priznaje pravna obaveznost određenih instrumenata političke prirode (npr. deklaracije Generalne skupštine UN, dokumenti KEBS/OEBS).

Obavezna pravna snaga ovih dokumenata, posebno Deklaracije UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina i dokumenata KEBS/OEBS priznata je čl. 19/1 nemačko-mađarskog ugovora o prijateljskoj saradnji i partnerstvu u Evropi (1992), čl. 20/1 nemačko-češkoslovačkog ugovora o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1992), čl. 15/4/b slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995), čl. 15/1/b mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996). U izvesnim slučajevima, stavljene su i određene ograde u vidu interpretativnih klauzula, posebno u vezi sa preporukom 1201 (1993) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, kojima je precizirano da se ugovornice slažu da se ta preporuka ne odnosi na kolektivna prava, niti nameće obavezu da se pripadnicima manjina dodeli pravo na specijalni status teritorijalne autonomije koji bi se zasnivao na etničkom kriterijumu.²²

Štaviše, pojedinim ugovorima ugovornice su se i izričito obavezale da će se u međunarodnim okvirima zauzeti da postojeće obaveze KEBS/OEBS za zaštitu i unapređenje nacionalnih manjina dobiju opštu pravnu obaveznost. Time je, dakle, preuzeta obaveza da se obaveznost ovih dokumenata ne samo poštuje u međusobnim odnosima, već da se takav pristup širi dalje u međunarodnoj zajednici, u odnosima sa drugim državama. Ovakva rešenja javljaju se npr. u čl. 19/5 nemačko-mađarskog ugovora prijateljskoj saradnji i partnerstvu u Evropi (1992), a takođe i nekim drugim sporazumima.

Međutim, i kada ugovor sadrži neka nova rešenja ili konkretizovanje postojećih principa, on se u praksi najčešće naslanja na određene međunarodne standarde utvrđene relevantnim međunarodnim instrumentima, u prvom redu dokumentima Ujedinjenih nacija, OEBS i Saveta Evrope.

Preuzimanje i dalja razrada rešenja utvrđenih ovim instrumentima ima više važnih posledica. Time se, s jedne strane, ta rešenja iznova potvrđuju, što istovremeno znači i ohrabrivanje daljeg rada u pravcu njihovog razvijanja na multilateralnom planu. S druge strane, kao logična posledica, javljaju se slična rešenja u

* * *

²² To je učinjeno Aneksom uz mađarsko-rumunski ugovor u kojem je i pomenuta odnosna preporuka.

većem broju dvostranih ugovora zaključenih između raznih država. Time se postiže ne samo pravno formulisanje i jamčenje određenih rešenja, već i, što je neobično važno, širenje svesti o tome da su oni tekovina koja ima opštu vrednost i koja se ne sme dovoditi u pitanje.

Međutim, osim što suštinski preuzimaju rešenja odgovarajućih međunarodnih instrumenata, pojedini bilateralni ugovori se i izričito pozivaju na relevantne međunarodne dokumente. Ovim pozivanjem otklanja se bilo kakva sumnja u pogledu toga koje od tih dokumenata ugovorne strane smatraju za sebe obaveznim. S druge strane, ako postoji takva spremnost, to je i prilika da se prizna pravna obaveznost (unošenjem odredbe "priznaju kao pravnu obavezu" ili slične odredbe) i onim dokumentima i rešenjima čija je politička obaveznost van spora, ali koji strogo uzev nisu obavezni za države (deklaracije Generalne skupštine UN, dokumenti KEBS/OEBS i dr.).²³

Među konkretnim dokumentima koji se poimence navode u bilateralnim sporazumima najčešće se pominju: Deklaracija UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina (1992), dokumenti KEBS odnosno OEBS, a među njima posebno dokument iz Kopenhagena (1990), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) odnosno njegov član 27, Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992) i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995).

Pojedini ugovori izričito pominju i neke druge izvore, pre svih: Povelju Ujedinjenih nacija, Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka, Konvenciju UNESCO o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete, Međunarodnu konvenciju o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju UN o pravima deteta, Deklaraciju Generalne skupštine UN o uklanjanju svih oblika netolerancije i diskriminacije zasnovanih na religiji i uverenjima, Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, preporuke Parlamentarne skupštine Saveta Evrope (posebno Preporuku 102), i dr.

Po sebi se razume da to da li je pozivanje na konkretne dokumente uopšte uneto u ugovor, o kojim dokumentima se radi, da li je to pozivanje praćeno određenim ogradama ili bližim kvalifikacijama i sva druga pitanja, zavisi kako od volje ugovornih strana, tako i od određenih objektivnih momenata, pre svega činjenice kada je ugovor zaključen (pre ili posle nastanka određenih instrumenata). Tako se može zapaziti da ugovori koji su zaključeni početkom devedesetih godina

* * *

²³ Vidi npr. čl. 15/4 mađarsko-slovačkog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

XX veka u principu navode znatno uži krug međunarodnih dokumenata od ugovora koji su zaključeni desetak godina kasnije.²⁴

Pozivanje na konkretne međunarodne instrumente ugrađeno je, na primer, u: čl. 20/2 nemačko-poljskog ugovora o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991), preambulu slovenačko-mađarske konvencije o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992), čl. 15/4 slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995), preambulu hrvatsko-mađarskog sporazuma o zaštiti mađarske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Mađarskoj (1995), aneks uz mađarsko-rumunski ugovor o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996), i dr.

4) *Osnovna zajamčena prava*

S obzirom na njihov broj, različiti obim i sadržinu, teško je porediti dvostrane međunarodne ugovore od značaja za zaštitu manjina u pogledu kruga zajamčenih prava i stepena obezbeđene zaštite.

Ipak, uz sve ograde, moglo bi se primetiti da se određena prava javljaju u velikoj većini ovih sporazuma. To je ujedno i argument da se ta prava proglašavaju osnovnim. Ovo ne samo zbog toga što je reč o pravima koja su sama po sebi zbilja od suštinskog značaja za opstanak i normalan razvoj nacionalnih manjina i njihovih pripadnika, već i zbog činjenice da su ona dobila potvrdu u velikom broju sporazuma zaključenih između raznih država.

I pored toga što se stilizacija razlikuje od ugovora do ugovora, moglo bi se primetiti da se radi o u najmanju ruku sledećim pravima:²⁵

- pravo na slobodno izražavanje sopstvenog identiteta (etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog);

* * *

²⁴ Uporedi, na primer, čl. 20/2 Ugovora između Nemačke i Poljske o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991) sa preambulom Sporazuma Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Republici Mađarskoj (potpisan 2003, još nije stupio na snagu).

²⁵ Stilizacije pojedinih ugovora i obim zajamčenih prava ponekad se značajno razlikuju. Uporedi: čl. 20/3 nemačko-poljskog ugovora o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991), čl. 20/2-3 nemačko-češkoslovačkog ugovora o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji, čl. 14 bugarsko-moldovskog sporazuma o prijateljskim odnosima i saradnji (1992), čl. 7-8. ukrajinsko-moldovskog ugovora o dobrosusedskim odnosima, prijateljstvu i saradnji (1992), čl. 17. mađarsko-hrvatskog ugovora o prijateljskim odnosima i saradnji (1992), čl. 20. slovačko-rumunskog ugovora o prijateljskim odnosima (1993), čl. 17. rumunsko-hrvatskog ugovora o prijateljstvu i saradnji (1994), čl. 15/2-3 slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995), čl. 15/2-7 mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996), i dr.

- sloboda od svih pokušaja diskriminacije na etničkoj i sličnoj osnovi;
- pravo na slobodnu upotrebu maternjeg jezika;
- prava iz domena obrazovanja (pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, na nastavu istorije, kulture i tradicija manjine i njenog matičnog naroda);
- prava u vezi sa medijima (pravo na pristup sredstvima javnog informisanja, na osnivanje i vođenje sopstvenih sredstava javnog informisanja, i dr.);
- sloboda udruživanja;
- pravo na osnivanje sopstvenih obrazovnih, kulturnih i verskih ustanova;
- pravo na učešće u javnom životu i procesu odlučivanja;
- verske slobode; i dr.

Lako se zapaža da krug zajamčenih osnovnih prava u pojedinim dvostranim ugovorima ide ispod onoga što je manjinama garantovano, recimo, Okvirnom konvencijom za zaštitu manjina. To je i razumljivo kada se ima u vidu da su takvi ugovori po pravilu zaključeni početkom devedesetih godina prošlog veka, dakle nekoliko godina pre Okvirne konvencije odnosno drugih instrumenata kojima su manjinama obezbeđena veća prava.

5) Ostala prava

U zavisnosti od toga između kojih ugovornih strana su zaključeni, da li su u celosti ili samo delimično okrenuti zaštiti manjina i, posebno, kada su zaključeni, predmetni ugovori se razlikuju i u pogledu kruga drugih zajamčenih prava. Reč je o veoma važnim pravima, od kojih je većina priznata savremenim međunarodnim višestranim instrumentima, ali koja se iz raznih razloga ne javljaju u svim, pa ponekad ni u većini ugovora.

Uslovno rečeno, kao takva prava mogla bi se izdvojiti:

- pravo na osnivanje političkih stranaka manjina;
- pravo na održavanje nesmetanih kontakata između sebe i preko granica svoje zemlje sa građanima drugih država, kao i na učešće u aktivnostima nacionalnih i međunarodnih nevladinih organizacija;
- pravo na prijem pomoći od druge države ugovornice, kao i javnih i privatnih organizacija i pojedinaca;
- pravo na službenu upotrebu maternjeg jezika manjina;

- pravo na zaštitu od mera koje menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim pripadnicima nacionalnih manjina i imaju za cilj ograničavanje njihovih prava i sloboda koje bi bilo štetno nacionalnim manjinama;²⁶
- pravo na formiranje manjinskih samouprava;
- pravo na povraćaj imovine koja je nacionalizovana ili na drugi način oduzeta manjinama, njihovim verskim ustanovama i organizacijama;
- pravo na obezbeđenje naučnih istraživanja i proučavanja prošlosti i sadašnjeg položaja nacionalnih manjina;
- pravo na uključenje predstavnika manjinskih organizacija u pripremu bilateralnih sporazuma i u međunarodne aktivnosti koje se odnose na njihov položaj i prava;
- pravo na očuvanje arhitektonskih i drugih spomenika manjina i ostalih mesta koja predstavljaju njihovo kulturno nasleđe, istoriju i tradiciju;
- zaštita stečenih prava,²⁷ i dr.

6) Zaštitne odredbe

Uslovno rečeno moglo bi se primetiti da se u predmetnim ugovorima zapažaju najmanje četiri kategorije zaštitnih odredbi: 1) posebno uslovljavanje određenih odredbi, 2) odredbe o poštovanju normi međunarodnog prava, državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta i sl., 3) odredbe o posebnim obavezama pripadnika manjina i 4) posebne zaštitne odredbe.

1) Uslovljavanje određenih rešenja

Mnogi ugovori (neki više, neki manje) u odgovarajućim odredbama sadrže određene ograde kojima se vrši izvesno uslovljavanje utvrđenih rešenja. Tako se istovremeno sa formulisanjem konkretnih rešenja javljaju sledeće formulacije "u skladu sa nacionalnim pravnim propisima",²⁸ "u skladu sa svojim nacionalnim zakonodavstvom",²⁹ "u skladu sa zakonom i u cilju očuvanja, razvoja i unapređe-

* * *

²⁶ Npr. čl. 15/2/d slovačko-madarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

²⁷ Tako npr. čl. 12 jugoslovensko-rumunskog sporazuma o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002, još nije stupio na snagu) izričito predviđa da odredbe tog sporazuma "neće se tumačiti niti sprovoditi tako da ograničavaju prava koja su strane ugovornice priznale pripadnicima nacionalnih manjina."

²⁸ Čl. 20/3/2 nemačko-poljskog ugovora o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991),

²⁹ Čl. 14/3 bugarsko-moldovskog sporazuma o prijateljskim odnosima i saradnji (1992),

nja svog identiteta",³⁰ "u okvirima unutrašnjeg zakonodavstva",³¹ "u skladu sa unutrašnjim pravnim odredbama i međunarodnim obavezama koje su prihvatile obe strane",³² "tamo gde je takvo rešenje odgovarajuće",³³ i slično.

Javlja se i drugačije formulacije ove vrste. Tako se ponekad precizira da nastava na maternjem jeziku manjina ne sme da ide "na uštrb učenja zvaničnog jezika i nastave na zvaničnom jeziku."³⁴

2) Odredbe o poštovanju međunarodnog prava, državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta

Bilateralni ugovori po pravilu sadrže posebne odredbe kojima se potvrđuje nepovredivost granica i teritorijalnog integriteta država. Ova rešenja su u punom skladu sa osnovnim načelima savremenog međunarodnog prava i, posebno, relevantnih međunarodnih dokumenata, kao što su Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (čl. 21), Deklaracija UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina (čl. 8/4), dokumenti KEBS/OEBS i dr.

Mada, na taj način suštinski ne predstavljaju nova rešenja, pa bi se moglo reći i da se podrazumevaju, ove odredbe unete su u odgovarajuće bilateralne ugovore očigledno usled bojazni država da se jamčenje prava pripadnicima manjina ne izrodi u povredu vitalnih interesa samih država. Ovo je posebno prisutno onda kada ugovori garantuju i neka dodatna prava, a naročito izvesne oblike kolektivnih prava odnosno samouprave manjina.

Primera radi, Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u republici Mađarskoj (koji, istina, još nije stupio na snagu, ali od koga se s pravom očekuje da uskoro bude operativan), sadrži u čl. 15/2 izričitu odredbu kojom se precizira da se nijedna njegova odredba neće tumačiti ili primeniti na način koji bi bio suprotan međunarodnim pravnim obavezama i opštepriznatim međunarodnim principima koji se odnose na poštovanje državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Slične klauzule sadrži i većina drugih ugovora ove vrste.

U red ovih odredbi spadaju one kojima ugovorne strane potvrđuju da će se uzdržavati od upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti

* * *

³⁰ Čl. 15/2/e slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

³¹ Čl. 15/4 mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996).

³² Čl. 15/3 mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996).

³³ Čl. 15/2/f slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

³⁴ Čl. 15/2/g slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

druge ugovorne strane kao i svih mera koje iz bilo kojih razloga nisu spojive sa Poveljom Ujedinjenih nacija ili principima Završnog akta Konferencije KEBS iz Helsinkija.³⁵ Istu funkciju imaju i odredbe koje preciziraju da ništa iz odnosnog ugovora «neće biti tumačeno tako da podrazumeva bilo koje pravo uključivanja u aktivnosti ili delovanje suprotno osnovnim načelima međunarodnog prava, posebno načelima suverene jednakosti, teritorijalne celovitosti i političke nezavisnosti država.»³⁶

Pojedini ugovori idu i korak dalje. Tako mađarsko-rumunski ugovor o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996), pored ostalog, u čl. 3/1 predviđa ne samo uzdržavanje ugovornih strana od pretnji silom protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge strane i drugih dela nespojivih sa ciljevima UN i načelima helsinškog Završnog akta, već i izričitu obavezu ugovornica da se uzdrže od podrške takvim akcijama, kao i to da ne dozvole ni trećoj strani da njihovu teritoriju koristi za takve akcije protiv druge strane. Štaviše, tome se dodaje još jedna odredba kojom se ponovo ističe da u skladu sa principima i normama međunarodnog prava i načelima Helsinške deklaracije, ugovorne strane potvrđuju da poštuju nepovredivost zajedničkih granica i teritorijalni integritet druge strane, te da ističu da jedna prema drugoj nemaju teritorijalne pretenzije i da ih ni u budućnosti neće postavljati.³⁷ Najzad, tome se dodaje još jedna odredba (čl. 15/12) kojom se još jednom potvrđuje da se nijedna obaveza (iz člana 15, koji uređuje zaštitu manjina) ne može protumačiti na način koji bi dao za pravo na bilo kakvu delatnost ili izvršenje akta koji bi bio suprotan ciljevima i principima Povelje UN, ostalim obavezama međunarodnog prava, Helsinškom završnom aktu i Pariskoj povelji KEBS, uključujući tu princip teritorijalnog integriteta država.

Odredbe ove vrste, u donekle različitim formulacijama sadrže i brojni drugi ugovori.³⁸

3) Obaveze manjina

Neki ugovori izričito utvrđuju da pripadnici nacionalnih manjina imaju podjednaka prava i obaveze koje proizlaze iz državljanstva kao i drugi građani

* * *

³⁵ Čl. 2/3 mađarsko-hrvatskog ugovora o prijateljskim odnosima i saradnji (1992).

³⁶ Čl. 15/5 slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

³⁷ Čl. 4 mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996).

³⁸ Npr. tačka 18 mađarsko-ukrajinske deklaracije o principima saradnje u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991), tačka 17 mađarsko-ruske deklaracije o načelima saradnje u pogledu garantovanja prava nacionalnih manjina (1992), čl. 14 slovenačko-mađarske konvencije o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992), čl. 13 jugoslovensko-rumunskog sporazuma o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002, još nije stupio na snagu), i dr.

dotične države,³⁹ da su dužni da se ponašaju kao i svi ostali domaći državljani i da ispunjavaju dužnosti i obaveze koje su propisane ustavom zemlje u kojoj žive,⁴⁰ da su dužni da poštuju zakone zemlje u kojoj žive,⁴¹ da su dužni da budu lojalni prema državi čiji su državljani i poštuju njene zakone u istoj meri kao i ostali njeni građani,⁴² da su, kao i bilo koji građanin zemlje u kojoj žive, dužni da poštuju njene zakone i prava drugih lica»,⁴³ i sl.

Izvesni ugovori sadrže i nešto drugačija rešenja. Tako mađarsko-ukrajinska deklaracija o principima saradnje u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991) izričito utvrđuje da će ugovornice zabraniti svakom građaninu, pa i pripadnicima nacionalnih manjina, da vrši aktivnosti, uključujući propagandu, koje izazivaju nasilje, mržnju i sukob na nacionalnoj osnovi.

U izvesnom smislu u zaštitne odredbe mogle bi se svrstati i ona rešenja kojima se utvrđuju određene posebne obaveze pripadnika manjina, kao što je npr. njihova obaveza učenja jezika većinskog stanovništva.

4) Posebne odredbe

Zaštitne odredbe u predmetnim ugovorima uglavnom se iscrpljuju u nekom od gore pomenutih rešenja (ili u više njih). Izuzetno javljaju se i nekakve dodatne klauzule koje bismo mogli nazvati posebnim rešenjima.

Tako je članom 20/4 slovačko-rumunskog ugovora o prijateljskim odnosima (1993) utvrđena obaveza svake od ugovornih strana «da ne dopusti da se sprovedi pravo na udruživanje pripadnika nacionalnih manjina protiv interesa druge ugovorne strane.» Slične odredbe javljaju se i u nekim drugim ugovorima.

7) Mehanizmi nadzora

Mehanizam nadzora ostvarivanja bilateralnih ugovora o zaštiti manjina po pravilu se sastoji u formiranju međuvladine mešovite komisije. Konkretna rešenja se, međutim, znatno razlikuju.

Neki ugovori preciziraju sastav mešovite komisije, dok drugi to pitanje ostavljaju otvorenim. Uspostavljanje zajedničke međuvladine komisije predviđeno je čl.

* * *

³⁹ Čl. 15/3 slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995).

⁴⁰ Čl. 20/4 nemačko-češkoslovačkog ugovora o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1992).

⁴¹ Tačka 1 mađarsko-ukrajinske deklaracije o principima u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991).

⁴² Čl. 20/2 slovačko-rumunskog ugovora o prijateljskim odnosima (1993), čl. 17/2 rumunsko-hrvatskog ugovora o prijateljstvu i saradnji (1994).

⁴³ Čl. 15/8 mađarsko-rumunskog ugovora o razumevanju, saradnji i dobrosusedstvu (1996).

15/6 slovačko-mađarskog ugovora o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji (1995), kojim je utvrđeno da će se članovi komisije imenovati kada to ugovorne strane budu smatrale potrebnim. U skladu s tim, ne predviđa se ni obavezno sastajanje ovog tela u nekakvom fiksno utvrđenom periodu. Mađarsko-rumunski ugovor (čl. 15/10) predviđa da će se bilateralna saradnja u vezi sa nacionalnim manjinama razmatrati u okviru redovnih konsultacija dveju ugovornica, ali takode predviđa i formiranje međuvladine stručne komisije, mada ne daje bliže elemente njenog sastava, mandata i drugih relevantnih momenata.

Posebno treba istaći da izvesni ugovori izričito utvrđuju da će u sastav komisije biti uključeni predstavnici manjina (što je nesumnjivo dobro rešenje). To čine npr. tačka 16 mađarsko-ukrajinske deklaracije o principima saradnje u jamčenju prava nacionalnih manjina (1991), čl. 11/1 jugoslovensko-rumunskog sporazuma o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potpisan 2002), čl. 16 Sporazuma između Srbije i Crne Gore i Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Mađarskoj (potpisan 2003), i dr. Ipak, značajan broj ugovora ne pominje ovu mogućnost i time otvara prostor za to da se sudbina pripadnika manjina i dalje rešava bez njihovog učešća.

Lako se zapaža da pojedini sporazumi ne određuju dovoljno jasno ni sam mandat mešovite komisije. Drugi pokušavaju da bliže odrede njena zaduženja, s tim da se obično kao zadaci ovog tela navode: razmatranje aktuelnih problema dveju manjina, ocena primena obaveza po osnovu odnosnog ugovora, priprema i usvajanje preporuka za svoje vlade koje se odnose na primenu i, ako je neophodno, izmene i dopune ugovora.⁴⁴

Mada ima niz dobrih strana, u prvom redu to što omogućava neposredan kontakt između zainteresovanih strana, ovaj mehanizam nagriza i niz slabosti. Pre svega, mešovite komisije nemaju pravo da donose obavezujuće odluke. Uz to, s obzirom na činjenicu da su u njima zastupljene samo dve strane (koje, razume se, slede politiku svoje vlade), ako se jedna od njih protivi, nije moguće donošenje nikakve odluke, pa ni zajedničke konstatacije o stanju stvari.

Prema tome, postojeća rešenja ne predviđaju snažne kontrolne mehanizme, a posebno ne predviđaju efikasne sankcije u slučaju kršenja preuzetih obaveza. Jedino ovlašćenje mešovitih komisija je, u principu, davanje preporuke vladama u pitanju. Na taj način, ako je stanje zadovoljavajuće, posebna odluka po pravilu nije ni potrebna (sem da konstatuje pozitivan razvoj događaja), a ako to nije

* * *

⁴⁴ Vidi npr. čl. 15 slovenačko-mađarska konvencija o obezbeđivanju specijalnih prava slovenačkoj manjini koja živi u Mađarskoj i mađarskoj manjini koja živi u Sloveniji (1992), čl. 16 Sporazuma između Hrvatske i Mađarske o zaštiti mađarske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Mađarskoj (1995).

slučaj, takva odluka, pre svega, ne može ni biti doneta (potrebna je saglasnost obeju strana), a sve i da bude doneta, nema obavezujuću snagu. Uostalom, istorija uči da se bilateralni ugovori mogu pokazati kao nezadovoljavajući zbog očiglednog i neizbežnog sopstvenog interesa strana.⁴⁵

Time poštovanje preuzetih obaveza i dalje zavisi od dobre volje ugovornih strana. Ipak, već samo postojanje ugovora znači određenu ne samo pravnu već i političku obavezu za odnosne države. Država koja krši ugovor ozbiljno rizikuje ne samo osudu domaćeg i stranog javnog mnjenja, već i odgovarajući spoljni pritisak, koji ponekad može biti efikasniji od pravnih sankcija (npr. uslovljavanje prijema u Evropsku uniju doslednim poštovanjem prava manjina, a u tom kontekstu, svakako i preuzetih ugovornih obaveza). Naime, pošto protokoli sa sastanaka komisija nisu poverljive prirode, putem njih se međunarodna tela mogu upoznati sa činjenicama, razvojem događaja, nastupom dveju strana i, ako je to neophodno, izvršiti politički pritisak na odnosnu vladu da preduzme odgovarajuće mere radi doslednog ostvarivanja preuzetih obaveza, a time i obezbeđenja zadovoljavajuće zaštite manjina.

Ukoliko u vezi sa bilateralnim ugovorima od značaja za položaj manjina izbije spor, on se rešava sredstvima za mirno rešavanje sporova koje poznaje međunarodno pravo (diplomatski pregovori, mirenje, posredovanje, anketne komisije i dr.), a može doći i do njegovog poveravanja međunarodnom sudu ili arbitraži pod uslovom da se strane u sporu o tome sporazumeju.⁴⁶ Ipak, iskustvo uči da države nisu uvek spremne da se upuste u spor, pored ostalog, i zbog straha da time ne pogoršaju položaj svoje manjine u drugoj državi ugovornici.

IV. ZAKLJUČAK

Kao što se iz izloženog moglo primetiti, očito je da odredbe koje se tiču ove materije treba tražiti kako u posebnim bilateralnim sporazumima o pravima manjina, tako i u nekim drugim ugovorima (o dobrosusedskim odnosima, prijateljstvu i saradnji, mirovnim ugovorima i sl.).

* * *

⁴⁵ Van der Stoep M.: *Minority Rights, Participation and Bilateral Agreements, Address to an international seminar on Legal Aspects of Minority Rights: Participation in Decision-Making Processes and Bilateral Agreements on Minority Rights*, Zagreb 2000, http://www.osce.org/documents/hcnm/2000/12/484_en.pdf, p. 5.

⁴⁶ Posebno povoljna situacija postoji kada su obe strane prihvatile tzv. fakultativnu klauzulu iz člana 36/2 Statuta Suda, prema kojoj države članice Statuta "mogu u svako doba izjaviti da priznaju obavezu nadležnost Suda *ipso facto* i bez posebnog sporazuma, prema svakoj drugoj državi koja primi istu obavezu, u svim pravnim sporovima koji se odnose na: a) tumačenje nekog ugovora; b) svako pitanje međunarodnog prava; c) postojanje bilo koje činjenice koja bi, ako se utvrdi, predstavljala kršenje neke međunarodne obaveze; d) prirodu ili obim obeštećenja zbog kršenja neke međunarodne obaveze." U tom slučaju nezadovoljna država ugovornica može pokrenuti spor pred Sudom zbog nepoštovanja ugovora.

Konkretna rešenja se, što je sasvim razumljivo, razlikuju, ali se mogu utvrditi i neki opšti principi. O tome je već bilo reči, a ovde vredi istaći da savremeni bilateralni sporazumi ne bi smeli ići ispod nivoa postojećih međunarodnih standarda tj. obaveza preuzetih relevantnim međunarodnim dokumentima. Isto tako, oni ne mogu zameniti multilateralne mehanizme koji, osim daleko šireg teritorijalnog domašaja, imaju, pored ostalog, suštinske atribute nezavisnosti i nepristrasnosti.

Naprotiv, ako se shvate kao prilika da se rasprave, prilagode, bliže urede i na drugi način reše konkretna pitanja, bilateralni sporazumi mogu biti značajno sredstvo za dopunu i preciziranje rešenja utvrđenih višestranim međunarodnim ugovorima i drugim međunarodnim dokumentima. Isto tako, oni su i prilika da se usvajanjem za sve prihvatljivih rešenja smanje tenzije kako u datim društvima, tako i u odnosima između zainteresovanih država.

ČEZMEJNE DNEVNE DELOVNE MIGRACIJE V SLOVENSLEM OBMEJNEM PROSTORU

CROSSBORDER DAILY LABOUR MIGRATIONS IN THE SLOVENE BORDER REGIONS

The paper deals on reasons, flows and consequences of daily crossborder commutation from Slovenia across »schengen« border towards Austria and Italy, as well as from Croatia and Hungary to Slovenia. This form of international migration counts to important phenomenon in borderlands. In Slovenia, migration of working force has a long tradition, especially in surrounding of bigger urban centres. Following the results of field research work, done in years 2000 and 2001 (interviews with custom service and border police; questionnaires among crossborder commuters; structural analyse of borderland of both sides of border), more than 14.000 slovenian (among them approximately 8.000 or 57 % in Italy and 6.000 or 43 % in Austria) and 2500 croatian citizens cross the slovenian-italian and slovenian-austrian border because of work. Otherwise, Slovenia attract approximately 8.000 daily commuters from Croatia and Hungary. The most frequent border crossings are Gornja Radgona, Šentilj (both towards Graz and south Styria), Karavanke-tunnel (towards south Carinthia), Miren (local border crossing towards Gorizia and surrounding), Fernetiči, Škofije and Kozina (towards Trieste in Italy), and finally border crossings Sečovlje, Obrežje, Ormož in Petišovci towards Croatia. During spring and autumn period the number is much higher because of season-workers. Daily crossborder commuters take different works in households, farms, but it is to find them among better payed agents, bussiness-makers and technical inteligentsia. According to the comparison of results in 2000 and 2001, the percent of high educated specialists and agents increased evidently. Daily crossborder commutation have important socioeconomic, spatial, demographical and ethno-cultural effects on borderland on both sides of border. After some years, crossborder commuters collect many experiences from both sides of border. Trough this, those people have better chances for intensification of further crossborder cooperation.

Keywords: crossborder cooperation, working migration, Slovenia, European Union

Prispevek obravnava vzroke, tokove in posledice čezmejnih dnevnih delovnih migracij iz Slovenije v Italijo in Avstrijo, kakor tudi iz Hrvaške in Madžarske v Slovenijo. Ta oblika selitev prebivalstva šteje med pomembne oblike čezmejnega sodelovanja. V slovenskem prostoru imajo z različnimi oblikami sezonski del že staro tradicijo, posebej v zaledju večjih mestnih središč. Po rezultatih terenske raziskave iz leta 2000 in 2001 (usmerjeni interjúji carinikov in policistov na mejnih prehodih, anketiranje dnevnih migrantov, strukturno analizo obmejnih območij na obeh straneh meje) se dnevno bolj ali manj stalno prevažata iz Slovenije v Italijo skoraj 8.000 oseb (57%) in v Avstriji okrog 6.000 (43%) slovenskih državljanov; skupaj torej okrog 14.000. Po drugi strani privlači Slovenija okrog 8000 dnevnih migrantov iz Hrvaške in Madžarske. Prek slovenskih mejnih prehodov dnevno potuje na delo in nazaj še vsaj 2500 hrvaških državljanov. Najbolj frekventni prehodi so Šentilj, Gornja Radgona, predor Karavanke, Miren, Fernetiči, Kozina, Škofije, Sečovlje, Obrežje, Ormož in Petišovci. Jeseni in pomladi se precej poveča število prehodov sezonskih delavcev. Dnevni migranti opravljajo različna dela v kmetijstvu, gospodinjstvih, pa tudi v industriji in nekaterih drugih dejavnostih. Primerjava med leti 2000 in 2001 kaže na naraščanje pretoka strokovnjakov v obe smeri ter razširitev ponudbe del. Čezmejne dnevne delovne migracije imajo pomembne socialnoekonomske, demografske, prostorske, etnične in kulturne učinke na obeh straneh meje. Čezmejne dnevne delovne migracije praviloma pospešujejo razvoj ostalih oblik čezmejnega sodelovanja.

Ključne besede: meja, čezmejno sodelovanje, delovne migracije, Slovenija, Evropska unija

1. UVOD

Mednarodna mobilnost delovne sile je ena od temeljnih razsežnosti sodobne globalizirane informacijske družbe, ki povečuje konkurenčno moč ekonomsko močnih makroregij, obenem pa tudi bistveno spreminja njihovo notranjo prostorsko, nacionalno in socialno strukturo ter kulturne karakteristike. Prav raznovrstnost posledic v priselitenih območjih postavlja kontekst mednarodnih selitev v ospredje vročih političnih diskusij: ne nazadnje je bilo (In očitno bo tudi še naprej) eno najbolj težavnih v pogajalskih procesih držav kandidatki v širitvenem procesu Evropske unije prav poglavje o trgu delovne sile. Bojazni zlasti evropskega osredja, ki predstavlja tudi enega najpomembnejših svetovnih razvojnih polov, in sega od južne Anglije z Londonom prek severne Francije s Parizom v dežele Beneluksa in v severno in srednjo Nemčijo, z ambicijo razširiti ne le južni - panmediteranski krak (Barcelona-Marseille-Genova-Lombardija) temveč tudi severnega (Berlin-Baltik), so tako gospodarske kot kulturnopolitične narave. Toda po drugi strani je povsem jasno, da je razviti del Evrope spričo svoje nizke rodnosti demografsko shiran in zato že za osnovno funkcioniranje družbe in različnih dejavnosti pravzaprav kronično odvisen od uvoza delovne sile. V sodobnih tokovih je vse več iskalcev dela z visokimi kvalifikacijami iz različnih svetovnih regij. Še vedno precej uveljavljena podoba - bolje rečeno stereotip - o izraziti socialni polarizaciji med priseljenim in domačim prebivalstvom se umika barviti podobi sodobnega migranta, ki obsega razpon med vrhunskimi strokovnjaki in ilegalnimi priseljenci, ki včasih še komaj svobodno razpolagajo sami s seboj - ali pa še celo to ne (Fassmann, Münz 1996). Globalizirane tokove delovne sile ustvarja globaliziran trg dela: na eni strani selitev mnogih industrijskih panog v t. i. »nerazviti« svet, na drugi pa selitev delavcev (Cohen 1996, 14-17). Paradigma industrijskega razvoja kot paradnega konja splošne družbene modernizacije in ekonomske prosperitete je očitno končana; nadaljevati se more le ob pogoju bistvenega tehnološkega napredka in podpore (beri: tehnološko-znanstvenih jeder in univerz) ter kakovosti lokacije. Slednja je bistvenega pomena, saj privlači predvsem delovno silo z visokimi kvalifikacijami ter s komunikacijskimi zmožnostmi (Husa, Parnreiter, Stacher 2000). Čeprav so zlasti nekateri sociologi že govorili o delokalizaciji delovnih mest in različnih dejavnosti (tehnologija omogoča čedalje večjo individualizacijo; na primer delo na domu), je po drugi strani razlika med centralnimi in perifernimi območji tudi v Evropski uniji, ki skuša s programi in projekti te medregionalne razlike zmanjševati, čedalje večja. Čedalje bolj očitna je prednost le nekaterih svetovnih lokacij, kar nas prepričuje o tem, da prostor (lokacija) ni manj, temveč kvečjemu še bolj pomemben. V tem razvoju še posebno vodijo nekatere svetovne metropole - »megacities«, ki izstopajo tudi z nadpovprečno gostoto svetovno pomembnih institucij in temu

primerno prebivalstveno rastjo. (Hall 1999) Toda k temu pomenu prispevajo drugačni dejavniki. Namesto logike surovinske baze in energetskih virov, ki so dominirali vso industrijsko dobo, so sedaj v ospredju predvsem finančni, tehnološki in človeški dejavniki. Prav to pa je eden od izdatnih stimulatorjev vse bolj izdatnega kroženja delovne sile, ki se mora, tako kot se je pred desetletji in stoletji kapital, nenehno oplajati, plemenititi in si povečevati znanje, spretnosti in funkcionalne sposobnosti. Gre torej za akumulacijo znanja, ki ga očitno skoraj ni več mogoče doseči le na eni lokaciji. Povsem jasno pa je, da bo imel ta tok močne strukturne posledice tako na udeležence v teh tokovih kot tudi na območja in družbe, ki jih zaradi svoje dinamike zadeva. Ali bo to predvsem »boj kultur«, če si sposodimo Huntigtona (1999, 7-12), je odvisno od mnogih dejavnikov. Toda kdo more zagotavljati miren potek integracijskih odnosov pri veliki socialni in prostorski mobilnosti prebivalstva?

Ob tem je popolnoma jasno, da je tematika mednarodnih selitev tudi eno od slovenskih strateških razvojnih vprašanj. Lega Slovenije na vratih Balkana in na robu razvitega pola Evrope (in Evropske unije) postavlja ta vprašanja kot pereč problem tudi pred slovenska vrata. Ta pozicija sega še v čas, ko je bila Slovenija sama viden del tega toka (Grečič 1986, 8-12). V tem kontekstu sodi problem čezmejnih dnevni delovnih migracij na področje proučevanja meje in obmejnih območij, ki s procesi evropske integracije dosegajo čedalje večji pomen. Prost pretok delovne sile na trgu dela je ena od temeljnih svoboščin in s tem kvalitet združene Evrope. Ta mogočni, čedalje bolj dinamičen in strukturno raznovrsten tok je logično nadaljevanje selitvenih tokov zaradi dela, ki imajo v evropskem prostoru dolgo tradicijo. Toda obenem so mednarodni tokovi delovne sile tudi med najbolj perečimi družbenimi vprašanji sodobne Evrope. (Verlič - Christiansen 2001) S čedalje bolj odprtimi mejami, ki z združevanjem v Evropsko unijo postajajo administrativne meje, imajo čezmejni tokovi delovne sile bolj prosto pot in postajajo celo dominantni (Soutif 1999). Število čezmejnih dnevni migrantov je v prvi vrsti rezultat razmerja med ponudbo dela na eni in iskanci (delovno silo) na drugi strani meje. Prispevek obravnava čezmejne dnevne migracije delovne sile iz Slovenije v Italijo in Avstrijo, torej prek (trenutno še) »schengenske« meje z državami članicami Evropske unije; teh tokov je zelo malo v smeri proti Hrvaški in skoraj nič proti Madžarski. Pretok delovne sile iz Avstrije in Italije v Slovenijo je sicer mnogo manjši, toda strukturno izredno pester in zanimiv. Slovenija kaže tranzitni značaj in obenem tudi lastnost ciljnega območja dnevni čezmejnih migrantov iz Hrvaške in Madžarske.

Prikazani podatki in rezultati izhajajo iz terenske raziskave, opravljene jeseni 2000 in na izbranih točkah slovensko-avstrijske in slovensko italijanske meje ponovljene leta 2001, ter strukturne analize obmejnih območij (reliefnih značilnosti območja - ker je osnova ostalim pokrajinskim vsebinam - gostote in načina

poselitve, velikosti naselij in njihove medsebojne infrastrukturne povezanosti, stopnje urbanizacije oziroma suburbanizacije, lastnosti gospodarske strukture, prostorske organiziranosti, zaposlenosti in ponudbe delovnih mest, pa tudi etnične sestave prebivalstva) na obeh straneh meje. Statistični viri za to področje so odločno preskromni. Statistika mejnih prehodov vodi evidenco o celotnem pretoku oseb, blaga in vozil, ne pa tudi o namenu čezmejnih potovanj. Ocenjujemo, da smo kljub nekaterim slabostim (subjektivnim ocenam, sodbam ipd.) zajeli bistvo dnevnih čezmejnih tokov delovne sile in na tej podlagi dobili dokaj realno sliko procesov v slovensko-italijanskem in slovensko-avstrijskem obmejnem območju. V letu 2001 se je nadaljevala raziskava o delovnih migracijah tudi prek slovensko-hrvaške in slovensko-madžarske meje, ki smo jo v celoti ponovili oktobra 2003; le za štiri mejne prehode ni bilo pridobljenih novih podatkov in smo uporabili ocene izpred leta in pol. Leta 2001 je bil izdelan tudi kratek projekt o delovnih migracijah iz držav EU v Slovenijo, kar se le deloma pokriva z vprašanjem čezmejnih dnevnih migracij delovne sile (Zupančič 2001). Gre za dovolj obsežno in predvsem sveže gradivo, ki dopušča primerjave z uvodoma postavljenim kontekstom globalizacije in individualizacije svetovnih tokov delovne sile v pogojih evropske informacijske in obenem (strukturno) multikulturne družbe. Slovenski robni in periferni prostor je skupaj z obmejnimi območji v sosednjih državah, ki jih ta prispevek zajema, le eden od delov mozaike pojavov, procesov in problemov v evropskem prostoru.

2. METODOLOŠKE OPOMBE PROUČEVANJA DNEVNIH ČEZMEJNIH DELOVNIH MIGRACIJ

Proučevanje dnevnih čezmejnih delovnih migracij sodi v kontekst proučevanja meje in obmejnih območij, zato je koristno vsaj na kratko podati analizo prostorske strukture in procesov v obeh zadevnih pokrajinskih območjih, torej na strani Slovenije, Madžarske in Hrvaške (prispevna območja) ter na drugi strani ciljnih območij v Italiji in Avstriji, pa tudi Sloveniji. Dnevnih migracij ne more biti, če ni na prispevni strani razpoložljive delovne sile, če ta ni zainteresirana za različna dela in zaslužek onkraj državne meje, če nima ustreznih informacij in zvez ter če ni ustreznih prometnic in prepustnih mejnih prehodov. Na ciljnih območjih mora obstajati potreba za delom (torej delovna mesta), kapital, informacije ter pripravljenost oblasti, da sprejmejo čezmejne dnevne migrante. V splošnem se morata obmejni območji strukturno dovolj razlikovati, da se na eni strani sproži ponudba in na drugi povpraševanje.

Viri za tovrstno proučevanje so, vsaj neposredno, sorazmerno skromni. Statistika čezmejnih tokov vodi evidenco za celoten pretok oseb, blaga in vozil, ne pa tudi po namenu čezmejnih potovanj. Zato je bilo potrebno nekoliko daljše

terensko delo. Obrnili smo se na vse mednarodne, meddržavne in obmejne mejne prehode (kmetijski in planinski prehodi v tem pogledu niso zanimivi), ter osebju, torej policistom in carinikom, zastavili nekaj vprašanj glede čezmejnega pretoka oseb, ki po vsej verjetnosti prehajajo mejo z namenom, da na drugi strani delajo. Osebjem na meji dokaj dobro pozna situacijo in jo lahko oceni. Seveda gre pri tem za približke, za ocene, in ne za točne številke. Ocene so verjetno natančnejše na manjših mejnih prehodih z ožjim zaledjem. Odziv osebja je bil zelo dober, saj imamo podatke za vse mejne prehode; za nekatere so podatki združeni. Vseeno pa je med tremi terenskimi poizvedovanji prihajalo do določenih razlik, ki so po eni strani rezultat subjektivnih ocen respondentov na mejnih prehodih, po drugi strani pa tudi realnega povečevanja oziroma zmanjševanja števila čezmejnih delovnih dnevnik migrantov. Toda ta odstopanja so sorazmerno majhna, zato imamo lahko pridobljene rezultate za dokaj reprezentativne.

S podatki uradne statistike smo si lahko pomagali zelo okvirno; večinoma kot pojasnila splošnih demografskih in socialnoekonomskih karakteristik obmejnih območij na obeh straneh meje. Občutljivega pojava dnevnik (in izjemoma tudi tedenskih) čezmejnik delovnik migracij ne beležijo. A tudi sicer ti podatki razmeroma hitro zastarajo. Pač pa smo uporabili podatke o številu delovnik imigrantov v Sloveniji, ki jih zbira Zavod za zaposlovanje ter deloma tudi Ministrstva za notranje zadeve RS, Sektorja za migracije in naturalizacijo. Posredno so uporabni tudi podatki nekaterih zbirnikov gospodarskih subjektov v Sloveniji (na primer IBON, PIRS) in zlasti podjetjem v tuji lasti zastavili nekaj vprašanj v zvezi z zaposlitvami oseb, ki imajo stalno prebivališče zunaj Republike Slovenije. Pri teh respondentih je bil odstotek zavrnitev zelo visok in zategadelj so tudi iz tega vira zbrani podatki manj zanesljivi in primerni kot pomemben pojasnjevalni element.

3. MIGRACIJSKE ZNAČILNOSTI SLOVENIJE

Slovenci sodimo med evropske narode z največjim deležem odseljenik z etničnega teritorija. Odseljevanje je bilo najmočnejše v obdobju prvega demografskega prehoda v drugi polovici 19. stoletja. Tedaj se je večina evropskih narodov številčno precej okreplila, pri Slovencih pa je bila ta rast dokaj zmerna. Večina naravnega prirastka se je sprti odselila v industrijske predele srednje in zahodne Evrope ter v čezmorske dežele, v prvi vrsti v ZDA. Slovenija je tedaj sicer doživljala korenito modernizacijo po zaslugi svoje izredne prometne in geopolitične lege na eni najpomembnejših evropskih osi, ki je držala iz srednjeevropskega osrčja proti severnemu Jadranu. Vendar je bil tempo industrializacije prepočasen in obseg preskromen, da bi mogel zadržati domačo delovno silo, ki se je z agrarno prenaseljenega podeželja prelivala v tujino. Slovenske

pokrajine so bile tipično območje odseljavanja. V slabega pol stoletja v drugi polovici 19. stoletja se je odselilo okrog 500.000 ljudi. Nekateri so se vračali, večina pa je ostala v novih »domovinah«.

Odseljavanje je ostalo prevladujoči trend tudi naslednjih petdeset let 20. stoletja. Slovenska zgodovinska izkušnja se je obogatila za sorazmerno številčno in vplivno plast politične emigracije. Prva, protifašistična, se je usmerila predvsem v Kanado, Argentino in Avstralijo. Zaradi svetovne gospodarske recesije je bilo odseljavanje nekoliko manjše, a še vedno veliko večje od priselitev. (Genorio 1993) Med in po drugi svetovni vojni je prišlo do masovnih selitev različnih skupin prebivalstva na teritoriju današnje Slovenije, kar je imelo za posledico velike spremembe etnične in socialne sestave prebivalstva. Obenem se je spremenila tudi vloga posameznih območij Slovenije, ki je iz središčnega evropskega prostora postal najprej obrobje dveh vojaških in ekonomsko-političnih sistemov, če ne štejemo posebej še avstrijske nevtralnosti in jugoslovanske (in torej tudi slovenske) neuvrščenosti. Tudi obmejni prostor v sosednjih državah je doživel burno selitveno zgodovino. Ne nazadnje je bilo migracijsko dogajanje na slovenskih tleh le del istih procesov v širšem evropskem prostoru. Zaradi forsiranih selitev se je značaj slovenskega teritorija in tudi njegovega obrobja v sosednjih državah precej spremenil. (Gosar 1993) Tako so nekatera območja postala etnično veliko enotnejša, nekatera so se povsem izpraznila, skoraj vsa pa so zaradi migracijskih šokov in posledic novih geopolitičnih razmer postala kulturno in gospodarsko šibkejša ter bolj ranljiva.

Slovenija se je v nekaj desetletjih po drugi svetovni vojni iz pretežno agrarne spremenila v industrijsko družbo. Nagla industrializacija je povzročila vrsto družbenih in prostorskih sprememb, za katere so zahodnoevropske družbe potrebovale tri generacije oziroma 60–70 let, v Sloveniji pa je bila ta preobrazba narejena v eni sami generaciji. Pospušena industrializacija je sprožila naglo deagrizarizacijo in hkrati tudi urbanizacijo. Preslojevanje kmečkega prebivalstva v nekmečkega je imelo nekaj posebnosti. Zaradi 10-hektarskega maksimuma se kmetije niso povečevale. Ob uvajanju moderne tehnologije v kmetijstvu je leto nenehno dražilo končne kmetijske proizvode, kmetom pa ni zadoščalo niti za kritje obratnih stroškov, niti jim ni omogočalo primerne eksistence. Razvila se je značilna polkmečka struktura, ki je bila podprta tudi s konceptom razpršene industrializacije (lokacije manjših industrijskih obratov) in konceptom policentričnega razvoja. Oba koncepta sta pripomogla k nagli deagrizarizaciji in polni zaposlenosti aktivnega prebivalstva, hkrati pa sta se naslonila tudi na čedalje intenzivnejše migracije delovne sile (Klemenčič 1972). Oblikovale so se široke cone dnevni migracij delovne sile, sprva predvsem z javnimi prevoznimi sredstvi, od osemdesetih let dalje pa predvsem z osebnimi avtomobili. Industrializacija in možnosti zaposlovanja v različnih drugih dejavnostih so odprle tudi vrsto

novih delovnih mest, za katera domačini niso bili posebej navdušeni, ter delovna mesta v vojski in nekaterih vrstah uprave, kjer so se v večji meri zaposlovali priseljeni delavci iz nekdanjih jugoslovanskih republik. V vsega dveh desetletjih je Slovenija postala neto uvoznik delovne sile in pridobila vse karakteristike imigracijske družbe (Klemenčič 1992). Vendar se je zadržal tudi trend emigracije (začasne in stalne) iz Slovenije. Tako moremo govoriti o emigracijsko-imigracijski družbi. Prikrito brezposelnost je Slovenija reševala z dokaj konstantnim in visokim deležem zdomcev.

Zaradi čedalje večje potrebe izgradnje in preurejanja vedno premalo zmogljive infrastrukture na eni, skromne akumulacije zasebnega kapitala zaradi nezaupanja v bančni sistem, inflacijskih tendenc in navad »takojšnjega trošenja« na drugi, je pokrajina dajala videz precej bolj bogate družbe, kot pa je bila v resnici. Zaradi delovno intenzivne industrije je le-ta pričela zaostajati tako na organizacijski kot na tehnološki in kapitalski ravni. Osemdeseta leta so prinesla neusmiljeno spoznanje o naglem zaostajanju in nujni po spremembah. Pričela se je ekonomska in z njo tudi politična kriza v nekdanji Jugoslaviji, s strmo naraščajočo inflacijo ter brezposelnostjo. Sledil je zlom nekdanje države, ki se je zapletla v vrsto lokalnih vojn in brutalnih civilnih in vojaških spopadov na etnični osnovi. Slovenija se je osamosvojila, vendar je bila soočena z dejstvom, da je znaten del njenega nekdanjega tržišča in surovinske baze preprosto izginil. Na drugi strani je napredujoča integracija evropskih držav v Evropsko unijo postregla z vrsto novih izzivov, ki se jih je oprijela tudi Slovenija. Sprejete obveznosti niso le v usklajevanju norm in praks z veljavnimi v EU, temveč tudi ustvarjanje človeških, materialnih, kapitalskih in organizacijskih potencialov, ki lahko slovensko družbo zadrži kot konkurenčno in s tem uspešno. Slovenija je zmogla prehod v tranzicijsko obdobje zaradi že večkrat v zgodovini izpričane trdoživosti, tako ekonomske kot etnične. V tem pa so imela migracijska gibanja bistveno pomembnejšo vlogo, kot pa se jim sicer pripisuje. Ribniški krošnjarji, dunajski maronarji (prodajalci kostanja – maronov) ali pa prekmurski sezonci so le začetniki izjemno razširjenega in za socialno preživetje pomembnega procesa, ki je v različnih zgodovinskih obdobjih pomagal ohranjati ekonomsko vitalnost slovenske populacije. Tradicija čezmejnih delovnih migracij je tako ena bistvenih tem v analizi slovenskega prostorskega in družbenega razvoja. Tako so tudi v začetnem obdobju nastajanja in rasti samostojne slovenske države predstavljali pomemben gospodarski temelj. Prinašali so kapital, izkušnje in včasih tudi partnerje, predvsem pa so bili tudi ostali soočeni z načinom dela in življenja zahodnih družb. Še posebno je treba poudariti tudi pomen odprtih meja, ki so ljudem ob njej prinašale vrsto možnosti. Toda to so bile tudi točke, kjer je kapital odhajal, odhajali pa so tudi ljudje in z njimi razvojne možnosti. V tej luči so dnevne čezmejne delovne migracije samo del veliko starejše, bogate in izredno raznovrstne dediščine delovnih migracij preteklih obdobj (Župančič 2001).

Selitve zaradi dela imajo v slovenskem prostoru že zelo dolgo tradicijo. Če izpustimo preprodajalce živine, ki so pogosto prečkali meje upravnih enot v srednjem veku, tihotapce soli in različnih drugih dobrin, prevoznštvo kot obliko vzporednega gospodarjenja (glavno je bilo kmetijstvo), potem so prvi začetniki delovnih migracij krošnjariji, ki so odhajali na delo večinoma sezonsko. Med območjem stalnega bivanja in območjem začasnega dela ni bilo funkcionalne povezave. Podobno vlogo so nekako v tem času (19. stoletje) imeli tudi »maronarji« na Dunaju in v Trstu, ki so prihajali večinoma z Dolenjske in iz nekaterih predelov Goriške. Tudi njihovo delo je bilo izrazito sezonsko, prav tako tudi bivanje. Vendar je veliko »maronarjev« kasneje našlo trajnejšo obliko zaposlitve. Sezonsstvo te vrste je po ustalitvi še vztrajalo v prvi generaciji, pri drugi pa zanesljivo ne več.

Sezonska dela so oblika začasnega dela v tujini, kjer so se udeleženi delavci zadrževali med sezono. Med značilna sezonska dela sodijo dela na velikih žitnih poljih na veleposestvih na Hrvaškem, Madžarskem in v Vojvodini, pa tudi v Franciji in Nemčiji. Pogosto so se sezonski več let zaporedoma vračali delat v isto območje. Razmeroma pogosto so sezonske delavce rabili pri nekaterih zemeljskih in komunalnih ter gradbenih delih ter v gozdarstvu. Sezonski so imeli doma družine in navadno nekaj malega obdelovalne zemlje, ki jim je omogočala najnujnejše preživetje, nikakor pa ni bila zadostna. V pogojih agrarne prenaseljenosti je bila to edina rešitev, ki je demografski potencial zadrževala doma. Sezonsstvo v moderni obliki je precej spremenilo svoj značaj. Moderni zdomci se največ zaposlujejo v turizmu, nekaj malega še v gozdarstvu in kmetijstvu. Pri sodobnih kmečkih delih gre zlasti za obiranje nekaterih poljščin, hmelja in sadja, deloma še za urejanje okolja, sajenje dreves in različne druge akcije.

Najobsežnejše delovne selitvene tokove v sodobni Evropi pa predstavljajo zdomci, oziroma po uradni statistični opredelitvi delavci na začasnem delu v tujini. Bistven je torej motiv (selitev zaradi dela) in prečkanje najmanj ene državne meje oziroma začasno bivanje na območju tuje države. V Evropi je sedaj več kot 10 milijonov zdomcev. Prve generacije so se zaposlovale skoraj izključno v rudarstvu in deloma še na nekaterih drugih težaških delih, zlasti v gozdarstvu. Njihova naslednja generacija je v novem okolju mnogokrat postala povsem primerljiva z večinskim avtohtonim prebivalstvom. Zdomstvo je posebno v podeželskih območjih ter regijah brez pomembnejše industrije kot pglavitne možnosti zaposlovanja ter pri drobnoposestni kmečki strukturi pomenilo tako rekoč edini socialni izhod. Odhajali so z namenom, da si s prisluženim denarjem zgradijo hišo, gospodarska poslopja, da si ustvarijo zagonske možnosti za pričetek obrtne dejavnosti ali pa preprosto izboljšajo standard. Izrazito »zdomske« pokrajine so postale na zunaj razpoznavne po novozgrajenih poslopih ter avtomobilih. Kapital, ki so si ga mnogi pridobili z delom v tujini, je pomenil zelo pomemben razvojni impulz v prej pretežno agrarnih pokrajinah.

Poznala pa se je tudi odsotnost delovne sile, saj se je pričel naglo povečevati obseg neobdelanih kmečkih zemljišč. Ponekod so se po dveh desetletjih pričeli kazati znaki propadanja kulturne pokrajine. Delo v tujini se je namesto pričakovanih nekaj let podaljšalo v desetletje in več. Mnogi so si v tujini ustvarili družine in zdomstvo je prešlo v izseljenstvo. Najugodnejše socialne in pokrajinske učinke je opaziti tam, kjer so se zdomci vračali v domači kraj dovolj pogosto – najmanj enkrat mesečno (Zupančič 1998). Z izboljševanjem prometne dostopnosti, čedalje boljše motorizacije in raznovrstnostjo ponudbe delovnih mest, z razvojem obmejnih območij v sosednjih državah ter ob odprti meji so se povečevale možnosti tedenskih in celo dnevnih delovnih migracij prek državne meje.

Čezmejne dnevne delovne migracije so mogoče le ob odprti meji, visoki stopnji motorizacije in razlikami med dvema obmejnima območjema (Hribernik 1997). V slovenskem prostoru so nekatera območja imela podobne tokove že prej, predvsem proti Trstu, Gorici in Reki. V še kmečki družbi so oskrbovali mesta z dokaj širokega zaledja. Predvsem za Trst velja, da je cona dnevnega utripa segala vse do Postojne. Seveda tedaj vmes ni bilo državne meje (Bufon 1992). Posebno pomemben dejavnik pospeševanja čezmejnih dnevni delovnih migracij je bila sklenitev Osimskih sporazumov leta 1975 in njihova ratifikacija leto pozneje. Na slovensko-italijanski meji je nastala vrsta mejnih prehodov, poleg mednarodnih tudi meddržavnih in obmejnih ter kmetijskih. Stiki z drugo stranjo meje so bili hitro vzpostavljeni, saj na drugi strani živi organizirana in dejavna slovenska manjšina. Poleg tega sta si obe obmejni območji ob močnem potresu delili skupno usodo s precej materialne škode in tudi človeških žrtev. Popotresna obnova je na obeh straneh meje v prostor vnesla precej inovacij. Furlanija je v nekaj letih razvila močno gospodarstvo, ki je temeljilo predvsem na manjših podjetjih (podoben koncept, čeprav ne zaradi potresa, tedaj zasledimo tudi na avstrijskem Koroškem). Odprla se je vrsta novih delovnih mest, ob odprti meji in živahnem uradnem sodelovanju pa so se močno izboljšale tudi informacije o delovnih možnostih na italijanski strani. Kmalu se je pričel širiti enosmerni tok vozačev iz Slovenije, ki so v bližnjih obmejnih krajih Italije iskali različne oblike zaposlitve (Klemenčič 1984, 1987). Hkrati je zaradi politične in ekonomske krize v Jugoslaviji nastajal čedalje večji krog brezposelnih, kmetov, upokoјencev in drugih, ki so želeli z delom na drugi strani meje reševati eksistenčne težave ali pa izboljšati standard. Po osamosvojitvi Slovenije se je obseg čezmejnih dnevni delovnih migracij močno povečal, ker se je zaradi tehnoloških viškov in stečajev industrijskih podjetij posebno v nekaterih območjih močno povečala brezposelnost, obenem pa so se povečevale možnosti potrošnje različnih vrst blaga in storitev. Ob visoki stopnji motorizacije se je naglo povečevalo tudi število dnevni čezmejnih delovni migrantov (Bufon 1997). Poleg legalne zaposlitve z delovni dovoljenjem in urejenimi statusnimi vprašanji delovni rázmerij in pravic ter dolžnosti

iz dela se je zaradi povpraševanja pričel povečevati tudi obseg dela na črno. Dnevne delovne migracije danes predstavljajo pomemben čezmejni pretok in puščajo na obeh straneh meje vrsto posledic in sledov. Obsegajo najrazličnejše vrste poklicev, storitev in uslug. Za dnevne in tedenske delovne migrante štejemo osebe s slovenskim državljanstvom, ki pogosto, praviloma pa dnevno, potujejo na delo v sosednjo državo, sicer pa stalno živijo v Sloveniji.

4. DEJAVNIKI POSPEŠEVANJA ČEZMEJNIH DELOVNIH MIGRACIJ

Čezmejni pretok delovne sile je rezultat številnih dejavnikov, ki jih delimo na splošne, na dejavnike privlačenja (na strani ponudnikov dela) in na dejavnike potiskanja (na strani ponudnikov delovne sile). Splošni dejavniki so tisti, ki migracije sploh omogočajo in jih pospešujejo. Mednje sodijo v prvi vrsti odprte meje in dovolj liberalen režim na meji, ki te tokove dopušča. Nič manj pomembne niso informacije o razpoložljivi delovni sili, njihovih željah in interesih na eni ter informacije o prostih delovnih mestih oziroma o možnostih dela in zaslужka ter drugih spremljajočih ugodnosti na drugi strani. Slednjič je treba omeniti še tehnične možnosti, ki so izražene v stopnji motorizacije (velika večina čezmejnih dnevnih migrantov se prevaža na delo s svojimi osebnimi avtomobili) ter kakovosti cestnega omrežja. Od tega je odvisno, koliko časa potrebujejo za prevoz na in z dela, kar bistveno vpliva na pričakovane finančne učinke dela. Dobre prometnice omogočajo tudi doseganje večjega akcijskega radija dnevnih migrantov in s tem širše možnosti zaposlitve.

4.1. POTISNI DEJAVNIKI V OBMOČJIH EMIGRACIJE

Potisni dejavniki (v prispevnih območjih) spodbujajo odhajanje ljudi na delo v tujino. Na slovenski, hrvaški in madžarski strani so to predvsem naslednji:

- a.) Skromna ponudba delovnih mest v domačem okolju. Ta je v nekaterih - predvsem podeželskih območjih (Prekmurje, Slovenske gorice, Zgornje Posočje, Kras) že stalnica. V drugih, bolj urbaniziranih območjih je v zadnjem desetletju prišlo do propada nekaterih podjetij in do tehnoloških viškov na drugi strani, skupno pa do velike brezposelnosti. Najbolj očiten primer te vrste je Maribor, podobne težnje pa zasledimo tudi na območju Raven in Prevalj na slovenskem Koroškem, Trziča in Jesenic. (Zupančič 1997) V vseh primerih gre predvsem za dve panogi industrije, železarsko oziroma kovinsko predelovalno, ter tekstilno, ki povsod v Evropi doživlja hudo recesijo. Metalurška območja imajo zato trajne viške delovne sile, ki jo je v krajšem času zelo težko usposobiti za druga dela.

- b.) Neustrezna ponudba delovnih mest v domačem okolju. Nekateri poklici, ki zahtevajo specifično izobrazbo in kontinuirano usposabljanje oziroma delo, se ob pomanjkanju ustreznih delovnih mest raje odločijo za selitve tudi na daljše razdalje, kot pa poklicno preusmeritev. To je skoraj vedno povezano tudi z iskanjem teh profilov na drugi strani meje. S tem mislimo predvsem na poklice v zdravstvu, turizmu in prometu. Za medicinske sestre velja »pomikanje proti severu« (Slovenke v Avstrijo, Avstrijke v Nemčijo, Nemke na Švedsko in Dansko). To je še posebno opazno v Prekmurju, kjer je regionalna bolnica odločno premajhna, da bi zaposlila vse diplomantke srednje zdravstvene šole v Rakičanu, na Jesenicah, kjer odhajajo v Beljak, ter v Slovenski Istri, kjer odhajajo proti Trstu.
- c.) Želja po boljšem zaslužku za isto ali podobno delo. To je v nekem smislu najosnovnejši motiv iskalcev katerega koli dela, ne le čezmejnih delovnih selitev. Ker je večina delovnih mest v obeh sosednjih državah bolje plačanih, se iskalci potegujejo zanje, tudi če gre za dela, ki bi jih v domačem okolju ne sprejeli. Tako npr. precejšnje število brezposelnih ni pripravljeno sprejeti dela pri urejanju vrtov, cest, v komunalnih dejavnostih, obiranju sadja in zelenjave in predvsem pri različnih kmečkih delih, v tujini pa se zaradi višje cene dela tega radi oprimejo. Ta motiv velja za vsa območja in skoraj vse poklice.
- d.) Želja po delu v tujini. To je pogost, a bolj redko glavni motiv. Delo v tujini je privlačno zaradi novega okolja, pričakovanja novih delovnih izkušenj, spoznavanja kulture in navad, posebej je treba izpostaviti iskalce dela, ki želijo po tej poti utrditi svoje znanje tujih jezikov, morda pridobiti licenco, pridobiti neke vrste prestižnosti in pridobiti ter razširiti eventuelne poslovne stike. Sem je treba šteti tudi nekaj želje po avanturizmu. Delo je hkrati neke vrste izobraževanje in usposabljanje. Razumljivo, da v tem nastopajo predvsem iskalci dela z najmanj srednješolsko izobrazbo. Posebno je to opazno na področju turizma, denarnega sektorja, prav tako pa tudi na področju tehnološkega razvoja. Avstrija je v tem pogledu precej bolj privlačna, predvsem koroška jezera poleti in gorska zimskošportna središča pozimi; za tehnološko področje pa zlasti Beljak in Gradec. Zlasti zadnji je po uvajanju velikega tehnološkega parka (Cluster) pritegnil veliko tehnične inteligence iz propadlih mariborskih podjetij. S tem je Gradec napram Mariboru veliko pridobil in tako še povečal svojo konkurenčno prednost najmočnejšega regionalnega središča na zahodnem robu Panonske nižine (Zupančič 1999).
- e.) Želja po dodatnem zaslužku zunaj rednega delovnega razmerja. Bogate družbe nudijo sorazmerno veliko možnosti za delo v družinah (pospravljanje, likanje perila, oskrba in varstvo ostarelega prebivalstva, varstvo otrok

ipd.) ter pri nekaterih sezonskih delih, kot so na primer obiranje grozdja, jagod, jabolk, hrušk, ostalih vrst sadja, nekaterih vrtnin, pri različnih sezonskih kmečkih delih, pomladanskem čiščenju in urejanju javnih površin, parkov in drugega. Delodajalci sklepajo posebne pogodbe, včasih pa niti to ne. Poglavitni motiv oseb, ki sprejmejo tako delo, je dodaten zaslužek. Večina iskalcev sezonskega dela razmeroma pogosto ta dela opravlja preko celega leta. V to skupino sodijo posebej mlajše upokojenke (delo z ostarelimi, čiščenje, likanje, pospravljanje ipd.), študentska populacija (zlasti sezonska dela ter ob koncu tedna, pogosto so varuhi otrok) in kmetje z manjšimi posestmi (predvsem sezonska kmečka dela).

- f.) Razpoložljivi čas. Gre predvsem za skupine, ki delajo poleg druge redne zaposlitve oziroma dohodkov (npr. pokojnine). Posebej je treba opozoriti na skupino študentov in malih kmetov, pa tudi nekaterih skupin delavcev v turizmu, ki so poleti ob jezerih in morju, pozimi pa v goratih predelih. Za študente so zanimiva zlasti sezonska dela ter dela ob koncu tedna. Za male kmete sta najpomembnejši jesen in pomlad, ko imajo tudi doma precej dela, a ga na mehaniziranih majhnih kmetijah opravijo dovolj hitro. To so skoraj praviloma nekdanji polkmeti, ki so zaradi nižje izobrazbe prvi postali tehnološki višek in so večinoma že izčrpali možnosti finančne državne podpore za čas brezposelnosti.
- g.) Usposobljenost prebivalstva. Prebivalstvo z določeno izobrazbo, znanjem jezika, s poznavanjem kulture, prava, mentalitete in navad. Pri pričakovani ceni delovne sile je lahko pomemben element potiskanje tega prebivalstva (ob iskanju ustreznih poklicnih profilov) v čezmejno iskanje dela. To je obenem tudi že element privlačnosti z druge strani meje. Značilen primer te vrste so posredniki prodaje rabljenih avtomobilov. Dejavnost je bila v zgodnjih devetdesetih letih dokaj razširjena na avstrijski in italijanski strani, potem pa je povsem zamrla.
- h.) Dvolastniki. Osebe, ki imajo zemljišče na obeh straneh meje, so praviloma dobri poznavalci razmer, imajo številne stike, ki jim omogočajo in olajšujejo racionalno izrabo posesti ter trženje proizvodov. (Belec 1992) Pogosto je to dodatni - vzpodbujevalni motiv. Upoštevati je treba tudi, da so dvolastniki zaradi pogostega prečkanja meje in vzpostavljanja stikov z domačini praviloma zelo dobro informirani o možnostih in tveganjih, zato pa je tudi njihova odločitev za delo na drugi strani meje dobro premišljena.
- i.) Delovna razmerja iz obdobja Jugoslavije: pred letom 1991 in osamosvojitvijo Slovenije in Hrvaške je bilo znatno število sedanjih hrvaških državljanov (nad 10.000) zaposlenih v podjetjih v Sloveniji. Zaradi razmejitve, novih delovnih pogodb in še posebno zaradi zmanjševanja števila

zaposlenih v različnih panogah, stečajih podjetij in drugih, tudi individualno pogojenih primerov se je število tako zaposlenih precej zmanjšalo. Obenem pa so se pričele uveljavljati podobne oblike, kot jih lahko zasledimo v Italiji in Avstriji. Vendar so zlasti v podjetjih v Slovenski Istri, Ložu, Ilirski Bistrici, Metliki, Krškem, Rogaški Slatini, Ormožu in Lendavi še sedaj zaposleni hrvaški državljani z ustreznimi delovnimi dovoljenji, ki dnevno prihajajo na delo.

4.2. PRIVLAČEVALNI DEJAVNIKI V OBMOČJIH IMIGRACIJE

Med dejavniki privlačenja (na strani ponudnikov dela) so posebno pomembni naslednji:

- a.) Razpoložljiva delovna mesta. Najpomembnejši privlačni element. Obmejna območja sosednjih držav imajo na razpolago vrsto delovnih mest, za katera se domačini, čeprav so solidna plačana, ne zanimajo. Druga vrsta del (npr. v turizmu) je podvržena močnim sezonskim nihanjem (npr. v turizmu), zato delodajalci za njihovo opravljanje najemajo sezonske delavce. Posebna skupina delovnih mest je tista, ki zahteva specifična znanja, sposobnosti in zveze. To so poklici za čezmejno sodelovanje (npr. prodaja ali odkup določenih artiklov, zavarovalništvo, denarni posli itn.), ko mora delojemalec zaradi narave svojega dela pogosto prečkati državno mejo.
- b.) Cena dela oziroma pričakovani zaslužki. Ti so na skoraj vseh področjih praviloma višji kot v Sloveniji, zato so taka zelo dela iskana. Zaradi pričakovanih večjih zaslužkih so dnevni čezmejni migranti pripravljene sprejeti tudi dela, ki jih v domačem okolju ne bi.
- c.) Možnosti dela po pogodbi ali brez nje. Nanaša se predvsem na pomožna dela v kmetijstvu, pomoč v gospodinjstvu (pri oskrbi ostarelih, varstvu otrok, pospravljanju, čiščenju, urejanju) in še pri nekaterih sezonskih delih. Takih delovnih mest je veliko zlasti v večjih mestih (Trst, Gorica, Videm, Beljak, Celovec, Gradec). Zaradi velikega števila ostarelega prebivalstva posebej izstopa Trst. Večje potrebe po kmečkem delu so predvsem na avstrijskem Štajerskem, Goriškem ter Videmskem.
- d.) Različne ugodnosti. Iskalci zaposlitve se raje odločajo za zaposlitev na drugi strani državne meje, če imajo poleg zaslužka še različne druge ugodnosti. Nekaterim je pogodno učenje tujih jezikov, nabiranje različnih izkušenj, ali pa tudi priložnost za še ustrežnejše in bolje plačano delo.

4.3. DEJAVNIKI PRIVLAČEVANJA V DRŽAVAH EU (AVSTRIJA, ITALIJA)

Delovni migranti iz držav Evropske unije (predvsem iz Italije in Avstrije) imajo nekoliko drugačne motive, ki so obenem njihovi motivacijski dejavniki. Delovni migranti iz EU predstavljajo številčno skromen, vendar vsebinsko bogat in raznolik del razmeroma številčne skupine delovnih imigrantov v Sloveniji. Po strukturi se (kot je bilo prikazano v prejšnjem poglavju) pomembno razlikujejo od ostalih. Brez dvoma so tudi njihovi motivi za zaposlovanje in bivanje v Sloveniji močno razlikujejo od npr. tistih, ki prihajajo iz Bosne ali Makedonije. Pri slednjih je odločno na prvem (ali celo edinem) mestu zaslužek in s tem preživetje ter izboljšanje socialnega standarda. Pri migrantih iz držav članic EU se je treba zavdati, da prihajajo iz okolij z večinoma višjim življenjskim standardom in jim plačilo samo po sebi ni edini motiv. Precej informacij o tem smo pridobili s terenskim delom, predvsem intervjuji po tujih podjetjih v Sloveniji. Poglavitni motivi tujih delavcev iz držav EU za zaposlitev v Sloveniji so predvsem:

a.) delovni izziv novega okolja

Delo v Sloveniji je izziv zaradi zamenjave starega okolja z novim, ki ga deloma poznajo in za katerega vedo, da ne prinaša večjih tveganj, obenem pa je v več pogledih drugačno od tistega, iz katerega izhajajo, kar širi obzorje in ustvarja nove priložnosti.

b.) poklicna priložnost, nadaljevanje kariere

Odpiranje novih področij dela obeta v nadaljevanju hitrejši vzpon v karieri, še posebno glede na lokacijo Slovenije ter njeno vlogo mostišča gospodarskega prodora proti balkanskim državam ter na sever in vzhod. V tem primeru posamezniki načrtujejo začasni postanek v Sloveniji, kasneje pa širjenje na nova področja. Gre pravzaprav za presojo pomena lege in strateškega položaja Slovenije.

c.) kakovost bivanja v Sloveniji

Delo je povezano z bivanjem in bivalnim okoljem v ožjem in širšem smislu in predstavlja pomemben element odločanja za delo v tujini, še posebno, če povsem ekonomski razlogi kratkoročno niso v ospredju. Tujci cenijo bivalne kakovosti življenja v Sloveniji, ki se zrcali skozi elemente, kot so: velika naravna raznolikost pokrajine na kratke razdalje, urejenost v ambientnem in komunalnem smislu, kulturne in arhitekturne prvine urbanega okolja (kjer večinoma delajo), povezanost in dostopnost različnih ambientov in kulturnih okolij, kulturna raznolikost in bogastvo (arhitektura, kulturna pokrajina, visoka kultura, vrsta prireditev, zbirke, muzejev, galerij ipd.), komunikativnost prebivalstva, njihovo znanje tujih jezikov, način življenja prebivalstva, cena bivanja in drugih storitev in podobno.

d.) stara partnerstva in utečeno sodelovanje

Nadaljevanje starih poslovnih zvez in poznanstev, že oblikovana partnerstva, ki obetajo razširitev dejavnosti in poslovnih priložnosti ob razmeroma majhnem tveganju, so elementi, ki pomagajo že uveljavljene dejavnosti močnejše umestiti v slovenski prostor tudi z neposrednim angažiranjem. Brez dvoma je to povezano tudi z ugodnostmi bivalnega okolja, ki ga poznajo in se v njem dobro znajdejo.

e.) osebni razlogi

V tem primeru gre predvsem za željo po spremembi delovnega in/ali bivalnega okolja za vsaj določen čas, kar je povezano tudi z družinskimi prilikami, sorodstvenimi in prijateljskimi vezmi ter ne nazadnje (posebno pri pripadnikih slovenskih manjšin v zamejstvu) za željo po vključitvi v slovensko jezikovno in kulturno okolje.

5. STRUKTURNA ANALIZA OBMEJNIH OBMOČIJ OB SLOVENSКИH MEJAH

Primerjava obmejnih območij na slovenski in avstrijski oziroma na italijanski strani kaže zelo zanimivo sliko. Čeprav so dnevne migracije veliko izdatnejše v območjih, ko se dve regiji – območji opazno razlikujeta v svoji strukturi in procesih, proučevani primeri kažejo, da je to mogoče tudi pri na prvi pogled razmeroma podobnih območjih. Slovenija je tako še enkrat zelo zanimiv primer proučevanja čezmejnih odnosov. Glede na podobnosti in razlike bi lahko proučevane primere razvrstili v šest skupin:

- Obe območji sta podeželski (primer Prekmurja in avstrijske Štajerske; tudi Kozjak in južna avstrijska Štajerska; na obeh straneh Kolpe);
- obe območji sta podeželski z močnima regionalnima središčema (avstrijska Štajerska z Gradcem in Slovenske gorice z Mariborom);
- eno območje je industrijsko, drugo turistično (Gorenjska in južna Koroška);
- obe območji sta turistični (Zgornjesavska in Kanalska dolina);
- ena je pretežno mestna in druga pretežno podeželska (Goriška in Vipavska dolina; Kras in Tržaško; Posavje in Zagrebška aglomeracija);
- obe območji sta terciarizirani in urbanizirani (Tržaško in Slovenska Istra).

Tabela 1: Primerjava lastnosti obmejnih območij na slovenski strani in na strani sosednjih držav ter struktura delovnih migrantov:

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevnih čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Prekmurje	V severnem delu gričevnato in v južnem ravno, gosto naseljeno območje s prevladujočimi večjimi naselji in enim urbanim središčem. Število delovnih mest ni zadostno, zato tradicionalno sezonsko, začasno ali za stalno izseljevanje. Majhne, večidel mešane kmetije. Sedaj demografsko izrazito nazadujoče območje s čedalje bolj ostarelimi prebivalstvom. Zaradi krize industrije se je sprostito precej delovne sile.	Prevladuje gričevnat, v drobnem precej razgiban relief s prevladujočimi manjšimi naselji, zaselki ter razpršeno poselitvijo. Razmeroma gosta poselitev. Urbana središča so majhna in vsa na robu. Kmetije so precej večje (nad 10 ha), kar je pri specializaciji v vinogradništvo, sadjarstvo in druge kulture zadostno za uspešno tržno kmetijstvo, ki je tesno povezano s turizmom. Prometno omrežje je prilagojeno drobnonaselbinski strukturi.	Med dnevnimi migranti je več moških (ca. 60 odstotkov) kot žensk. Prevladujejo osebe s poklicno in osnovno šolo. Dve starostni skupini: mladi in tisti nad 45 let.	Večinoma kmečka dela na kmečkih obratih ter kot pomožna delovna sila pri obrtnih in nekaterih komunalnih dejavnostih. Pogosto opravljajo več del, ki jih med letom menjajo (večsezonski).
Slovenske gorice	V drobnem zelo razgibano gričevje je srednje do gosto naseljeno, s prevladujočo razpršeno poselitvijo in drobnonaselbinskim sistemom. V kmetijstvu izrazita usmeritev v sadjarstvo in predvsem vinogradništvo. Območje zajema tudi mesto Maribor z okolico. Slovenske gorice so sicer šibko urbanizirano območje. Zaradi propada večjih industrijskih obratov je huda brezposelnost, tudi med bolj kvalificiranimi. Življenjski standard je zato v povprečju nizek.	Ob Muri glavna prometna (Pyrnska) os mednarodnega pomena, v zaledju je največ lokalnih cest z nizko prometno propustnostjo. V zaledju prevladujejo v gričevnatem svetu manjša razložena naselja z več lokalnimi središči. Sorazmerno nizko stopnjo urbanizacije nadomešča mestna aglomeracija na območju Gradca. Tam je zgoščena tudi večina delovnih mest v zelo različnih dejavnostih in področjih. Visok standard.	Mešana, po spolu uravnotežena struktura dnevnih migrantov. Zastopane so vse starostne in kvalifikacijske (izobrazbene) skupine. Na podeželju prevladujejo manj kvalificirani, iz mariborskih ind. gigantov pa prihaja tudi tehnična inteligenca.	Raznovrstna ponudba delovnih mest. Na podeželju je veliko različnih pomožnih del na kmetijah in v komunalni, precej jih dela v turizmu in gostinstvu, v Gradcu je opazno število gospodinjskih pomočnic, visokokvalificiran kader je v industriji, obrti, razvoju.

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevnih čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Kozjak	Hribovito območje, kjer v vzpetem svetu prevladujejo samotne kmetije, v dravski dolini pa nekoliko večja strnjena naselja. Stopnja urbanizacije je nizka. Prometne povezave so skoraj izključno po dravski dolini.	Gričevnato do hribovito območje, redkeje naseljeno, po standardu skromnejše kot deželno povprečje, z nizko stopnjo urbanizacije. Dostop prek višjih prevalov in s slabšo infrastrukturo.	Veliko sezoncev, posebno pri lesu, vinogradih in kmetijah. Prevladujejo moški (60 odstotkov).	Skromna ponudba delovnih mest, še največ je kmečkih sezonskih del, vključno z gozdarstvom.
Koroška	Hribovito do gorato površje, ki ga povezujejo tri doline. V hribovju izrazito razpršena poselitve s samotnimi kmetijami, večja in predvsem mestna naselja so v dolini. Rudarstvo in industrija imata že dolgo tradicijo. Razmeroma visoka stopnja urbanizacije. Zaradi krize v industriji in rudarstvu visoka brezposelnost.	V osrednjem delu uravnano z večjimi naselji ter na obrobju vzpeto površje z razpršeno poselitvijo. Nizka stopnja urbanizacije. Območje sodi med manj razvita na Koroškem in v Avstriji s še precej močnim kmetijstvom, razvito obrtjo, šibko industrijo in slabše razvitimi storitvenimi dejavnostmi. Razvita prometna infrastruktura. Tu je organizirana slovenska manjšina.	Med dnevnimi migranti je nekaj več moških različnih starostnih in kvalifikacijskih profilov. Med temi prevladujejo nižje kvalificirani.	Zaposlovanje v različnih dejavnostih, od gozdarstva (sezonsko) do turizma, trgovine, posredništva. Kmečkih del je malo, ker so koroške kmetije precej samozadostne.
Karavanke	Obsega gosto naseljeno, infrastruktarno opremljeno, urbanizirano območje z nekaj mejnimi prehodi prek goratega sveta (večje razdalje). Velja za zelo industrializirano območje s precej staro industrijo; del te je v zadnjem desetletju močno nazadoval in povzročil brezposelnost.	Obsega večji del južnega goratega in osrednjega nižjega dela Celovške kotline. To je gosteje naseljeno, urbanizirano in z infrastrukturo dobro opremljeno območje. Zaznavna je demografska rast zaradi doselejanja in povečevanja mednarodnih funkcij. Gospodarstvo temelji sedaj zlasti na turizmu in različnih storitvah. Je primer izrazite turistične pokrajine, obenem poseljene tudi z organizirano slovensko manjšino.	Med dnevnimi migranti prevladuje mlajše prebivalstvo s srednjimi in višjimi kvalifikacijami, po spolu nekako uravnoteženo. Zaradi dobrih prometnih razmer dosegajo dnevni migranti večje razdalje.	Dnevni migranti se zaposlujejo v različnih storitvenih dejavnostih, zlasti v turizmu (poletnem in zimskem), zdravstvu (med. sestre), prometu, trgovini, bančništvu. Med migranti je tudi precej strokovnjakov.

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevnih čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Kranjska gora	Ozka dolina Save Dolinke je naseljena samo v svojem dolinskem dnu, prometno odprta proti Italiji ter prek K. sedla in predora proti Avstriji. Območje ima znaten prometni pomen. Kranjska gora je izrazito turistično območje, Jesenice pa industrijsko mesto s precej brezposelnimi.	Kanalska dolina je predvsem prometni koridor, naseljen v svojem dolinskem dnu. Poleg prometa in turizma (zimski, gorski) je bilo nekdanj pomembno tudi rudarstvo, ki je danes povsem opustelo (Rabelj).	Različni poklicni profili, čeprav prevladujejo tisti z nižjimi kvalifikacijami. Rahlja prevlada moških.	Moški se zaposlujejo v gozdarstvu in različnih komunalnih dejavnostih, ženske pa pri različnih hišnih delih.
Zgornje Posočje	Gorato, močno razčlenjeno in redko naseljeno območje. V višjih legah prevladuje drobnonaselbinski sistem, večja naselja so v dolini Soče. Skromno kmetijstvo in nekaj industrije; sedaj je poglavitna gospodarska dejavnost turizem. Proti večjim urbanim središčem v RS je območje oddaljeno in zaprto.	Obmejni predel je višji in gorat, širše zaledje pa je nižina, gosto naseljena in močno urbanizirana z Vidmom (Udine) kot središčem. Hribovje Beneške Slovenije se sooča z enakimi razvojnimi težavami. V gospodarstvu Furlanije prevladujejo manjši obrati. V Benečiji živi avtohotona slovenska manjšina.	Med dnevnimi migranti je največ moških. Opazne so sezonske konice, ki sovpadajo s spomladanskimi komunalnimi deli, avgustovskimi dopusti in jeseni s trgatvami, obiranjem sadja ipd.	Prevladujejo dela z nižjo kvalifikacijo v obrti, nekaterih vejah industrije, trgovine in storitev, v gradbeništvu. Ženske se zaposlujejo kot gospodinjske pomočnice.
Brda	Gričevata, v drobnem razgibana pokrajina z značilno gosto slemensko poselitvijo in gosto razpredenim, toda ne posebno zmogljivim prometnim omrežjem. Izrazito sadjarska in vinogradniška pokrajina s sorazmerno visokim življenjskim standardom. Nima urbanega naselja ali izrazitega središča. K temu gravitira tudi srednja Soška dolina.	Nekoliko nižja, a še vedno gričevnata in bolj proti zahodu ravna pokrajina. Gosta naselitev s prevlado večjih naselij in gostim prometnim omrežjem. Stopnja urbanizacije je sicer nižja, vendar sta v bližini dve večji aglomeraciji (Gorica, Videm). Sadjarska in vinogradniška pokrajina. Tu živi razmeroma številčna in dobro organizirana slovenska manjšina.	Prevlada moških (70 odstotkov) pretežno nižjih kvalifikacij. Čeprav je gospodarska in prostorska struktura obeh območij podobna, prihaja zaradi večjih pričakovanih zaslužkov na it. strani tudi do izrazito sezonskih gibanj.	Precej jih dela v industriji in obrti, veliko pa jih je tudi pri različnih kmečkih delih. Z napredovanjem mehanizacije obdelave domače posesti je med migranti precej kmetov. Ženske delajo po družinah.

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevni čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Goriško	Ob sotočju ožje Soške in široke Vipavske doline. Gosta poselitev z večjimi naselji in pomembnim regionalnim središčem (NG) tik ob meji. Intenzivno, v sadjarstvo, vinogradništvo in vrtnarstvo usmerjeno kmetijstvo, nekaj predelovalne industrije in naraščajoči pomen turizma. Več kot 20 let intenzivnih čezmejnih odnosov.	Osrednji del je ravnina ob Soči z mestom Gorica in bližnjim primestjem. Že tradicionalno močno trgovsko, obrtno središče, je postalo tudi pomembno žarišče čezmejnega sodelovanja, ki mu je dajala pomemben ton tudi številčna, gospodarsko in politično organizirana ter močna slovenska manjšina.	Med migranti prevladujejo ženske (2/3), in sicer skupina mlajših ter skupina starejših (praviloma upokojenk). Sezonska nihanja so zelo majhna. Razmeroma pogoste so poroke čez mejo.	Mlajše se zaposlujejo v zdravstvu, trgovini, gostinstvu ter kot hišne pomočnice, starejše upokojenke pa večinoma pomagajo pri različnih hišnih delih, čiščenju ipd.
Zahodni Kras	Majhno podeželsko območje s srednje gosto poselitvijo, brez lokalnega središča. Doma skoraj ni delovnih mest, zato so prebivalci navajeni na dnevno vozaštvo.	Kraško območje se z enakimi naravnimi in družbenimi prilikami nadaljuje na italijanski strani. Ta pa je že zaledje Tržiča in somestja. Tudi tu je prisotna slovenska manjšina.	Mešana struktura migrantov po spolu in kvalifikacijah.	Naraščajo potrebe po ženski delovni sili zaradi čedalje več ostarelega prebivalstva.
Kras	Obsežna kraška planota, srednje gosto naseljena, s Sežano kot urbanim središčem. V preteklosti je bil Kras tesno povezan s Trstom. Od kmetijstva je pomembno vinogradništvo. Sedaj narašča vloga prometa, trgovine in turizma, ki je neke vrste servis za Tržačane in čedalje bolj tudi za Ljubljance.	Trst z najbližjim zaledjem je bil do konca druge svetovne vojne enovito območje s prepletenostjo različnih funkcij. Trst je mesto s staro trgovsko, poslovno in pomorsko tradicijo, sedaj pa nazaduje v gospodarskem in demografskem pogledu. Vendar pa mesto kljub temu ponuja vrsto zaposlitvenih možnosti.	Med dnevnimi migranti prevladujejo ženske različnih starosti in poklicnih kvalifikacij. Zaledje je zelo široko, saj prihajajo tudi iz Vipavske doline in celo iz Ljubljane. Tu ni sezonskega dela.	V ospredju so različna hišna in gospodinjstva dela od čiščenja, likanja, varovanja otrok ipd. Prihajajo tudi zaradi drugih služb (agencije, predstavništva, promocija ipd.).

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevnih čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Slovenska Istra	Obmorsko, sicer pa gričevnato, hribovito površje, gosto naseljeno in zlasti v priobalnem pasu močno urbanizirano. Pomembna gospodarska veja je tudi promet in trgovina in vrsta uslužnostnih dejavnosti. Obenem se povečuje globina vplivov in prepletenost.	Trst z najbližjim zaledjem je bil do konca druge svetovne vojne enovito območje s prepletenostjo različnih funkcij. Trst je mesto stare trgovske poslovne in pomorske tradicije, sedaj pa nazaduje v gospodarskem in demografskem pogledu. Vendar pa mesto kljub temu ponuja vrsto zaposlitvenih možnosti.	Med dnevnimi migranti je večji del žensk različne starosti in poklicev. Sezonskih nihanj ti ni. Precej dnevnih migrantov prihaja tudi iz Hrvaške.	Zaposlovanje na različnih gospodinjstkih in hišnih opravilih. Precej je tudi oseb iz hrvaške Istre. S čedalje večjimi problemi ostarelega prebivalstva v Trstu je začasnih zaposlitev čedalje več.
Slovenska Istra (s Hrvaško)	Obmorsko, sicer pa gričevnato, hribovito površje, gosto naseljeno in zlasti v priobalnem pasu močno urbanizirano. Pomembne gospodarske veje so tudi promet in trgovina ter vrsta uslužnostnih dejavnosti. Obenem se povečujejo vplivi in njihova prepletenost.	Uravnano do gričevnato in v notranjosti hribovito kraško površje je redko naseljeno in šibko urbanizirano. Izrazita litoralizacija s kopicenjem dejavnosti in infrastrukture v obalnem pasu, v notranjosti je povsem periferno. Razen uspešnega turizma na obali je območje gospodarsko šibko in vezano na sezonski (turistični) ritem.	Prevlada žensk v starosti 20-45 let in verjetno različnih poklicev. Večidel so usmerjeni proti Trstu in je Slovenska Istra le tranzitno območje. Vendar pa se jih manjši del zadrži tudi v Sloveniji.	Prevladujejo zaposlitve na različnih priložnostnih delih, zlasti v gospodinjstvu in pri oskrbi ljudi. V Sloveniji se zaposlujejo v podjetjih in pri zasebnikih.
Notranjska	Območje sestavljata dve coni - Ilirskobistriška in Cerkniška, ki ju ločujejo visoke kraške planote Javornikov in Snežnika. Tudi nižje območje je redkeje naseljeno. Centralna središča so redka in nekatera tudi precej oddaljena. Ekonomsko šibko območje z nekaj uspešnimi podjetji.	Severni del sestavlja zelo redko naseljeni predel Gorskega Kotarja, južni pa sega do Kvarnerskega zaliva z Reko; je urbaniziran, gosteje naseljen in gospodarsko sorazmerno uspešen. Vloga Reke v širši regiji je nesporna.	Struktura delovnih migrantov je po spolu in po kvalifikacijski strukturi mešana. Večinoma gre za mlajše prebivalstvo pod 45 let. Nekateri gravitirajo tudi k Ljubljani.	Med moškimi jih nekaj dela pri gozdnih in drugih fizično zahtevnih delih. Nekateri delajo v industrijskih obratih ter odhajajo, zlasti ženske, tudi proti Trstu.

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevnih čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Pokolpje	Skoraj v celoti kraško površje je redko naseljeno, tako v svojem zgornjem, kočevskem kot v spodnjem – belokranjskem delu; slednji ima vsaj nekaj lokalnih središč, izstopa le Črnomelj. Kolpa je vidna ločnica, čeprav je bilo v preteklosti med obema bregovoma precej sodelovanja.	Kraški, večinoma gozdnat in redko naseljen predel ima precej skromne ekonomske potencialne, vendar pa razpolaga z močnim regionalnim središčem Karlovcem, ki bi lahko iskal gravitacijsko zaledje tudi v Sloveniji. Vloga kmetijstva in gozdarstva je še precej poudarjena.	Pred letom 1990 je bilo zlasti v Metliki zaposlenih precej ljudi s Hrvaškega. Še danes je med dnevnimi migranti večji del tistih, ki prihajajo delat v industrijske obrate. Struktura po spolu je precej uravnotežena.	Iskalci dela iz Hrvaške so zaposleni večidel v industrijskih obratih v Metliki in Črnomlju, kar je neke vrste »dediščina« izpred leta 1990. Precej je tudi gozdnih delavcev.
Posavje	Območje Krško-Brežiške kotline je sicer gosto naseljeno, s pomembnimi gospodarskimi subjekti in opaznejšimi regionalnimi središči. V gospodarski shemi ima kmetijstvo z nekaterimi usmeritvami (sadje, vino) veliko vlogo. Vendar pa je območje zaradi solidne povezanosti s centralnimi slovenskimi predeli gospodarsko razmeroma uspešno.	Obsežno območje velike zagrebške aglomeracije tvori izrazito neskladje med obema stranema meje, saj je le-to urbanizirano in razpolaga z bistveno obsežnejšim človeškim potencialom in privlačno močjo, ki se zaradi sedanjih hrvaških gospodarskih težav še ne občuti dovolj. Vsekakor pa ima veliko realno in potencialno gravitacijsko moč.	Po spolni sestavi uravnotežena struktura dnevnik migrantov je zelo heterogena po poklicni sestavi in motivih, pa tudi po starostni strukturi. Prostorsko so (razen NEK) precej razpršeni, saj se zaposlujejo tudi v Novem mestu in celo Ljubljani.	Precej jih dela v nuklearni v Krškem, ostali pa so razporejeni po drugih dejavnostih, kar je dediščina nekdanje skupne države pred letom 1991. Vendar pa gre tudi nekaj Slovencev vsak dan na delo v Zagreb.
Posotelje	Gričevnato do hribovito, v drobnem zelo razgibano površje z zmerno gostoto poselitve, številnimi, toda šibkimi centralnimi kraji ter skromno infrastrukturo. Predel je v slovenskem državnem okviru izrazito periferen in demografsko ter gospodarsko šibak. Uveljavljen je turizem.	Gričevnato do hribovito območje z gosto razloženo poselitvijo in prevlado večjih naselij brez regionalnega središča. Kljub bližini Zagreba je predel pretežno periferen in gospodarsko šibak. Je tradicionalno območje močnega odseljevanja in zdomstva.	Večino dnevnik migrantov sestavljajo moški različne starosti. Prevladujejo osebe z nizkimi kvalifikacijami.	Največ jih je zaposlenih v steklarski industriji, zdraviliščih in nekaterih manjših obratih. Drugih storitev praktično ni.

Ime območja v Sloveniji	lastnosti območja v Sloveniji	Lastnosti območja na drugi strani meje	struktura dnevnih čezmejnih migrantov	struktura del, ki jih čezmejni dnevni migranti opravljajo
Podravje	Obsežno območje gričevnatega in ravnega, izjemoma v Haložah tudi hribovitega sveta je razmeroma gosto naseljeno, kultivirana in negovana kulturna pokrajina z nekaj industrijskimi obrati. Pruj je središče regije, kamor pa celotno območje ne gravitira. Sodi med gospodarsko šibkejše in demografsko ogrožene predele Slovenije.	Območje sestavlja pretežno ravninski svet na severnem delu ter hribovit v južnem delu. Gosto naseljeno območje razpolaga z vrsto potencialov kmetijskega in industrijskega sektorja in je po velikosti, gospodarski orientaciji, moči in drugih lastnostih precej primerljivo s slovensko stranjo. Močnejša regionalna središča (Varaždin in Čakovec).	Dokaj veliko število čezmejnih delovnih migrantov sestavlja pestro mešanico po starosti, spolu, izobrazbi, poklicu in drugih lastnostih. Dobra polovica je v resnici tranzitnih, torej odhajajo naprej v Avstrijo.	Motivi za delo so zelo različni, vendar že prevladujejo različna priložnostna dela v gospodinjstvih, trgovini, na poljih, v vinogradih, sadovnjakih in na vrtovih. Zelo opazen je sezonski ritem, ki se poveča spomladi in jeseni.
Prekmurje (z Madžarsko)	Območje obsega teritorialno, kulturno in administrativno zaokrožen predel med dvema tromejama in izrazito robnim položajem. Gre za uravnano v južnem in gričevnato, povsod gosto naseljeno pokrajino s tradicionalno zelo močnimi sezonskimi, zdonskimi in izseljenskimi tokovi. Je periferno območje z vrsto gospodarskih težav.	Le v manjšem delu meji na Hrvaško; v glavnem pa proti Madžarski ter (glej na začetku tabele) Avstriji. Območje je na Hrvaškem gosto naseljeno, ravninsko, čeprav je gospodarsko skromno. Madžarski del je v celoti periferija z močnimi sledovi nekdanjega gospodarskega režima. Ima vse značilne lastnosti periferije.	S Hrvaškega prihaja zelo pestra mešanica dnevnih migrantov, medtem ko so migranti iz Madžarske skoraj izključno moški med 30 in 50 leti.	Iz Hrvaške je precej oseb, ki nadaljujejo pot v Avstrijo. Madžari večinoma opravljajo različna priložnostna fizična dela na kmetijah nekdanjih zdomcev.

6. OBLIKE IN OBSEG ČEZMEJNIH DNEVNIH DELOVNIH MIGRACIJ

Popis leta 1991 je prikazal nad 50.000 delavcev na začasnem delu, ki skupaj z družinskimi člani bivajo v tujini. Zadnji statistični popis leta 2002 je to skupino zaradi enotne obravnave evropskih statistik praktično ukinil. Neposredna primerjava zaradi tolikšnih metodoloških razlik sicer ni mogoča, ekstrapolacija z upoštevanjem povprečne rodnosti in smrtnosti ter selitvenih tokov pa kaže, da moremo računati na nekoliko nižjo številko; recimo okrog 45.000. Zaposlovanje slovenskega prebivalstva v tujini se – vsaj v klasičnem pomenu – ne bo bistveno spreminjalo, pač pa moremo pričakovati močno povečano prostorsko mobilnost prebivalstva, in sicer predvsem bolj izobraženega, kvalificiranega in ambicioznega, ki mu bo prost evropski trg predvsem izziv in priložnost za nabiranje izkušenj ter uveljavljanje. Slovenija bo tako ostala migracijsko intenzivna država, vendar z znatnimi strukturnimi spremembami. Ker je v splošnem opaziti širjenje cone zaposlovanja (posledica boljših komunikacijskih možnosti) in večjo prostorsko mobilnost, bodo te spremembe deležne velike pozornosti. Zaradi širjenja cone zaposlovanja se povečuje tudi vplivni obmejni prostor in s tem območje, zajeto v čezmejne delovne migracijske tokove. Obenem je treba omeniti še okrog 42.000 delavcev, ki so v Sloveniji zaposleni začasno – pogodbeno, ter dodatno še nekaj tisoč tistih, pri katerih sta delo in zaslužek poglavitna motiva za pogosto prečkanje slovenske državne meje.

S terenskim proučevanjem smo leta 2000 ugotovili skupno skoraj 13.000 slovenskih državljanov, ki zaradi dela bolj ali manj redno vsak dan prečkajo državno mejo z Avstrijo oziroma Italijo, leta 2001 pa s ponovljeno raziskavo še okrog 1.000 več (število se še povečuje). Od teh jih skoraj 8.000 (56 odstotkov) dela v Italiji, okrog 6.000 (43 odstotkov) v Avstriji ter le 1 odstotek na Hrvaškem. Razlike med posameznimi območji so dokaj velike in jih je mogoče pojasniti s strukturnimi značilnostmi posameznih obmejnih območij na obeh straneh meje. Le redki slovenski državljanji se zaposlujejo na Hrvaškem (okrog 150; vendar je to zaposlovanje zaradi manjšega števila in strukturne raznovrstnosti tudi bolj skrito; v resnici jih je lahko več). To zaposlovanje je tako strukturno kot po motivih povsem primerljivo z delovnimi imigracijami iz Avstrije in Italije v Slovenijo.

Obratni tok predstavljajo delovni imigranti, ki z namenom zaposlitve prihajajo v Slovenijo. V Sloveniji je bilo sredi leta 2001 povprečno okrog 42.000 tujih delavcev z različnimi delovnimi dovoljenji. V tem okviru predstavljajo delovni migranti iz EU le skromen delež okrog 3 odstotkov, oziroma manj kot 1.000. Vendar pa so ocene, ki smo jih pridobili s terenskim delom (na mejnih prehodih, v tujih gospodarskih družbah, ki so locirane na ozemlju Slovenije), precej višje (okrog 2.000). To sicer ne spreminja razmerja med delovnimi imigranti iz EU in od drugod, pač pa opozarja na veliko raznolikost pojava čezmejnih delovnih migracij. Med delovnimi migranti iz EU je približno polovica t. i. dnevnih čezmej-

nih migrantov, ostali bivajo v Sloveniji. Čezmejni dnevni migranti prihajajo večinoma v najbolj vitalna gospodarska območja Slovenije, zlasti v Ljubljano, Koper in Kranj. Gre pretežno za visoko kvalificirane kadre, ki so mobilni, močno motivirani in imajo institucionalno podporo iz svojega domačega delovnega okolja. Med temi je tudi sorazmerno veliko število pripadnikov slovenskih skupnosti iz Italije in Avstrije, katerih pomembna prednost je poznavanje jezika, kulture, mentalitete, družbenih odnosov in procesov in toliko lažjega navezovanja stikov. Pri vzpostavljanju gospodarskih »sidrišč« je to izjemno pomembno. Praktično vse večje avstrijske investicije v slovenskem prostoru so bile opravljene ob določeni ekonomski, pravni, finančni, jezikovni, kulturni ali celo politični asistenci predstavnikov koroških, graških, dunajskih Slovencev. Za investicije italijanskih družb velja enako. Dejansko je treba računati na skupno skoraj 2.000 oseb iz Italije in Avstrije, ki v Sloveniji redno ali občasno opravljajo določene aktivnosti z gospodarskim motivom. Le dobra četrtnina pa te dejavnosti opravlja tako redno, da pridobijo tudi ustrezna delovna dovoljenja (Zupančič 2001, 20–28).

Za delo in prebivanje tujih delovnih imigrantov so najbolj privlačna vitalna mestna območja državne prestolnice in regionalna središča. Tako jih je samo v Ljubljani z bližnjo okolico 36 odstotkov, v večjih slovenskih urbanih območjih (Ljubljana, Maribor, Celje, Koper z obalnim somestjem, Kranj, Nova Gorica, Novo Mesto) skoraj 70 odstotkov. Tujci iz EU so, čeprav razpršeno, prisotni na območju celotne Slovenije. Poleg prepoznavne in povsem pričakovane največje koncentracije v ljubljanski mestni pokrajini kot prizorišču največjih interesov so pomembna tudi regionalna središča. Še bolj zanimiva je lokacija tujih investicij in posledično tudi prisotnost tujih delovnih imigrantov. Oba podatka se prostorsko močno ujemata. Slovenijo smo razdelili na šest območij: zahodno Slovenijo, Gorenjsko, Ljubljano (širše), južno Slovenijo, Savinjsko z Zasavjem ter severovzhodno Slovenijo. Glede na regionalno poreklo delovnih migrantov iz EU pa je mogoče v Sloveniji razpoznati tri območja:

- Območja prevlade investicij in delovnih migrantov iz Avstrije in Nemčije,
- območje prevlade investicij in delovnih migrantov iz Italije,
- območje prepletanja različnih vplivov.

Prvo območje obsega predvsem predele severovzhodne Slovenije, drugo se širi predvsem v zahodno Slovenijo, tretje pa predvsem v osrednjo in južno Slovenijo.

Tretji del čezmejnega pretoka delovne sile na slovenskih obmejnih območjih pa predstavljajo čezmejni dnevni delovni imigranti iz Hrvaške in Madžarske. Po motivih in delih, ki jih opravljajo, so precej podobni prvi skupini (slovenski

državljeni v Italiji in Avstriji), kar lepo kaže na izrazito tranzitni značaj Slovenije v tem pregledu. Rezultati podrobnega terenskega proučevanja na slovensko-hrvaški in slovensko-madžarski meji kažejo precej drugačno podobo (New Prosperity for rural regions, 1999). Iz obeh držav na delo v Slovenijo predvsem prihajajo. Edino na območju Zagreba in Reke se tudi Slovenci dnevno vozijo na delo iz sosednje Hrvaške (Socialnogeografska problematika obmejnih območij ob slovensko-hrvaški meji, 2001). Prve ocene (2002) so pokazale na okrog 500 dnevnikih migrantov iz Madžarske in okrog 8.000 dnevnikih migrantov iz Hrvaške. Kasnejša bolj celovita terenska raziskava je to v glavnem potrdila za Hrvaško, medtem ko jih je za Madžarsko ugotovila le okrog 150. Povsem mogoče pa je, da je prišlo do realnega zmanjšanja števila čezmejnih delovnih migrantov ali pa za preusmeritev na druge mejne prehode (tudi med Madžari je bilo nekaj »tranzitnih«). Veliko jih je zaposlenih v slovenskih podjetjih na obmejnih območjih. Vsaj 2.500 jih potuje naprej na delo v Avstrijo in Italijo. Tako so slovenski mejni prehodi (schengenska meja) tudi prizorišče čezmejnih dnevnikih migracij hrvaškega in (precej manj) tudi madžarskega prebivalstva (Zupančič 2001), medtem ko v Slovenijo prihaja sicer manj, a še vedno dovolj opazno število ljudi. Končna bilanca prikazuje naslednja preglednica:

Tabela 2: Primerjava obmejnih območij na strani Slovenije in na strani EU

ime območja v Sloveniji	ocenjeno število dnevniških migrantov iz Slovenije	ocenjeno število dnevniških migrantov v Slovenijo	Skupen pretok dnevniških migrantov prek slovenske državne meje
Prekmurje	600	-	600
Slovenske gorice	3.885	-	3.885
Kozjak	75	-	75
Koroška	350	-	350
Karavanke	970	-	970
Kranjska gora	90	-	90
skupaj AVSTRUJA	5.970	900	6.870
Zgornje Posočje	260	-	260
Brda	550	-	550
Goriško	2.550	-	2.550
Zahodni Kras	130	-	130
Kras	2.230	-	2.230
Slovenska Istra	2.310	-	2.310
Skupaj ITALIJA	8.030	650	8.680
Iz drugih držav EU	-	450	450
Istra (s Hrvaško)	30	1.980	2.010
Notranjsko	20	195	215
Pokolpje	-	265	265
Posavje	100	1.750	1.850
Posotelje	-	960	960
Podravje	-	1.670	1.670
Pomurje	-	1.000	1.000
Skupaj HRVAŠKA	150	7.820	7.970
Prekmurje	-	150	150
Skupaj MADŽARSKA	-	150	150
SKUPAJ	14.150	9.970	24.120

(Zupančič 2000; Zupančič 2001; terensko delo 2002 in 2003).

Največ dnevniških migrantov prihaja na širše območje Gradca, tesno za njim pa je Trst z najbližjo okolico. Obe središči z zaledjem zaposlujeta več kot 4.000 dnevniških migrantov. V obeh mestih so selitve, še posebej zaradi dela, stvar razmeroma dolge tradicije. Obe mesti sta namreč že na začetku 20. stoletja pritegovali veliko raznovrstne delovne sile s precej širokega zaledja. S tem se že nakazuje dejstvo, da ima tradicija potovanja na delo in stikov na določenem prostoru še danes pomembno vlogo. Zlasti Trst so oskrbovali z različnimi dobrinami in uslugami z zelo širokega zaledja (praktično enako obsežnega kakor danes) že v 19. stoletju.

Čezmejni dnevni migranti uporabljajo skoraj vse prehode, razen planinskih in kmetijskih. Najpogosteje uporabljajo tiste z najkrajšo razdaljo med bivališčem in krajem dela in tiste, ki so odprti ob primernih urah (mnogi obmejni prehodi imajo omejen urnik obratovanja). Zato so zelo pomembni tudi nekateri obmejni in meddržavni mejni prehodi (npr. Miren, Nova Gorica). Nekateri raje uporabljajo mednarodne mejne prehode z visoko frekvenco pretoka ljudi, ker se na ta način lažje skrijejo, čeprav to zdaleč ni najpomembnejši motiv izbire prehoda. Tovrstni »potniki« praviloma kombinirajo prihod v tujo državo skozi en prehod in se vračajo skozi drugega. Tudi ti, čeprav jih je težje zaslediti, obstajajo.

Posebej je treba opozoriti, da nekatere mejne prehode uporabljajo tudi dnevni delovni migranti iz Hrvaške. Število teh v prikazani tabeli ni všteto, ker niso slovenski državljani. Na Štajerskem uporabljajo izključno mednarodne mejne prehode, v Istri pa tudi meddržavne in obmejne, in sicer po Videmskem sporazumu. Ocena skupnega števila je okrog 1.000 na Štajerskem in okrog 1.500 v Istri.

Med najpomembnejšimi mejnimi prehodi za potovanje na delo v obmejna območja sosednjih držav so:

- a.) Gornja Radgona: z okrog 1.200 dnevnimi migranti, ki prihajajo predvsem z območja vzhodnih Slovenskih goric in Prekmurja. Sem prihaja tudi večji del Hrvatov iz Medmurja na Hrvaškem.
- b.) Šentilj: je z več kot 2.500 dnevnimi migranti najpomembnejši mejni prehod za pretok delovne sile. Delavci prihajajo z zelo širokega območja Slovenskih goric, Maribora in Ptuja in so tudi po kvalifikacijski strukturi ter po delih, ki jih v Avstriji opravljajo, najbolj raznovrstni. Velika prednost je avtocestna zveza med obsežnim zaledjem (Maribor z okolico) in ciljnim območjem (Gradec), kar poveča število na obeh straneh.
- c.) Iesenice-Hrušica: z več kot 750 čezmejnimi migranti je ta avtocestni mejni prehod vse leto zelo lagoden za uporabo. Dnevni migranti dosegajo najpomembnejša središča z zaposlitvenimi mesti na Koroškem, v prvi vrsti Beljak, pa tudi Celovec, območja ob jezerih poleti in zimskošportna središča pozimi, vse do Spittala in še višje. Po strukturi so precej raznovrstni.
- d.) Miren: obmejni mejni prehod preseneča z okrog 1.200 dnevnimi migranti. Njegovo priljubljenost je treba iskati v zelo primerni lokaciji, saj se nahaja v neposredni bližini avtocestnih priključkov na italijanski strani meje, od koder so dosegljiva mesta, kot so Gorica, Tržič in Videm, do neke mere celo Trst. Vrtojba je močno zasedena s tranzitom tovornjakov in mednarodnega prometa nasploh, zato se mu dnevni migranti raje izognejo. Obenem ima gosto naseljeno zaledje spodnje Vipavske doline.

- e.) Fernetiči: s 1.500 dnevnimi migranti pomemben mednarodni mejni prehod z zelo obsežnim zaledjem, saj gravitira nanj ne le Kras, temveč večina Vipavske doline, območje Postojne in vse do Ljubljane! Nekaj jih prihaja tudi iz Hrvaške. Struktura dnevnih migrantov je dokaj pisana, med njimi pa je veliko tistih, ki opravljajo različna pomožna dela v gospodinjstvih.
- f.) Škofije: z nad 1.800 dnevnimi migranti drugi najbolj pomemben mejni prehod na schengenski meji RS. Njegova lokacija med Kopro in Trstom je (ob majhnih razdaljah in gosto naseljenem območju) zelo ugodna. Struktura dnevnih migrantov je zelo pisana, čeprav prevladujejo osebe, ki odhajajo v Italijo predvsem na pomožna dela v gospodinjstvih. Zato je med njimi precej več žensk kot moških. Skozi ta mejni prehod prihaja tudi večina Hrvatov iz hrvaškega dela Istre. To je tudi edini prehod, kjer poznamo (sicer veliko manjši) obratni pretok delovne sile iz Italije v Slovenijo.
- g.) Sečovlje: mejo z delovnimi motivi in namenom nadaljevanja proti Trstu in Miljam dnevno prečka okrog 800 hrvaških državljanov. Rahla prevlada žensk, ki odhajajo predvsem na pomožna dela v gospodinjstvu, pogosto kot popoldansko (ali dopoldansko); torej poleg redne zaposlitve.
- h.) Sočerga: okrog 600 dnevnih migrantov iz notranjosti Istre, ki se zaposlujejo deloma v Sloveniji in deloma (večji del) v Italiji, predvsem v Trstu. Struktura dnevnih migrantov ter del, po katerih segajo, je podobna kot v prejšnjem primeru - Sečovlje (in podobno kot na mejnem prehodu Dragonja, ki kaže le nekoliko manjšo frekvenco).
- i.) Obrežje I. in II.: mejna prehoda s skupno največjo frekvenco čezmejnih delovnih migrantov: skupno okrog 1.600. Spolna sestava je uravnotežena, kvalifikacijska pa izredno raznolika, saj obsega od znatnega števila vrhunskih strokovnjakov v nuklearni elektrarni Krško do različnih pomožnih ter težjih fizičnih del. To je obenem prehod, ki ga prečkajo tudi slovenski državljani z delovnimi motivi, ki se zaposlujejo v Zagrebu; predvidevamo, da je njihova kvalifikacijska struktura sorazmerno visoka.
- j.) Ormož: okrog 1.000 dnevnih migrantov, ki se usmerjajo proti različnim slovenskim urbanim središčem vzhodne Slovenije, v precejšnji meri pa - podobno kot v Istri - proti Avstriji (Radgona, Lipnica, graška aglomeracija). V sicer pestri sestavi po starosti in izobrazbeni - kvalifikacijski strukturi prevladujejo iskalci zaposlitve gozdnih, kmečkih del ter gospodinjskih opravil. Opazen je sezonski ritem s primarnim viškom jeseni in drugim pomladi, najmanj pa jih je pozimi.
- k.) Petišovci: dobrih 1.000 dnevnih čezmejnih migrantov, ki prihajajo izključno iz Medmurja, zaposlujejo pa se deloma v Lendavi (petrokemična

industrija, gradbeništvo), nekateri pa odhajajo dalje proti Radgoni in celo Gradcu. Precejšen del teh migrantov je na nek način »dediščina« iz časov pred osamosvojitvijo obeh držav, ko je to bila redna zaposlitev. Jeseni je opazen sezonski višek, vendar manj kot pri Ormožu.

6.1. SEZONSKI UTRIP DNEVNIH ČEZMEJNIH MIGRACIJ

Sezonska dela so v strukturi ponudbe različnih del na drugi strani meje izredno pomembna. Veliko dnevnih migrantov med letom odhaja na različna sezonska dela, zato je sezonske konice težko ločiti od bolj ali manj rednih dnevnih migracij. Vrsta del, zlasti pomožnih na kmetijah, kaže na do neke mere sezonski utrip.

Največ sezonskih konic je jeseni med septembrom in sredino oktobra, in sicer pri različnih kmečkih delih, kot so obiranje jabolk, hrušk, grozdja in nekaterih drugih vrst sadja (maline, brusnice, borovnice) na večjih posestvih v Avstriji in Italiji. Tedaj tovrstna dela – med dopustom – zaradi zaslužka opravljajo tudi nekateri sicer redno zaposleni v RS. Med njimi so tudi študenti, precej manj pa je upokojencev. Sezonski utrip kažejo tudi turistična območja, ki imajo daljšo poletno in zimsko sezono. Sezonski značaj je do neke mere značilen tudi za dela v gozdarstvu.

Močno povečanje sezonskih del je značilno predvsem za avstrijsko Štajersko. Na omenjena dela prihajajo iz Prekmurja in Slovenskih goric. Veliko bolj blag sezonski utrip s skoraj enakimi pogoji kaže tudi območje Goriške in Videmske pokrajine v Italiji. Le Trst tega načina skoraj ne pozna, če odštejemo poletne mesece, zlasti avgust, ko je zaradi dopustov v Italiji dela z oskrbo domov in gospodinjstev na splošno nekoliko manj.

6.2. KVALIFIKACIJSKA STRUKTURA DNEVNIH ČEZMEJNIH MIGRANTOV

Točno kvalifikacijsko strukturo dnevnih čezmejnih migrantov je nemogoče ugotoviti, saj za to ni instrumenta (popisa, registra ipd.). Oceniti jo je mogoče s pomočjo nekaterih indikatorjev, ki upoštevajo strukturo prispevnega območja ter strukturo ponujenih del v sosednjih državah. S terenskim poizvedovanjem smo vsaj v grobem določili kvalifikacijsko strukturo dnevnih čezmejnih migrantov.

V večini prispevnih območij je kvalifikacijska struktura dnevnih čezmejnih migrantov nižja od strukture območja. Večina bolje kvalificiranih namreč že doma dobi ustrezno delo in tudi brezposelnih je med boljše kvalificiranimi manj. Poleg tega je med dnevnimi migranti precej upokojencev in v tej skupini prevladujejo osebe z OŠ ali s še nižjo izobrazbo.

Vendar je tudi nekaj izjem. Medicinske sestre, ki dnevno potujejo na delo v bližnja večja središča na drugi strani meje (v Gradec, Celovec, Beljak, Gorico, Videm, Trst), so prva in pravzaprav stalna izjema. Druga izstopajoča skupina so predvsem tehnični strokovnjaki, ki so nekdaj delali v velikih industrijskih obratih v Mariboru, na Ravnah in Jesenicah, in so po stečajih teh podjetij ostali brez dela. Zaposlujejo se predvsem v dveh središčih: v Gradcu ter v Beljaku. Zlasti v Gradcu je njihov delež prav znaten, saj gre za nekaj sto ljudi!

V splošnem se kaže trend izboljševanja kvalifikacijske strukture, ne le zaradi splošnega izboljševanja te strukture v Sloveniji, temveč zlasti zaradi potreb po čedalje bolj kvalificirani delovni sili na drugi strani meje. Določena pomožna dela bodo seveda ostala. Čedalje več pa je poklicev, kjer je potrebna temeljita strokovna izobrazba, poleg te pa še vrsta znanj, kot so npr. znanje jezika, poznavanje navad, kulture, mentalitete, prava in drugih, za uspešno poslovno življenje potrebnih znanj, veščin in spretnosti. Za zaposlitev na delovnih mestih v industriji, obrti, trgovini, različnih servisnih dejavnostih in agencijah potrebujejo čedalje bolj formalno kvalificirano in tudi praktično usposobljeno delovno silo. Izboljševanje kvalifikacijske strukture čezmejnih dnevnih migrantov je v tesni povezanosti z intenziviranjem čezmejnega sodelovanja znotraj evropske integracije. To je obenem (poleg pripadnikov manjšin) tudi sloj, ki lahko izjemno vzpodbujevalno deluje na širjenje oblik čezmejnega sodelovanja (Joint Programming Document 2000–2006, Austria–Slovenia 2000). Podobne učinke smo ocenili tudi v študiji za slovensko-hrvaški obmejni prostor in čezmejno sodelovanje ob njem. (Zupančič et al. 1991)

6.3. STRUKTURA DEL, KI JIH OPRAVLJAJO DNEVNI ČEZMEJNI MIGRANTI

- a.) redna dela v industriji, obrti in drugih dejavnostih. Zaposleni imajo urejen delovni status, na delo potujejo redno, brez sezonskih nihanj. Praviloma so zaposleni v poklicih, kjer na drugi strani meje primanjkuje ustrezne delovne sile ali pa je ta predraga (to je precej redkeje). V to skupino sodijo tudi medicinske sestre, negovalke na eni ter tehnična inteligenca na drugi strani. Njihovo število se povečuje.
- b.) redna dela v nekaterih vrstah obrti, trgovine in gostinstva. Pri njih delovni status ni urejen in delajo na črno. Ne gre toliko za samo vrsto del, temveč predvsem za odnos delodajalcev do dnevnih migrantov.
- c.) Redna delovna razmerja s kvalificiranim in usposobljenim, a zelo mobilnim prebivalstvom. Gre predvsem za dela v agencijah, trgovini, zavarovalništvu in turizmu. Kot dobri poznavalci Slovenije širijo tržišče avstrijskim podjetjem v slovenskem prostoru. To so dela, ki jih opravljajo tudi pripadniki

slovenskih manjšin. Gre za kvalificirano, pogosto visoko izobraženo delovno silo.

- d.) Pomožna dela v gospodinjstvih. Gre za različna opravila, za katera se večinoma ne sklepajo delovna razmerja, pogosto niti ne pogodbe. Ta dela večinoma opravljajo ženske, saj gre za različna hišna opravila, kot so pospravljanje stanovanja, likanje perila, urejanje vrtov in zelenic in za nego ter oskrbo ostarelih ljudi. Delovni urnik je po individualnem dogovoru, prav tako način in vrsta izplačila. Ta dela so značilna zlasti za Trst, ki ima veliko ostarelega prebivalstva, v manjši meri pa tudi za druga večja središča.
- e.) Pomožna dela na kmetijah. Pri teh delih so udeleženi večinoma moški, saj gre tudi za zahtevnejša fizična dela, kot je pomoč pri obdelovanju zemlje, pripravi kmetijske mehanizacije, gnojenju, agrokultivaciji zemljišč, spravilu pridelka in predelavi pridelkov. Med ta dela sodijo tudi opravila v vinogradih in sadovnjakih oziroma plantažnih nasadih ter dela v gozdu. Nekateri imajo urejen delovni status (pogodbo), večidel pa ne. Razmeroma pogosto namreč dnevni migranti med letom opravljajo dela za več lastnikov. Opazen je že sezonski utrip.
- f.) Izrazito sezonska dela. Zaradi obiranja grozdja in sadja v sadovnjakih se posebno septembra in oktobra pretok dnevnih migrantov močno poveča; pravzaprav jih ne moremo šteti med redne čezmejne dnevne delovne migrante. Sezonska dela so značilna zlasti za območje avstrijske Štajerske in na Goriškem ter Videmskem v Italiji.

6.4. STRUKTURA DEL DELOVNIH MIGRANTOV IZ EVROPSKE UNIJE V SLOVENIJI

Struktura delovnih migrantov iz Evropske unije (predvsem iz Avstrije in Italije) se razlikuje tako po načinu prihoda na delo (med njimi so tudi nekajdnevni in tedenski migranti) kot po strukturi del, ki jih opravljajo. Delovni migranti iz držav Evropske unije posegajo po zelo različnih delih v gospodarstvu, upravi, športu in kulturi. Med njimi prevladujejo osebe, ki se v Sloveniji zadržujejo krajši čas, največ do enega leta. Le lastniki kapitala, podjetniki in poslovodni delavci delajo v Sloveniji tudi več let. Zato so pridobili zelo različna dovoljenja (kot bo prikazano kasneje). Glede na vrsto in področje del so uveljavljene naslednje oblike:

a.) delo v upravnih službah

V procesu vključevanja Slovenije v EU in druge oblike mednarodnega sodelovanja so za potrebe pospeševanja teh procesov poslani strokovnjaki posameznih področjih iz držav članic teh asociacij kot neke vrste tehnična

pomoč, deloma pa lahko opravljajo tudi različne naloge preverjanja »napredka« Slovenije na različnih področjih. V veliki meri gre za dogovorjene, uradne izmenjave na področjih, kot so sodstvo, javna uprava, javne finance, policija, vojska, pa tudi različne sfere civilne družbe. V to skupino sodijo ne nazadnje tudi delavci diplomatskih in konzularnih predstavništav držav članic in evropskih institucij. Praviloma delujejo v okviru ustreznih slovenskih državnih ustanov: ministrstev, uradov, služb in agencij.

b.) dela v izobraževanju in usposabljanju

Na različnih stopnjah izobraževanja, še posebno pa na univerzi in v raziskovalni dejavnosti, je izmenjava vrhunskih strokovnjakov ter mlajših sodelavcev uveljavljen in zaželen način sodelovanja, s ciljem izboljšati vedenje o posameznih področjih, omogočiti učeči se populaciji čimveč možnosti za izobraževanje tudi prek različnih predavateljev, umestitve v mednarodno univerzitetno in raziskovalno sfero, izmenjave metod, tehnik in rezultatov in podobnih, obče priznanih principov. Tuji predavatelji so privlačen element tako rednih formalnih kakor tudi neformalnih oblik izobraževanja in usposabljanja. Po drugi strani pa gre tudi za različne neformalne oblike izobraževanja in usposabljanja, ki so predmet že deloma prostočasnih aktivnosti (npr. o različnih »alternativnih« medicinah, športu, vodenju, religijah, do verjetno najbolj razširjenih jezikovnih tečajev, seminarjev in šol, ki imajo lahko delno tudi formalni značaj (diplome ipd.). Iskani so t. i. »native speakerji«, ki so pravzaprav neke vrste izvozno blago. Podoben značaj imajo tudi različne oblike delovnih treningov, tehničnega in managerskega usposabljanja, ki jih v obliki zaključenih seminarjev v veliki meri opravljajo prav tuji.

c.) predstavniki gospodarskih ustanov

Lastniki manjših ali večjih tujih podjetij v podružnice teh podjetij v Slovenijo pošiljajo praviloma visoko kvalificirane predstavnike za vodenje in poslovanje ter opravljanje določenih ključnih del. To so predstavniki trgovskih hiš, bank, zavarovalnic, nekaterih industrijskih podjetij, podjetij, ki se ukvarjajo z različnimi storitvami in različnih drugih ustanov. Statistika jih večinoma vodi kot poslovodne delavce, zastopnike tujih podjetij, detaširane delavce. Širjenje kapitalskega trga, investiranje tujih podjetij v Sloveniji, nakupi podjetij in različne oblike povezovanja in združevanja podjetij so osnova čedalje številčnejše skupine delovnih imigrantov v Sloveniji, ki pušča že zaradi zgradb, napisov, propagande v medijih in različnih drugih oblik delovanja v javnosti tudi na zunaj prepričljiv pečat prisotnosti tujega kapitala v Sloveniji.

d.) posredniki

So dostikrat povezovalci manjših in večjih domačih in tujih podjetij, ki pomagajo vzpostavljati začetne kontakte, preverjajo interese, testirajo tržišče in opravljajo druga dela. So povezovalci in organizatorji, na nek način skrbniki. Pogosto te vloge opravljajo pripadniki slovenskih manjšin v Italiji ali Avstriji ter slovenski zdomci, ki zaradi obvladovanja jezika, kulture, poznavanja mentalitete in navad, pravnih značilnosti in pasti na obeh straneh meje veliko lažje vzpostavljajo stike in spodbujajo k sodelovanju. Zato ni niti najmanjše naključje, da sta prav italijansko in avstrijsko gospodarstvo najlažje našla pot do slovenskih partnerjev.

e.) delavci v tujih in slovenskih podjetjih ter ustanovah

V to skupino sodijo osebe, ki opravljajo različna, vendar ne vodstvena in managerska dela v tujih in slovenskih podjetjih v Sloveniji.

f.) samostojni poklici

V tej skupini so po eni strani mali podjetniki, ki večinoma občasno delajo v Sloveniji, imajo tu poslovne partnerje ali celo podjetja. Še številčnejši pa so predstavniki t. i. svobodnih poklicev, kot so npr. arhitekti, zdravniki različnih področij in specializacij, svetovalci za različna vprašanja in področja, prevajalci, advokati in predstavniki drugih svobodnih poklicev. Tudi med temi je sorazmerno veliko pripadnikov slovenskih manjšin in zdomcev, ki podobno kot v nekoliko prej opisanem primeru izrabljajo prednosti poznavanja obeh okolij. Ta skupina izrazito narašča predvsem po zaslugi številnih novih oblik storitev in uslug, ki jih lahko nudijo na področjih od prava in ekonomije do financ, borznega posredništva in medicine.

g.) osebe na usposabljanju in študiju

Praviloma sodelujejo pri različnih študijskih in raziskovalnih izmenjavah mladih strokovnjakov, ki si na ta način pridobivajo izkušnje, obenem pa skrbijo tudi za nadaljnja povezovanja in partnerstva. Praviloma potekajo v okviru programov izmenjav, redkeje pa kot rezultat bilateralnega sodelovanja; v prihodnje bo slednjega verjetno več. Med slednje kot posebna skupina sodijo tudi predstavniki slovenskih manjšin, še posebej za področja jezika, kulture, športa, politike in drugih. Sami so najbolj zainteresenti za področje prava in ekonomije, ki jim bosta kasneje olajšala dela pri čezmejnih projektih.

h.) športniki

V to skupino sodijo športniki, ki bolj ali manj poklicno, torej proti plačilu, nastopajo za klube in športna društva v Sloveniji, ali organizirajo športne prireditve - športni managerji, trenerji in ostalo osebje, ki v klubih in

zvezah skrbi za nemoten potek športne vzgoje v tehničnem, zdravstvenem, finančnem, medijskem smislu. Na področju športa je pri vseh profilih, morda še najmanj pri trenerjih, precejšnja fluktuacija kadrov.

i.) kulturniki in umetniki

Podobno kot športniki poklicno skrbijo za različne faze dela na področju umetnosti in kulture; od vzgoje mladih kadrov (npr. pri baletu, plesu, lutkarstvu), pri sezonskih nastopih (opera, balet, gledališče, folklor) ali za posamezne prireditve (zlasti glasbeniki, likovne kolonije, grafične delavnice ipd.). Posebna skupina so potujoče skupine (npr. cirkuške, dramske), ki se ob gostovanjih krajši čas mudijo v RS. Tudi v skupini kulturnikov in umetnikov je treba posebej naglasiti vlogo in pomen predstavnikov Slovencev v zamejstvu, izseljenstvu in zdomstvu.

Med vsemi so najmočneje prisotni na področju gospodarstva in izobraževanja. Na gospodarskem področju gre predvsem za upravljalce, managerje, vodstvene kadre in neobhodno potrebno tehnično in strokovno osebje. Število izdanih in veljavnih delovnih dovoljenj, po drugi strani pa naraščanje števila tujih podjetij v Sloveniji, povezovanja in sodelovanja slovenskih in tujih podjetij, prevzemi podjetij in podobno so indikatorji rasti vloge in pomena tujih investicij v slovenskem prostoru in zato tudi delovnih imigrantov. Vendar ne gre zgolj za večja in velika tuja podjetja, temveč tudi za vrsto manjših. Posebno v severovzhodni Sloveniji so domačini in še posebno nekdanji zdomci ustanovili podjetja s partnerskimi povezavami z nekdanjim okoljem (Avstrija, Nemčija), ki so zaradi finančnih težav sčasoma prišla v odvisnost ali celo lastnino tujih partnerjev. Tako je ekonomska kriza na regionalni ravni prispevala k prodoru malih tujih podjetij. Seveda pa so najbolj prepoznavna velika tuja podjetja, ki so se uveljavila na področju trgovine (npr. Leclerc, Spar, Bauhaus, Baumax, Drogeriemarkt, Rutar), servisnih dejavnosti (prodajne mreže avtomobilov, Schell, OMV ipd.), industrije (Revoz, Danfoss, prej Henkel, papirnica Vevče, vrsta tekstilni obratov v italijanski posesti, načrtovano povezovanje Interbrew s Pivovarno Union itd.), na področju bančništva (npr. Hypo Bank, Volksbank, BankAustria - Creditanstalt), zavarovalništva (Generali, Wiener Staedtsche), telekomunikacij (avstrijski prevzem Simobil-a). Le v nekaj primerih (npr. Rutar center, Malalan) so ključni nosilci ali lastniki pripadniki slovenskih manjšin iz zamejstva.

Za delo in prebivanje tujih delovnih imigrantov so najbolj privlačna vitalna mestna območja državne prestolnice in regionalna središča. Tako jih je samo v Ljubljani z bližnjo okolico 36 odstotkov, v večjih slovenskih urbanih območjih (Ljubljana, Maribor, Celje, Koper z obalnim somestjem, Kranj, Nova Gorica, Novo Mesto) skoraj 70 odstotkov. Tujci iz EU so, čeprav razpršeno, prisotni na območju

celotne Slovenije. Poleg prepoznavne in povsem pričakovane največje koncentracije v ljubljanski mestni pokrajini kot prizorišču največjih interesov so pomembna tudi regionalna središča.

7. UČINKI ČEZMEJNIH DELOVNIH MIGRACIJ NA OBMEJNI PROSTOR IN DRUŽBO

Čezmejne dnevne delovne migracije v obmejna območja sosednjih držav predstavljajo pomemben del mednarodnega pretoka slovenske delovne sile. Okrog 14.000 iskalcev najrazličnejših del in opravil postavlja obravnavana obmejna območja med zelo intenzivna evropska obmejna območja. Obe meji, z Avstrijo in Italijo, sodita med t. i. odprte meje, za katere so značilni številni mejni prehodi različnih kategorij, ki naj bi tako lokalnemu prebivalstvu kot tudi širšemu zaledju omogočalo kar najbolj svoboden pretok ljudi, blaga, informacij, kapitala in storitev. Več kot četrtoletna tradicija odprte meje je pustila precej sledov v prostoru, navadah in mentaliteti obmejnega prebivalstva, ki je že navajeno na različne oblike čezmejnega sodelovanja. (Zupančič 1999B). Slovenija je bila z vključenostjo v Delovno skupnost Alpe-Jadran že v vlogi pospeševalca čezmejnega sodelovanja. Obmejni prostor, prej pasiven in marsikje demografsko ogrožen, se je pričel spreminjati in dobivati celo neke vrste vlogo razvojnih polov, predvsem na gosteje naseljenih in urbaniziranih območjih (npr. na Goriškem). Vseskozi pa so bile iniciative tudi na povsem individualni ravni. Zavedanje o razlikah in obenem o možnostih dela in poslovanja na drugi strani meje je prineslo tudi povečevanje obsega dnevnega potovanja na delo v obe sosednji državi. Dnevne delovne migracije puščajo v celotnem obmejnem prostoru in družbi tako na slovenski kakor na italijanski in avstrijski strani meje raznovrstne posledice: gospodarske, demografske, prostorske, kulturne in na jezikovno-etničnem področju, pa tudi v načinu življenja in vrednotah. Prišteti jim je treba tudi pomembno vlogo pri pospeševanju medregionalnega sodelovanja.

7.1. DEMOGRAFSKI IN PROSTORSKI UČINKI

Vsaka dejavnost v prostoru in premik prebivalstva imata v tem prostoru tudi različne učinke, pri čemer so obmejna območja še posebno občutljiva. Dolgo so veljala za gospodarsko labilna in manj razvita, pa tudi demografsko ogrožena. Zanje je bil značilen visok delež ostarelih, presežek smrtnosti nad rodnostjo, negativna selitvena bilanca in v splošnem nazadovanje števila prebivalstva. Z odpiranjem meja močno spreminjajo svoj pasivni značaj. Dnevne delovne migracije demografsko in socialno stabilizirajo obmejni prostor na obeh straneh meje. Na slovenski strani zato, ker ni potrebna trajna ali začasna odselitev, na avstrijski

oziroma italijanski pa zato, ker dobijo na ta način ustrezno in cenovno ugodno oskrbo. V dnevni čezmejni migraciji je praviloma angažirano prebivalstvo, ki je po kulturi in mentaliteti podobno in zato nekonfliktno v socialnih stikih (tuja delovna sila iz Azije in Afrike ima povsem drugačen način življenja, vrednote, navade, delovne norme itn.). Nenazadnje je večina delovnih migrantov zainteresirana samo za delo in zaslužek, ne pa za trajno naselitev na obmejnem območju sosednje države. Posredno prihaja tudi do vrste čezmejnih porok, ki pa so dostikrat reševale dokaj slabe izgled obmejnega prostora na avstrijski oziroma italijanski strani (posebno veliko jih je bilo v Avstriji, saj je popis leta 1991 pokazal kar precej slovenskega prebivalstva na Štajerskem in Gradiščanskem, ki zanesljivo izvira iz posamičnih čezmejnih preselitev. (Zupančič 1999A) Prispevna (slovenska) stran te odselitve smatra kot del negativnega procesa.

S stabilizacijo poselitve in zagotavljanjem več virov dohodkov je obmejno prebivalstvo razširilo možnosti vlaganja v kmečke obrate in zasebna podjetja, s tem pa tudi v ohranjanje in negovanje kulturne pokrajine. Obmejni prostor na obeh straneh meje ohranja ali celo izboljšuje svojo strukturo ter ostaja privlačen za razvoj različnih osnovnih in dodatnih turističnih dejavnosti.

7.2. SOCIALNOGOSPODARSKI UČINKI

Zaposlovanje slovenskih državljanov v tujini je imelo vse čas vlogo blažilca socialnih stisk in brezposelnosti, zato so jo v preteklosti tudi razmeroma na široko dopuščali. Čezmejne dnevne migracije imajo pred zdomstvom vrsto prednosti: migranti bivajo doma, so v stalnejšem stiku s svojimi družinami in z okoljem. Tako so uporabniki in vzdrževalci lokalne infrastrukture, iniciatorji različnih dejavnosti v domačem okolju in včasih tudi inovatorji oziroma prenašalci tehničnih in organizacijskih inovacij. Posebno na območjih, ki jih je močno prizadela izguba večjih industrijskih obratov, je bila možnost dela v sosednjih območjih marsikdaj edina rešitev pred hudimi socialnimi stiskami. Nekaterim skupinam prebivalstva, ki zaradi neustrezne izobrazbe ipd. ne uspejo dobiti ustreznega dela (ali dela sploh) v domačem okolju, je prav zaposlitev na drugi strani meje omogočila eksistenco in boljše preživetje. Nekatera območja, zlasti Prekmurje, Slovenske gorice in območje Maribora so močno odvisna od možnosti zaposlitve na avstrijski strani; čezmejne delovne dnevne migracije so za ta območja vitalnega pomena.

Pri drugih gre za izboljšanje življenjskega standarda, kot npr. kmetom v Slovenskih goricah in Goriških Brdih, ki jim delo na svojih majhnih posestih omogoča tudi več prostega časa in s tem priložnosti, da si vsaj sezonsko okrepijo lastni proračun. Naslednja značilna skupina so upokojenci, ki si z delom v mestih sosednjih držav poleg pokojnine zaslužijo še dodatna sredstva.

Ne gre pa pozabiti tudi socialnih učinkov na sprejemni, torej italijanski in avstrijski strani meje. Slovenska delovna sila je dostikrat cenejša od domače, kar povečuje konkurenčnost različnih obratov in dejavnosti. Za nekatera dela preprosto ni delovne sile (npr. pomoč na kmetijah), obenem pa je premalo za uvoz; sprejemljiva so le kot dodatna dela. Ne nazadnje pa so številna avstrijska in italijanska podjetja zainteresirana – predvsem zaradi uspešnejšega prodora na slovensko tržišče – za zaposlovanje primerno kvalificiranih in usposobljenih slovenskih državljanov. Gre torej tudi za izrecen interes in potrebo po specifični delovni sili, ki si jo lahko zagotovijo samo z »uvozom« z druge strani meje.

Še pomembnejše pa so perspektive, ki jih odpirajo čezmejni migranti. Mnogi postanejo dobri poznavalci situacije na obeh straneh meje, z veliko osebnimi stiki, morda tudi določeno akumulacijo kapitala, kar je lahko pomemben zagon za še tvornejše čezmejno gospodarsko, kulturno in politično sodelovanje.

Posebej je treba omeniti tudi nekatere vzporedne finančne učinke predvsem na sprejemni strani v Italiji in Avstriji. Veliko dnevnih migrantov namreč varčuje v krajih oziroma državi dela, tam nalaga denar v bankah in zavarovalnicah ter koristi tudi različne druge usluge. Mnogi se v kraju dela tudi oskrbujejo z različnimi dobrinami. Na območju dela v sosednji državi pustijo znaten del zasluženega denarja.

7.3. ETNIČNI IN KULTURNI UČINKI

Čeprav niso v ospredju, je vendarle treba omeniti tudi različne etnične in kulturne učinke v obmejnem prostoru z obeh straneh meje. Znatno del obmejnih območij naseljujejo tudi pripadniki slovenskih manjšin. Prisotnost manjšinskih gospodarskih, kulturnih in političnih organizacij je marsikateremu dnevnemu migrantu olajšalo iskanje ustreznega dela in lažje vključevanje v večinsko družbo – kolikor je to seveda potrebno. Zlasti pri bolj zahtevnih delih in poklicih je tega sodelovanja veliko. Večina gospodarskega prodora italijanskih in avstrijskih podjetij je prišla v Slovenijo ob asistenci predstavnikov slovenskih manjšin in tudi ob močnem sodelovanju zdomcev in čezmejnih dnevnih migrantov; kultura in jezik sta seveda tudi ekonomski kategoriji.

Zelo pomemben učinek je tudi učenje jezikov in spoznavanje tujega okolja. Zdomci in čezmejni dnevni migranti imajo kasneje na trgu delovne sile zaradi pridobljenih znanj in veščin nekaj prednosti.

Prisotnost slovenskih dnevnih migrantov na prostoru poselitve slovenskih avtohtonih manjšin je tudi dejavnik krepitve vloge slovenskega jezika in kulture v tem območju, s tem pa tudi krepitve vloge manjšine, ker povečujejo kritično maso govorcev slovenskega jezika. Čeprav je to področje precej občutljivo, pa zaradi priliva slovenske delovne sile avtohtone manjšine doslej niso imele težav.

Za Slovenijo manj ugoden pa je proces kapilarne asimilacije pri iskalcih zaposlitve na drugi strani meje. Migranti so zaradi svojega socialnega položaja precej ranljivi in zato bolj dovzetni za etnokulturne vplive okolja, v katerem se znajdejo v socialno podrejenem položaju. Tako je zlasti na Štajerskem že opaziti rahlo naraščanje t. i. »nemškega« oziroma v primorskem prostoru »italijanskega« elementa ter njegove družbene vloge, kar ima seveda v obdobju, ko je to vprašanje zunanjepolitično izjemno aktualno, precej širši odmev in pomen, kot je to mogoče sklepati po neposrednih učinkih. Prinaša torej določeno tveganje in etnično, jezikovno in kulturno ranljivost tega območja.

Pri delovnih imigrantih iz držav EU je povsem drugače, saj gre za majhno skupino večinoma visoko kvalificiranih ljudi zelo podobnih gospodarskih in v splošnem tudi kulturnih vedenjskih vzorcev ter različnega jezika. Prisotnost tujcev je vedno indikator živahne gospodarske dinamike in tudi kulturne izmenjave in sam po sebi znamenje pozitivnega družbenega razvoja, po drugi strani pa nosilec pozitivnih vlog v slovenskem prostoru. Sem vnaša nekaj konkurence, mednarodni preprih, nove izkušnje, v slovenskem prostoru pa vzpostavlja, krepi in razvija občutke in zavest svetovljanstva. Obenem spodbuja k strpnosti in sodelovanju, a tudi utrjuje občutke povezanosti slovenske nacije napram ostalim, še posebno na področju mednarodne delitve dela. Domačim slovenskim podjetjem in partnerjem, kakor tudi posameznikom, nudi možnosti gospodarskega in socialnega vzpona in s tem tudi krepitve identitete. Je na nek način šola proti asimilacijskim procesom.

Prihod tujih podjetij in njihovih predstavnikov pa postopno vnaša v slovensko družbo tudi nove jezike, navade in kulture, kar utegne ob stopnjevanju vplivov peljati v smer asimilacije slovenskega življa. Tuja podjetja konkurirajo domačim, jih prevzemajo, krnijo možnosti samostojnega nastopanja na svetovnem prizorišču, najpomembnejši vzvodi gospodarskega (in v daljni posledici tudi političnega) odločanja prehajajo čedalje bolj v tuje roke. V tem smislu ima še posebno močno vlogo kapital sosednjih držav in nacij, tudi zaradi vrste negativnih etničnih in političnih aspiracij iz bližnje ali bolj oddaljene preteklosti. Zgodovina ima tako svojo gospodarsko, etnično in politično veljavo tudi skozi prizmo sodobnih kapitalskih povezav in globalne ekonomije. V tem smislu je mogoče govoriti tudi o neke vrste etnopolitični motivaciji (poleg gospodarske, ali pa je gospodarstvo zgolj vzvod) močnejših enostranskih tujih vlaganj. In prav to se dogaja v slovenskem prostoru. Gospodarsko in etnično najbolj ranljivi obmejni predeli so ob zahodni meji predvsem pod italijanskim, na severovzhodu pa pod avstrijskim in nemškim gospodarskim vplivom. V tem smislu se Sloveniji maščujeta zane-marjanje regionalnega razvoja in krepitve regionalnih središč (prevelika centralizacija, dosežena s prevelikim drobljenjem administrativnih enot) in preveliko zadrževanje tujega kapitala, saj se je tako v Slovenijo močneje vsidral predvsem

kapital sosednjih držav (in če govorimo o strahu pred »tujim«, največje asimilacije zmožnim, tudi najbolj nezaželen).

Prisotnost tujih in izginjevanje slovenskih podjetij ustvarja tudi novo identiteto prostora. Sicer pa so gospodarske in prostorske komponente zelo pomemben del narodne in nacionalne identitete. Tuja vlaganja tako hkrati povzročajo pomemben pozitiven premik na gospodarsko-socialnem področju, deloma tudi krepijo identiteto in vnašajo tveganja inferiorizacije slovenskega jezika in kulture, njenega razvrednotenja kot »gospodarsko« pomembnega dejavnika, spontanega asimilacijskega pritiska in podobnih teženj. Vendar sta prav na primeru Slovenije kot neke vrste gospodarskem mostišču razvidna tudi vloga in pomen jezika in kulture: sta vezivni element v procesih gospodarskega povezovanja in sodelovanja. O tem, ali bo prisotnost tujcev in tujih podjetij v Sloveniji postajala vzvod etničnega razvoja, je odvisno od organiziranosti in moči slovenske družbe, njenega vrednotenja nacionalnega jezika, zavesti in kulture. To je prav tako lahko vzvod pozitivnega etičnega razvoja in krepitve samozavesti. Slednjič je namreč treba ugotoviti, da je globalizacija svetovnega gospodarstva in s tem povezano kroženje kapitala in tudi delovne sile, neizpodbitno dejstvo sedanjosti in še bolj prihodnosti. Etnični razvoj se bo moral zato nasloniti na strategije etničnega preživetja, ki bodo slonele na lastni moči in interesu notranjega povezovanja in manj na odvisnosti od organiziranosti »nacionalnih« institucij. Te strategije bo treba šele izdelati.

7.4. POSPEŠEVANJE MEDREGIONALNEGA SODELOVANJA

Čezmejni dnevni migranti, zlasti tisti s stalnejšo obliko zaposlitve in v zahtevnejših poklicih, si po določenem času naberejo vrsto delovnih izkušenj, vzpostavijo različne osebne in poslovne stike in spoznajo prednosti in slabosti območij na obeh straneh meje. Zaradi svojih lastnosti so skupaj s pripadniki manjšin zelo primerna skupina iniciatorjev, pospeševalcev in predvsem nosilcev čezmejnega sodelovanja na lokalni in regionalni ravni. Ta skupina si je s svojim delom in bivanjem v dveh različnih okoljih pridobila vrsto znanj, navad in spretnosti, ki jim omogočajo uspešno uvideti težave in prednosti posameznih okolij in se usmeriti na področja s pričakovano največjimi učinki. Zato so dnevne delovne migracije predhodnica raznovrstnega čezmejnega sodelovanja.

Slovenija je postala tudi neke vrste gospodarsko mostišče, ki naj bi gospodarstvu držav EU omogočilo lažji prodor zlasti na območja nekdanje Jugoslavije. Odpiranje nekdanjega jugoslovanskega trga v post-daytonski Bosni in Hercegovini, Hrvaški, Srbiji, Črni gori pa tudi Makedoniji in Bolgariji (predvsem prek jezika) nudi precejšnje možnosti za investicije v trženje in proizvodnjo, saj je ta prostor spričo preteklih vojn, nezaupanja tujega kapitala, prisotnosti vojske in

še vedno konfliktnih situacij ocenjen kot gospodarsko tvegan. Vanj so pripravljena vlagati predvsem gospodarstva, ki razmere dobro poznajo in imajo s temi območji že vzpostavljenih nekaj oblik sodelovanja. Kljub temu je potrebno še neke vrste varno »sidrišče«, ki ga trenutno predstavlja Slovenija, saj je politično in gospodarsko stabilizirana, zaradi sedemdesetletnega skupnega bivanja v isti državi pa pozna ne le razmere in jezik, temveč tudi kulturo, navade, mentaliteto; v tem prostoru ima tudi partnerje, zaradi česar lažje ocenjuje tveganja. Poleg tega v Sloveniji živi tudi znatno število priseljencev iz območij nekdanje Jugoslavije, ki so zaradi sorodstvenih vezi ne le boljši poznavalci razmer, temveč so poleg tega tudi bolj motivirani za vlaganja na svoja izvorna območja. Večji ko so izgledi za posredovalno vlogo Slovenije, večjo težo bodo imela slovenska podjetja. Zaradi tega so slovenska podjetja toliko bolj tarča močnih italijanskih, avstrijskih, nemških in drugih (oziroma mednarodnih) podjetij, ki želijo slovenska podjetja z nakupi, prevzemi, partnerskimi povezavami in podobnimi ukrepi pridobiti na svojo stran z namenom prodora proti Jugovzhodu. Gre torej za strateško vsidranje v slovenski prostor kot izhodišča nadaljnjega širjenja. Enak pomen ima lociranje tujih podjetij v Sloveniji. Nesporno gre pri tem tudi za pozitivne učinke v smislu večje, raznovrstnejše in predvsem ekonomsko učinkovitejše regionalne in medregionalne politike.

8. ZAKLJUČEK

Slovenija je emigracijsko-imigracijska država, po svoji strukturi pa izrazito imigracijska družba. Čeprav Slovenija sodi med države in Slovenci med narode, ki so zaradi odseljavanja utrpeli veliko demografsko škodo, je sedanji trend med odselitvami in priselitvami nekako uravnotežen. Interes Slovenije je, kar bo težko uresničljivo, imeti pozitivno migracijsko bilanco ob nizkem številu selitev. Realno je treba računati na »beg možganov« slovenskih strokovnjakov (protitok verjetno teh izgub ne bo nadomestil) in obenem nujno po uvozu manj kvalificirane cenejše delovne sile za nekatera področja dela (ni rečeno, da so to tudi stalne priselitve).

Slovenija v splošnem izkazuje razmeroma skromno prostorsko mobilnost prebivalstva, zato pa kar intenzivne dnevne delovne migracije. Naselitev je dokaj statična, izbira dela pa precej manj, vse dokler se to da doseči z dnevnim potovanjem na delo. Cone dnevnih migracij se v zadnjem obdobju izrazito povečujejo predvsem na račun čedalje boljšega prometnega omrežja (avtoceste). Opaziti je tudi trend povečevanja globine dnevnih čezmejnih delovnih migracij ob avtocestah, tako na prispevni – (slovenski; pa tudi hrvaški in madžarski) kot na sprejemni – (italijanski in avstrijski, oziroma tudi slovenski) strani. To je obenem dejavnik povečevanja števila čezmejnih dnevnih migrantov. Glede na vse prikazano je mogoče pričakovati počasno povečevanje števila čezmejnih delovnih migrantov,

povečevanje kvote izobraženih in visoko kvalificiranih, obenem pa tudi multiplikacijo strukture le-teh. V nobenem primeru pa čezmejne dnevne delovne migracije ne ogrožajo ne lokalnih ekonomskih virov in ne družbenih, političnih in kulturnih ravnovesij v jezikovno, kulturno in etnično stičnih območjih slovenskega in sosednjega obmejnega prostora. Nasprotno, ustvarjajo tudi pogoje za jutrišnje uspešnejše čezmejno povezovanje in sodelovanje.

9. LITERATURA:

- ADAMS, W. 1968: *The Brain Drain*. MacMillan. New York.
- BELEC, B. 1992: Nekaj značilnosti zemljiškoposestne in zaposlitvene povezanosti med republikama Slovenijo in Hrvaško v obmejnih območjih severovzhodne Slovenije. V: *Geographica Slovenica*, 23. IG. Ljubljana, str. 363–372.
- BOUSCAREN, A. 1969: *European Economic Community Migrations*. Martinus Nijhoff. Den Haag.
- BROWN, L. 1973: *Immigration (pren. po 1933)*. Longmanns. New York.
- BROWN, M.; COTE, R. O.; LYNN – JONES S. M.; MILLER S. E. 2001: *Nationalism and Ethnic Conflict*. MIT Press. London.
- BUFON, M. 1992: *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*. ZTT. Trst.
- BUFON, M. 1997: *Prostor, meje, ljudje*. ZTT, ZIF. Trst, Ljubljana.
- CASTLES, S.; MILLER, M. J. 1998: *The Age of Migration. International Population movements in The Modern World*. MacMillan. London.
- COHEN, R. (ur.) 1996: *Theories of Migration*. Cheltenham.
- FASSMANN H.; MÜNZ R. (ur.) 1996: *Migration in Europa. Historische Entwicklung, aktuelle Trends, politische Reaktionen*. Ludger Pries. Baden-Baden.
- GENORIO, R. 1993: *Geographical Dimensions of Slovene Emigration Around the World*. V: *GeoJournal*, 30. 3.. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht/Boston/London, str. 225–230.
- GOSAR, A. 1993: *Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi*. V: *Geographica Slovenica*, 24. Ljubljana, str. 33–50.
- GREČIČ, M. 1986: *Migracije radne snage u Evropi*. Beograd
- HRIBERNIK, K. 1997: *Slovenski mejni prehodi kot element odprtosti državne meje*. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, FF. Ljubljana.
- HUTCHINSON, J.; SMITH, A.D. (ur.) 1994: *Nationalism*. Oxford Readers. Oxford.
- HUNTINGTON, P. S. 1999: *Kampf der Kulturen*. Goldmann. München.
- HUSA, K.; PARNREITER, C.; STACHER, I. 2000: *Internationale Migrationen*. Brandes & Apsel Südwind. Wien.
- Joint Programming Document 2000–2006, Austria–Slovenia. Interreg IIIA-Phare CBC.

- KAJZER, A. 1998: Človeški dejavnik in trg dela. Strategija RS za vključitev v EU. UMAR. Ljubljana.
- KLEMENČIČ, V. 1972: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. V: Geografski vestnik. Ljubljana, str. 5-56.
- KLEMENČIČ, V. 1984: Geographische Probleme der Grenzräume Sloweniens. V: Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie, 28, 6.. Str. 387-400.
- KLEMENČIČ, V. 1987: Državna meja na območju SR Slovenije kot poseben geografski fenomen. V: Razprave in gradivo. INV. Ljubljana, str. 57-81.
- KLEMENČIČ, V. 1992: Selitvena dinamika iz republik bivše Jugoslavije v Slovenijo. V: Geografija v šoli, 2. Ljubljana, str. 6-25.
- KLINAR, P. 1976: Mednarodne migracije. FSPN. Ljubljana.
- KLINAR, P. 1985: Mednarodne migracije v kriznih razmerah. Založba obzorja. Maribor.
- KRŽIŠNIK BUKIČ, V. (ur.) 1999: Slovensko-hrvaški obmejni prostor. Življenje ob meji. INV. Ljubljana.
- PAK, M. (ur.) 2001: Socialnogeografska problematika obmejnih območij ob slovensko-hrvaški meji. Dela, 16. Ljubljana.
- SOUTIF, V. 1999: L'integration europeenne et les travailleurs frontaliers de l'Europe occidentale. L'Harmattan. Paris.
- ŠPES, M. (ur.) 1999: New Prosperity for Rural Regions. V: Geographica Slovenica, 31. IG. Ljubljana.
- ŠPES, M. (ur.) 2000: Regionalni razvoj v Sloveniji. V: Geographica Slovenica, 33, Ljubljana.
- VERLIČ CHRISTIANSEN, B. 2002: Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij. FDV. Ljubljana.
- ZUPANČIČ, J. 1997: Slovene Border Cities Along the Slovene-Austrian Border - A New Geopolitical and Spatial Situation. Small European Regions During Transition Period. Opole, str. 83-90.
- ZUPANČIČ, J. 1998: Zdomci. V: Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- ZUPANČIČ, J. 1999: Karavanke - od ločnice do stičišča Slovencev z obeh strani meje. V: Sonaravni razvoj v Slovenskih Alpah. Ljubljana, str. 337-348.
- ZUPANČIČ, J. 1999A: Slovenci v Avstriji. Ljubljana.

- ZUPANČIČ, J. 1999B: Emigration of Slovenes to Austria During Transition Period. Small European Regions During Transition Period. Opole, str. 71-82.
- ZUPANČIČ, J. 2000: Čezmejne dnevne in tedenske delovne migracije na schengenskih mejah Republike Slovenije (z Italijo in Avstrijo). Raziskovalna naloga. IG. Ljubljana.
- ZUPANČIČ, J. 2001: Delovne migracije iz držav Evropske unije v Slovenijo. Raziskovalna naloga. IG. Ljubljana.
- ZUPANČIČ, J. et al. 2003: Slovenija in nadaljnji razvoj Evropske unije. Raziskovalna naloga; končno poročilo. INV. Ljubljana.
- ZUPANČIČ, J. 2002: Grenzüberschreitende Pendelwanderung aus Slowenien nach Österreich und Italien. V: Mitteilungen für österreichischen geographischen Gesellschaft. Wien, str. 145-157.

»ETNIČNA DEMOKRACIJA«: STRUKTURA NAŠOSTI IN TUJSTVA V IZRAELU*

«ETHNIC DEMOCRACY»: STRUCTURE THE US AND THE OTHERNESS IN ISRAEL

The author examines the legal and ideological structure of the Israeli state with regard to the citizens it defines as »Israeli Arabs.« As a Jewish state and a state for the Jews, Israel is discriminatory by definition; the organisation of the state and its fundamental laws establish this discrimination and facilitate its translation into practice. In the first part, the piece focuses on the conflict that opposes the Zionist ideology to the idea of democracy, which is a subject of ongoing debates among Israeli social scientists, and highlights the main features of the public debate on the nature of the Israeli state and its democracy. Based on one conception of the Israeli citizenship, the author presents, in the second part, the whole complexity of legal and administrative definitions of Israeli citizenship. The latter contains discriminatory mechanisms that allow for analytical consideration of the »Arab« minority in Israel as a »trapped« minority, as was suggested by the Israeli anthropologist, Dan Rabinowitz. In her conclusions, the author argues that such complex and reified systems of recognition of differences in cultural repertoires and provenances of the people as is employed in the Israeli state not only lead to recurrent political cleavages, but also acquire a life of their own that is inert and persistent; not even the best of political wills for egalitarianism cannot defeat them, because it persistently behaves as the crucial transfer of power. In this sense, Israel is itself a »trapped« state.

Keywords: Israel, ethnic minorities, democracy, citizenship, discrimination

Avtorica v prispevku obravnava pravni in ideološki ustroj države Izrael v odnosu do tistih državljanov, ki jih opredeljuje kot »izraelske Arabce.« Kot judovska država in država za Jude je Izrael diskriminatoren že po svoji naravi; organizacija države ter njeni temeljni zakoni to diskriminacijo in neenakopravnost legalno ustanavljajo in omogočajo njuno izvajanje v praksi. Prispevek se v prvem delu osredotoča na konflikt med cionistično ideologijo in predstavo o demokraciji, s katerima se spopadajo izraelski družboslovci, in izpostavlja osrednje točke javne intelektualne razprave o naravi izraelske države in njene demokracije. Na podlagi ene konceptije izraelskega državljanstva avtorica v drugem delu predstavi vso kompleksnost pravnega in administrativnega definiranja kategorij izraelskega državljanstva. To vsebuje diskriminatorne mehanizme, zaradi katerih je mogoče, po predlogu izraelskega antropologa Dana Rabinowitza, »arabsko« manjšino v Izraelu analitiško gledati kot »ujeto« manjšino. Avtorica v sklepnem delu ugotavlja, da tako sestavljeni in reificirani sistemi razpoznavne razlik v kulturnih repertoarjih in proveniencah, kot ga srečamo v Izraelu, ne vodijo le v nenehne politične razklanosti, temveč tovrstne legalistične reifikacije razlik med ljudmi pridobijo povsem lastno, inertno, trdoživo življenje, ki ga celo najtrdnjša politična volja za egalitarizem ne more premagati, saj se vedno vztrajno obnaša kot bistven transfer moči. V tem je ujetost izraelske države same.

Ključne besede: Izrael, etnične manjšine, demokracija, državljanstvo, diskriminacija

EKSPOZICIJA PROBLEMA

Država Izrael svoje nejudovske državljane v tistem delu, čemur bi rekli Arabci različnih provinienec in designacij, opredeljuje kot izraelske Arabce, kar jih v njenih očeh razločuje od Palestincev, pojma s katerim država Izrael označuje prebivalce t.i. zasedenih ozemelj. Ljudje, ki jim izraelska država od svojega nastanka reče Izraelski Arabci pa se vedno bolj opredeljujejo kot Izraelski Palestinci oziroma palestinski državljani Izraela, s čimer izražajo solidarnost s Palestinci z zasedenih območij.

Tovrstna razmerja in denominacije so se še posebej zapletle od začetka druge palestinske intifade, ki se uradno beleži od začetka oktobra 2000. Takrat so se namreč nejudje arabskih provinienec znotraj Izraela prvič v zgodovini države uprli v podporo Palestincem z zasedenih območij. Tako imenovana druga palestinska intifada pa je prinesla še en presedan: prvič v zgodovini Izraela je morala država prevzeti skrb za vdovi in deset sirot človeka, ki ga je v lastnem kriminalnem zakoniku razpoznala za samomorilskega napadalca, ker je bil ta identificirani perpetrator izraelski državljan.¹ Dogodki so izzvali ogorčenje na obeh političnih straneh. Medijski učinek v izraelskem tisku je tedaj do konca razblinil sanje o 'ponosnih Arabcih in lojalnih Izraelcih' in oživil teze o palestinski 'peti koloni'; politični reprezentanti arabskih Izraelcev pa so v več instancah izpričali sentiment, da jim izraelsko državljanstvo ne zagotavlja zaščite niti pred varnostnimi silami lastne države. Sorodna mnenja so javno izrazili tudi sorodniki žrtev izraelskega policijskega nasilja in njihovi reprezentantje na legalnih in nevladnih ravneh.

Rekonstrukcija dogodkov po izraelskih, palestinskih, arabskih in drugih medijskih virih kaže, da so »nemiri« izbruhnili takoj po tem, ko je 28. septembra 2000 prvi mož Likuda, Ariel Sharon, v spremstvu tisoč (po drugih virih celo tisoč petsto) oborožencev obiskal Tempeljski grič v Jeruzalemu. Naslednji dan, po petkovih molitvah v mošejah na Tempeljskem griču, je razjarjena množica na tempeljski ploščadi s kamni zasula ljudi, ki so na predvečer judovskega novega leta molili ob Zahodnemu zidu. Medijska poročila so kontroverzna, ena poročajo o tem, da so se Izraelski policisti odzvali z ostrim strelivom in ubili štiri osebe, druga pa poročajo o plastičnem strelivu. Medijski viri se strinjajo, da je šlo za štiri ubite.

* * *

* Dr. Ireni Šumi se najlepše zahvaljujem za vse konstruktivne kritike in doniselnje pripombe na prvo verzijo tega članka.

¹ Njegovi vdovi in otroci so upravičeni do državne podpore v višini 10.000 NIS (2000S) mesečno. Glej Gilbert, Nina (2001). »National Insurance Institute must support Nahariya suicide bomber's 2 widows, 10 orphans«. V: *The Jerusalem Post*, 11. september 2001.

Spletna izdaja: <http://www.jpost.com/Editions/2001/09/11/News/News.34532.html>

Propalestinski viri poročajo, da je Izraelska vojska na zaznani začetek nemirov odgovorila s protitankovskimi raketami in helikopterji napadla palestinske položaje in med drugimi ubila tudi dvanajstletnega dečka. Dne 1. oktobra so se vstaji po poročanju medijskih virov z vseh strani, ki se v tej točki strinjajo, intifadi na zasedenih območjih in v Jeruzalemu pridružili tudi državljani Izraela, ki jih ta šteje v svoje kategorizacije arabskih državljanov. V galilejskem mestu Umm el-Fahm so uporniki zablokirali glavno cesto, ki povezuje obalo s severnim Izraelom, napadli nekaj judovskih prevoznikov in oropali nekaj poslopij, kot so tedaj poročali izraelski mediji. Potem ko je takratni izraelski ministrski predsednik, Ehud Barak, izdal ukaz, da je treba ceste odpreti »z vsemi sredstvi«², so izraelski policisti začeli streljati s plastičnimi naboji in ostrim strelivom, demonstrante pa so 'razprševali' tudi ostrostrelci. Po citiranih virih je bilo ubitih dvanajst »arabskih« državljanov Izraela in en Palestinec iz Gaze.

Novembra 2000 je izraelska vlada imenovala eno izmed redkih preiskovalnih komisij z nalogo, da pod vodstvom sodnika Vrhovnega sodišča, Theodora Orra, preuči vzroke za opisani dogodek. Poročilo Orrove komisije, ki je bilo na 860. straneh objavljeno 1. septembra 2003, med drugim ugotavlja, da je izraelska vlada »arabski sektor« desetletja obravnavala »malomarno in diskriminatorno«, kar je skupaj z »inflamatorno retoriko« nekaterih arabskih voditeljev in ob rasističnih predsodkih pripadnikov izraelske policije do »arabskih« državljanov privedlo do tragedije.³ Komisija je ugotovila prekoračitev pooblastil pri policiji, izrekla štirinajst sodnih opominov, med drugim tudi premieru Ehudu Baraku, ministru za notranje zadeve Shlomu Ben Amiju, vodji severne podružnice Islamskega gibanja, šejku Raedu Salachu, in dvema arabskima članoma kneseta ter izdala vrsto individualnih in kolektivnih priporočil. Med drugim je zahtevala razrešitev generala Mosheja Waldmana, regionalnega načelnika policije, in vrsto načelnikov pristojnih policijskih postaj, ki so, v nasprotju z izraelsko zakonodajo in policijskim pravilnikom, ukazali mobilizacijo ostrostrelcev in uporabo ostrega streliva zgolj za razbijanje demonstrantov. »Policisti so najprej streljali in potem postavljali vprašanja, ker so bili tarče pač Arabci,«⁴ je dogodek komentiral arabski član kneseta, Issam Makhoul. Politolog Ehud Sprinzak, dekan Lauderjeve politološke šole v Herzliyi,⁵ je držo policije opredelil podobno: »Izraelska policija nanje ni gledala

* * *

² »Official summation of the Orr commission report.« V: *Haaretz*, 1. septembra 2003. Spletna izdaja: http://www.adalah.org/features/commission/or_com_report_E.doc

³ »Official summation of the Orr commission report.« V: *Haaretz*, 1. septembra 2003. Spletna izdaja: http://www.adalah.org/features/commission/or_com_report_E.doc. Celotno besedilo (v hebrejščini) na: http://or.barak.net.il/inside_index.htm

⁴ Iynfield, Ben. »Israeli Arabs decry inquiry report.« V: *Christian Science Monitor*, 2. september 2003. Spletna izdaja: <http://www.csmonitor.com/2003/0902/p07s01-wome.html>. Gre za parafrazo rekla iz ameriškega divjega zahoda: »shoot first, ask questions later.«

⁵ The Lauder School of Government.

kot na državljane države Izrael. Obravnavala jih je, kot da predstavljajo nevarnost za državo, kar ni bilo res.«⁶

Naslednja medijska senzacija je sledila 9. septembra 2001, ko se je »arabski« državljan Izraela, Muhammad Shakher Habeishi, razstrelil pred vhomom na železniško postajo v obalnem mestu Naharija. V napadu so po medijskem poročanju poleg napadalca izgubili življenje trije Izraelci, devetdeset pa je bilo ranjenih. Ob svoji smrti je bil oseminštiridesetletni Habeishi premožen trgovec, poročen z dvema ženskama in oče desetih otrok, ki je slabo leto pred napadom kandidiral za župana galilejske vasi Abu Shan. Mediji so poročali še o drugih instancah, o katerih jih je domnevno obveščala Izraelska agencija za varnost: nekaj dni pred napadom v Nahariji so izraelske varnostne sile aretirale štiri šestnajstletne arabske državljane iz vasi Deir Hanna, ki so, po pričevanjih po naročilu Hamasa, nameravali podtakniti bombo na strateško pomembnem cestnem križišču Golani. Leta 1999 pa so trije »arabski« Izraelci, ki so po poročilu Izraelske agencije za varnost načrtovali samomorilske napade v Haifi in Tiberiasu, umrli, ker se je eksploziv predčasno sprožil. Predstavniki arabskih Izraelcev in arabski poslanci kneseta so se od osebnih karakteristik napadalca in njegovega dejanja javno takoj distancirali,⁷ so pa opozorili, da »je vir tega prelivanja krvi okupacija.«⁸

Povedano je recen ten izsek iz zgodovine, ki obsega več desetletij tovrstnih in primerljivih konfliktov. Situacija t.i. »etničnih« razlikovanj v Izraelu ima tako na ljudski kot tudi na pravni ravni globoko zgodovino. Zaključki Orrove komisije so opisane dogodke jasno opredelili kot posledico dolgoletnega zanemarjanja in diskriminacije »arabskega« prebivalstva:

Država ni naredila dovolj oziroma se ni dovolj potrudila, da bi arabskim državljanom zagotovila enakopravnost oziroma da bi izkoreninila diskriminatorne ali krivične pojave [...] kar je pripeljalo do hude stiske v arabskem sektorju [...] revščine, brezposelnosti, primanjčovanja obdelovalnih površin, težav v izobraževalnem sistemu in zelo pomanjkljive materialne infrastrukture. Vse to je pripomoglo k stalnemu nezadovoljstvu, ki je vrelo do oktobra 2000 in odločilno pripomoglo k izbruhu nemirov.⁹

* * *

⁶ Gazaar, Brenda (2000), »The Second Intifada«. V: *Cairo Times*, let. 4, št. 1.

Spletna izdaja: <http://www.cairotimes.com/content/archiv04/jerusalem.html>.

⁷ Dudkevitch, Margot (2001). »Islamic Movement founder condemns Nahariya bombing«. V: *The Jerusalem Post*, 11. september 2001. Spletna izdaja: <http://www.jpost.com/Editions/2001/09/11/News/News.34535.html>.

⁸ Shuman, Ellis (2001). »First Israeli Arab suicide bomber sparks political furor.« V: *Israelinside. Israel's daily newsmagazine*. 10. september 2001. Spletna izdaja: http://www.israelinsider.com/channels/politics/articles/pol_0050.htm

⁹ »Official summation of the Orr commission report.« V: *Haaretz*, 1. septembra 2003. Spletna izdaja: http://www.adalah.org/features/commission/or_com_report_E.doc.

Citirane ugotovitve vladne komisije so izrecno libertarne. Vendar že bežen pogled na pravni in ideološki ustroj Izraela pokaže, da dejanske enakopravnosti »arabskih« državljanov z Judi in izkoreninjenja diskriminatornih politik ni mogoče doseči brez tako radikalne preobrazbe države, kot bi jo bili danes pripravljeni sprejeti le redki državljani Izraela, med njimi celo najbolj zagreti javni zagovorniki pravic »arabskih« državljanov. Kot judovska država in država za Jude je Izrael namreč diskriminatoren že po svoji naravi; organizacija države ter njeni temeljni zakoni to diskriminacijo in neenakopravnost samo ustanavljajo in omogočajo njuno izvajanje v praksi. Večina pobud za izboljšanje položaja izraelskih »Arabcev« se omejuje na »pravičnejšo« uporabo obstoječe zakonodaje v praksi in na zelo majhne popravke posameznih zakonskih določil, ki pa so se doslej še vedno izkazali za korake, ki so za »arabsko« stran venomer prepozni in prepičli.

Diskriminatorna narava Izraela po ključu »etničnih pripadnosti« v svetovnem merilu ni nikakršna posebnost ali redkost. Vrsta modernih držav svoje članstvo osnuje na tovrstnem etničnem principu, na primer: Nemčija, Estonija, Latvija, Slovaška, Slovenija, itd. V primeru Izraela pa je ta princip zaznamovan še s kompleksnim in dolgotrajnim konfliktom, ki neposredno učinkuje na odnos med državljani, ki so legalno izjavljeni in razpoznavni za Jude, in vsemi drugimi. Ti »drugi« se potem znajdejo v položaju »ujete« ali »sovražne« manjšine (cf. Rabinowitz, 2001), kot jo razume »večina« znotraj države, kateri se takšne manjšinske populacije predstavljajo kot tuj in potencialno subverziven element. Če je za izraelske družboslovce temeljna dilema konflikt med demokracijo in etnično prevlado »etničnih« Judov, vrednotama, med katerima se večina Izraelcev drugi ne bi odrekla za ceno prve,¹⁰ pa se »arabska« stran ukvarja s konfliktom, ki ga je nek arabski poslanec v knesetu opredelil kot »tragično situacijo, v kateri je moja država v vojni z mojim ljudstvom« (Rabinowitz: 2001: 73).

Prispevek se v prvem delu osredotoča na konflikt med cionistično ideologijo in predstavo o demokraciji, s katerima se spopadajo izraelski družboslovci, in izpostavlja osrednje točke javne intelektualne razprave o naravi izraelske države in njene demokracije. Na podlagi ene koncepcije izraelskega državljanstva bom v drugem delu pokazala vso kompleksnost pravnega in administrativnega definiranja kategorij izraelskega državljanstva. Izraelsko državljanstvo vsebuje diskriminatorne mehanizme, zaradi katerih je mogoče »arabsko« manjšino v Izraelu analitsko gledati kot »ujeto« manjšino (kot predlaga Rabinowitz, op.cit.). V nadaljevanju bom to predpostavko skušala obrazložiti.

* * *

¹⁰ V raziskavi javnega mnenja iz leta 1995 je 53.3% anketiranih na vprašanje »Kaj bi izbrali v primeru konflikta med judovsko-cionistično in demokratično-egalitarno naravo države, če bi bili prisiljeni izbrati,« odgovorilo, da bi gotovo oziroma skoraj gotovo izbrali judovsko-cionistično naravo države.

IZRAEL: »ETNIČNA DEMOKRACIJA«

Do osamosvojitve držav srednje in vzhodne Evrope v 90. letih in z njo povezanim vzponom nacionalizma in etničnega ekskluzivizma je Izrael v Zahodnem svetu kot demokracija, osnovana na principu etnično definiranega državljanstva, predstavljal izjemo. Država Izrael je bila namreč že od samega začetka zasnovana kot judovska država¹¹, v kateri so državni prazniki, institucije, nacionalna himna, državni simboli in nacionalni junaki izključno judovski. Kratek pregled temeljnih zakonskih aktov kaže, da Izrael še danes odstopa od zahodnih standardov neetnične demokracije, ker neenakost predvideva že v zakonodaji, ki določa etnično (judovsko) naravo države in etnično endogamijo.

Izrael se zakonsko opredeljuje kot judovska država in domovina vseh Judov, kar je izraelsko Vrhovno sodišče natančno opredelilo v zgodovinski odločitvi leta 1988, ko je določilo, da judovska država pomeni vsaj naslednje: ohranjanje judovske večine, pravico Judov do priseljevanja v Izrael in vzdrževanje vezi z judovskimi skupnostmi izven Izraela.¹² Te tri stebre judovske prevlade v Izraelu zagotavlja vrsta zakonskih aktov. Ustanovitveni akt države Izrael, *Razglasitev neodvisnosti* z dne 14. maja 1948, »razglašča ustanovitev judovske države v Palestini« in predvideva »odprtje svojih meja za priseljevanje Judov iz vseh držav, v katerih so raztroseni«, ter »spoštovanje svobode, pravičnosti in miru po načelih izraelskih prerokov«. Poleg določitve judovske narave države in mesta, ki ga namenja priseljevanju Judov in judovski tradiciji, je *Razglasitev neodvisnosti* za pravno ureditev Izraela zanimiva še zato, ker predvideva, da bo izvoljena ustavna skupščina pripravila ustavo države Izrael najkasneje do 1. oktobra 1948. Zaradi še danes prisotne bojzani, da bi debata o ustavi vodila v razkol med sekularno in ortodokсно judovsko skupnostjo v Izraelu, Izrael nima ustave. Namesto ustave je izraelski kneset sprejel enajst temeljnih zakonov, ki urejajo naslednja področja: državne institucije (kneset, predsednik države, vlada, sodstvo, državni nadzornik), vojska, državno gospodarstvo, svobodna izbira poklica, človekovo dostojanstvo in svoboda, status izraelske zemlje in status Jeruzalema kot izraelske prestolnice. Vendar ti temeljni zakoni nimajo značaja ustavnih zakonov. Čeprav se bomo k *Zakonu o vrnitvi* vrnili v razpravi o izraelskem državljanstvu v drugem delu, velja že takoj izpostaviti njegove temeljne značilnosti. *Zakon o vrnitvi* je »nenavaden primer *jus sanguinis* v tem, da priznava ancestralno vez, staro dva tisoč let« (Dowty: 1999). V svojem prvem členu zakon vsem Judom omogoča avtomatično pridobitev izraelskega državljanstva: »Vsak Jud ima pravico, da imigrira v

* * *

¹¹ Sintagma "judovska država" predstavlja odklon od originalnega Herzlovega cionističnega projekta, ki se je zavzemal za ustanovitev "države Judov" oziroma "države za Jude."

¹² Izraelsko vrhovno sodišče. 1988. »Pritožba št. 2/88 Ben Shalom proti predsedniku volilnega odbora.« V: *Piskei Din*, 43(2), str. 221. [V hebrejščini].

državo«, v svoji dopolnjeni obliki iz leta 1970 pa to pravico dodeljuje tudi otrokom in vnukom Judov ter njihovim zakonskim partnerjem.¹³ Naslanjanje na judovske tradicionalne verske vire in judovsko naravo države med drugim opredeljujeta še *Zakon o pravnih temeljih* (1980), ki v primeru pravne vrzeli sodišču narekuje odločanje »v skladu z načeli svobode, pravičnosti, nepristranskosti in miru, ki jih najdemo v judovskem izročilu«, in *Dopolnilo št. 8 Temeljnega zakona: kneset* (1985), ki določa, da lista kandidatov ne more sodelovati pri volitvah v kneset, če »njene cilji implicitno ali eksplicitno zanikajo obstoj države Izrael kot judovske in demokratične države«. V praksi to pomeni, da je judovsko-cionistična narava Izraela s tem dopolnilom postala, kot pravi David Kretzmer (1991), »neizpodbitno dejstvo«, kajti v izraelski kneset ne more kandidirati nobena stranka, ki bi se zavzemala za de-etnicizacijo države, pa tudi noben zakon s takšnim ciljem ne more biti predlagan v parlamentarno obravnavo.

Poleg jasnih privilegijev, ki jih zakonodaja podeljuje Judom na področju priseljevanja in judovski tradiciji na vseh področjih, od zapolnjevanja vrzeli v zakonih do izraelskega statutnega prava in dela družinskega prava, ki ju ureja spodaj obravnavani judovski verski zakon, je v judovski državi zakonsko opredeljen status kvazivladnih teles za tri judovske organizacije, ki v skladu z lastnimi statuti skrbijo izključno za judovske interese in, skladno z izraelsko zakonodajo, predstavljajo svetovno judovstvo.

Svetovni judovski kongres, Judovski nacionalni sklad¹⁴ in Judovska agencija za Izrael za izraelsko vlado opravljajo dejavnosti, povezane z organizacijo priseljevanja, zbiranje sredstev za razvoj Izraela, in kupovanje zemlje za naseljevanje, skladno z dokumentom *Razglasitve neodvisnosti* (1948), ki pravi: »Pozivamo Jude vsega sveta, da se nam pridružijo v poseljevanju in izgradnji države in nam stojijo ob strani pri velikem boju za uresničitev sanj mnogih rodov o odrešitvi Izraela«. V 4. členu *Zakona o Svetovnem judovskem kongresu in Judovski agenciji za Izrael* (1952) država Izrael priznava Svetovnemu judovskemu kongresu in njemu operativnemu delu, Judovski agenciji za Izrael, status 'nacionalnih organizacij' in jima kot takšnima dovoljuje, »da v Izraelu še naprej delujeta za razvoj in poseljevanje države Izrael, absorpcijo priseljencev iz diaspore in koordinacijo dejavnosti judovskih institucij v Izraelu«. V skladu z istim zakonom je Judovska agencija kot pooblaščenca agencija Svetovnega judovskega kongresa za zbiranje prispevkov in promocijo judovskega priseljevanja v Izrael oproščena plačevanja davkov. Pravni status agencije Svetovnega judovskega kongresa za nakupovanje zemlje, Judovskega nacionalnega sklada, ureja zakon iz leta 1953. Zemlja, ki jo za potrebe Judov kupuje (»odrešuje«) Judovski nacionalni sklad, je v *Temeljnem*

* * *

¹³ Izjema so zakonski partnerji Judov, ki so iz judovstva konvertirali v drugo religijo.

¹⁴ Keren Kayemet Le-Israel.

zakonu: Izraelska zemlja (1960) opredeljena kot neodtujljiva zemlja države Izrael. Ta ima danes v lasti 93% zemlje, ki se jo lahko daje samo v najem, in sicer za 49 let z možnostjo enega podaljšanja za 49 let. Zakonodajo, ki ureja status Svetovnega judovskega kongresa, Judovske agencije in Judovskega nacionalnega sklada, zaokrožuje še poseben sporazum iz leta 1954, ki Svetovni judovski kongres in Judovsko agencijo prepoznava kot uradna predstavnika svetovnega Judovstva. Judovska diaspora preko največje ameriške judovske dobrodelne organizacije, *Federacije združenih judovskih skupnosti*¹⁵, oziroma njenih programov za Izrael, podpira judovsko državo, medtem ko obratno velja, da je blagostanje svetovnega Judovstva eden glavnih izraelskih zunanjepolitičnih prioritet (Avineri, 1986). Ta zakonodajni sklop opredeljuje poseben odnos med Izraelom in svetovno judovsko diasporo, iz katerega so »arabski« državljanji povsem izključeni, poleg tega pa sami ne morejo ustanoviti lastnih organizacij za zbiranje finančnih sredstev v tujini, ker jim to preprečuje *Dopolnilo št. 2 Zakona o preprečevanju terorizma* (1986), ki med drugim prepoveduje prejemanje finančnih sredstev od sovražnih ali terorističnih organizacij.

Kot bomo še obširneje spregovorili, je Izrael etnična država tudi v tem, da zakonja etnično endogamijo. Po izraelski zakonodaji namreč vsak posameznik pripada svoji verski skupnosti, ki je pristojna za urejanje osebnega statusa, se pravi za poroke, ločitve, dedovanja, skrbništva in pogrebe. Takšna ureditev sicer ne prepoveduje medverskih porok, jih pa nikakor ne predvideva. Čeprav sistem ločevanja med verskimi/etničnimi skupnostmi ni izraelska iznajdba, kajti otomanski sistem *milleta* je bil na območju Palestine v uporabi že stoletja, pa ločitev med etničnimi skupnostmi in »zakonske določbe etnične endogamije dodatno krepijo etnično naravo izraelske demokracije« (Smootha, 1997: 206), zlasti ker se ločevanje med skupnostmi pogosto 'razliva' tudi na druga področja (tako na primer Ministrstvo za stanovanjsko upravo ne predvideva gradnje »mešanih« sosesk).

Država Izrael pa je poleg etnične prevlade Judov zavezana tudi demokraciji, o čemer prav tako govorijo številni zakonski akti, vključno z *Razglasitvijo neodvisnosti* (1948), ki jasno potrjuje veljavnost obeh načel – judovstva in demokracije – in vsem državljanom Izraela obljublja civilne in politične pravice. V že omenjeni odločitvi Vrhovnega sodišča iz leta 1988 je sodnik Dov Levin ponovno potrdil uradno stališče, po katerem »med naslednjima načeloma ni nikakršnega protislovja: država je država Judov, medtem ko je njen režim razsvetljen demokratični režim, ki vsem državljanom, Judom in Nejudom podeljuje pravice.«¹⁶ V drugi odločitvi, leta 1988, je izraelsko Vrhovno sodišče zavzelo enako stališče: »Obstoj

* * *

¹⁵ Federation of united Jewish communities.

¹⁶ Izraelsko vrhovno sodišče. 1989. Volilna pritožba št. 88/2. Sklep sodišča št. 8. V: *Piskei Din*, 43(4), str. 221-79. [V hebrejščini].

države Izrael kot judovske države ne zanika njene demokratične narave nič bolj kot 'francoskost' Francije ne nasprotuje njeni demokratični naravi«. ¹⁷

Kompatibilnost med demokratično in judovsko-cionistično naravo države je »ideološka predpostavka vseh cionističnih političnih strank v Izraelu in odraža prepričanje večine izraelskih Judov« (Smooha, 1997:207). Temu bi lahko dodali še večino izraelskih (in drugih) vidnih politologov, ki Izrael uvrščajo med liberalne demokracije z nekaterimi konsocietalnimi elementi in nekaterimi pomanjkljivostmi oziroma odkloni (Horowitz in Lissak, 1990, Don Yehiya: 1997, Shapira, 1977, Neuberger, 1989 Sheffer, 1996, Lijphart, 1993). Čeprav ima Izrael temeljne demokratične ustavnove, kot so splošna volilna pravica, večstrankarski sistem, pravične volitve, menjanje vlad, civilne pravice, neodvisna sodna oblast, svobodni tisk, civilna oblast nad vojsko ter ljudska podpora in podpora elit demokratičnim institucijam (Arian, 1985), pa v marsičem tudi odstopa od zahodnih modelov liberalne ali konsocietalne demokracije.

Klasična in prevladujoča oblika demokracije na Zahodu je liberalna demokracija, kakršno poznajo v Franciji in ZDA in ki temelji na predpostavki, da država svojo legitimnost črpa iz ljudstva, zato so nosilci civilnih in političnih pravic posamezniki in ne skupnosti, naloga države pa je, da te pravice nepristransko uveljavlja in ščiti pred zlorabo drugih posameznikov ali skupnosti (Van den Berghe, 2002). Poleg državljanov in državnih institucij, ki zastopajo njihove interese, v liberalnih demokracijah obstaja še 'civilna družba', ki jo sestavlja množica interesnih skupin in tistih, ki se združujejo po razrednih, etničnih, verskih, profesionalnih, nazorskih in drugih načelih. Z drugimi besedami, v liberalni demokraciji je etnično izrekanje zasebna stvar, država vanj ne posega in ga tudi zakonsko ne opredeljuje (Smooha, 2002). Naloga države v liberalni demokraciji je, da s pomočjo asimilacije in akulturacije ustvarja homogen korpus državljanov, ki deli skupni jezik, identiteto, državljanski patriotizem in nacionalne institucije.

Konsocietalna demokracija je koncept, ki ga je razvil Arend Lijphart (1977) in označuje vrsto demokracije, v kateri si oblast delijo etnične, verske ali jezikovne skupine. V nasprotju z liberalno demokracijo je v konsocietalnih demokracijah, kot so na primer Švica, Belgija in Kanada, država organizirana na podlagi institucionaliziranih »etničnih« razlik. Posamezniki uživajo civilne in politične pravice, vendar so uradno priznane tudi etnične, verske ali jezikovne skupine, ki uživajo posebne pravice, kot na primer nadzor nad izobraževanjem, dostop do državnih sredstev po načelu proporcionalnosti, itd. Konflikte med skupinami preprečuje cela vrsta mehanizmov, vključno s proporcionalno delitvijo oblasti med tako zaz-

* * *

¹⁷ Izraelsko vrhovno sodišče. 1988. Volilna pritožba št. 88/1. V: *Piskei Din*, 43(4), str. 177-97. [V hebrejščini]

nanimi etničnimi skupnostmi, načelom proporcionalnosti, vetom in politiko pogajanja, kompromisa, konsenza in neodločenosti (namesto prevlade večine).

Tema modeloma se pridružujejo še vmesni, kot je na primer multikulturalna demokracija, ki kombinira lastnosti liberalne in konsocietalne demokracije tako, da konceptualno ločuje državo od naroda, priznava kulturne pravice manjšin, vendar ne institucionalizira etničnosti na poddržavni ravni oziroma »poskuša narediti prostor za neinstitucionalizirano kulturno raznolikost« (Van den Berghe, 2002: 438).

Kot ugotavlja Smooha (2002), pa so vse te tri oblike demokracije po naravi državljanske. Osrednji pomen v vseh imajo državljanstvo, enake pravice in ideja državljanskega korpusa, ki ga sestavljajo vsi državljani, ne glede na etnične ali religiozne izreke in pripadnosti. Državljanstvo v liberalni, konsocietalni in multikulturalni demokraciji je nujni in zadostni pogoj za vključitev v državljanski korpus, sodelovanje v državnih institucijah in pri državnih zadevah. Analize, ki Izrael uvrščajo med liberalne ali konsocietalne demokracije, očitno ne upoštevajo judovske narave Izraela, njegove zavezanosti Judom v diaspori in globokega razkola med judovsko večino in arabsko manjšino. Izrael ne more biti liberalna demokracija, ker ne razločuje med religijo in etnično pripadnostjo (kar pomeni, da oseba, ki je rojena kot Jud ali je v judovstvo prestopila, po definiciji ne more pripadati nobeni drugi religiji kot judaizmu) in religijo in državo. Po drugi strani Izrael ni konsocietalna demokracija, ker bi v tem primeru moral postati dvonacionalna država, v kateri bi bila statusa judovske in arabske skupnosti enakovredna in kjer bi bila državna sredstva razporejena po načelu proporcionalnosti. Izrael tudi ni multikulturalna demokracija, ker ne razločuje med državljanstvom in etnično pripadnostjo oziroma kot pravi Smooha (1997: 202): »Izraela ne moremo uvrščati med odprte, liberalne demokracije, ker bi bilo to mogoče samo, če bi se judovska država transformirala v izraelsko državo – državo, v kateri bi bila etničnost omejena na zasebno sfero, kjer bi se Arabci in Judje lahko med sabo asimilirali in kjer bi se začeli oblikovati nova, izraelska identiteta, nacionalizem in narod.«

Nekateri avtorji so Izrael označili za demokracijo, ki deluje samo v odnosu do judovskih, ne pa do arabskih državljanov (na primer Lustickov model demokracije nadzora, Lustick, 1980), oziroma na tej osnovi kot različno in pretežno nedemokratsko obliko, kot so *Herrenvolk* demokracija južnoafriškega tipa, se pravi demokracija samo za »raso gospodarjev« (Benvenisti 1987, Moddley-Moore, 1998), etnokracija (Yiftachel 1993, 2000 in 2002) in etnična nedemokracija (Rouhana in Ghanem, 1998). Zgoraj navedeni avtorji trdijo, da je Izrael *Herrenvolk* demokracija oziroma da ni demokratska država, ker ne obravnava vseh svojih državljanov enako, ker Arabcem državljanstvo »ne zagotavlja enakosti

pred zakonom« (Benvenisti, 1987) in ker jim »država ne nudi pogojev, da bi se v njej počutili enakovredne in razvili občutek pripadnosti in identiteto, temveč jih kot manjšinsko skupnost sili v nenormalen razvoj« (Rouhana in Ghanem, 1998).

»Jasno je,« Sammy Smooha odgovarja kritikom izraelske demokracije, »da je zaradi dvojne, judovske in demokratične, narave države status arabske manjšine problematičen« (Smooha, 1997: 207). Vendar pa je profesor sociologije na Univerzi v Haifi raziskovalcem izraelskega političnega sistema ponudil teoretično rešitev, ki se je od njenih prvih orisov leta 1997 razvila v najbolj vpliven model demokracije v državah, ki so »očitno osnovane na etničnem principu« (Smooha, 2002: 476). Izhajajoč iz ugotovitve, da so države, kot na primer Slovaška, Estonija, Latvija in Izrael, mednarodno priznane demokracije, čeprav se izrekajo za države ene etnične skupnosti, ki se izreka za avtohtono, in drugim etničnim skupnostim včasih celo odrekajo državljanstvo, Smooha ugotavlja, da je treba oblikovati nov model demokracije, ki jo avtor imenuje etnična demokracija (Smooha, 1997, 2002)

Politični sistem etnične demokracije »ustreza minimalnim proceduralnim definicijam demokracije« (Smooha 2002: 478). Državljeni uživajo človekove, civilne, politične, kulturne in socialne pravice, poleg individualnih pravic pa imajo priznane manjšine še nekatere kolektivne pravice in v nekaterih primerih celo delno avtonomijo. Državljeni, ki pripadajo marginalni etnični skupini, se lahko neovirano borijo za svoje pravice v okviru državnih institucij, ustanavljajo politične stranke, kandidirajo na volitvah in se pridružujejo vladajočim koalicijam. Kljub temu pa državljeni marginalne etnične skupine ne uživajo enakih pravic oziroma so njihove pravice inferiorne pravicam pripadnikov prevladujoče skupine, kajti država slednje v vseh vidikih privilegira.

Etnična demokracija temelji na ideologiji nacionalizma, ki določen del prebivalstva opredeljuje kot etnično skupnost, ki je nosilna za državo in ki deli skupni (krvni) izvor, jezik in kulturo. Ta si lasti določeno ozemlje, ki ga šteje za ekskluzivno domovino, in državo, v kateri izvaja pravico do samoodločbe. V etnični demokraciji državne simbole, zakone in politiko oblikuje privilegirana etnična skupina. Ta ideologija »strogo razločuje med pripadniki privilegirane etnične skupine in drugimi«. (Smooha, 2002: 477). Prav tako je pomembno to, da se med pripadnike etnične skupnosti, ki je nosilna za državo, štejejo tudi osebe, ki živijo v diaspori, in te uživajo bolj ugoden status kot »drugi«, se pravi državljeni, ki tej etnični skupnosti ne pripadajo. Državljanstvo je v etničnih demokracijah razločeno od etnične pripadnosti in kot tako ni niti nujen niti zadosten pogoj za pripadnost etničnosti skupnosti, ki je nosilna za državo. Ideologija prevladujoče etnične skupnosti »druge« slika kot neposredno nevarnost za preživetje in integriteto svojega članstva. Ta nevarnost pa se pojavlja predvsem v obliki biološkega 'redčenja', demografskega 'preplavljenja', kulturnega propada, sub-

verzije, fizične ogroženosti, politične nestabilnosti, itd. V nekaterih primerih, na primer v Izraelu, občutek ogroženosti povečuje dejstvo, da je marginalizirana etnična skupina povezana z zunanjo entiteto, ki se pojavlja v vlogi njenega pokrovitelja oziroma zaveznika in ki je prevladujoči etnični skupnosti sovražna ali nenaklonjena ali pa je tako sistematično prikazovana.

Sammy Smooha (1997) v Izraelu prepozna arhetip etnične demokracije, ki se izreka za judovsko in demokratično državo, za domovino vseh Judov, od katerih jih 61% živi v diaspori, ter za predstavnika in zaščitnika judovskih interesov v svetu. Izraelski Judje, skladno z zgoraj navedenimi teoretičnimi predpostavkami, nevarnost zaznavajo na treh področjih. Prva nevarnost izhaja iz geostrateškega položaja Izraela v »široki, nenaklonjeni, nejudovski regiji« in ogroža fizični in politični obstoj države, medtem ko »arabski« državljani Izraela predstavljajo dvojno – varnostno in demografsko – grožnjo. Arabski državljani so v judovski državi opredeljeni kot »manjšina, povezana s sovražnikom« (Smooha 2002: 486) in integralni del palestinskega in širše, arabskega, ljudstva, ki je Izraelu sovražno. Izraelski Judje se predvsem bojijo scenarijev, kakšna sta tista, ki ju navajamo v uvodu, in sicer, da bi bodoča palestinska država prevzela vlogo pokrovitelja arabski manjšini v Izraelu in z njeno pomočjo destabilizirala judovsko državo, na lastno pobudo ali na željo izraelskih Arabcev. Poleg potencialne nelojalnosti arabskih državljanov izraelske Jude strašijo njihovi demografski trendi. Naravni prirast arabskega prebivalstva v Izraelu je enkrat višji kot judovski. Danes predstavljajo okoli 23% izraelskega prebivalstva,¹⁸ demografske napovedi pa kažejo, da bo leta 2020 vsak tretji izraelski državljan Arabec (Courbage, 2000). Poleg tega Arabci predstavljajo 70% večino v Galieji, kar Judje dojemajo kot grožnjo za nacionalno varnost in judovski značaj regije. Najbolj 'grozeča' pa je okrepitev arabske manjšine s Palestinci iz Zahodnega brega in Gaze. Med letoma 1993 in 2001 je po uradnih podatkih 97.000 palestinskih Arabcev dobilo izraelsko državljanstvo po klavzuli združevanja družin z izraelskimi Arabci. Od leta 1967 naj bi ta klavzula omogočila 250.000 Palestincem pridobitev izraelskega državljanstva (Smooha, 2002: 487). Tretja zaznana nevarnost je tista, ki da preti Judovski diaspori: anti-semitizem, izgubljanje judovske identitete in kulture in mešane poroke. Izraelska uradna politika se na te grožnje odziva z negovanjem in krepitevijo vezi z diasporo in s spodbujanjem judovske imigracije v Izrael. Vse te grožnje, zlasti pa seveda tiste, ki jih za izraelsko državo predstavljajo njeni arabski državljani, opravičujejo režim okrnjene demokracije, v kateri Arabci uživajo samo tiste pravice, ki izvirajo iz drugorazrednega državljanstva.

* * *

¹⁸ Podatke nam je prijazno posredovalo Veleposlaništvo države Izrael na Dunaju septembra 2003.

TIPOLOGIJA IZRAELSKIH DRŽAVLJANSTEV

Gershon Shafir in Yoav Peled sta v zahodni politični tradiciji identificirala tri diskurze o državljanstvu: liberalnega, republikanskega in etnonacionalističnega. Liberalni koncept državljanstva temelji na osebni svobodi in pravicah posameznika. Državljanstvo je tako opredeljeno kot »sveženj pravic, ki posameznika varujejo pred poseganjem drugih državljanov in zlasti države v njegovo zasebnost« (Shafir in Peled, 1998: 410). Tako pojmovanje državljanstva ima to prednost, da dopušča versko, kulturno in politično raznolikost, ker je vpeto v politični in institucionalni okvir, ki ščiti pravice posameznika. V nasprotju z liberalnim konceptom se komunitarna kritika ne zadovolji z državljanstvom, ki bi bilo zgolj sredstvo, temveč ga pojmuje kot »trajno politično povezanost« (Shafir in Peled, 1998: 410). Državljanji so državljanji zato, ker prispevajo k blagostanju politične skupnosti, kateri pripadajo, in se z njo tudi identificirajo. Aktivna udeležba v skupnosti je glavna vrlina državljanja in kriterij, na podlagi katerega so upravičeni do njenih materialnih in moralnih virov (Sandel 1998; Taylor 1989). Tretja različica državljanstva, ki izhaja iz nemške romantike, pa je etnonacionalistična. Ta državljanstvo pojmuje ne kot odraz pravic posameznikov temveč kot pripadnost homogeni skupini s skupnim izvorom, se pravi narodu. V *völkisch* diskurzu narod opredeljujejo skupni kulturni kazalci, kot so jezik, vera in zgodovina. Ker so si narodi v tej ideologiji med sabo izvorno različni, je prestop v narodovo telo nemogoč (Šumi, 2001).

Kot je razvidno iz izraelskega primera, v praksi lahko koeksistira več državljanjskih diskurzov, ki formalnopravno kategorijo državljanstva stratificirajo po drugih merilih (etnična in/ali verska pripadnost, pripadnost skupnosti, lojalnost, itd.) in tako ustvarijo hierarhijo državljanstev. Proces izraelske diferenciacije državljanstva v grobem zajema tri korake. Najprej se po liberalnem načelu državljanstva ločuje med državljanji, stalnimi prebivalci in nedržavljanji. Vse tri kategorije se naprej delijo po etnonacionalističnih in republikanskih merilih. Tako se v drugi fazi nedržavljanji delijo na pripadnike judovske etnične skupnosti, ki živijo v diaspori, in druge, izraelski državljanji pa na celo vrsto etnonacionalnih in republikanskih kategorij, ki opredeljujejo njihove pravice in dolžnosti. V tretji fazi, ki je v tem prispevku zgolj nakazana, pa se znotraj privilegirane kategorije Izraelcev, ki ima v osebni izkaznici vpisano oznako 'Jud', državljanstvo ponovno razsloji po komunitarnem načelu v smislu hierarhije ugleda in nocij o »pravem« Judovstvu: Judje evropskega porekla (*ashkenazim*) imajo drugačen družbeno-ekonomski položaj kot Judje afriško-azijskega porekla (*mizrahim*), ortodoksni Judje in naseljenci na zasedenih območjih uživajo posebne pravice, itd.

Etnonacionalistični diskurz vključevanja in izključevanja najprej razlikuje med judovskimi in nejudovskimi državljanji in nedržavljanji. Judje, ki so državljanji Izraela, uživajo številne pravice, ki v judovski državi izhajajo iz etnične pripad-

nosti, ne pa iz državljanstva. Tisti, ki niso državljani, po *Zakonu o vrnitvi* (1950) uživajo pravico do avtomatičnega državljanstva, kadarkoli bi si ga zaželeli. Palestinci iz zasedenih območij imajo status beguncev oziroma so brez državljanstva. Po začasni uredbi, ki omejuje uporabo *Zakona o državljanstvu in Zakona o vstopu v Izrael*, ki je bila sprejeta 31. julija 2003, jim tudi poroka z arabskim državljanom Izraela več ne omogoča bivanja v Izraelu oziroma sprejetja v izraelsko državljanstvo, razen če lahko prosilec dokaže, da je njegovo bivanje v Izraelu »posebnega pomena za državo«¹⁹, kar pa je praktično nemogoče. Nasprotno pa so judovski naseljenci z zasedenih območij polnopravni državljani, ki poleg pravic, ki izhajajo iz državljanstva in judovske etnične pripadnosti, uživajo tudi zaščito izraelske vojske in celo vrsto subvencij in drugih olajšav.

Posebna kategorija stalnih prebivalcev obsega 174.000²⁰ Arabcev, ki živijo v vzhodnem Jeruzalemu. Ti so po zasedbi vzhodnega Jeruzalema leta 1967 v veliki večini zavrnilo izraelsko državljanstvo in v skladu z *Zakonom o vstopu v Izrael* (1952) in *Pravilom o vstopu v Izrael* (1974) dobili modre osebne izkaznice, ki jim pod izjemno prohibitivnim režimom dovoljujejo bivanje v Jeruzalemu. Če želijo potovati v tujino, morajo tako arabski Jeruzalemčani zaprositi za izraelsko vizo za ponovni vstop v državo. Če je ne dobijo, izgubijo dovoljenje za bivanje. Prav tako pravico do bivanja v Jeruzalemu izgubijo, če zaprosijo za državljanstvo ali dovoljenje za bivanje drugod ali če več kot sedem let bivajo v tujini (kar vključuje zasedena območja). Če se poročijo z partnerjem - nerezidentom, mora slednji dobiti dovoljenje za bivanje, ki je skoraj vedno zavrjeno brez obrazložitve, in otroci jeruzalemskih Arabcev dobijo pravico do jeruzalemske osebne izkaznice samo, če jo ima njihov oče. V nasprotnem primeru živijo v mestu nezakonito in nimajo dostopa do izobraževalnega in zdravstvenega sistema, kar njihove mame pogosto sili iz Jeruzalema, čeprav imajo same veljavne osebne izkaznice.

Vsi izraelski državljani so po etnonacionalnem načelu razvrščeni v administrativne kategorije *leum* (mn. *leumim*). *Leum*, ki se sicer prevaja kot narod, je opredeljen na etnični, verski, mešani ali povsem poljubni osnovi in je vpisan tako v osebno izkaznico kot v register prebivalstva. Glavni *leumim* so: Jud, Arabec, Druz, Čerkez, Karait, Samarijan, Kristjan, Beduin in Nejud, obstajajo pa tudi številni drugi. Ni pa *leum*-a Izraelec in redki poskusi, da bi ga uvedli, so doslej spodleteli. Kategorija *leum*, uvedena z zakonom leta 1949, je izraelskim oblastem omogočila z eno potezo doseči troje: ločitev pravic, ki izhajajo iz državljanstva, od pravic, ki izhajajo iz etnične pripadnosti, kar je omogočilo uvedbo različnih 'svežnjev' pravic in dolžnosti za različne kategorije državljanov in s tem preprečilo, da bi arabske skupnosti (muslimani, kristjani, druzi, in beduini) nastopile enotno.

* * *

¹⁹ Glej http://www.adalah.org/features/famuni/20030731fam_uni_law_eng.pdf

²⁰ Po popisu prebivalstva iz leta 1995. Država Izrael, Glavni statistični urad. Popis 1995, Jeruzalem.

Cionistični diskurz nacionalnega preporoda je bil v marsičem zelo blizu nemškemu romantičnemu nacionalizmu (Anderson, 1995). Politični cionizem je iz skupnosti, ki jo je določalo zunanje preganjanje, ustvaril nacijo in politično poenotil kulturne znake judovstva. Z *Zakonom o vrnitvi* iz leta 1950, ki zagotavlja avtomatično in praktično brezpogojno državljanstvo vsakemu Judu, ki bi si želel imigrirati v Izrael,²¹ je bilo za vse Jude in izključno za Jude vzpostavljeno etnonacionalistično državljanstvo. *Zakon o vrnitvi* je v letih 1948-2000 skoraj trem milijonom Judov in njihovim sorodnikom omogočil pridobitev državljanstva in številnih pomoči za nove imigrante, medtem ko se druge možnosti za pridobitev državljanstva (naturalizacija in stalno bivališče), ki jih predvideva *Zakon o državljanstvu*, skoraj nikoli ne uporabljajo.

Prav zaradi *Zakona o vrnitvi* se je v zadnjih dvajsetih letih razvnela silna polemika okoli vprašanja 'Kdo je Jud?'. Ker je pripadnost judovstvu zgodovinsko nerazločljiva od pripadnosti judaizmu, je etnonacionalistični diskurz o državljanstvu ključno vlogo v izraelski družbi dodelil ortodoksnim Judom, kajti samo njihovo judovstvo je za vse »nesporno« (Orr, 1994:9). Njihova ozka definicija judovstva je večkrat stopila v konflikt z glavno cionistično prioriteto, se pravi z zagotavljanjem judovske večine v državi. Masovna »odrešitev« 60.000 etiopskih in skoraj milijona ruskih Judov v 80. in 90. letih je tako povzročila pravo zmedo in postala nov vir diskriminacije: etiopskih Judov verske oblasti niso priznale za Jude in po dolgih pogajanjih z izraelskimi oblastmi so slednje popustile in falaše²² so morali opraviti skupinsko konverzijo. Tudi judovski izvor ruskih priseljencev je bil z ortodoksnega stališča sporen, kajti 250.000 jih je v Izrael prišlo po t.i. 'dedkovi klavzuli', kar pomeni, da po judovskem verskem zakonu (*halacha*) niso Judje. Če temu prištejemo še nejudovske zakonske partnerje,²³ se število nejudov med ruskimi priseljenci dvigne na približno 60 do 70%.²⁴ V nasprotju s številčno in politično neprimerno šibkejšimi Etiopci se priseljenci iz Rusije niso menili za neodobravanje verskih oblasti in so se kmalu uveljavili na vseh področjih družbenega in gospodarskega življenja. Kljub temu pa se niso mogli izogniti kategorizaciji Nejud oziroma Rus, kar je ena izmed mnogih ironij usode, ki jih srečamo v Izraelu: v Rusiji so bili isti ljudje diskriminirani kot Judje, v Izraelu pa kot Rusi. Drug trn v peti ortodoksnega establišmenta pa predstavljajo Judje, ki so bili sprejeti v judovsko vero pred neortodoksnimi (liberalnimi, reformističnimi

* * *

²¹ Edini pogoji, ki jih *Zakon o vrnitvi* predvideva so, da kandidat ne »deluje proti interesom judovskega ljudstva« in da ne »ogroža javnega zdravja in državne varnosti.« Glej <http://www.mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH00kp0>.

²² Etiopski Judi.

²³ Dopolnjen *Zakon o vrnitvi* iz leta 1970 dopušča priseljevanje tudi otrokom in vnukom Judov, njihovim zakonskim partnerjem, zakonskim partnerjem otrok in vnukov Juda.

²⁴ Ministrstvo za notranje zadeve ocenjuje njihov delež na 58%, glavni rabinar pa na 70%.

in konzervativnimi) rabinskimi sodišči, kajti ortodokсни rabinat teh ne priznava. Tudi razprava o konvertitih je v Izraelu prisotna že vrsto let in ji ni videti konca.

Kot kažejo primeri etiopskih in ruskih priseljencev in konvertitov, je temeljna opredelitev judovstva kot etnične skupnosti in Izraela kot judovske države že od samega začetka onemogočila ločitev religije od države. Vloga ortodoksnih Judov je ključna na številnih področjih: pravila šabata, kašruta in judovskih praznikov na primer predpisujejo urnike javnih prevoznih sredstev in odrejajo ponudbo prehrabnenih artiklov na izraelskih policah; rabinska sodišča so edina pristojna za urejanje družinskopravnih zadev, medtem ko so za Arabce po stoletni tradiciji otomanskega *milleta* pristojne njihove verske oblasti (krščanske, muslimanske, druzovske). Država podpira avtonomni verski izobraževalni sistem za ortodoksne Jude. Ortodoksne ženske in študenti talmudskih šol (*yeshivot*) pa so oproščeni služenja vojaškega roka. Ekskluzivna pristojnost verskih oblasti za statutno pravo ima bolj daljnosežne posledice kot to, da podpira ciprski turizem²⁵ in kibuce, ki za astronomske cene organizirajo sekularne pogrebe. Čeprav takšna ureditev izrecno ne prepoveduje medverskih porok, pa jih zakonodaja nikakor ne predvideva in tako ustvarja tudi *de facto* etnično endogamijo.

Pravna opredelitev arabskih *leumim* ni nič bolj enostavna. Po podatkih Glavnega statističnega urada je v Izraelu 1,5 milijona arabskih državljanov, se pravi 23% prebivalstva. Večina, 1,2 milijona, je sunitskih muslimanov, od tega 170.000 beduinov, 106.000 Druzov, ki so arabsko govoreča islamska verska ločina in 133.000 kristjanov. Čerkezov, ki so kavkaško ljudstvo, ki se je v 18. stoletju konvertiralo v Islam, je 4000. Vsi govorijo arabsko, 90% jih živi na severu države, v Galileji, beduini pa tudi na jugu, v puščavi Negev. Skupno imajo predvsem zgodovinsko izkušnjo *nakbe* (katastrofe), kot imenujejo ustanovitev izraelske države z vsemi njenimi posledicami. Večina od približno 900.000 Arabcev, ki so pred letom 1948 živeli na območjih, ki so bila po prvi arabsko-izraelski vojni vključena v državo Izrael, je bila izgnana ali pa so zbežali (Morris, 1989). Leta 1949 jih je ostalo le 186.000 in ti so avtomatično dobili izraelsko državljanstvo. Kljub državljanstvu pa so izraelske oblasti nanje gledale kot na potencialno nelojalen element in zato so bili do konca leta 1966 pod vojaško upravo in s tem povsem odrezani od arabskega sveta.

V tem času se je v odnosu do arabskih državljanov oblikovala politika *divide et impera* (Lustick 1980). Najprej so bili leta 1954 izključeni iz naborniškega sistema. To potezo sta upravičevala dva argumenta: prvi, ki trdi, da je država s tem ukrepom želela arabske državljane obvarovati pred stisko, ki bi jo predstavljal vojaško soočenje z arabskimi »brati«, in drugi, da arabski naborniki zaradi

* * *

²⁵ Sekularni Izraelci se namreč poročajo na Cipru.

»deljene lojalnosti« predstavljajo preveliko tveganje za državno varnost (Pappe 1995: 624-25). Samo Druzi, Beduini in Čerkezi so bili sprejeti v izraelsko vojsko, pa spet ne vsi enako. Za Druze in Čerkeze je bilo sredi 50. let uvedeno obvezno služenje vojaškega roka, ostali arabski državljani pa so bili služenja vojaškega roka oproščeni. Le tisti, ki uspešno opravijo številne varnostne preglede in zasliševanja, lahko danes služijo kot prostovoljci. Izraelske oblasti so konec 80. let spodbujale kristjane in beduine k služenju vojaškega roka in slednji so se izkazali za zelo uspešne v enoti stezosledcev, kjer danes predstavljajo večino. Nejudi lahko služijo samo v eni od naslednjih enot: manjšinska enota, družovska poizvedovalna enota in enota stezosledcev. Noben nejud ne more služiti v zračnih enotah in v obveščevalnih službah.

Služenje vojaškega roka je zelo pomembno, ker je veliko pravic vezanih prav na to obveznost: stanovanjski in študijski krediti, subvencije pri šolninah za poklicne tečaje, prednost pri zaposlitvi v javnem sektorju, itd. Seveda ni potrebno posebej poudarjati, da je to izjemen instrument nadzora nad distribucijo sredstev in ima konkretne posledice za položaj velike večine izraelskih Arabcev, ki vojaškega roka ne služi. Za primerjavo velja omeniti dejstvo, da služenje domovini v vojski za judovske študente talmudskih šol ni pogoj za dostop do zgoraj navedenih ugodnosti. Izraelsko Vrhovno sodišče je namreč presodilo, da za državo naredijo dovolj, če se posvečajo študiju tore in talmuda ter utrjujejo judovsko izročilo.

Druzi so leta 1956 sprejeli obvezno služenje vojaškega roka oziroma, kot pravi pogost idiom, so z oblastmi sklenili »krvno zavezo«. V zameno so dobili status ločene skupnosti, ki se danes ponaša z najbolj lojalnimi,²⁶ in posledično, tudi najbolj 'privilegiranimi' arabskimi državljani Izraela. Druzi volijo judovske politične stranke in s svojo 40% udeležbo v izraelski policiji in vojski (Firro 2001: 40) takorekoč skrbijo za varnost Izraela. Za svojo lojalnost so bili Druzi nagrajeni z visokimi položaji v politiki in vojski. Prvi in doslej edini nejudovski minister v izraelski vladi, Salah Tarif, ki je bil od leta 2001 do 2002 minister brez listnice, je bil Druz in tudi najvišji nejudovski častniki izraelske vojske so Druzi. Druzovska skupnost razpolaga z delno avtonomijo pri notranjih zadevah in njihov status je ločen od arabskih skupnosti drugih denominacij (kristjanov, muslimanov in beduinov). Tako imajo reprezentativno telo, ki upravlja skupnost in zagovarja njene interese pred državo, sodišča, ki odločajo o porokah in ločitvah po njihovem verskem pravu, in šolski sektor, ki je ločen od javnega šolstva v arabskem jeziku (Firro 1999). Leta 1962 je bil v osebne izkaznice in register prebivalstva uveden nov *leum*, in sicer *Druzi* (Druz), kar po načelu konfuzije med etnično in ver-

* * *

²⁶ Čeprav je družovska vera za zunanji svet popolnoma nedostopna, pa je znan en vidik njihove filozofije, in sicer načelo, ki od članov skupnosti zahteva popolno lojalnost državi, v kateri živijo.

sko pripadnostjo ustvarja in vzdržuje predstavo, da Druzi niso Arabci. Čeprav so izraelske oblasti zatrjevale, da bo družovska nacionalnost okrepila njihov status skupnosti z največjimi ugodnostmi, nekateri analitiki in mlajši družovski intelektualci menijo, da je bila ta poteza le poskus, da bi Druze odrezali od ostalih Arabcev. Podobno so tudi Čerkezi (ki so sunitski muslimani) konec 50. ih sprejeli obvezno služenje vojaškega roka.

Beduini so prav tako sunitski muslimani, ki se od ostalih arabskih muslimanov razlikujejo le v tem, da so razdeljeni na trideset plemen in živijo seminomadsko življenje, predvsem v Negevu in v Galileji. V primerjavi z Druzi so bili Beduini manj dovzetni za snubljenje izraelskih oblasti in niso pristali na obvezno služenje vojaškega roka. Beduini v vojski služijo na prostovoljni osnovi in le nekateri med njimi imajo častniške ali podčastniške čine. V nasprotju z mnenjem drugih Arabcev v Izraelu so samo Beduini območja Galileje sprejeli kategorijo beduinske etničnosti po družovskem modelu. Njihovo reprezentativno telo, Svet lokalnih beduinskih oblasti, je tako izreklo podporo Arielu Sharonu in mu na volitvah februarja 2001 prineslo nezanemarljivo število glasov (Meir: 1997 in Louër 2003).

Sodeč po zaupnih dokumentih, ki so danes dostopni, je izraelska oblast želela z arabskimi kristjani vzpostaviti privilegirani odnos. Sammy Smooha (1982) nava-ja poročilo Laburistične stranke, iz katerega je razvidno, da morajo biti krščanske skupnosti deležne posebnih ugodnosti, kar naj bi po mnenju avtorja poročila povečalo razlike med kristjani in muslimansko večino in s tem »preprečilo oblikovanje državne organizacije, ki bi jo navdihoval muslimanski nacionalizem« (Smooha, 1982:342). Njihove odnose z državo ureja še vedno veljavni *status quo* o Svetih krajih, ki so ga evropske sile potrdile na kongresu v Berlinu leta 1878. Temu se pridružuje še *Temeljni sporazum med Vatikanom in Izraelom* iz leta 1993, ki ponovno potrjuje veljavnost *statusa quo* in katoliškim institucijam (cerkvam in cerkvenim poslopjem, šolam, bolnišnicam in dobrodelnim organizacijam) zagotavlja posebne privilegije.²⁷ Krščanske izobraževalne institucije so se obdržale kljub uvedbi splošnega izobraževalnega sistema, kar je še bolj poglobilo razkol med arabskimi kristjani in muslimani. Ker so se mladi arabski kristjani izobraževali v zasebnih krščanskih šolah, kjer so bili pogoji neprimerno boljši kot v javnih šolah, so bili tudi veliko bolj uspešni pri študiju. Statistike, ki jih navaja Majid al-Haj (1995: 194-196) kažejo, da je bilo leta 1992 58% študentov na Univerzi v Haifi arabskih kristjanov. Ti so predstavljali 50% arabskih diplomantov, kljub temu, da je delež kristjanov le 10% med vsemi Arabci (Al-Haj, 1995)²⁸ V primerjavi

* * *

²⁷ *Fundamental Agreement between the Holy See and the State of Israel*. Besedilo je dostopno na spletni strani: <http://philologos.org/bpr/files/Vatican/vs002a.htm>

²⁸ Študija je bila izvedena za obdobje 1982-1987.

z muslimanskim *waqfom* (zemljišča in stavbe, iz katerih verske ustanove črpajo dohodke), ki ga je država zasegla, je cerkveno premoženje ostalo nedotaknjeno in še danes predstavlja pomemben vir dohodka za vzdrževanje svetih krajev in dobrodelne dejavnosti. Kljub privilegijem, ki jih je kristjanom namenila judovska država, so se ti izkazali za še manj 'kooperativne' kot Beduini iz Negeva. Že od začetkov Izraela so se namreč kristjani množično zavzemali za nacionalistične cilje in so do leta 1973 praktično »monopolizirali arabski nacionalizem« (Louër, 2003:28).

V nasprotju s strategijo izraelskih oblasti v odnosu do Druzov, Beduinov, Čerkezov in Kristjanov pa so pri arabskih muslimanih, ki predstavljajo veliko večino arabskih Izraelcev (1 milijon oziroma 67%), ubrale povsem drugačen pristop. Če je bil pri prvih namen okrepiti njihovo politično identiteto, sta bila pri drugih glavna cilja dezaktivacija in dezangažiranje skupinske solidarnosti. Ker se je muslimanska družba po ustanovitvi Izraela leta 1948 sesula, je država prevzela glavno vlogo pri rekonstrukciji muslimanske verske skupnosti. Medtem ko so se družbovske in krščanske verske hierarhije ohranile, so muslimanski verski učitelji, ki so izhajali iz velikih premožnih družin, zbežali v izgnanstvo. Država je s pomočjo *Zakona o lastnini odsotnih* (1950) *waqf* zasegla, a je v mešanih mestih upravljanje nekaterih poslopij vrnila v uporabo prebivalcem, s tem, da so zanje skrbeli posebni odbori. Prav tako je odpravila Vrhovni muslimanski svet, odgovoren za verske zadeve, in prenesla upravljanje vseh zadev, ki se nanašajo na muslimanske državljanke, pod svoj neposreden nadzor. Sedem verskih sodišč je tako prišlo pod pristojnost Ministrstva za pravosodje, kar pomeni, da so islamski sodniki javni uslužbenci, ki jih potrjuje posebna ministrska komisija in predsednik države. Muslimani v Izraelu spadajo pod pristojnost različnih ministrstev, kot so na primer Ministrstvo za pravosodje, Ministrstvo za verstva in Ministrstvo za finance.

ZAKLJUČEK

Analiza stratificiranosti izraelskega državljanstva po načelu etnične oziroma verske pripadnosti razgrinja delovanje t.i. etnične demokracije na mikro ravneh. Prikazuje namreč vse tiste »neštete kombinacije in variacije demokracije in etnične prevlade« (Smootha, 1997: 208), v okviru katerih so izraelske oblasti občasno predvidele možnosti za izboljšanje položaja posameznih kategorij arabskih državljanov. Model etnične demokracije temelji na širokem judovskem konsenzu. Ta konsenz obsega naslednje strateške usmeritve: ohranjanje stalne judovske večine, vzdrževanje psihoze ogroženosti, onemogočanje povezave med arabsko manjšino v Izraelu in Palestinci z zasedenih območij in skrb za to, da mednarodna skupnost ne intervenira v prid arabske manjšine ali z namenom, da bi omajala judovski ekskluzivizem.

Glavni pogoj za stabilnost etničnega modela je ohranitev judovske večine, ki pa bo mogoča le, če bodo Judje iz diaspore še naprej imigrirali v Izrael, če bo Nejudom imigracija preprečena, če se bo Izrael umaknil z Zahodnega brega in Gaze, in če se bo arabskim beguncem preprečila vrnitev. V primeru, da bi bila judovska večina spričo demografskih dejavnikov ogrožena, izraelske oblasti že predvidevajo celo vrsto inovativnih ukrepov, med drugim tudi, da bi dodelili volilno pravico 700.000 izraelskim izseljencem in če to ne bo dovolj, bodo pravico do glasovanja ponudili vsem Židom.²⁹ Drug pogoj je psihoza ogroženosti Judov v Izraelu in diaspori, kajti »brez stalnega občutka ogroženosti Judje ne bodo vztrajali pri tem, da mora Izrael ostati judovska država in obrambni sistem pred arabskimi napadi, antisemitizmom in asimilacijo« (Smooha, 2002: 490). Tretji pogoj je, da se arabski svet in Palestinci z zasedenih območij ne zavzamejo za arabsko manjšino v Izraelu, kajti kot pravi Smooha, »če bi bili ti etnični zaščitniki zmožni mobilizirati izraelske Arabce in s tem destabilizirati Izrael, bi judovska država lahko svojim arabskim državljanom odrekla demokracijo« (2002: 491). Zadnji pogoj pa je, da mednarodna skupnost ne postavlja pod vprašaj izraelskega judovskega ekskluzivizma.

Raziskave iz leta 1995³⁰ kažejo na izjemno močno podporo izraelskih Judov svoji etnični prevladi v Izraelu in izključevanju izraelskih Arabcev z vseh področij javnega življenja. Večina izraelskih Judov meni, da so Izraelci lahko samo Judje (51.7%), ogromna večina se zavzema za ohranitev judovske večine v Izraelu (94%), ki ga prav tako velika večina pojmuje kot ekskluzivno domovino Judov (72.1%). Enak delež izraelskih Judov se strinja z zakonsko opredelitvijo Izraela kot judovske države in samo 27.9% bi bilo pripravljenih Izrael opredeliti kot skupno domovino Judov in Arabcev. Velika večina izraelskih Judov (85.6%) je proti predlogu, da bi spremenili državne simbole (zastavo in himno), tako da bi Arabcem omogočali lažjo identifikacijo z državo, 59.1% jih je mnenja, da bi morala biti cionistična ideologija v Izraelu okrepljena, in 68.1% se jih strinja, da je treba *Zakon o vrnitvi* obdržati (samo trije odstotki se s to izjavo ne strinjajo). 56.4% izraelskih Judov ne bi živelo v mešani četrti z Arabci in 43.8% jih ne bi delalo pod arabskim nadrejenim. 36.7% Judov meni, da bi morala država izkoristiti vsako priliko, da bi izraelske Arabce spodbujala k emigraciji in s tem zmanjšala njihovo število. 91.1% Judov se ne strinja, da bi moral Izrael postati konsocietalna demokracija, v kateri bi imeli Judje in Arabci status enakovredne etnične skupine s proporcionalnim dostopom do državnih sredstev, in še večji delež, 95.5% se upira predlogu, da bi Izrael postal liberalna demokracija. Najvažnejši podatek za

* * *

²⁹ Meron Benvenisti v intervjuju za Sobotno prilogo. Glej Šurk, Barbara. 2003. "Nismo več državna elita, ampak le varuhi stare identitete." *Delo. Sobotna priloga*. 6. December, str. 4-5.

³⁰ Vsi statistični podatki, ki jih navajam v nadaljevanju, razen kjer je drugače označeno, so kot rezultati te raziskave predstavljeni v Ghanem, 2003.

našo razpravo pa je ta: če bi prišlo do konflikta med demokracijo in judovsko-cionistično naravo države in bi bili prisiljeni izbirati med njima, bi 53.3% izraelskih Judov »gotovo« ali »skoraj gotovo« izbralo judovsko prevlado. Na podlagi teh statističnih podatkov je avtor raziskave, As'ad Ghanem, zaključil, da so »Judje zadovoljni z etnično državo, da jo želijo ohraniti in celo okrepiti.« (2003: 110). Ghanem prav tako ugotavlja, da judovski konsenz o etnični državi in njeni politiki do arabskih državljanov pri slednjih povzroča pravo krizo.

Arabski konsenz, ki ga podpira večina arabskih državljanov Izraela, temelji na petih zahtevah: da se Izrael odreče judovski prevladi in cionistični ideologiji; da se prizna palestinska pripadnost, da se popolnoma individualne pravice arabskih državljanov izenačijo s tistimi, ki jih uživajo Judje, da arabski državljani dobijo določene kolektivne pravice in da so priznani kot legitimni partnerji v političnem sistemu. Od teh so zlasti sporne prva, druga in četrta zahteva, ki jih zato tudi posebej izpostavljamo.

Izraelski Arabci večinoma priznavajo izraelsko državo (samo 6.8% Izraelu zanika pravico do obstoja), vendar jih 48.2% zavrača njeno judovsko-cionistično naravo in v odgovoru na neko drugo vprašanje se jih ogromna večina, 86.4%, izreka za ukinitve te ekskluzivne narave. 75% anketiranih Arabcev se ne strinja z izjavo, da bi morali Judje v Izraelu ohraniti večino in velika večina jih meni, da bi morali v državi uživati enake pravice. Arabski intelektualci v Izraelu so si zaman prizadevali, da bi Izrael spremenili v »državo vseh svojih državljanov« po motu arabskega poslanca in vodje Arabskega demokratičnega nacionalnega gibanja, Azmija Bishare. Čeprav so se tudi nekateri judovski intelektualci, kot na primer Uri Avneri, zavzeli za to zahtevo, pa je bil ta predlog vsakič znova takoj zavržen z različnimi argumenti, med katerimi je zelo reprezentativen uvodnik v liberalnem dnevniku *Ha'aretz*, ki pravi, da mora judovska večina arabski manjšini jasno predočiti, da »večina državljanov ne bo prenašala političnih gibanj, ki se zavzemajo za odpravo judovske narave države [kajti] judovsko ljudstvo je *sui generis* entičnonacionalna entiteta, ki v sebi združuje vero in etnično pripadnost, in nobena terminološka gimnastika tega življenjskega dejstva ne more spremeniti.«³¹ Z *Dopolnilom št. 8 Temeljnega zakona: kneset* (1985) je zahteva po odpravi judovske narave Izraela postala nelegitimna, ker to dopolnilo zakona jamči, da nobena lista kandidatov, ki bi se za to zavzemala, ne bi mogla sodelovati pri volitvah v kneset.

Prav tako problematična je arabska zahteva po priznanju legitimnosti palestinske pripadnosti. Do leta 1967 so se arabski državljani Izraela izrekli za izraelske Arabce, po šestdnevni vojni leta 1967, ko je Izrael zasedel Zahodni breg,

* * *

³¹ Uvodnik: »Identiteta in civilna enakopravnost«. V: *Haaretz*, 12.2.1996. [V hebrejščini].

Gazo in vzhodni Jeruzalem, pa so se obnovili stiki med izraelskimi Arabci in Palestinci z zasedenih območij, kar je veliko pripomoglo k politični angažiranosti izraelskih Arabcev in krepitvi njihove palestinske identitete. Skladno z okrepljeno zavestjo o palestinski zgodovini, kulturi, literaturi in Islamu so se muslimanski izraelski Arabci začeli zavzemati za vključitev palestinske kulture v nacionalne kurikulumne. Prav tako so po letu 1967 začeli izrekati palestinsko pripadnost in se opredeljevati kot izraelski Palestinci, palestinski Arabci, Palestinci, itd. Po mnenju večine arabskih Izraelcev ni nobenega protislovja med njihovo palestinsko pripadnostjo, solidarnostjo s Palestinci, podporo PLO, zavzemanje za ustanovitev palestinske države, itd. in izraelskim državljanstvom, lojalnostjo državi Izrael in željo po večji integraciji v izraelsko družbo, medtem ko Judje palestinskemu nacionalizmu ne priznavajo legitimnosti in v njem vidijo grožnjo za svoj obstoj. Kot kaže razprava o izraelskih državljanstvih, so si izraelske oblasti zelo prizadevale, da bi ustvarile novo, lokalno arabsko identiteto, ki bi bila povsem ločena od palestinske. Leta 1995 je tako 81.4% izraelskih Judov arabske sodržavljané opredeljevalo kot identitetno kategorijo, ki je povsem ločena od Palestincev.

Čeprav arabski državljani ne uživajo enakovrednih individualnih pravic, te niso predmet večjih polemik in tudi avtor modela etnične demokracije, Sammy Smooha, predvideva možnost izenačitve individualnih pravic v okviru obstoječega sistema. Izraelski Arabci oziroma posamezne arabske skupnosti so priznane kot verske, jezikovne in kulturne manjšine. Muslimani, Kristjani in Druzi uživajo svobodo do veroizpovedi in dobivajo vladna sredstva za delno financiranje verskih obredov. Izjema je le muslimanska skupnost, ki v primerjavi z drugimi nima institucij, kot so vrhovni svet, lokalni sveti, ustanove za versko izobraževanje in prav tako nima nadzora nad *waqfom*, zato se postopoma večajo pritiski, da bi se njihov status izenačil z drugimi. Vendar, kot pravi Smooha (1997:222), »status Arabcev kot etnične manjšine ni problematičen«, kajti ta status je v interesu Judov, ki želijo zmanjšati nevarnost asimilacije in medverskih zakonskih zvez in s tem »preprečiti preobrazbo Izraela v odprto, pluralistično družbo.« Glavni problem je arabska zahteva po statusu narodnostne manjšine, ki bi bila priznana kot del večjega arabskega oziroma palestinskega naroda, kajti za Jude bi takšno priznanje obenem pomenilo tudi priznanje pravice do njihove samoodločbe in pravice do zemlje.

Na poseben položaj palestinskih državljanov Izraela je v svoji razpravi o ujetih manjšinah opozoril priznani izraelski antropolog, Dan Rabinowitz (2001). Pojem ujeta manjšina označuje matično etnično skupnost, ki je razdeljena med dve ali več držav, kjer so njeni segmenti zopet 'ujeti' v položaju manjšin v državah, v katerih prevladujejo druge skupine. Vsak tak segment je tako dvakrat marginaliziran: prvič v (tuji) državi, in drugič v (pretežno odsotni) matični skupnosti.

Pojem ujete manjšine ima poleg prostorske tudi časovno dimenzijo: stare manjšine na določenem območju pogosto 'prevzamejo' novoustanovljene države, ki prekinajo vezi med prevzeto manjšino in njeno matično skupnostjo. Palestinci, ki so ostali v mejah novoustanovljene države Izrael leta 1948, so se znašli v radikalno spremenjeni domovini, pod izraelsko oblastjo. Dobili so izraelsko državljanstvo, vendar so bili njihovi stiki s Palestinci izven meja Izraela popolnoma pretrgani.

Rabinowitz opredeli pet elementov, ki so značilni za položaj ujetih manjšin. Katastrofalen položaj 'ujetosti' se začne prav v trenutku, ko prevladujoča večina slavi zmago, odrešitev in pričetek nove dobe. Druga lastnost ujetih manjšin je, da so dvakratno marginalizirane, kajti po eni strani jih prevladujoča etnična skupnost ne obravnava kot enakovredne državljane, po drugi strani pa jih drugače obravnava tudi matična skupnost izven države. Nezaupanje izraelskih oblasti se odraža v vrsti zgoraj opisanih varnostnih in drugih ukrepov, medtem ko z arabskega vidika palestinski državljani Izraela tudi na palestinski strani zbujajo sum. Zaradi izraelskega državljanstva, lojalnosti Izraelu in sodelovanja v izraelskem gospodarskem, političnem in družbenem življenju, se njihova lojalnost do palestinske stvari postavlja pod vprašaj. Tretjič, pripadniki ujete manjšine sicer čutijo solidarnost z matično skupnostjo, vendar pa se počutijo izključeni iz nacionalnega preporoda, ko se ta začne v tujini, kar se je palestinskim državljanom Izraela zgodilo, ko se je v 60. letih oblikovalo palestinsko nacionalno gibanje. Četrta lastnost ujetih manjšin je, da se večinoma ne asimilirajo, po lastni izbiri ali po zahtevi prevladujoče etnične skupnosti. V Izraelu je zavračanje asimilacije obojestransko, palestinski državljani »se ne želijo asimilirati in jih k temu tudi nihče ne vabi« (2001: 76). Zadnja lastnost pa je povezana z vsemi drugimi, in sicer glede na to, da se ujeta manjšina nahaja »med dvema ognjema«, je njen odnos z državo gostiteljico najbolj odvisen od odnosa med obema etničnima skupinama, prevladujočo in matično. Bolj je ta odnos napet in sovražen, bolj verjetno bo prevladujoča skupina obravnavala prizadevanja ujete manjšine za ločeno identiteto kot nevarno.

To Rabinowitzovo diagnozo in njegovo metaforo ujetosti bi lahko razširili na celotno situacijo, ki je s kopičenjem legalne diverzifikacije nastala v Izraelu. Tako sestavljeni in reificirani sistemi razpoznave razlik v kulturnih repertoarjih in proviniencah ne vodijo le v nenehne politične razklanosti, temveč nosijo s seboj še čisto drugačne nevarnosti in neobvladljivosti. Tovrstne legalistične reifikacije razlik med ljudmi namreč pridobijo povsem lastno, inertno, trdoživo življenje, ki ga celo najtrdnejša politična volja za egalitarizem ne more premagati, saj se vedno vztrajno obnaša kot bistven transfer moči. V tem je vsa ujetost izraelske države same.

BIBLIOGRAFIJA

- Al-Haj, Majid. 1995. *Education, empowerment and control. The case of the Arabs in Israel*. Albany: State University of New York Press.
- Anderson, Benedict. 1995. *Imagined Communities. Reflection on the origin and spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Arian, Asher. 1985. *Politics in Israel. The second generation*. Chatham, NJ: Chatham House.
- Avineri, Shlomo. 1986. »Ideology and foreign policy« . *Jerusalem Quarterly*. 10 (37): 3-13.
- Benvenisti, Meron. 1987. Report. Demographic, economic, legal, social and political developments in the West Bank. Jerusalem: West Bank data base project.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Courbage, Youssef. 2000. »Israël et Palestine: combien d'hommes demain?«. *Populations et Sociétés*, 362 :2. Besedilo je dostopno tudi na spletni strani http://www.ined.fr/publications/pop_et_soc/pes362/
- Don Yehiya, Eliezer. 1997. The politics of accommodation. Settling conflicts of state and religion in Israel. Jerusalem: Hebrew University Press. [V hebrejščini.]
- Dowty, Alan. 1999. »Is Israel democratic? Substance and semantics in the »ethnic democracy« debate«. *Israel Studies*. 4 (2): 1-15.
- Firro, Kais. 1999. *The Druzes in the Jewish State. A brief history*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Firro, Kais. 2001. »Rechaping Druze particularism in Israel«. *Journal of Palestine Studies*. 30 (3): 40-53.
- Ghanem, As'ad. 2003. »Zionism, post-Zionism and anti-Zionism in Israel. Jews and Arabs in conflict over the nature of the state.« V: Nimni, Ephraim (ur.). *The challenge of post-Zionism*. London: Zed Books.
- Horowitz, Dan in Moshe Lissak. 1990. *Trouble in utopia. The overburdened polity in Israel*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Kretzmer, David. 1990. *The legal status of the Arab minority in Israel*. Boulder, Co: Westview Press.

- Lijphart, Arend. 1977. *Democracy in plural societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. 1993. »Israeli democracy and democratic reform in comparative perspective«. V: Sprinzak, Ehud in Larry Diamond (ur.). *Israeli democracy under stress*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Louër, Laurence. 2003. *Les citoyens arabes d'Israel*. Paris: Editions Ballard.
- Lustick, Ian. 1980. *Arabs in the Jewish State*. Austin Texas: University of Texas Press.
- Meir, Avinoam. 1997. *As Nomadism Ends. The Israeli Beduin of the Negev*. Boulder: Westview Press.
- Moddley-Moore, Subithra. 1998. »Ethnic hegemony, negotiations and transitions to democracy. Comparative perspectives on South Africa and Israel.« *African Security Review*. 7(5). Besedilo je dostopno na spletni strani: <http://www.iss.co.za/Pubs/ASR/7No5/EthnicHegemony.html>
- Moore, Dahlia. 1999. »Regional segregation and (in)tolerance: Jews and Arabs in Israel. *Regional contact*. 13(14): 185-96.
- Morris, Benny. 1989. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem: 1947-1949*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neuberger, Benyamin. 1989. *Democracy in Israel. Origins and developments, government and politics in Israel*. Tel Aviv: Unit 2. [V hebrejščini.]
- Orr, Akiva. 1994. *Israel. Politics, myths and identity crisis*. London, Boulder, CO: Pluto Press.
- Pappe, Ilan. 1995. »An uneasy coexistence: Arabs and Jews during the First Decade of Statehood«. V: Troen, Ilan S. in Noah Lucas (ur.). *Israel. The First Decade of Independance*. Albany: State University of New York Press.
- Rabinowitz, Dan. 2001. »The Palestinian citizens of Israel, the concept of trapped minority and the discourse of transnationalism in anthropology.« *Ethnic and Racial Studies*. 24(1).
- Rouhana, Nadim. 1997. *Palestinian citizens in an ethnic Jewish state. Identities in conflict*. New Haven: Yale University Press.
- Rouhana, Nadim in As'ad Ghanem. 1998. »The crisis of minorities in ethnic states. The case of the Palestinian citizens of Israel.« *International Journal of Middle East Studies*. 30 (3): 321-47.
- Sandel, Michael J. 1998. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Shafir, Gershon in Yoav Peled. 1998. »Citizenship and stratification in an ethnic democracy.« *Ethnic and Racial Studies*. 21 (3): 408-27.
- Shapira, Yonatan. 1977. Democracy in Israel. Ramat Gan: University of Tel Aviv Press. [V hebrejščini.]
- Sheffer, Gabriel. 1996. »Has Israel really been a garrison democracy? Sources of change in Israel's democracy.« *Israel Affairs*. 3(1):13-38.
- Smootha, Sammy. 1982. »Existing and Alternative Policy towards the Arabs in Israel.« *Ethnic and Racial Studies*. 5(1): 71-98.
- Smootha, Sammy. 1989. *Arabs and Jews in Israel*. Boulder, CO: Westview Press.
- Smootha, Sammy, 1990. »Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel.« *Ethnic and Racial Studies*. 13 (3): 389-413.
- Smootha, Sammy. 1997. »Ethnic democracy. Israel as an archetype.« *Israel Studies*. 2 (2): 199-241.
- Smootha, Sammy. 2002. »The model of ethnic democracy. Israel as a Jewish and democratic state.« *Nations and nationalism*. 8(4): 475-503.
- Šumi, Irena. 2001. *Kultura, etničnost, mejnost*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Taylor, Charles. 1989. »Cross-purposes: the liberal-communitarian debate«. V: Rosenbaum, Nancy (ur.). *Liberalism and the moral life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Van den Berghe, Pierre. 2002. »Multicultural democracy: can it work?« *Nations and nationalism* 8(4): 433-49.
- Wagaw G., Teshome. 1993. *For our Souls: Ethiopian Jews in Israel*. Wayne State University.
- Yiftachel, Oren. 1993. »The Concept of 'Ethnic democracy' and its Applicability to the Case of Israel.« *Ethnic and Racial Studies*. 15 (1): 125-136.
- Yiftachel, Oren. 2000. »Ethnocracy and its discontents. Minorities, protest and the Israeli polity.« *Critical Inquiry*. 26: 725-56.
- Yiftachel, Oren. 2002. »The shrinking space of citizenship.« *Middle East Report*. 233. Spletna izdaja:
http://www.merip.org/mer/mer223/223_yiftachel.html.

STALIŠČE PREBIVALCEV NARODNO MEŠANIH OBMOČIJ V SLOVENIJI DO UČENJA JEZIKA VEČINE IN MANJŠINE

STANDPOINTS OF THE POPULATION IN THE ETHNICALLY MIXED TERRITORIES OF SLOVENIA REGARDING
THE STUDY OF MAJORITY AND MINORITY LANGUAGES

The article presents results of empirical research, showing perception of respondents regarding the significance of command and study of majority and minority languages. Specifically emphasized is the standpoint regarding the significance of children's learning of both languages at school. Results show discrepancies between Lendava and the Coast regarding the standpoint that Slovene children gain equally good command of Slovene as well as the minority language (Hungarian and Italian), and regarding the standpoint that minority children gain equally good command of Slovene and of minority language. On the basis of statistical analysis the difference is shown as to who the acquisition of both languages in these regions is more important for, the majority, the minority or both communities.

Keywords: Slovenia, ethnically mixed territories, language acquisition, children

V prispevku so prikazani rezultati empiričnega raziskovanja, ki kažejo percepcijo vprašanih o pomenu znanja in učenja jezika večine in manjšine. Posebej je izpostavljeno stališče do pomena, da se otroci na narodno mešanih območjih v okviru šole učijo oboje jezika (jezik večine in jezik manjšine). Rezultati kažejo odstopanja med Lendavo in Obalo v stališču, da se slovenski otroci v šoli naučijo enako dobro slovenski jezik in jezik manjšine (italijanski oziroma madžarski) ter v stališču, da se manjšinski otroci na Obali in v Lendavi naučijo enako dobro slovenski in manjšinski jezik (italijanski oziroma madžarski). Na osnovi statistične analize je prikazana razlika za koga je učenje obeh jezikov na Obali in v Lendavi pomembnejše - za večino, za manjšino, za obe skupnosti.

Ključne besede: Slovenija, etnično mešana območja, učenje jezikov, otroci

1. UVOD

V večnarodnih družbah je obravnavanje različnosti največkrat povezano z obravnavanjem odnosa med večinsko in manjšinsko skupnostjo. Kultura – in z njo jezik – pa je le ena od možnih vsebin, ki definira različnost v družbi. Različen status ter vloga posameznega jezika in s tem tudi moč posamezne skupine se najbolj odraža v strategijah jezikovnega prilagajanja. (Novak Lukanovič, 2003) Študije se skoraj nikoli ne osredotočijo in ne poskušajo podati neke splošne definicije ali teoretičnega izhodišča »različnosti« – kaj ta pojem pomeni in kaj obsega. (Wright; Kelly-Holmes, 1998) »Razlika« ni nikoli absolutna in univerzalna, je rezultat zgodovine, kulture, moči in ideologije, vedno pa se pojavi v interakciji med skupinami.

Pojem »različnost« se v nekaterih okoljih zožuje samo na obstoj, v drugih okoljih pa presega zunanji okvir in posega tudi v notranjost samega fenomena, kar pomeni, da okolje upošteva ter sprejema ukrepe, ki različnost urejajo na vseh ravneh. Tako je urejanje, predvsem pa vloga različnih kultur oziroma jezikov tesno povezana s pojavom multikulturalizma. Multikulturalizem je dejstvo, je stvarnost, ki daje družbi specifičen pečat, pečat etnične heterogenosti in kulturnih oziroma jezikovnih razlik. Hkrati pa sam po sebi ne razkriva analitične vsebine etnične heterogenosti in tudi ne nakazuje ne smeri ne procesov, ki se med seboj prepletajo (Klinar, 1991), torej ne pove, kakšni odnosi so se vzpostavili med dominantno kulturo oziroma družbo in med manjšinsko etnično skupnostjo. Multikulturalizem opisuje stanje, medtem ko interkulturalizem odraža procese in dejanja. V nekaterih primerih, ko so komunikacije med večino in manjšino nerazvite, ko kulturne oziroma jezikovne interakcije niso prisotne, pa prihaja do pojavov diglosije in družbo zaznamujejo procesi asimilacije ali segregacije.

Danes obstajajo različne vsebine in različni koncepti, ki zaznamujejo pojem multikulturalizma.¹ Razlike v opredelitvah pojma so v posameznih državah

* * *

¹ Zanimiva je delitev, ki jo pri definiranju multikulturalizma v 21. stoletju predstavlja Michael (1997, 231–245). Modele multikulturalizma predstavlja kot stopnje, razvrščene v piramidi. Vsaka stopnja v piramidi predstavlja okvir za oblikovanje politike in obnašanje posameznika in ima svoje cilje in omejitve. Po avtorjevem mnenju kljub številni literaturi ter prizadevanjem družbe na vseh ravneh (političke posameznih držav in na mednarodni ravni) še vedno največ ljudi živi v modelu, ki ga avtor imenuje »model zavračanja/odklanjanja«, v katerem prevladuje asimilacija in ignoriranje, sledi mu model, v katerem se še vedno veliko ljudi bori proti vsem oblikam »izmov« - rasizma, seksizma ... Temu sledi model oziroma stopnja, ki pomeni minimum predpisanih pogojev. Naslednjo stopnjo v piramidi pa predstavlja kulturni pluralizem ali stopnja vrednotenja razlik, kjer prevladuje sprejemanje in prepoznavanje razlik. Naslednjo stopnjo v piramidi predstavlja model izvajanja (uresničevanja) razlik, ki poudarja, da sprejemanje, toleranca, razumevanje, niso dovolj sami po sebi, ampak je treba uvesti različne mehanizme, ki vodijo v ustvarjanje koristnega in profitabilnega okolja. Naslednja stopnja je model globalne različnosti, ki izpostavlja mednarodni aspekt in poudarja prepletenost ekonomskih, poli-

zgodovinsko in družbeno ter ideološko determinirane. Različne discipline so multikulturalizem oziroma interkulturalizem najprej obravnavale z ideološkega vidika predvsem kot upor proti asimilaciji in kot željo po ohranitvi značilnosti določenih skupin. V iskanju osnovnih izhodišč je med znanstveniki različnih disciplin – predvsem med pravniki in družboslovci prišlo do konceptualnega razhajanja. Pravniki so se naslonili predvsem na človekove pravice, še posebej na določene kulturne pravice in pravice posameznikov, pripadnikov manjšin, ki jih je treba formulirati in implementirati v določen okvir. Po mnenju Bantona (2000) pa so družboslovci ta vidik popolnoma zanemarili, pri čemer niso zaznali pomena pravnega vidika za medskupinske odnose in s tem indirektno tudi za razvijanje oziroma ohranjanje kulturnega pluralizma.

Multikulturalizem je mnogokrat obravnavan kot vprašanje, ki ga je treba urediti na ravni države, skoraj vedno pa v povezavi z medetničnimi odnosi in etničnimi konflikti. Pri tem povzemam misel, ki zajema fenomen multikulturalizma: » ... vedno se sprašujemo, kaj so problemi ali vzroki medetničnih odnosov, toda nikoli ne obravnavamo uspehov medetničnega razvoja in sodelovanja. Vedno se sprašujemo, zakaj smo različni in nikoli, kaj imamo skupnega, prav zato mnogokrat izpostavljanje kulturnih razlik ustvarja odnose nesprejemanja, ksenofobije. Največkrat govorimo o pravicah (na primer o pravici do šolanja v maternem jeziku ...) in redko o dolžnostih (... če spoštuješ drugega/drugečnega je tudi tvoja dolžnost, da se naučiš njegovega jezika ...), čeprav se v kontekstu »skupnosti«, posebej še v kontekstu večnarodne/večkulturne skupnosti, pravica in dolžnost nujno prepletata ...« (Westin 1995,10)

V zadnjem času, ko potekajo številne diskusije o problemih evropske integracije in globalizacije, je vedno bolj izpostavljen tudi multikulturalizem, predvsem kot vidik različnosti, tesno povezan s strpnostjo. Ne glede na stališča številnih avtorjev pa je ključno vprašanje, kako v pogojih svetovne globalizacije in evropske integracije vzpostaviti univerzalno politično kulturo, ki bo omogočala ravnotežje med posameznikom in skupnostjo, med posameznimi načini življenja in med različnimi vrednotami, ki se medsebojno srečujejo, se prepletajo ter napajajo ena od druge, ob tem pa ohranjajo tako individualne kot kolektivne posebnosti. (Rizman, 1998)

* * *

tičnih in družbenih faktorjev, ki vplivajo na model, in na katerega imajo velik vpliv tudi mednarodne organizacije s svojo politiko. Najvišjo stopnjo pa predstavlja t. i. humanistični model multikulturalizma, ki sloni na humanističnem pristopu (poudarjanje človečnosti, poudarjanje posameznikove vrednote, dostojanstva) in ne na ekonomskem ali političnem dobičku. Kar pomeni – vsi smo enaki, tako moški kot ženske, vse etnične skupine so enakopravne, vsi imamo enako pravico živeti in uživati življenje ... Osnovna nit avtorjevega razpredanja koncepta multikulturalizma pa je kategorija »rg, dobiček, posel«, ki globoko zaznamuje vsako družbo. Brez dvoma bi tudi v našem modelu multikulturalizma na narodnostno mešanem območju na Obali in v Prekmurju omenjeno kategorijo lahko obravnavali kot eno izmed spremenljivk, ki vpliva na izvajanje večkulturne politike v praksi.

Sprejemanje multikulturalizma pomeni, da politika države na eni strani upošteva razlike (v ideološko-normativnem pomenu ter v pragmatično-političnem smislu) in manjšinsko skupnost priznava tako, da jo izloči v geto, ali pa, na drugi strani, da jo priznava in razlike upošteva kot vrednoto, manjšine pa ne tlači oziroma getoizira. Tudi stališče, ki ga imata večina in manjšina do dvojezičnega izobraževanja in do drugega jezika, kar v svoji nalogi posebej izpostavljam, odseva stopnjo uspešnosti državne politike glede večkulturnosti. Primeri iz prakse kažejo, da se glede tega uradno deklarirani koncept politike neke države lahko tudi razlikuje od koncepta politike, ki ga v zvezi z večkulturnostjo zagovarja manjšina.

Z multikulturnostjo sta povezana sožitje in sprejemanje različnosti (ne samo jezikovne) na narodno mešanem območju. Priznavanje večkulturnosti v okolju vodi k oblikovanju takih možnosti, v katerih se manjšina počuti enakopravno z večino in ne občuti pritiska in represije. To pa ne zadeva samo področij kulture in jezika, ampak tudi druga področja življenja, kajti brez njih so pravice manjšine avtomatično omejene. Selektivni pristop pri izvajanju politike večkulturnosti pa brez dvoma ne vodi k ustvarjanju odnosov sprejemanja, spoštovanja in sožitja med večinskimi in manjšinskimi prebivalstvom.

Politika multikulturalizma se opredeljuje z različnimi elementi, kot na primer, da država

- podpira vsestranski obstoj in razvoj različnih etničnih skupin, in tako preprečuje asimilacijo,
- podpira sožitje med etničnimi skupinami ter razvija odnose sprejemanja in spoštovanja različnosti,
- podpira stike in druge skupne aktivnosti med skupinami,
- podpira učenje jezikov.

Nevarnost pa je, da se v državi politika multikulturalizma uresničuje enostransko, kar pomeni, da jo upoštevajo in izvajajo samo pripadniki manjšinske skupnosti, ne pa vsi državljani, tudi pripadniki večinskega naroda. V našem prispevku izpostavljam element politike, ki pravi, da »podpira učenje jezikov«. Ta vidik je sestavni del izobraževalne/jezikovne politike na narodno mešanih območjih v Sloveniji. Uresničevanje te predpostavke, ki se nanaša tako na organizacijo kot vsebino jezikovnega izobraževanja, pa vpliva tudi na rabo jezika večine in manjšine, na oblikovanje stališča do jezika in s tem tudi na učenje jezika in na ustvarjanje priložnosti (ne samo formalnih možnosti) za rabo jezikov v zasebni in javni sferi oziroma na strategije jezikovnega prilagajanja.

2. STALIŠČE PREBIVALCEV NARODNO MEŠANIH OBMOČIJ DO JEZIKOV V DVOJEZIČNEM IZOBRAŽEVANJU

Stališča prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do jezika večine in jezika manjšine v okviru dvojezičnega izobraževanja smo ugotavljali na osnovi analize odgovorov naslednjih vprašanj:

- a.) *»V kolikšni meri se vam zdi potrebno, da bi se slovenski otroci naučili enako dobro slovensko in jezik manjšine (madžarski/italijanski)?«*
- b.) *»V kolikšni meri se vam zdi potrebno, da bi se madžarski/italijanski otroci naučili enako dobro slovensko in italijansko?«*

Vprašanja so bila sestavni del anketiranja, ki je potekalo v okviru longitudinalno zastavljenega empiričnega raziskovanja na narodno mešanih območjih v letih od 1991 do 1997 projekt INV Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru, nosilka proj. dr. Albina Nečak Lük (Nečak Lük; Jesih (ur) 1998, 2000). Anketiranci so pri odgovorih lahko izbirali med naslednjimi možnostmi: zelo potrebno, v glavnem potrebno, vseeno je, v glavnem nepotrebno, povsem nepotrebno in ne vem. Pri interpretaciji podatkov sem se zavedala, da gre za dva različna modela dvojezične vzgoje in izobraževanja na narodno mešanih območjih v Sloveniji. (Nečak Lük, 1999) Vprašanje je bilo postavljeno anketirancem v različnih časovnih točkah in zato sem lahko nakazala trend njihovih stališč do pomena, da se otroci oba jezika (jezik večine in jezik manjšine) naučijo enako dobro. Hkrati sem se zavedala, da je raba termina »enako dobro« zelo zahteven pogoj, in da je skoraj nemogoče pričakovati, da bi se pripadniki večine in manjšine enako dobro naučili oba jezika.² Z vprašanjem sem želela ugotoviti predvsem stopnjo percepcije vprašanih o pomenu enakega znanja dveh jezikov za pripadnike večine in manjšine. Znanje dveh jezikov vodi v uresničevanje koncepta dvojezičnosti na vseh ravneh in hkrati ustvarja pogoje vzajemnega jezikovnega prilagajanja.

Analiza frekvenčnih rezultatov (števila in odstotkov) je nakazala različen trend v stališčih anketirancev na obeh narodno mešanih območjih.

2.1. V Lendavi so vprašani ne glede na narodno pripadnost spreminjali svoja stališča, rezultati pa kažejo, da je bila leta 1991 večina (skoraj 70 odstotkov

* * *

² Koncept dvosmerne dvojezičnosti je v teoriji sicer opisan, toda v praksi je tudi v svetu redke pojave, zato nisem pričakovala, da bi se tak koncept pri nas v praksi lahko tudi uresničil.

vprašanih) mnenja, da je »zelo potrebno« oziroma »v glavnem nepotrebno«, da bi se slovenski otroci enako dobro naučili slovenščino in jezik manjšine. Leta 1994 se je število teh anketirancev zmanjšalo, povečalo pa se je število tistih, ki so bili mnenja, da je to »v glavnem nepotrebno« oziroma »povsem nepotrebno«. V letu 1996 so se anketiranci ponovno v večjem odstotku odločali, da je »zelo potrebno« oziroma »v glavnem potrebno«, in se s tem v stališčih približali letu 1991. Podoben trend, ki kaže na spremenjeno sprejemanje različnosti v različnih časovnih točkah, je zaznan tudi pri analizi drugih vprašanj, o katerih sem v predhodnih poglavjih že pisala.

Precej velik odstotek vprašanih je mnenja, da je »v glavnem nepotrebno« ali »povsem nepotrebno«, da bi se slovenski otroci enako dobro naučili oba jezika. Nesprejemanje učenja madžarskega jezika pomeni, da nekateri, predvsem Slovenci, ne razumejo ali pa ne sprejemajo dvojezičnega okolja. Nesprejemanje učenja madžarskega jezika pa ne pomeni nujno, da odklanjajo dvojezično okolje ter da ne sprejemajo različnosti v okolju, lahko pomeni le, da za učenje madžarskega jezika niso motivirani.

Stališče vprašanih, da se morajo manjšinski otroci enako dobro naučiti oba jezika, je drugačno kot v primeru slovenskih otrok. Le redki posamezniki menijo, da je nepotrebno, da bi se manjšinski otroci naučili enako dobro slovenski in manjšinski jezik.

2.2. Na Obali so rezultati nekoliko drugačni kot v Lendavi. Različnosti v stališču vprašanih do pomena slovenskega jezika oziroma jezika manjšine v izobraževanju ne moremo pojasnjevati z različnim vzgojno-izobraževalnim modelom. Prav tako pa na osnovi rezultata ne moremo odgovoriti, kateri od obeh modelov je boljši. Zlasti rezultati odgovorov na to vprašanje nakazujejo, da je vloga posameznega jezika v mednarodnih komunikacijah zelo pomembna in da vpliva na posameznikovo željo po učenju jezika. Na Obali se je močno prisotno mnenje, da se morajo slovenski otroci v šoli dobro naučiti oba jezika, v drugi časovni točki še povečalo. Večina anketirancev na Obali je namreč mnenja, da je za manjšinske in slovenske otroke pomembno, da se naučijo oba jezika (rezultat odgovorov je prikazan v tabeli 1).

2.3. Rezultati so pokazali statistična odstopanja med Lendavo in Obalo oziroma med pogledi na potrebo po znanju madžarskega in italijanskega jezika. Tako je na Obali potreba po enakovrednem znanju slovenskega in italijanskega jezika prisotna tako med večino kot med manjšino, kar povečuje možnosti vzajemnega jezikovnega prilagajanja.

V Lendavi pa je, vsaj na osnovi statističnih analiz, prisoten relativno velik delež vprašanih, ki menijo, da slovenskim otrokom ni treba enako dobro znati obeh jezikov, kar pomeni, da se zmanjšuje možnost vzajemnega (dvosmernega) jezikovnega prilagajanja.

Primerjava odgovorov, ki se nanašajo na vprašanje, v kolikšni meri naj bi se manjšinski in slovenski otroci v šoli naučili slovenski in manjšinski jezik je prikazana v tabeli 1. Rezultati kažejo, da so v Lendavi statistično zaznane razlike med posamezno skupino in stališčem, za koga je pomembno, da se uči oba jezika ($p < 0,05$). Na Obali pripadniki manjšine in skupina »drugi« ne delajo razlik med tem, za koga je pomembnejše, da se v šoli nauči oba jezika (to kaže vrednost $p > 0,05$).

Tabela 1: Primerjavo odgovorov na vprašanje:³

		Za manjšinske otroke je bolj pomembno, da se naučijo oba jezika kot za slovenske otroke	Za slovenske otroke je bolj pomembno, da se naučijo oba jezika kot za manjšinske otroke	Za manjšinske in slovenske otroke je enako pomembno, da se naučijo oba jezika	p (Wilcoxon test)
Lendava 91	Slovensci	192	20	151	< 0.001
Lendava 91	prip. manjšine	101	8	104	< 0.001
Lendava 91	Drugi	44	7	45	< 0.001
Lendava 94	Slovensci	133	10	40	< 0.001
Lendava 94	prip. manjšine	62	7	32	< 0.001
Lendava 94	Drugi	32	5	6	< 0.001
Lendava 96	Slovensci	103	8	64	< 0.001
Lendava 96	prip. manjšine	56	5	38	< 0.001
Lendava 96	Drugi	21	2	15	< 0.001
Obala 94	Slovensci	79	49	266	0.002
Obala 94	prip. manjšine	26	22	130	0.325
Obala 94	Drugi	17	13	72	0.435
Obala 96	Slovensci	36	8	104	< 0.001
Obala 96	prip. manjšine	16	5	46	0.028
Obala 96	Drugi	7	7	27	1

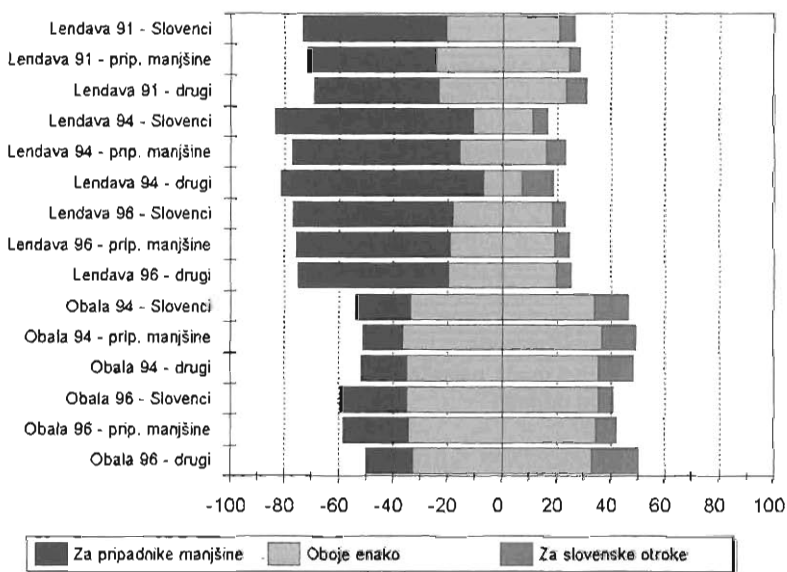
Na osnovi rezultatov našega raziskovanja predvidevam, da vzrok za razliko med Obalo in Lendavo v stališču za koga je bolj pomembno, da se nauči oba jezika, lahko iščem tudi v samem statusu jezika. Italijanski jezik je za razliko od madžarskega v neki specifični prednosti (če to prednost gledamo s strogo praktičnega vidika). Ta prednost se nanaša na naslednje kazalce – italijanski jezik je »bolj uporaben« v komunikaciji s svetom, gospodarsko sodelovanje z Italijo je zelo razvito, v celotnem prostoru je italijanski jezik medijsko močno prisoten (TV, radio ...).

* * *

³ Odgovori vprašanih na obe vprašanji so glede na lestvico odgovorov (od zelo potrebno do ni potrebno) združeni v tri stališča. Wilcoxon test primerja odgovore ene osebe. Številke v tabeli 1 pomenijo, koliko vprašanih je glede na obe vprašanji odgovorilo, za koga je bolj pomembno učenje.

V spodnjem grafu so nazorno vidne razlike v stališčih do omenjenega vprašanja med Obalo in Lendavo. Družbeno-strukturni faktorji vplivajo ne samo na odločitev o učenju oziroma sprejemanju drugega jezika, ampak vplivajo tudi na vzorce jezikovne rabe na stičnih območjih in posledično tudi na strategijo jezikovnega prilagajanja. Na osnovi obravnavanega rezultata je mogoče na Obali pričakovati trend dvosmernega (vzajemnega) jezikovnega prilagajanja (primikanja), medtem ko v Lendavi analiza rezultatov, v kolikšni meri je potrebno, da bi se otroci naučili oba jezika enako, nakazuje trend v smeri enosmernega jezikovnega prilagajanja (primikanja).

Graf: Za koga je pomembnejše, da se v šoli enako dobro nauči slovenski in manjšinski jezik?
(Primerjava dveh odgovorov)

Pomen, da bi se otroci v Lendavi in na Obali naučili enako dobro oba jezika, je povezan tudi s stališčem vprašanih do dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja, ki se izvaja v posameznih okoljih.

3. STALIŠČE VPRAŠANIH DO DVOJEZIČNEGA IZOBRAŽEVANJA

Analiza trditev vprašanih kaže, da so med Slovenci, pripadniki manjšine in drugimi zaznane statistične razlike, ki opozarjajo, da posamezniki posameznim

trditvam pripisujejo različen pomen.⁴ Ne glede na narodno pripadnost pa se v Lendavi vsi najmočneje strinjajo s trditvijo, da dvojezična šola zbližuje učence madžarske in slovenske narodnosti. Prav tako pa se večina ne strinja s trditvijo, da bi dvojezično šolo obiskovali samo pripadniki madžarske narodnosti oziroma da bi bili primernejši enojezični oddelki.⁵ Čeprav se v Lendavi bolj nagibajo k stališču, da je enako dobro znanje obeh jezikov bolj pomembno za pripadnike manjšine, pa se na drugi strani vsi močno strinjajo s trditvijo, da dvojezična šola zbližuje otroke, kar kaže, da večina sprejema različnost in jo v sistemu vzgoje in izobraževanja tudi spoštuje. Kako se vprašani strinjajo s posameznimi trditvami, je prikazano v tabeli 2.

Tabela 2: Stališče anketirancev do dvojezične vzgoje in izobraževanja v Lendavi

	Slovenci	Madžari	drugi
DŠ zbližuje učence slov. in madž. Narodnosti.	1.96	1.54	1.98
Otroci se radi učijo madž. Jezik.	3.40	2.66	3.21
Učitelji dovolj dobro obvladajo slov. jezik.	2.46	2.05	2.33
Pri pouku bi morali več govoriti madžarsko.	3.57	2.29	3.27
Bolje bi bilo, če bi se namesto madž. učili več tujega jezika.	2.84	3.95	2.98
Otroci se radi učijo slov. jezik.	2.11	2.15	2.11
Pri pouku bi morali več govoriti slovensko.	2.37	3.25	2.69
Učitelji dovolj dobro obvladajo madž. Jezik.	2.58	2.71	2.50
DŠ daje dovolj znanja za nadaljnje šolanje.	2.63	2.06	2.58
V šoli bi se morali več učiti o madž. Kulturi.	2.94	2.03	2.59
Raba dveh jezikov pri pouku je moteča.	2.68	3.51	2.95
DŠ naj obiskujejo samo učenci madž. narodn.	3.53	4.27	3.56
Primernejši bi bili enojezični oddelki.	3.03	4.08	3.27

(Manjšo vrednost pomeni močnejše strinjanje s trditvijo)

DS = dvojezično šolo

Na Obali se stališča med skupinami (med Slovenci, pripadniki manjšine in drugimi) glede posameznih trditev statistično ne razlikujejo tako izrazito kot se stališča med posameznimi skupinami razlikujejo v Lendavi. Med trditvami, s katerimi se strinja večina, ne glede na narodno pripadnost, pa izstopajo trditve, da učitelji dobro obvladajo slovenski in italijanski jezik, da se slovenski otroci radi učijo italijanski jezik ter da šola z italijanskim jezikom daje dovolj znanja za

* * *

⁴ Prikaz trditev in statistično pomembne razlike (p) glede posameznih trditev, ki se nanašajo na model dvojezičnega izobraževanja na Obali in v Prekmurju glej Novak Lukanovič, S. 2003, 224-226.

⁵ O prednostih in pomanjkljivostih dvojezične šole poročajo tudi rezultati mednarodne raziskave, ki je potekala v okviru projekta »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«, nosilka prof. dr. Albina Nečak Lük. (Nečak Lük; Muskens; Novak Lukanovič, 2000) Podrobneje o rezultatih, ki se nanašajo na dvojezično šolo glej Lukanovič (2000).

nadaljnje šolanje. Kakšno stališče imajo anketiranci do koncepta dvojezične šole na Obali, je prikazano v tabeli 3:

Tabela 3: Stališče anketirancev do dvojezičnega modela izobraževanja na Obali

	Slovenci	Italijani	drugi
Sedanji model združuje italijanske in slovenske otroke.	2.13	2.03	2.21
Slovenski otroci se radi učijo italijanski jezik.	1.97	2.09	2.13
Učitelji dovolj dobro obvladajo slovenski jezik.	1.71	2.02	1.74
Število ur italijanskega jezika v slovenski šoli bi moralo biti večje.	3.03	2.11	2.87
Bolje bi bilo, če bi se namesto italijanskega jezika učili drugi jezik.	3.27	4.07	3.57
Italijanski otroci se radi učijo slovenski jezik.	2.57	1.93	2.48
Število ur slovenskega jezika v italijanski šoli bi moralo biti večje.	2.32	2.76	2.68
Učitelji dovolj dobro obvladajo italijanski jezik.	1.93	2.45	2.07
Šola z italijanskim učnim jezikom daje dovolj znanja za nadaljnje šolanje.	1.94	1.68	1.96
V šoli s slovenskim učnim jezikom bi se morali več učiti o italijanski kulturi.	2.88	1.83	2.54
V šoli z italijanskim učnim jezikom bi se morali več učiti o slovenski kulturi.	2.33	2.06	2.38
Šolo v italijanskem jeziku naj obiskujejo samo otroci italijanske narodnosti.	3.46	3.64	3.78
Primernejši bi bili dvojezični oddelki (...)	3.37	3.35	3.10

(Manjša vrednost pomeni močnejše strinjanje s trditvijo)

Stališče posameznika do jezika manjšine v vzgojnoizobraževalnem sistemu predstavlja pomemben agens, saj vpliva na ohranjanje ali opuščanje jezika manjšinske skupnosti, ki živi v neposrednem, vsakdanjem stiku z drugo jezikovno skupino. Stališče do jezika manjšine v izobraževanju se zrcali v potrebi posameznika po učenju jezika in predstavlja subjektivno dimenzijo, ki vpliva na rabo jezika v okolju in zaznamuje strategije jezikovnega prilagajanja na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. V Lendavi imajo Slovenci in Madžari različna stališča do trditve, da se otroci radi učijo madžarski jezik; Slovenci so v trditev manj prepričani kot Madžari. Rezultati na Obali pa kažejo, da se Slovenci bolj kot Italijani strinjajo s trditvijo, da se slovenski otroci radi učijo italijanski jezik. (glej tabeli 2 in 3)

4. SKLEPNA MISEL

Analiza statističnih podatkov odgovorov vprašanih v Lendavi in na Obali, ki se nanašajo na učenje jezika manjšine, nakazujejo razliko v motivaciji za učenje madžarskega oziroma italijanskega jezika. Razlike v stališčih, ki se nanašajo na koncept dvojezičnega izobraževanja v Lendavi, ne pomenijo, da posamezniki ne sprejemajo učenja obeh jezikov, ker odklanjajo različnost in večkulturnost, ampak predvsem zato, ker so pragmatični in v madžarskem jeziku ne vidijo možnosti za mednarodno komunikacijo.

Rezultati so tudi potrdili, da kapital jezika oziroma »jezikovni trg«, kot ga definira Bourdieu (1991), močno zaznamuje stališče do učenja jezika, stališče do pomena jezika in posledično vpliva tudi na strategijo jezikovnega prilagajanja (primikanje ali odmikanje) na narodno mešanih območjih v Sloveniji.

Pri oblikovanju odnosa posameznika do jezika ima tako zelo pomembno vlogo sam jezik; kakšen je oziroma, ali ga lahko opredelimo kot mednarodni jezik. Razlika v statusu posameznega jezika vpliva na stališče do učenja jezika. Status jezika vpliva na njegovo prestižnost pri govorcih. Izkazalo se je, da pragmatično vrednost jezika zaznamujeta ekonomski interes za učenje in znanje jezika (koristi pri poslovanju, vstop v EU). Pri tem so, glede na analizo rezultatov in glede na predvidevanja, izstopali rezultati, ki se nanašajo na italijanski jezik. Prav prestižna in pragmatična vrednost italijanščine je zaznamovala stališče vprašanih, da je tudi za Slovence potrebno, da se enako dobro naučijo italijanski in slovenski jezik.

LITERATURA:

- BANTON, M. 2000: What Foundations for the Management of Cultural Pluralism? V: Dacyl, J.; Westin, C. (ur.): Governance of Cultural Diversity. Swedish Commission for Unesco, CEIFO. Stockholm, str. 253-277.
- BOURDIEU, P. 1991: Language and Symbolic Power. Polity Press. Cambridge.
- KLINAR, P. 1991: Od etničnega pluralizma k interkulturalizmu. Migracijske teme, 1. Zagreb, str. 29-47.
- Michael. S. O. (1997) Models of Multiculturalism : implications for the twenty-first century leaders. European Journal of Intercultural Studies 3, 231-245.
- NEČAK LÜK, A.; JESIH, B. (ur.) 1998: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru I. INV. Ljubljana.
- NEČAK LÜK, A.; JESIH, B. (ur.) 2000: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru II. INV. Ljubljana.
- NEČAK LÜK, A. 1999: Modeli izobraževanja v etnično in jezikovno heterogenih okoljih. Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. Ljubljana.
- NEČAK LÜK, A.; MUSKENS, G.; NOVAK LUKANOVIČ S. (ur.) 2000: Managing the Mix thereafter. Comparative Research Into Mixed Communities in Three Independent successor States. Institute for Ethnic Studies. Ljubljana.
- NOVAK LUKANOVIČ, S. 2003: Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih Slovenije. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- RIZMAN, R. (1998) Multikulturalizem in izzivi globalizacije. V: XXXIV. Seminar Slovenskega Jezika, literature in Kulture. Ljubljana : Filozofska fakulteta, str. 125-135.
- WESTIN, C. 1995: Introduction. V: Dacyl, J.(ur.): Management of Cultural Pluralism. Swedish National Commission for Unesco, Ceifo. Stockholm, str.5-18.
- WRIGHT, S.; KELLY- HOLMES (ur.) 1998: Managing Language Diversity. Multilingual Matters. Clevedon.

ORGANIZIRANOST, MEDIJI IN STIKI SLOVENCEV V SZOMBATHELYU/SOMBOTELU*

ORGANIZATIONS, MEDIA AND CONTACTS OF SLOVENES IN SZOMBATHELY

Positive changes in the field of legal protection of minorities in Hungary in the 1990s contributed to political and cultural organizing of Slovenes in the Raba region/Porabje and Budapest. After the passing of the Law on the Rights of National and Ethnic Minorities in Hungary (1993), this organizing took place also in settlements outside the autochthonous territory, above all in larger towns (Szombathely, Mosonmagyaróvár, Székesfehérvár). The article brings results of the research study »Status of Slovenes in Hungary, outside the territory of their autochthonous settlement (the case of Slovenes in Szombathely)«, concerning organizing, mass media, mutual contacts.

Qualitative analysis of a smaller sample, mainly of members of two Slovene organizations (Slovene minority self-management, Slovene cultural society August Pavel) in Szombathely, shows that common programs of both the organizations, presence of minority media and (formal and informal) contacts with the area of settlement, with Slovenes in other parts of Hungary, as well as with Slovenes in Slovenia, positively contribute to the preservation and promotion of ethnic characteristics.

Keywords: Hungary, Slovene minority, cultural and political organizations

Pozitivne spremembe na področju pravne zaščite varstva manjšin na Madžarskem so v začetku 90-ih let 20. stoletja prispevale k politični in kulturni organiziranosti Slovencev v Porabju in v Budimpešti. Po sprejetju Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem (leta 1993) pa tudi v drugih krajih zunaj območja avtohtone poselitve, predvsem v večjih mestnih jedrih (Szombathely, Mosonmagyaróvár, Székesfehérvár) na Madžarskem.

V prispevku so predstavljeni izsledki raziskave »Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj območja avtohtone poselitve (primer Slovinci v Szombathelyu/Sombotelu)« o organiziranosti, o spremljanju manjšinskih medijev ter o stikih Slovencev v Sombotelu.

Kvalitativna analiza manjšega vzorca, predvsem članov dveh slovenskih organizacij (slovenske manjšinske samouprave in Slovenskega kulturnega društva August Pavel) v Sombotelu kaže, da skupni programi obeh organizacij, prisotnost manjšinskih medijev ter stiki (formalni in neformalni) s poselitvenim območjem, s Slovenci drugod na Madžarskem, kakor tudi s Slovenci v Sloveniji pozitivno prispevajo k ohranjanju in razvijanju etničnih značilnosti.

Ključne besede: Madžarska, slovenska manjšina, kulturne in politične organizacije

UVOD

V pričujočem prispevku predstavljamo izsledke raziskave »Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj območja avtohtone poselitve (primer Slovenci v Szombathelyu/Sombotelu)« o organiziranosti, spremljanju manjšinskih medijev ter stikih Slovencev v Sombotelu.¹

Organiziranost (tako politična kot tudi kulturna) Slovencev na Madžarskem je v tesni povezavi z razvojem pravne zaščite manjšin na Madžarskem. Pravni zaščiti manjšin na Madžarskem med dvema svetovnima vojnoma in tudi po njej niso posvečali večje skrbi. Socialistično gospodarstvo in družbena ureditev nista dopuščala skoraj nobene iniciative in šele spremenjena ustava leta 1972 je dala slovenski (in tudi drugim) manjšinam vsaj formalno varstvo in možnost rabe slovensščine.² O »pozitivnem konceptu« pravne zaščite varstva manjšin na Madžarskem lahko govorimo šele po letu 1990. Republika Madžarska je po volitvah leta

* * *

* V prispevku bomo uporabljali za ime mesta Szombathely slovensko inačico Sombotel.

¹ Raziskavo je izvedla raziskovalna skupina Inštituta za narodnostna vprašanja v sodelovanju Muzeja Savaria v Szombathelyu, nosilka dr. Katalin Munda Hirnök. Raziskavo sta finančno podprla Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu in Ministrstvo za kulturo R Slovenije.

Zbiranje podatkov (osebni intervjuji) je potekalo v času med oktobrom in novembrom leta 2002. Za izvedbo osebnih intervjujev v Sombotelu smo uporabili polstrukturirani vprašalnik, ki je vseboval določene skupine vprašanj, s katerimi smo želeli ovrednotiti: zgodovinske dogodke (zlasti po drugi svetovni vojni) ter vzroke odseljevanja Slovencev iz Porabja v notranjost Madžarske; demografske podatke o Slovencih na Madžarskem s poudarkom na Slovencih v Sombotelu; medsebojno povezanost v obdobju pred političnimi spremembami ter po letu 1990; percepcije in stališča o lastnih organizacijah ter o manjšinskih organizacijah v Porabju; percepcije in stališča o madžarski in slovenski manjšinski politiki; spremljanje manjšinskih medijev; raven povezanosti sombotelskih Slovencev z a) avtohtonim poselitvenim območjem, b) s Slovenci in z njihovimi organizacijami v drugih mestnih jedrih ter c) s Slovenijo; ohranjanje elementov tradicionalne kulture.

Pri oblikovanju manjšega vzorca (13 intervjuvancev) smo upoštevali pripravljenost in odprtost ljudi, ki so vključeni bodisi v slovensko manjšinsko samoupravo ali v Slovensko kulturno društvo Avgust Pavel.

Anketiranci so imeli možnost izbire jezika v katerem bo potekalo intervjuvanje, saj so bili anketarji dvojezični. Poleg madžarščine in knjižne slovensščine so bili večji tudi porabskega narečja, in ravno obvladanje narečja se je pokazalo kot nujno, kajti materinščina večine anketirancev je porabsko narečje, slovenski knjižni jezik slabo obvladajo. Struktura jezika intervjujev je naslednja: osem jih je odgovarjalo v porabskem narečju, dva v knjižni slovensščini in trije v madžarskem jeziku.

Demografska struktura vzorca je naslednja: a) narodnostna struktura: po narodnosti so se anketiranci opredelili za Slovence. Na vprašanje kateri etnični skupnosti čuiste, da pripadate so anketiranci večinoma odgovorili takole: »Slovenec sem, porabski Slovenec; Slovenec z madžarske strani meje; madžarski državljan, po narodnosti Slovenec.«; b) starostna struktura: šest anketirancev smo uvrstili v srednjo generacijo (od 31-50 let), sedem pa v starejšo generacijo (nad 51 let, to so ljudje, ki so že upokojeni); c) struktura po spolu: glede spola prednjačijo ženske (9) pred moškimi (4); d) izobrazbena struktura: pri izobrazbi smo zasledili tri kategorije: pet jih ima končano osnovno šolo, ravno tako pet poklicno šolo, trije pa so končali višjo šolo oziroma univerzo.

² Več o tem Munda Hirnök, Katalin 2002: O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem. Ekspertize, 163. INV. Ljubljana, str. 4-5; Komac, Miran 2002: Varstvo manjšin. Uvodna pojasnila & dokumenti. Ljubljana, str. 88-89.

1990 in z vstopom v Svet Evrope ter v procesu za vključitev v Evropsko unijo začela izboljševati odnos do narodnih in etničnih manjšin in njihov pravni položaj. Pravna zaščita slovenske manjšine na Madžarskem se je izboljšala predvsem: a) z novo ustavo iz leta 1989,³ b) s podpisom in ratifikacijo Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji,⁴ c) s sprejetjem Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem.⁵ Po letu 1990 so k postopnemu izboljšanju pravne zaščite manjšin prispevali sprejeti mednarodnopravni dokumenti, ki jih je podpisala tudi Madžarska: Konvencija ZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih, Dekleracija Združenih narodov o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin in drugi.

Navedene pozitivne spremembe na področju pravne zaščite varstva manjšin so prispevale k organiziranosti Slovencev najprej v Porabju (Zveza Slovencev na Madžarskem, leta 1990) in v Budimpešti (Slovensko društvo, leta 1990), po sprejetju Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem (leta 1993) pa tudi v drugih krajih zunaj območja avtohtone poselitve.⁶

2. ORGANIZIRANOST

Slovinci, ki živijo v Sombotelu so leta 1998 na lokalnih in manjšinskih volitvah na Madžarskem ustanovili Slovensko manjšinsko samoupravo⁷ (v nadaljevanju samouprava), januarja leta 1999 pa Slovensko kulturno društvo Avgust Pavel⁸ (v nadaljevanju društvo). Za ustanovitev obeh organizacij so se odločili predvsem zaradi možnosti pridobivanja finančnih sredstev, kajti na nekatere razpise se

* * *

³ A Magyar Köztársaság Alkotmánya (Ustava R Madžarske) iz leta 1989, Budapest, 1990, 68. člen, 47-48.

⁴ Vir: <http://www.meh.hu/nekh/Magyar/7/ksz-s-h.htm>

⁵ Vir: <http://www.meh.hu/nekh/Magyar/6-1-2.htm>

⁶ Več o tem Munda Hirnök, Katalin 1998: O nekaterih aktualnih vprašanih Slovencev na Madžarskem. Ekspertize, 163. INV. Ljubljana: ista 1999: Kratka ocena trenutnega položaja Slovencev na Madžarskem. Ekspertize, 170. INV. Ljubljana, str. 2-4.

⁷ Pobudo za ustanovitev slovenske manjšinske samouprave (in tudi društva) je dal dr. István Pintér, po poklicu pravnik, donia z Gornjega Senika. Bil je tudi prvi predsednik samouprave od novembra leta 1998 do maja leta 1999, potem se je tej funkciji odpovedal. Na lokalnih in manjšinskih volitvah (20. oktober 2002) so Slovenci v Sombotelu spet volili in ustanovili manjšinsko samoupravo, ki ima pet članov. Prostore (naslov: Szombathely, Kisfaludy u. 1.) je mestna samouprava dala zastoj na razpolago (tako slovenska manjšinska samouprava plačuje samo tekoče stroške). Omenjene prostore uporablja slovenska manjšinska samouprava s skupaj s Slovenskim društvom Avgust Pavel.

⁸ Število članov Slovenskega kulturnega društva Avgust Pavel se spreminja, ljudje v društvu se menjajo. Društvo ima v letu 2002 37 aktivnih članov. Narodnostna struktura društva je naslednja: 33 Slovencev, 4 Madžari (med njimi je tudi hči Avgusta Pavla, Judita Pavel). Število slovenskih članov glede na kraj, od koder so se preselili: 21 članov z Gornjega Senika, 3 iz Števanovcev, 4 iz Andovcev, 5 pa iz Verice-Ritkarovcev.

lahko javijo samo samouprave, na druge pa civilna društva. Glede na omenjeno dejstvo ni presenetljivo, da imata samouprava in društvo skupne programe. Terenski podatki pričajo o tem, da so se Slovenci v Sombotelu pred ustanovitvijo navedenih organizacij slabo poznali in med sabo niso bili tesno povezani. Večina anketirancev je v svojih odgovorih navedla, da so vedeli za določene sovaščane, toda zavestno niso iskali stikov ne z njimi, ne s Slovenci iz drugih krajev v Porabju. Občasno so se sicer združevali predvsem v krogu sorodnikov ali so se srečevali na delovnem mestu. Po ustanovitvi omenjenih organizacij je prišlo do bistvenega premika, kajti slaba polovica anketirancev se danes srečuje med sabo ne le v organiziranih programih, temveč tudi zunaj njih (ne toliko na domu kot pri občasnih opravilih v mestu, npr. na tržnici, na cesti ali v cerkvi).

2. 1. STALIŠČA O ORGANIZIRANOSTI TER O NARODNOSTNI POLITIKI

Sklop vprašanj je bil namenjen vrednotenju a) delovanja lastnih manjšinskih organizacij, b) manjšinskih organizacij v Porabju ter c) narodnostni politiki večinskega naroda in Slovenije kot »države matičnega naroda«.

a) Stališča o delovanju lastnih manjšinskih organizacij

Zanimalo nas je, od kdaj, kako pogosto in zakaj hodijo anketiranci na programe obeh organizacij ter kako ju vrednotijo.

Večina anketirancev se od začetka udeležuje programov obeh organizacij, njihova udeležba je dokaj redna. Značilni odgovor večine je: »Udeležujem se vsakega programa, edino bolezen mi lahko prepreči, da ne grem.«⁹

Zaradi redne udeležbe je večina anketirancev brez pomisleka navedla celo vrsto raznoterih aktivnosti, ki potekajo v organizaciji samouprave in društva (npr. predstavitev ljudskih šeg, gostovanja kulturnih skupin iz Slovenije in iz Porabja, koncerti, izleti v Slovenijo ter na Madžarskem itd.). Udeležba na programih je tudi dobra priložnost za medsebojno srečanje, za sproščen pogovor itn. Zato nas ne preseneča, da so skoraj vsi poudarili, da se udeležujejo programov zaradi bogate in raznovrstne vsebine ter zaradi srečanja z drugimi Slovenci. Na vprašanje: »Kateri programi so vam všeč oziroma kateri vam ne ustrezajo?« so anketiranci enoznačno odgovorili, da so jim všeč vsi programi. Le dva sta posebej izpostavila konkretne aktivnosti (glasbene prireditve in prireditve v Muzeju na prostem), ki so jim še posebej pri srcu.

* * *

⁹ Odgovore anketirancev v porabskem dialektu in v madžarskem jeziku sem zaradi lažjega razumevanja prevedla v knjižno slovenščino.

Pri ovrednotenju delovanja samouprave anketirance in njihove odgovore lahko uvrstimo v dve skupini. V prvo večjo skupino uvrščamo anketirance, ki niso člani omenjene samouprave. Zato nas ne preseneča, da skoraj nič ne vedo oziroma o nalogah samouprave govorijo zelo na splošno. V drugo manjšo skupino uvrščamo anketirance, ki so člani samouprave. Ti so v svojih odgovorih konkretno opredelili cilje in naloge samouprave, med katerimi lahko izpostavimo naslednjo (značilno) utemeljitev njenega delovanja: *»Glavni cilj delovanja slovenske manjšinske samouprave je, da z organiziranjem kulturnih in drugih prireditev omogoča tukaj živečim Slovencem, da ohranijo in razvijajo materni jezik, kulturo, identiteto.«*

b) Stališča o delovanju manjšinskih organizacij v Porabju (Zveza Slovencev na Madžarskem, Državna slovenska samouprava)

Glede odgovorov sta se pri ovrednotenju delovanja Zveze Slovencev na Madžarskem izoblikovali dve skupini anketirancev. Več kot polovica anketirancev je v svojih odgovorih dokaj točno navedla bistvene značilnosti delovanja Zveze Slovencev na Madžarskem, kot npr.: *»Zveza Slovencev na Madžarskem povezuje na Madžarskem živeče Slovence, deluje predvsem na kulturnem področju, nudi strokovno pomoč in finančno podporo Slovencem ne le v Porabju, ampak tudi drugod. Zveza s svojim delom poskuša izboljšati položaj maternega jezika (npr. v šolah), je dejavna pri založniški dejavnosti, vzdržuje stike s Slovenijo.«* Slaba polovica anketirancev sicer ni znala opisati nalog Zveze Slovencev na Madžarskem, je pa imensko navedla sodelavce omenjene organizacije.

Pri opisu delovanja Državne slovenske samouprave so bili anketiranci bolj razpršeni. Večina je poudarila predvsem konkretno finančno pomoč pri realizaciji programov slovenske manjšinske samouprave in Slovenskega društva Avgust Pavel (npr. pri organiziranju Miklavža, pri izvedbi nekaterih izletov). V drugo skupino smo uvrstili anketirance, ki so v glavnem člani slovenske manjšinske samouprave, zato je razumljivo, da so dokaj točno navedli njene značilne naloge in cilje. V tretjo skupino smo uvrstili anketirance, ki poznajo funkcionarje, ne pa delovanja omenjene organizacije.

Razen zaznavanja razlik med delovanjem Zveze Slovencev na Madžarskem in Državno slovensko samoupravo nas je še zanimalo, če se delovanje omenjenih organizacij dopolnjuje, prekriva ali izključuje. Slaba polovica anketirancev je izjavila, da se delo obeh organizacij dopolnjuje, ostali anketiranci pa se glede tega vprašanja niso opredelili.

c) Stališča o narodnostni politiki Madžarske in Slovenije

Pri opisu oziroma vrednotenju narodnostne politike Madžarske so bili anketiranci razpršeni. Slaba polovica je bila sicer mnenja, da Madžarska podpira manjšine (tudi Slovence), niso pa komentirali, kako. Malo več kot tretjina anketirancev je pri opisovanju pozitivnih strani madžarske manjšinske politike posredovala tudi nekatere kritične poglede, in sicer:

»Madžari po spremembi političnega sistema več naredijo za manjšine. Če bi v prejšnjem sistemu omogočili več delovnih mest v Porabju ter če bi bile meje odprte, bi se Porabje bolje razvijalo in se ljudje ne bi odselili.«

»Po spremembi političnega sistema se je položaj manjšin na Madžarskem zelo izboljšal, tudi glede organiziranosti. Prej je obstajala Demokratična zveza južnih Slovanov, ki je zastopala interese več narodnostnih skupin. Zdaj pa imamo svojo samoupravo, pa društvo, pa Državno slovensko samoupravo. To je korak naprej, ni pa še rešeno zastopstvo manjšin v parlamentu.«

Razen navedenih komentarjev so izpostavili dobro sodelovanje z mestno (sombotelsko) samoupravo.

Do narodnostne politike večinskega naroda se trije niso opredelili.

Stališča anketirancev o manjšinski politiki Slovenije so bila v glavnem pozitivna. Slaba polovica anketirancev je mnenja, da Slovenija pomaga Slovencem na Madžarskem, niso pa konkretno komentirali, kako. Ravno tako pa je slaba polovica v svojih odgovorih pri opisovanju pozitivnih strani slovenske manjšinske politike posredovala tudi nekatere konkretne pomoči Slovenije, in sicer:

»Vem, da Slovenija pomaga pri financiranju Radia Monošter.«

»Brez pomoči Slovenije Slovenci na Madžarskem ne bi zmogli izvesti naših programov. Tudi Slovenskega doma v Monoštru ne bi bilo.«

»Ravno tako nas podpirajo tudi Slovenci na drugi strani meje, v Prekmurju.«

Eden izmed anketirancev je poudaril, da so pri ohranjanju identitete tako Madžarov v Sloveniji kot Slovencev na Madžarskem na eni strani zelo pomembni bilateralni sporazumi, na drugi strani pa tudi prizadevanja posameznikov, organizacij ipd. v obeh državah.

3. MEDIJI

Za jezikovno osveščanje Slovencev v Sobotelu je izrednega pomena informiranje v maternem jeziku, kajti v madžarskem, večinskem okolju je raba materne jezika še bolj omejena kot na narodnostno mešanem območju Porabja.

Že za jezikovni položaj Porabja je bilo ugotovljeno, da osrednji problem obstoja slovenskega jezika ni več samo pomanjkanje javnih govornih položajev, temveč, da je v sporazumevanje med družinskimi člani v veliki meri vdrl madžarski jezik, ki ogroža medgeneracijsko jezikovno kontinuiteto. S tem je ogrožena tudi transmisija drugih (slovenskih) kulturnih in etničnih vrednot, kar se pri nekaterih skupinah že izraža kot premik pri izpovedovanju etnične pripadnosti.¹⁰ Ta trend je prisoten tudi med sombotelskimi Slovenci, na kar so nas opozorili tudi anketiranci:

»Moja sinova ne znata slovensko, z udeleževanjem na programih društva pa vsaj slišita slovensko govorico.«

»Dvajset let je dolgo obdobje, če se nimaš s kom pogovarjati slovensko, človek veliko pozabi.«

»V sedemdesetih letih, ko sem prišel v Sombotel, ljudje niso bili najbolj zadovoljni, ko so slišali slovensko govorico, zdaj Madžari ne dvigujejo več glav, ko se ljudje pogovarjajo med sabo slovensko ali v kakšnem drugem jeziku.«

»Ko nas starejših ne bo več, tudi slovenskega jezika ne bo. Meni ni všeč, da mladina govori madžarsko, sicer pa imajo v Porabju možnost za učenje slovenščine, pa nekateri starši kljub temu ne upišejo svojih otrok k pouku slovenščine. Še danes so takšni ljudje, ki kljub temu, da znajo, nočejo govoriti slovensko ali nočejo hoditi v društvo.«

Naslednji sklop vprašanj je bil namenjen vrednotenju spremljanja manjšinskih medijev in literature.

V kategorijo manjšinskih medijev smo uvrstili časopis Porabje (1991), slovenske oddaje na madžarskem radiu in televizijsko oddajo Slovenski utrinki (1992).¹¹ V kategorijo literatura smo uvrstili publikacije,¹² ki jih izdaja Zveza Slovencev na Madžarskem. Večina teh publikacij pride v vse porabske družine, kajti bralci časopisa jih dobijo kot »knjižni dar«. Časopis Porabje in »knjižni dar« dobivajo sombotelski Slovenci od Zveze Slovencev na Madžarskem od leta 1999.

* * *

¹⁰ Nečak Lük, Albina: 1998: Jezik in etnična pripadnost v Porabju. V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I. Izsledki projekta. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, str. 248.

¹¹ Razvojna pot omenjenih medijev je bila predstavljena v več prispevkih avtorice Katalin Munda Hirnök. Glej npr.: O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem, (Ekspertize, 163), INV. Ljubljana, 1998, str. 18–20; Razvoj sredstev javnega obveščanja v slovenskem jeziku v Porabju. Izsledki raziskave. V: ŠTRUKELJ, Inka (ur.): 1998: II. kongres Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije. Jezik danes in jutri: zbornik referatov na II. Kongresu. 8.–10. 10. 1998. Ljubljana, str. 98–100; Spremljanje medijev v Monoštru 1998: V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I. Izsledki projekta. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, str. 242–255.

¹² Publikacije glede jezika lahko uvrstimo v naslednje kategorije: a) publikacije v porabskem narečju, b) slovensko-slovensko dvojezične (knjižna slovenščina in porabsko narečje) in c) dvojezične (knjižna slovenščina in madžarsčina) publikacije. Sestavni del »knjižnega daru« je Slovenski koledar, ki izhaja od leta 1986.

Pri spremljanju medijev sta se izoblikovali dve skupini anketirancev. Polovica redno spremlja vse manjšinske medije, ravno tako polovica anketirancev pa spremlja samo posamezne medije. Za to skupino je značilno, da so v svojih odgovorih opozorili na neprimeren čas predvajanja slovenskega programa na Madžarskem radiu (1979)¹³ in televizijske oddaje »Slovenski utrinki« na Madžarski televiziji (1992)¹⁴ ter na dejstvo, da večkrat spreminjajo čas oddajanja. Nekateri anketiranci so izrazili nezadovoljstvo, da v Sombotelu ne slišijo Radia Monošter (2000).¹⁵

Glede vsebine medijev so se anketiranci opredelili samo pri časopisu Porabje. Tako so poudarili, da najraje berejo rubriko »Nika za smej« ter tiste članke, ki opisujejo njihovo rojstno vas, ljudi (med katerimi so večkrat omenjeni tudi njihovi sorodniki in znanci), njihov vsakdanjik ali spomine na preteklost. Z zadovoljstvom berejo tudi o aktivnostih samouprave in društva, ki so občasno (tudi) predmet časopisa.

Zanimalo nas je tudi, kakšen odnos imajo do »knjižnega daru«. Večina anketirancev prebere ali vsaj prelista Slovenski koledar, medtem ko samo tretjina anketirancev sega tudi po drugih publikacijah.

Spremljanje Slovenskega koledarja si lahko razlagamo z dejstvom, da je večina prispevkov v porabskem narečju, tematski sklopi (»Porabje in da svejta in gnes/Porabje nekoč in danes«, »Langanje po svejti/Potepanje po svetu«, »Za duge zimske večere/Za dolge zimske večere«, Nika za smej/Nekaj za smeh« ter Kronika dogodkov) so zanimivi in manj zahtevni. Ostale publikacije so literarno bolj zahtevne, zato nas ne preseneča slabše zanimanje za njih.

4. STIKI S PORABJEM, S SLOVENCMI DRUGOD NA MADŽARSKEM IN S SLOVENIJO

Za Slovence v Sombotelu je eden od nujnih pogojev za ohranjanje in razvijanje etničnih značilnosti nemoteno sodelovanje z avtohtonim poselitvenim območjem, s Slovenci drugod in s Slovenijo.

* * *

¹³ Čas predvajanja se je od leta 1979 do leta 2002 večkrat spreminjal. Od 6. oktobra 2002 Slovenci na Madžarskem lahko poslušajo slovenski program na Madžarskem radiu (1979) iz sombotelskega studija ob nedeljah ob 6. uri zjutraj na frekvenci 1251 kHz MW (srednji val), ob ponedeljkih pa na Radiu Kossuth ob 21.30 na isti frekvenci.

¹⁴ Televizijska oddaja Slovenski utrinki je na sporedu vsak drugi četrtek ob 13.00 ali 14.00 uri na 1. programu Madžarske televizije, oddajo ponovijo na 2. programu Madžarske televizije ob sobotah okoli 11.00 ali 12.00 ure.

¹⁵ Od 23. junija 2000 imajo porabski Slovenci svojo radijsko postajo Radio Monošter. Porabski manjšinski radio deluje kot javna družba. Porabski Slovenci imajo na frekvenci UKV (FM) 106,6 Mhz od ponedeljka do sobote eno uro, ob nedeljah pa dve uri programa.

S tem sklopom vprašanj smo želeli ugotoviti in ovrednotiti raven sodelovanja oziroma vzdrževanja in razvijanja stikov: a) s Porabjem, b) s Slovenci v Mosonmagyaróváru in Budimpešti ter c) z »matično državo«.

a) Iz odgovorov anketirancev smo lahko razbrali, da se njihovi stiki s Porabjem v glavnem razvijajo na dveh ravneh. V prvem primeru lahko govorimo o neformalnih stikih (obisk sorodnikov, prijateljev, znancev, pokopališč) z avtohtonim poselitvenim območjem, v drugem primeru pa o formalnih, organiziranih oblikah (npr. udeležba sombotelskih Slovencev na »Prvem svetovnem srečanju Slovencev na Madžarskem« v Monoštru in v okolici, obisk Slovenske hiše ter manjšinskih organizacij, ki delujejo v Monoštru itd.). Med formalne obiske lahko uvrstimo tudi nastop porabskih kulturnih skupin na prireditvah manjšinskih organizacij v Sombotelu.

Pri pogostosti obiskov sta se izoblikovali dve skupini anketirancev. Najštevilčnejša je skupina tistih anketirancev, ki Porabje obišče nekajkrat na leto (dvakrat do trikrat). V drugo manjšo skupino smo uvrstili tiste, ki enkrat do dvakrat mesečno obiščejo Porabje.

Obiski anketirancev v Porabju so tudi dobra priložnost za primerjavo stanja območja nekoč (ko so živeli še tam) in danes. Skupina anketirancev (zlasti iz starejše generacije) je pri opisovanju časovnega obdobja, ko so živeli v Porabju (leta po drugi svetovni vojni do 60., 70. let 20. stoletja), izpostavila revščino, družine z veliko otroki, pomanjkanje delovnih mest, zaprtost območja (železna zavesa). Pri teh ljudeh, ne glede na takratne težke življenjske razmere, opažamo, da se z nostalgijo spominjajo časa svojega bivanja v Porabju:

»Vsak dan se spomnim rojstne vasi, pokrajine, kjer sem odrasčala. Spominjam se svojih vaščanov, sovrstnikov, dogodkov.«

»Porabje je moj rojstni kraj, kamor se zmeraj rad vračam in se z veseljem spominjam otroštva, ne glede na takratne težke razmere.«

Iz odgovorov večine anketirancev lahko razberemo, da zaznavajo precejšnje (pozitivne) spremembe tako rekoč na vseh področjih življenja slovenskega Porabja, npr.: Porabje ni več zaprto območje (odstranitev železne zavesa, odprtje mejnih prehodov), vidno se je izboljšala infrastruktura (asfaltirane ceste, vodovod, telefon ipd.), razvoj Monoštra (nove tovarne), organiziranost Slovencev v Porabju, bogato kulturno življenje ipd.

b) Vzdrževanje in razvijanje stikov s Slovenci v Mosonmagyaróváru in Budimpešti poteka na formalni ravni (gre za medsebojne obiske z namenom, da bi spoznali delovanje manjšinskih organizacij Slovencev v dveh mestnih jedrih in obratno).

c) Stiki s Slovenijo se odvijajo kot: a) sodelovanje na mednarodni ravni med državama (npr.: finančna pomoč Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu pri Ministrstvu za zunanje zadeve, Ministrstva za kulturo preko natečajev ipd.), b) kot sodelovanje na regionalni ravni (društvo je navezalo stike s KUD Avgust Pavel s Cankove, vsako leto se medsebojno obiskujejo; v programih manjšinskih organizacij večkrat sodelujejo skupine iz Goriškega in tudi drugod iz Prekmurja), c) organizirani izleti v Slovenijo (npr. romanje v Slovenijo »Od Prekmurja do Primorja«, na Bled), d) neformalni stiki (obisk sorodnikov, prijateljev, znancev, nakupovanje ipd.).

Iz odgovorov anketirancev smo razbrali, da večina dvakrat do trikrat na leto obišče Slovenijo. Glede namenov obiska so bili anketiranci razpršeni: slaba polovica obišče Slovenijo organizirano v okviru izletov samouprave in društva, pri ostalih anketirancih zasledimo naslednje namene potovanja: obisk sorodnikov, prijateljev, službeno.

Pri nastajanju podobe o Sloveniji, Slovencih in o življenju čez mejo so pri somotelskih Slovencih zelo pomembne neposredne osebne izkušnje, ki so jih anketiranci pridobili s svojimi obiski sosednje Slovenije.

V odgovorih večine anketirancev smo zasledili njihova opažanja glede a) značaja Slovencev ter b) zunanje podobe Slovenije.

Značilna opažanja značaja Slovencev so naslednja: *»Slovenci so prijazni, dobri ljudje. Radi pomagajo ljudem, ki so v težavah. Slovenci človeka zmeraj z veseljem sprejmejo. So ravno tako preprosti in delavni kot smo mi. Jezikovno se dobro razumemo, predvsem z ljudmi blizu meje, malo težje je s Slovenci v osrednji Sloveniji in na Primorskem.«*

Anketiranci so pri opisu zunanje podobe Slovenije poudarili naslednje: *»lepa pokrajina s čudovitimi hribi, z morjem; vse je čisto kot v Avstriji; vasi so urejene, Slovenija ima čudovite cerkve, ljudje imajo dobre automobile.«*

5. SKLEP

Ugotavljanje položaja Slovencev v Sombotelu kaže naslednje značilnosti, ki jih lahko strnemo v naslednje točke:

- Notranji akti Madžarske, mednarodni dokumenti, dvostranski sporazumi s Slovenijo zagotavljajo slovenski manjšini pravne in institucionalne možnosti za njen obstoj in razvoj ter za razvoj njenih etničnih značilnostih. Na podlagi pozitivnih sprememb (tudi na področju pravnega varstva zaščite manjšin) po letu 1990 je prišlo do organiziranosti Slovencev tudi v Sombotelu (ustanovitev Slovenske manjšinske samouprave ter Slovenskega kulturnega društva Avgust Pavel). Kljub pozitivnim premikom pa anketiranci zaznavajo, da določene pravice, predvidene v zakonskih aktih še niso uveljavljene v praksi (še zmeraj ni rešeno zastopstvo manjšin v parlamentu).
- Dejavnosti samouprave in društva so usmerjene predvsem v revitalizacijo slovenskega jezika (programi potekajo pretežno v porabskem narečju ali dvojezično; spremljanje manjšinskih medijev) in kulture (predstavitve šeg in običajev, ljudsko petje, ljudski plesi, gledališke predstave ipd.). Večina vprašanih (predvsem iz starejše generacije) je s sedanjim stanjem v primerjavi z obdobjem, ko še niso bili organizirani, zadovoljna. Nekateri mlajši anketiranci zaznavajo, da je kulturna dejavnost Slovencev v Sombotelu samo delček celotne porabske kulture. To dejavnost opredeljujejo kot ljubiteljsko, izvaja pa se organizirano v programih manjšinskih organizacij, s čimer sicer zadovoljujejo vakuum, ki je nastal v času od preselitve do organiziranosti. Vendar z označevanjem porabske kulture kot celote pri njih zaznavamo določeno potrebo po nadgradnji dosedanjih kulturnih dejavnosti.
- Stiki (formalni in neformalni) z avtohtonim poselitvenim območjem (Porabjem) in s Slovenci drugod na Madžarskem prispevajo predvsem k ohranjanju etničnih značilnosti. Pri stikih s Slovenijo imajo pomembno vlogo predvsem dobro razviti stiki s KUD Avgust Pavel s Cankove.

LITERATURA IN VIRI:

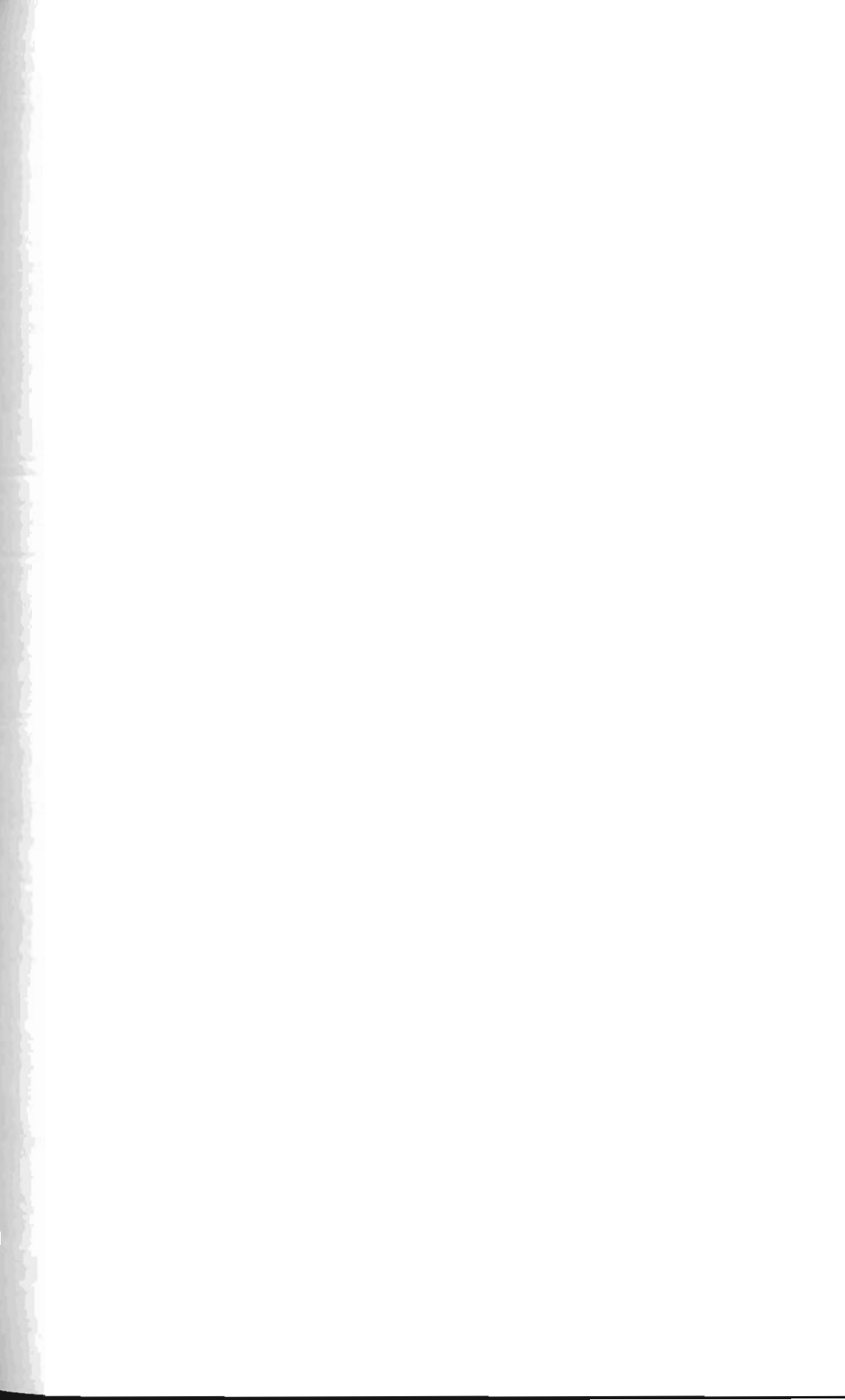
- A Magyar Köztársaság Alkotmánya (Ustava Republike Madžarske) iz leta 1989, Budapest, 1990, 68. člen, str. 47-48.
- HIRNÖK, Katalin; KOZAR, Marija 1984: Szlovének a városokban – Szentgotthárd (Slovenci v mestih – Monošter). V: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai 2. Budapest-Békéscsaba, str. 487-493.
- Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon (ur. Csefkó, F.; Pálné Kovács, I.) 1999: Budapest, 355 str.
- KOMAC, Miran 2000: Varstvo manjšin. Uvodna pojasnila & dokumenti. Ljubljana, str. 88-89.
- KREMENŠEK, Slavko 1986: Etnološko preučevanje narodnosti v mestnem okolju. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 26, št. 1-2. Ljubljana, str. 9-13.
- MUNDA HIRNÖK, Katalin 1998: O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem. Ekspertize, 163. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, 51 str.
- MUNDA HIRNÖK, Katalin 1998: Razvoj sredstev javnega obveščanja v slovenskem jeziku v Porabju. Izsledki raziskave. V: Štrukelj, Inka (ur.): II. kongres Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije. Jezik danes in jutri. Zbornik referatov na II. Kongresu, 8.-10. 10. 1998. Ljubljana, str. 98-100.
- MUNDA HIRNÖK, Katalin 1998: Spremljanje medijev v Monoštru. V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I. Izsledki projekta. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, str. 242-255.
- MUNDA HIRNÖK, Katalin 1999: Kratka ocena trenutnega položaja Slovencev na Madžarskem. Ekspertize, 170. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, 11 str.
- NEČAK LÜK, Albina 1998: Jezik in etnična pripadnost v Porabju. V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I. Izsledki projekta. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, str. 248.
- Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. A Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal által rendezett országos kisebbségkutató konferencia előadásából, 2000, Budapest, 376 str.

TILKOVSZY, L. 1998: Nemzetiségi politika Magyarországon 20. században. Budapest, 285 str.

ZUPANČIČ, Jernej 2000: Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, št. 36/37. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, str. 125-143.

Vir: <http://www.meh.hu/nekh/Magyar/7/ksz-sl-h.htm>

Vir: <http://www.meh.hu/nekh/Magyar/6-1-2.htm>

ŠTEVILČNI RAZVOJ SLOVENCEV NA MADŽARSKEM V LUČI ZGODOVINSKIH DOGODKOV IN PRIČEVANJ ANKETIRANCEV V SOMBOTELU¹

DEMOGRAPHIC DATA ON SLOVENES IN HUNGARY FROM HISTORIC PERSPECTIVE AND SZOMBATHELY RESPONDENTS' OPINIONS

The article presents a short demographic history of Slovenes in Hungary from 1941 to 2001, with special emphasis on Szombathely, the administrative, economic and cultural center of the Železna županija / Vas megye. The analysis of census data showed that the number of persons with Slovene as their mother tongue decreased by one third in the above mentioned period, mostly due to assimilation processes. The survey of Slovene or Slovene mother tongue settlements indicated that in 1941 90% of all declared Slovenes lived in the Porabje/Raba region, which is the area of autochthonous settlement of Slovenes in Hungary. However, 60 years later, only one half of this number still lives there. The other half of people with Slovene as mother tongue in 2001 lived in other parts of the state, mostly Budapest, Szombathely, Mosonmagyaróvár. Most of them moved from the territory of their autochthonous settlement, especially after 1948. The emigration of the Porabje Slovenes was affected primarily by two reasons: political and economic. Unlike Porabje, the number of Slovenes in Szombathely kept increasing from 1941 to 2001. All the respondents from Szombathely originate from the Porabje, and have mostly emigrated for economic reasons.

Keywords: Hungary, Slovenes, autochthonous territory, demographic changes

Prispevek na kratko predstavlja številčni razvoj Slovencev na Madžarskem od leta 1941 do leta 2001, s posebnim poudarkom na številčnem razvoju Slovencev v Szombathelyu (Sombotelu), v upravnem, gospodarskem in kulturnem središču Železne županije. Analiza popisnih podatkov je pokazala, da se je število oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem v obravnavanem obdobju zmanjšal za 1/3, kar gre pripisati predvsem asimilacijskim procesom. Pregled po območjih naselitve Slovencev, oz. oseb s slovenskim maternim jezikom pa pokaže, da je leta 1941 v Porabju, na območju avtohtone poselitve Slovencev na Madžarskem živelo skoraj 90% vseh popisanih Slovencev, šestdeset let pozneje pa le polovica. Druga polovica oseb s slovenskim maternim jezikom je leta 2001 živela v ostalih predelih države, največ v Budimpešti, Sombotelu, Mosonmagyaróváru itd. Večina teh oseb se je izselila z območja avtohtone poselitve v Porabju, predvsem po letu 1948. Na razseljevanje porabskih Slovencev sta vplivala predvsem dva razloga, politični in gospodarski. Za razliko od Porabja pa se je število Slovencev v Sombotelu po popisnih podatkih v obdobju od leta 1941 do leta 2001 nepretrgoma povečevalo. Vsi anketiranci v mestu Sombotel, ki so bili zajeti v raziskavo, so po poreklu iz Porabja in večina od njih se je odselila zaradi gospodarskih razlogov.

Ključne besede: Madžarska, Slovenci, avtohtono območje, demografske spremembe

1. UVOD

Popisi prebivalstva na Madžarskem so število in strukturo manjšin in etničnih skupin poskušali zajeti z različnimi popisnimi kriteriji. Od leta 1880 naprej popisane osebe pri vsakem popisu prebivalstva povprašajo po maternem jeziku. Leta 1941 so za ugotavljanje števila manjšin in etničnih skupin uvedli dva nova popisna kriterija: narodno pripadnost osebe in znanje jezika, torej kateri jezik (jezike) govori popisana oseba. Te tri kriterije so popisni vprašalniki vsebovali vse do zadnjega popisa prebivalstva. Popis prebivalstva na Madžarskem leta 2001 je poskušal s petimi popisnimi kriteriji ugotoviti število in strukturo manjšin oz. etničnih skupin v državi. Vprašanja o materinščini, narodnostni pripadnosti ter znanju jezika popisane osebe so vsebovali že prejšnji popisi prebivalstva, popolnoma nova popisna kriterija pa sta bila »raba jezika v družini, med prijatelji« ter »pripadnost h kulturnim vrednotam in tradicijam« določene manjšine oziroma etnične skupine.²

Natančno število Slovencev³ na Madžarskem pred letom 1941 je težko ugotoviti. Vzrok je predvsem v tem, da so madžarske statistike pred drugo svetovno vojno Slovence uvrščale v popisno kategorijo »ostali«.⁴ V obdobju avstroogrske monarhije – torej pri popisih prebivalstva leta 1880, 1900 in 1910 – so Slovence navedli v popisni kategoriji »ostali«, s tem, da so pri okrajih in naseljih z večinskim slovenskim življenjem v opombah označili, da so v kategoriji »ostali« samo Slovenci ali večinoma Slovenci, oz. osebe s slovenskim maternim jezikom. S podatki, pridobljenimi na ta način, se lahko ugotovi relativno natančno število Slovencev, oziroma oseb s slovenskim maternim jezikom na območju avtohtone poselitve ogrskih Slovencev, torej v Prekmurju in Porabju. Na žalost pa s temi podatki ni mogoče določiti števila oseb s slovenskim maternim jezikom zunaj področja avtohtone poselitve. Izjema je le popis prebivalstva iz leta 1890, ko so Slovence navedli v posebni rubriki pod imenom »Vendi«.⁵

* * *

¹ Pričujoči prispevek je nastal v okviru projekta Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj območja avtohtone poselitve (Primer Slovenci v Szombathelyu /Sombotelu), ki sta ga financirala Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Več o zasnovi projekta in metodologiji glej članek Katalin Munda Hirnök z naslovom Organiziranost, mediji in stiki Slovencev v Szombathelyu/Sombotelu v tej številki Razprav in gradiv.

² Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti kötetés, A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, 2002. 7–8. p.

³ Madžarski popisi prebivalstva so vse do leta 1941 vodili Slovence kot Vende. Pri ljudskem štetju leta 1941, 1980 in 1990 sta se uporabljala oba izraza (Slovenci in Vendi), s tem, da sta oba izraza označevala isto kategorijo, torej niso razlikovali med Slovenci in Vendi. Šele pri popisu prebivalstva leta 2001 je izraz Vend izginil, uporablja se le izraz Slovenec.

⁴ Madžarske statistike so med letoma 1880–1930 pri popisni kategoriji materni jezik navedle naslednje jezike: madžarščino, nemščino, slovaščino, romunščino, rutensščino, hrvaščino, srbsščino in »ostali«, kamor je spadal tudi slovenski jezik.

⁵ A Magyar Korona Országainak helységnevtára. Budapest 1892.

Po prvi svetovni vojni podpisana Trianonska mirovna pogodba je slovensko etnično ozemlje na Madžarskem razdelila na dva dela. Večji del s približno 90 odstotki vsega slovenskega prebivalstva je priključila k novo nastali Kraljevini SHS, manjši del, t. i. Porabje s porabskimi Slovenci v okolici Monoštra pa je ostal znotraj Kraljevine Madžarske. Poimenovanje »rabski, porabski Slovenci« se je razširilo po prvi svetovni vojni iz države matičnega naroda. Sprva so za Slovence v okolici Monoštra uporabljali izraz »rabski Slovenci«, po drugi svetovni vojni pa se je razširil izraz »porabski Slovenci«. S tem se je začela ločena zgodovina Porabja in Prekmurja. Položaj Slovencev v Porabju se je po Trianonu poslabšal, saj so se z novo nastalo mejo pretrgale že utrjene gospodarske vezi z naselji v Slovenski Krajini. Gornjeseniška župnija je zaradi nove politične meje ostala brez treh naselij, ki so ostala na jugoslovanski strani meje, s tem pa so bile pretrgane tudi mnoge družinske vezi, saj so se poroke v tistih časih sklepale predvsem med pripadniki iste župnije. Oteženo upravno in gospodarsko življenje v obmejnih regijah so lajšali z maloobmejnimi sporazumi, ki jih je Madžarska sklenila s sosednjimi državami v drugi polovici 20. let 20. stoletja.⁶

V obdobju med obema svetovnjima vojnama se je »metodologija« popisa prebivalstva glede maternega jezika izboljšala. Pri popisih prebivalstva leta 1920 in 1930 so osebe s slovenskim maternim jezikom še vedno navajali v kategoriji »ostali«, s to razliko, da so sedaj v opombah za vsako naselje posebej natančno navedli, koliko oseb je označilo slovenščino za svojo materinščino. Vendar je ta način popisovanja veljal le za okraj Monošter-Murska Sobota (Szentgotthárd-Muraszombati Járás), v ostalih predelih države, predvsem pa v mestih, rubrike »ostali« niso razčlenili.⁷ Tako so recimo v Sombotelu, glavnem mestu Železne županije, leta 1930 po popisnem kriteriju materni jezik navedli v rubriki »ostali« 105 oseb brez tega, da bi v opombah omenili, kateri jezik so te osebe določile kot materni.

2. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1941

Prvi popis prebivalstva na Madžarskem, v katerem so Slovence obravnavali posebej, torej jih niso umestili v kategorijo »ostali«, je bilo ljudsko štetje leta 1941. Po popisnih podatkih iz leta 1941 je bilo na območju trianonske Madžarske⁸ 4.816

* * *

⁶ Gráfik, Imre 2001: Tronēja. Od srednjeevropske nacionalne travme do stičišča narodov. V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, 3. Budimpešta-Budapest, 14. p.

⁷ Az 1920. Évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Budapest, 1923., Az 1930. Évi népszámlálás. I. Rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Budapest, 1932.

⁸ Z izrazom »trianonska Madžarska« označujemo Madžarsko, ki je nastala po Trianonski mirovni pogodbi. S Trianonsko pogodbo je Madžarska izgubila 70 odstotkov prejšnjega ozemlja in 2/3 prebivalstva. V obdobju

oseb s slovenskim maternim jezikom, za slovensko narodnost se je odločilo 2.058 oseb, torej je znanje slovenskega jezika označilo kar 7.166 oseb.⁹ V sedmih naseljih slovenskega Porabja,¹⁰ torej na avtohtonem območju poselitve Slovencev na Madžarskem, so popisali 4.239 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je bilo leta 1941 88 odstotkov vseh popisanih s slovenskim maternim jezikom v državi. V Železni županiji brez Porabja so leta 1941 popisali 216 oseb s slovenskim maternim jezikom, od tega 74 v upravnem, gospodarskem in kulturnem središču Porabja, v mestu Monošter.¹¹

V upravnem središču Železne županije, v mestu Sombotel, je leta 1941 določilo slovenščino kot materni jezik 19 oseb. V ostalih predelih Madžarske je bilo leta 1941 popisanih 361 oseb s slovenskim maternim jezikom, od tega največ v Budimpešti (99 oseb) ter v županiji Somogy¹² (52 oseb). Po popisnem kriteriju narodne pripadnosti so na Madžarskem leta 1941 našeli 2.058 Slovencev, od tega 1.945 oseb v Železni županiji s Porabjem vred, v ostalih predelih Madžarske pa le 113 oseb. Razmerje med osebami slovenske narodnosti v Porabju in v ostalih delih države leta 1941 je skoraj enako razmerju med osebami s slovenskim maternim jezikom v Porabju in zunaj tega območja. Leta 1941 je živel v Porabju 88 odstotkov vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem, od vseh popisanih oseb slovenske narodnosti pa 93 odstotkov. Znanje slovenskega jezika je leta 1941 označilo 7.166 oseb, od tega jih je živel v Železni županiji 5.192, v ostalih predelih Madžarske pa 1.974 oseb. Po kriteriju znanja jezika je živel v Železni županiji 72 odstotkov vseh popisanih v tej kategoriji, preostala dobra četrtina pa v ostalih delih Madžarske. Verjetno je treba med osebami, ki so se pri popisu prebivalstva opredelile za znanje jezika, hkrati pa niso navedle narodnostne pripadnosti in maternega jezika, iskati osebe, ki so delno ali v celoti slovenskega etničnega porekla, zaradi družinskih, poklicnih itd. prilik izražajo določeno distanco do slovenstva, vendar ga v celoti ne odklanjajo.¹³ Ta

* * *

med letoma 1938 in 1941 je Madžarska z revizionistično politiko povečala svoj teritorij in s tem tudi število prebivalstva. S prvo Dunajsko pogodbo leta 1938 je Madžarska pridobila južni del današnje Slovaške (madž. Felvidék), leta 1939 je priključila Podkarpatje (danes del Ukrajine), leta 1940 z drugo Dunajsko pogodbo pridobila severno Transilvanijo, leta 1941 pa si je od Jugoslavije prisvojila Bačko, Baranjo, Medžimurje in Prekmurje.

⁹ Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.

¹⁰ K Slovenskemu Porabju prištevamo naslednja naselja: Gornji Senik-Felsőszölnök, Dolnji Senik-Alsószölnök, Sakalovci-Szakonyfalva, Andovci-Orfalva, Števanovci-Apátistvánfalva, Otkovci-Újbalázsfalva, Slovenska ves-Rábatófalva, Ritkarovci-Ritkaháza in Verica-Permise. Naselje Otkovci je od leta 1937 združeno z naseljem Števanovci, naselji Verica in Ritkarovci sta od leta 1950 združeni v naselje Kétvölgy, Slovenska ves pa je od leta 1983 združena z Monoštrom.

¹¹ Porabje leži na samem jugozahodu Železne županije.

¹² Slovenci so se v županiji Somogy (Šomodska županija) naselili v 18. stoletju. O tem glej podrobneje Kozar-Mukič, Marija 1984: Slovensko Porabje, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Ljubljana, Szombathely.

¹³ Zupančič, Jernej 2000: Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 36/37. Ljubljana, 129. p.

domneva velja tudi za kasnejše popise prebivalstva na Madžarskem, saj so največ Slovencev izkazali prav po popisnem kriteriju o znanju jezika.

Tabela št. 1: Število slovenskega prebivalstvo na Madžarskem leta 1941 po maternem jeziku, narodni pripadnosti in znanju jezika:

Območje	1941		
	Materni jezik	Narodna pripadnost	Znanje jezika
Porabje	4239	1915	-
Železna žup. brez Porabja	216	30	5192
<i>Monošter</i>	74	4	-
<i>Sombotel</i>	19	5	-
Drugje	361	113	1974
Skupaj na Madžarskem	4816	2058	7166

Vir: Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947, 1990. Évi Népszámlálás Magyarországon nemzetiségi adatok megýenként. Budapest, 1992.

Po priključitvi Prekmurja k Madžarski leta 1941 se je položaj Slovencev v Porabju delno izboljšal, saj so se družinske, cerkvene in gospodarske vezi, ki jih je pretrgala trianonska meja, ponovno vzpostavile. *Ena od anketiranih oseb nam je povedala, da se je rodila v obdobju med obema vojnama v Budincih v Jugoslaviji – to je naselje tik zraven meje – in se je leta 1943 omožila v Porabju, v naselje Andovce. Po njenem pričevanju sta se z možem spoznala v gostilni, kamor so zahajali mladi iz Porabja in Prekmurja. Po drugi svetovni vojni je ostala v Porabju, prvič pa ji je uspelo obiskati sorodnike v Jugoslaviji leta 1962.*

3. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1949

Prvi popis na Madžarskem po drugi svetovni vojni so izvedli leta 1949. O popisu prebivalstva leta 1949 je Loránt Tilkovszky, znani raziskovalec manjšinske politike na Madžarskem v 20. stoletju, zapisal sledeče: »Ob popisu prebivalstva, ki so ga izvedli januarja 1949, se večina pripadnikov drugih narodnosti – razen Romunov – ni upala opredeliti niti za materni jezik, kaj šele za narodnostno pripadnost: deportacija Nemcev, slovaško-madžarska zamenjava prebivalstva, preganjanje južnoslovanskih narodov je privedlo do tega, da so se pripadniki narodnosti opredeljevali za Madžare in niti na vprašanje o znanju jezika niso priznali svoje materinščine.«¹⁴ Kljub napetim političnim odnosom med Jugoslavijo in

¹⁴ Tilkovszky, Loránt 1998: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, 144. p.

Madžarsko oziroma med sovjetskim blokom¹⁵ se je število Slovencev na Madžarskem vidno zmanjšalo le po popisnem kriteriju narodna pripadnost.

Tabela št. 2: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem leta 1949 po materem jeziku, narodni pripadnosti in znanju jezika:

Območje	1949		
	Popisni kriteriji		
	Materini jezik	Narodna pripadnost	Znanje jezika
Porabje	3538	-	-
Železna žup. brez Porabja	166	36 oseb s Porabjem	5198 oseb s Porabjem
<i>Monošter</i>	45	-	-
<i>Sombotel</i>	-	-	-
Drugje	769	630	2723
Skupaj na Madžarskem	4473	666	7921

Vir: 1990. Évi Népszámolás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Budapest, 1992., Kozar Mukič, M. 1998: Slovensko Porabje. Enciklopedija Slovenije, 12. MK. Ljubljona.

Tako se je ob popisu prebivalstva leta 1949 na Madžarskem za slovensko narodnost izjasnilo 666 oseb, kar je za skoraj 70 odstotkov manj kot pri popisu leta 1941. Posebno se je opazilo zmanjšanje števila oseb s slovensko narodnostjo v Porabju in Železni županiji, kjer se je le (!) 36 oseb odločilo za slovensko narodno pripadnost, leta 1941 pa 1.945 oseb. Podatek niti ne preseneča, če vzamemo v obzir, da so bili po resoluciji Kominforma in ohladitvi odnosov med Jugoslavijo in Madžarsko v prvi vrsti na udaru pripadniki južnoslovanskih manjšin ob jugoslovansko-madžarski meji. Vasi v Porabju ob tromeji med Jugoslavijo-Madžarsko-Avstrijo so prišle pod poseben nadzor, hkrati pa se je začelo izseljevanje »politično nezanesljivih« Slovencev ter bogatih kmetov, t. i. »kulakov« v notranjost Madžarske. Zato se je po vsej verjetnosti velika večina oseb s slovensko narodnostjo v Porabju leta 1949 izrekla za Madžare, samo da bi se obvarovali deportacije. Točnega števila deportiranih Slovencev iz Porabja zaenkrat še ne poznamo. *Ena od anketiranih oseb nam je povedala, da so jo leta 1950 internirali v taborišče Kistarcsa poleg Budimpešte, kjer je poleg nje in tasta bilo še nekaj Slovencev. Od tod so jo izpustili leta 1953, vendar se ni smela vrniti v Porabje, ker je bila za oblast »politično nezanesljiva«. Naselila se je na državnem posestvu (állami gazdaság) v Vépu, kjer je bilo po njenem pripovedovanju kar nekaj slovenskih družin iz Porabja. Po prihodu Imreja Nágya na oblast se je mnogo*

* * *

¹⁵ Leta 1948 pride med Jugoslavijo in državami vzhodnega bloka do spora zaradi resolucije Kominforma. Na Madžarskem so zaradi tega pripadnike južnoslovanskih narodov imeli za »politično nezanesljive«.

družin vrnilo v Porabje, sama anketirana pa je do leta 1962 živela na Vépu, potem pa se je preselila v Sombotel. Po pripovedovanju te iste osebe so v teh letih iz Andovec odpeljali mnogo »dobrih pavrov«,¹⁶ večkrat je do teh izselitev prišlo zaradi osebnih zamer med vaščani. Na pripadnike slovenske manjšine so v tem času pritiskali tudi na druge načine. Mlajši anketiranec nam je povedal: »Oče mi je pripovedoval, da v bližini Porabja ni mogel dobiti službe zaradi nacionalne pripadnosti, zato se je zaposlil v Győru. Ko je to obdobje minilo, se je vrnil domov.«

V obdobju po drugi svetovni vojni (predvsem po letu 1948) je bilo izseljevanje iz Porabja v prekomorske in zahodnoevropske države - kar je bilo značilno za Slovence na Madžarskem v obdobju pred prvo svetovno vojno in v obdobju med obema vojnama - zaradi blokovske delitve sveta in nastanka železne zavese onemogočeno.¹⁷ Z železno zaveso so se dokončno pretrgali medsebojni stiki na obeh straneh meje, ki so temeljili na sorodstvenih, prijateljskih in gospodarskih zvezah. »Kot nova sta se pojavila pojma *obmejni pas*, ki je označeval območje 30-500 metrov od mejne črte, in *obmejna cona*, ki je zajemala 15 km velik teritorij. V obmejni pas in cono so ljudje lahko vstopili pod različnimi, toda enako strogimi pogoji. Vstopiti in se tam zadrževati je bilo mogoče le z določenim dovoljenjem.«¹⁸ V takih razmerah se je mnogo mladih odločilo za izselitev s tega območja. *Tako sta dva mlajša anketiranca med vzroki za preselitev iz Porabja v Sombotel omenila med ostalimi tudi obstoj železne zavese in omejeno gibanje zaradi raznih prepustnic in dovoljenj.*

Presenetljivo visoko pa je število oseb s slovensko narodno pripadnostjo zunaj Železne županije oziroma v ostalih predelih Madžarske. Leta 1949 so zunaj avtohtonega območja poselitve Slovencev na Madžarskem našli 630 oseb slovenske narodnosti, leta 1941 le 113. Podrobna analiza po županijah kaže, da se je število oseb s slovensko narodnostjo leta 1949 v primerjavi s prejšnjim popisom povečalo v vseh županijah (razen seveda Železne županije), predvsem pa v županiji Somogy (178 oseb, prej 7) in v glavnem mestu Budimpešti (160 oseb, prej 43). Zelo verjetno državni aparat v notranjosti države ni izvajal tako močnih pritiskov na pripadnike slovenske narodnosti kakor na avtohtonem poselitvenem območju ob jugoslovansko-madžarski meji, zato se je povečalo število oseb s slovensko narodnostjo zunaj Železne županije.

¹⁶ Paver, narečni izraz za kmeta v Porabju.

¹⁷ V obdobju do prve svetovne vojne so se Slovenci z Madžarske (prekmurški in porabski Slovenci) izseljevali v prekomorske države, predvsem v Severno Ameriko. V času med obema vojnama so se sprva izseljevali v Južno Ameriko, kasneje pa v Zahodno Evropo. Po drugi svetovni vojni se je izseljevanje iz Porabja v tujino zaradi političnih razlogov prenehalo, iz Prekmurja - ki se je že od leta 1919 razvijalo v okvirih druge države - pa se je izseljevanje v tujino nadaljevalo.

¹⁸ Zsiga, Tibor : A „vasfűggöny“ és kora Magyarországon. Vasi Szemle LIII, Szombathely, 800. p.

Po popisnem kriteriju maternega jezika se je število Slovencev na Madžarskem leta 1949 v primerjavi z letom 1941 zmanjšalo, vendar za razliko od kriterija narodne pripadnosti (kjer je znašala razlika 70 odstotkov) le za 7 odstotkov. Leta 1941 so na Madžarskem popisali 4.473 oseb s slovenskim maternim jezikom, od tega jih je bilo v Porabju 3.538, v Železni županiji brez Porabja 166 in v ostalih predelih Madžarske 769.

Znanje slovenskega jezika je leta 1949 na Madžarskem določilo kar 7.921 oseb, kar je med vseini popisi na Madžarskem največ. Ta podatek preseneča, saj bi zaradi politično napetih odnosov pričakovali manjšanje števila slovenskega prebivalstva po katerem koli popisnem kriteriju. Od 7.921 oseb z znanjem slovenskega jezika so 5.198 oseb (66 odstotkov vseh) popisali v Železni županiji, 2.723 oseb (34 odstotkov) pa v ostalih, največ v županijah Somogy, Győr in v Budimpešti.¹⁹ Visok delež slovenskega prebivalstva zunaj avtohtonega območja poselitve v primerjavi s prejšnjim popisom pa že nakazuje tendenco odseljevanja iz območja tradicionalne poselitve v druge predele Madžarske, predvsem v kraje z močno industrijo (Budimpešta, Győr, Sopron). Hkrati je del potomcev v 18. stoletju izseljenih Slovencev v županijo Somogy še vedno ohranjal svojo pripadnost k slovenstvu, kar je med drugim pokazal tudi popis prebivalstva. Leta 1949 so v županiji Somogy našli 242 oseb s slovenskim maternim jezikom, 178 oseb s slovensko narodnostjo, znanje slovenskega jezika pa je navedlo kar 708 oseb.

4. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1980

Podatki o narodnih manjšinah in etničnih skupinah, oz. o maternem jeziku ali narodni pripadnosti prebivalstva za popis iz leta 1960 in 1970 še niso dostopni. Naslednji popis, ki ga lahko analiziramo na podlagi podatkov o narodnih manjšinah in etničnih skupinah, je popis iz leta 1980. Tega leta so na Madžarskem popisali 3.142 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je za 30 odstotkov manj kot leta 1949, ko je bilo popisanih 4.473 oseb s slovenskim maternim jezikom. Približno 2/3 vseh oseb s slovenskim maternim jezikom (1.932 oseb) je živelo v Porabju, leta 1949 še 80 odstotkov.²⁰ V Železni županiji (brez Porabja) so leta 1980 popisali 832 oseb s slovenskim maternim jezikom, od tega jih je bilo 710 v Monoštru, 52 pa v upravnem središču županije, v Sombotelu. Sorazmerno visoko število Slovencev v Monoštru gre pripisati predvsem dvema vzrokoma: popisne rezultate naselja Slovenska ves z večinskim slovenskim prebivalstvom za leto 1980 so prišteli k popisnim rezultatom Monoštra,²¹ in industrializaciji mesta. Z razvo-

* * *

¹⁹ 1990. Évi Népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Budapest, 1992

²⁰ Pri teh podatkih pa je treba upoštevati dejstva, da so popisne podatke naselja Slovenska ves leta 1980 prišteli k Monoštru.

²¹ Po podatkih Marije Kozar Mukič je bilo leta 1980 v naselju Slovenska ves 398 oseb s slovenskim maternim jezikom. Kozar Mukič, M. 1998: Slovensko Porabje. Enciklopedija Slovenije, 12. MK. Ljubljana, 74. p.

jem industrije v Monoštru v 60. in 70. letih so se porabski Slovenci množično zaposlovali v tovarnah kos in svile, sprva kot dnevni migranti, kasneje pa se jih je vedno več – predvsem iz odročnih vasi – odločalo za stalno preselitev v mesto, kjer so se v tem obdobju zgradila tudi nova stanovanjska naselja. *Eden od intervjuvancev je pri opisovanju vzrokov za odseljevanje ljudi iz Porabja med ostalimi navedel: »Ljudje so odhajali predvsem iz gospodarskih razlogov, da si poiščejo delo. Prvotno so ti ljudje načrtovali, da se bodo dnevno vozili na delovno mesto, vendar so se na koncu le odločili za naselitev v Monoštru, ker jim je bilo tako lažje.« O velikem obsegu izseljevanja iz Porabja nam pričata tudi podatka dveh anketirancev: »Od osmih bratov in sester ni doma ostal nobeden, 5 jih je našlo zaposlitev v Monoštru, dva v županiji Pest, sam pa sem se preselil v Sombotel.«*

»Od nas 10, ki smo končali osnovno šolo v Števanovcih, je samo en ostal doma, vsi ostali smo se odselili, večina je šla v Varaš.«²²

Tobelo št. 3: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem leta 1980 po maternem jeziku, narodni pripadnosti in znanju jezika:

Območje	1980		
	Materni jezik	Narodna pripadnost	Znanje jezika
Porabje	1932	1455	
Železna žup. brez Porabja	832	110	3362 oseb s Porabjem
<i>Monošter</i>	710	44	-
<i>Sombotel</i>	52	34	-
Drugje	378	166	1025
Skupaj na Madžarskem	3142	1731	4387

Vir: 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településként 1980, 1990. Budapest, 1993, 1990. Évi Népszámlálás Magyarország nemzetiségi adatai megyéenként. Budapest, 1992.

Opombo: Leta 1980 so popisne podatke naselja Slovensko ves prištelili k mestu Monošter.

V primerjavi s popisnimi podatki iz leta 1949 (769 oseb) pa se je število oseb s slovenskim maternim jezikom v ostalih predelih Madžarske prepolovilo (378 oseb). Predvsem v Budimpešti in v županiji Somogy je opazna velika razlika med podatki za leto 1949 in 1980. V županiji Somogy so leta 1949 popisali 242 oseb s slovenskim maternim jezikom, leta 1980 le 11. Slovenci v županiji Somogy so se zaradi izoliranosti od porabskih Slovencev in zaradi maloštevilnosti v drugi

* * *

²² Porabski Slovenci mestu Monošter v porabskem narečju rečejo tudi Varaš, po madžarskem izrazu za mesto.

polovici 20. stoletja asimilirali, tako da jih v kasnejših popisih prebivalstva – leta 1990 in 2001 – najdemo le še za vzorec.

Za slovensko narodno pripadnost se je pri popisu leta 1980 odločilo bistveno več oseb (1731 oseb) kot leta 1949 (666 oseb), vendar so v primerjavi s podatki za materni jezik (3.142 oseb) in znanje jezika (4.387 oseb) razlike velike. Predvsem v mestu Monošter so očitne razlike med popisnima kriterijema za materni jezik in narodno pripadnost. Leta 1980 so v »Varašu« našteli 710 oseb s slovenskim materinim jezikom in le 44 oseb s slovensko narodnostjo. Znanje slovenskega jezika je navedlo 4.387 oseb, kar je skoraj za polovico manj kot leta 1949, ko so popisali 7.921 oseb z znanjem slovenskega jezika. Od 4.387 oseb z znanjem slovenskega jezika jih je leta 1980 četrtnina živela zunaj Železne županije, v prvi vrsti v osrednjem delu Madžarske, v županiji Pest in v Budimpešti. Ena od anketiranih oseb je pripovedovala: *»Moje vrstnice so hodile na sezonsko delo, ker doma ni bilo dela. Hodili so na žetvo, 'na repo' v Mosonmagyaróvár, v Pešto. Mnogi so se tam z drugimi spoznali, se oženili in ostali tam za vedno.«*

Kot posebno obliko migracije je treba omeniti sezonsko zaposlovanje. Porabci so odhajali na veleposestva v zahodne dele Madžarske, kjer so opravljali različna kmečka dela.²³ Sezonsstvo se je ohranilo vse do danes, s to spremembo, da sedaj odhajajo na delo v sosednjo Avstrijo in Slovenijo. *Kar pet anketiranih oseb je povedalo, da so hodili na sezonska dela na razna državna posestva po Madžarski. Ena od anketiranih oseb je povedala, da so še v začetku 80. let odhajali na državna posestva, kjer so za opravljeno delo dobili plačo v naturalijah, v pšenici, koruzi. To so potem pozimi kot hrano dajali domačim živalim.*²⁴

* * *

²³ Munda Hirnök, Katarina 1992: Vzroki in razvoj poljedelskega sezonskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 26–27. Ljubljana, 243–244. p.

²⁴ O sezonskem delu porabskih Slovencev glej podrobneje: Munda Hirnök, Katarina 1992: Vzroki in razvoj poljedelskega sezonskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo 26–27, Ljubljana, 23–248. p.; Munda Hirnök, Katarina 1997: Sezonsstvo-summásság. V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, 1. Budapest, 19–66. p.

5. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1990

Pri rezultatih popisa prebivalstva na Madžarskem leta 1990 se glede Slovencev opažajo podobne tendence kakor pri popisnih rezultatih leta 1980.

Tabela št. 4: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem leta 1990 po maternem jeziku, narodni pripadnosti in znanju jezika:

Območje	1990		
	Popisni kriteriji		
	Materni jezik	Narodna pripadnost	Znanje jezika
Porabje	1404	1309	
Železna žup. brez Porabja	848	324	2984 oseb s Porabjem
<i>Monošter</i>	694	211	-
<i>Sombotel</i>	50	42	-
Drugje	375	297	1191
Skupaj na Madžarskem	2627	1930	4175

Vir: 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településként 1980, 1990. Budapest, 1993., 1990. Évi Népszámlálás Magyarország nemzetiségi adatai megynként. Budapest, 1992. Opomba: Od leta 1983 je Slovenska ves združena z Monoštrom, tako da so bili popisni podatki naselja za leto 1990 prišleti k popisnim podatkom mesta Monošter.

Število oseb s slovenskim maternim jezikom in znanjem slovenščine se je še naprej manjšalo, povečalo pa se je število oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Leta 1990 je bilo na Madžarskem popisanih 2.627 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je za 515 oseb (16 odstotkov) manj kot pred desetimi leti. Zanimivo pri teh podatkih je, da se je število oseb s slovenskim maternim jezikom zmanjšalo le v šestih naseljih Porabja, v ostalih predelih Madžarske pa se številke za slovenski materni jezik v glavnem ujemajo s podatki iz leta 1980. V Porabju (brez naselja Slovenska ves) so leta 1990 popisali 1.404 osebe s slovenskim maternim jezikom, kar je 54 odstotkov vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem. Deset let pred tem, leta 1980, so Slovenci v Porabju predstavljali še blizu 2/3 vseh popisanih na Madžarskem.

V mestu Monošter so našli 694 oseb s slovenskim maternim jezikom, na žalost pa ni podatkov o tem, koliko Slovencev je bilo v samem mestnem jedru, in koliko v naselju Slovenska ves. Zmanjšalo se je tudi število oseb z znanjem slovenskega jezika leta 1990 v primerjavi s popisom iz leta 1980. Tako so leta 1980 popisali po vsej državi 4.387 oseb z znanjem slovenskega jezika, deset let pozneje pa 212 oseb manj, to je 4.175 oseb. V primerjavi s podatki za leto 1980 pa se je dvignilo število oseb slovenske narodnosti (za 199), tako da je bilo na Madžarskem leta 1990 blizu 2.000 oseb slovenske narodnosti (glej Tabelo št. 4).

6. POPIS PREBIVALSTVA LETA 2001

Popis prebivalstva na Madžarskem leta 2001 je poskušal strukturo manjšin oz. etničnih skupin v državi zajeti s petimi popisnimi kriteriji. Poleg že ustaljenih vprašanj o maternem jeziku, narodnostni pripadnosti in znanju jezika popisane osebe so popisni vprašalniki vsebovali še dva nova popisna kriterija: »rabo jezika v družini, med prijatelji« ter pripadnost h »kulturnim vrednotam in tradicijam« določene manjšine oziroma etnične skupine. Število Slovencev se je leta 2001 tako po kriteriju maternega jezika kot po kriteriju narodne pripadnosti v primerjavi s prejšnjim popisom povečalo.²⁵ Leta 2001 so na Madžarskem našeli 3.187 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je za 560 oseb več kot pred 11 leti. Pri popisnem kriteriju narodna pripadnost je povečanje števila oseb s slovensko narodnostjo še izrazitejše kakor pri maternem jeziku. Leta 2001 so na Madžarskem popisali 3.040 oseb s slovensko narodnostjo, kar je za 46 odstotkov (1.110 oseb) več kot leta 1990.

Tabela št. 5: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem leta 2001 po maternem jeziku, narodni pripadnosti, uporabi jezika v družini, med prijatelji ter po pripadnosti h kulturnim vrednotam in k tradicijam:

Območje	2001			
	Materni jezik	Narodna pripadnost	uporabe jezika v družini, med prijatelji	pripadnosti h kulturnim vrednotam in k tradicijam
Porabje	1029	1031	1051	1113
Železna žup. brez Porabja	739	675	495	697
<i>Monošter</i>	552	503	363	490
<i>Sombotel</i>	69	75	62	79
Drugje	1419	1334	1573	1632
Skupaj na Madžarskem	3187	3040	3119	3442

Vir: Népszómlálás 2001. 4. Nemzeti köztudós, A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, 2002.

Opomba 1: Rezultati o popisnem kriteriju »znanje jezika« zaenkrat še niso objavljeni.

Opomba 2: Od leta 1983 je Slovensko ves združeno z Monoštrom, tako da so bili popisni podatki noseljo za leto 1990 prištetli k popisnim podatkom mesta Monošter.

* * *

²⁵ Podobno popisno sliko kakor pri Slovencih dobimo skoraj pri vseh manjšinah in etničnih skupinah na Madžarskem. V primerjavi s popisnimi rezultati za leto 1990 se je leta 2001 od uradno priznanih 13 manjšin in etničnih skupin pri 12 povečalo število oseb z narodno pripadnostjo, pri osmih pa število oseb z maternim jezikom. Edino pri romunski manjšini je leta 2001 opaziti zmanjšanje števila oseb z romunskim maternim jezikom in romunsko narodnostjo v primerjavi s prejšnjimi popisnimi podatki.

Podrobnejša analiza popisnih podatkov kaže, da se je kljub naraščanju v obeh kategorijah na državni ravni število Slovencev v Porabju (brez naselja Slovenska ves) tako po popisnem kriteriju maternega jezika kot po narodnostni pripadnosti zmanjšalo. V Porabju so leta 2001 našteali 1.029 oseb s slovenskim maternim jezikom oziroma 1.031 oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Poleg Slovencev se je v Porabju zmanjševalo tudi število skupnega prebivalstva, vendar ne v sorazmerju z zmanjševanjem števila Slovencev. Če so osebe s slovenskim maternim jezikom leta 1941 predstavljale še 78,6 odstotka vsega prebivalstva Porabja, so leta 2001 predstavljale le še slabo polovico (49,6 odstotka) vseh popisanih (glej Tabelo št. 6).

Če vzamemo za podlago popisna kriterija po maternem jeziku in narodni pripadnosti kot dva najbolj verodostojna kriterija za ugotavljanje etnične pripadnosti, lahko ugotovimo, da je leta 2001 le 1/3 vseh popisanih Slovencev na Madžarskem živela na območju avtohtone poselitve, oziroma v Porabju. V kulturnem in gospodarskem središču porabskih Slovencev, v mestu Monošter, so leta 2001 popisali 552 oseb s slovenskim maternim jezikom. To je za 142 oseb (21 odstotkov) manj kot pri prejšnjem popisu, ko so v Varašu popisali 694 oseb s slovenskim maternim jezikom. Tako velikemu padcu števila oseb s slovenskim maternim jezikom v mestu Monošter sta botrovala predvsem dva vzroka: asimilacija in odseljevanje. Kljub izboljšanju organiziranosti Slovencev na Madžarskem tako na političnem kot na kulturnem področju, ki so ga s seboj prinesle politične spremembe leta 1989, pa se slovenska identiteta, ki se opira predvsem na narečje in lokalno identiteto, težko upira asimilacijskim procesom, ki jih prinaša proces socializacije.²⁶ Politične spremembe v 90. letih pa so prinesle s seboj tudi spremembe v gospodarstvu, kar je privedlo do tega, da so se predvsem mladi izobraženci odselili v večje centre po državi.

Tabela št. 6: Gibanje števila prebivalstva in oseb s slovenskim maternim jezikom v Porabju (brez naselja Slovenska ves) med leti 1941 in 2001:

Leto	Število prebivalstva Porabja	Osebe s slov. mat. jezikom v Porabju	Slovenci po mat. jez. v Porabju v %
1941	4407	3465	78,6 %
1980	2874	1932	67,2 %
1990	2391	1404	58,7 %
2001	2071	1029	49,6 %

Vir: Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947., 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településként 1980, 1990. Budapest, 1993., Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti költődés, A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, 2002.

* * *

²⁶ Nečak Lük, Albina 1998: Jezik in etnična pripadnost v Porabju. V: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. INV. Ljubljana, 248. p.

Po drugi strani pa gre prav političnim spremembam leta 1989 pripisati znatno povečanje števila Slovencev tako po kriteriju maternega jezika kot po kriteriju narodne pripadnosti zunaj avtohtonega poselitvenega območja. Po popisnih podatkih za leto 2001 je živela zunaj Porabja in Monoštra polovica vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je v številkah pomenilo 1.606 oseb. Enajst let prej so zunaj Porabja in Monoštra popisali 529 oseb s slovenskim maternim jezikom, oziroma 20 odstotkov vseh popisanih na Madžarskem. Te očitne razlike med rezultati popisa leta 1990 in 2001 je povzročila predvsem »ugodnejša družbena klima« za slovensko manjšino (in seveda za druge pripadnike manjšin) na Madžarskem. Po letu 1990 so Slovenci na Madžarskem ustanovili svoje politične in kulturne organizacije ne samo na območju avtohtone poselitve, temveč tudi zunaj tega, kar je bistveno pripomoglo k temu, da so se osebe, ki so prej iz različnih razlogov zavračale pripadnost k slovenstvu, ponovno odločale za slovenstvo.

Po novem popisnem kriteriju, ki je poizvedoval po rabi slovenskega jezika v družini in med prijatelji, je bilo na Madžarskem 3.119 takih oseb. Polovica teh oseb je živela zunaj Železne županije, kar je zelo presenetljiv podatek, saj številčno šibka slovenska skupnost živi zelo razpršeno v raznih predelih Madžarske in je premalo prepoznavna.

Največ Slovencev na Madžarskem – 3442 oseb – so leta 2001 ugotovili s pomočjo kriterija pripadnosti k slovenskim kulturnim vrednotam in tradicijam. Med osebami, ki so se opredelile za pripadnost k slovenskim kulturnim vrednotam in tradicijam in hkrati niso navedle ostalih treh kriterijev, je najverjetneje treba iskati osebe slovenskega porekla, ki iz različnih razlogov odklanjajo pripadnost k slovenstvu, a ga v celoti ne zavračajo. Od 3.442 popisanih oseb s slovenskimi kulturnimi vrednotami je živelo v Porabju 1.113 oseb ali 1/3 vseh popisanih, zunaj območja avtohtone poselitve pa 2.329 oseb.

Kljub razlikam pri raznih popisnih kriterijih za leto 2001 pa lahko ugotovimo, da so te razlike v primerjavi z razlikami med popisnimi kriteriji pri prejšnjih popisih mnogo manjše,²⁷ kar pa je znamenje določene stabilizacije znotraj slovenske skupnosti na Madžarskem.

* * *

²⁷ O razlikah med raznimi popisnimi kriteriji na Madžarskem glej podrobneje Zupančič, Jernej: Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 36/37. Ljubljana. 125–143. p.

7. SLOVENCİ V SOMBOTELU SKOZI PRIZMO DEMOGRAFSKIH PODATKOV IN PRIČEVANJ ANKETIRANCEV

Število Slovencev v Sombotelu, v upravnem, gospodarskem in kulturnem središču Železne županije, se je po popisnih podatkih v obdobju od leta 1890 do leta 2001 nepretrgoma povečevalo. Leta 1890, v obdobju avstro-ogrske monarhije, so v Sombotelu popisali dve osebi s slovenskim maternim jezikom. Naslednji popis prebivalstva, ki je navajal rezultate o Slovencih, je bil izpeljan leta 1941. Tedaj so v Sombotelu našli 19 oseb s slovenskim maternim jezikom in 5 oseb s slovensko narodnostjo. Zaradi pomanjkanja podatkov je težko določiti regionalni izvor teh oseb, verjetno je večina prihajala s področja avtohtone poselitve ogrskih Slovencev, iz Prekmurja in Porabja. Popis prebivalstva leta 1980 pa je že v Sombotelu našel 52 oseb s slovenskim maternim jezikom, povečalo pa se je tudi število oseb s slovensko narodno pripadnostjo v primerjavi s popisom iz leta 1941. Leta 1980 se je v Sombotelu za slovensko narodno pripadnost izjasnilo 34 oseb.

Ti podatki nam kažejo tendenco, ki smo jo zasledili že pri opisovanju demografskega razvoja Slovencev po vsej državi. Večina oseb, ki se je leta 1980 izjasnila za Slovence po kriteriju maternega jezika in narodne pripadnosti v Sombotelu, je prihajala iz Porabja. *Vseh 13 anketirancev v Sombotelu je po poreklu iz Porabja, od koder so se razselili po drugi svetovni vojni.* Nadaljnja podrobna analiza pričevanj anketirancev nam pokaže, da je ena od anketiranih oseb bila izseljena iz političnih razlogov, enajst anketirancev se je za preselitev iz Porabja v Sombotel odločilo iz ekonomskih razlogov, ena oseba pa je kot vzrok navedla zdravstvene težave.

Večina anketirancev je pripadala skupini ekonomskih migrantov. Značilen odgovor večine je bil: *»Za preselitev v Sombotel sem se odločil iz gospodarskih razlogov, ni bilo delovnega mesta v Porabju.«* *Nekatere anketirane osebe so pred naselitvijo v Sombotelu delale tudi v drugih krajih Madžarske, v Monoštru, Sopronu, v keramični tovarni v kraju Magyarszombatsfa. Četrtnina anketiranih oseb v Sombotelu je pred preselitvijo delala v Monoštru in so se šele kasneje odločile za preselitev v Sombotel.* Vsi anketiranci, ki so spadali v skupino ekonomskih migrantov, so šli, kar se delovnega mesta tiče, »na sigurno«. Najprej so si priskrbeli delovno mesto in stanovanje, šele nato so se preselili v mesto.

Ena od anketiranih oseb se je za preselitev iz Porabja v Sombotel odločila iz zdravstvenih razlogov, ker so ji lahko le v mestu zagotovili popolno zdravstveno nego.

Tabela št. 7: Slovenci v Sombotelu po različnih popisnih kriterijih med leti 1890 in 2001:

Leta	Materni jezik	Narodna pripadnost	uporabe jezika v družini, med prijatelji	pripadnosti h kulturnim vrednotam in k tradicijam
1890	2	-	-	-
1941	19	5	-	-
1980	52	34	-	-
1990	50	42	-	-
2001	69	75	62	79

Vir: A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest 1892., Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947, 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. Budapest, 1993, Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti köitődés, A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, 2002.

Deset let pozneje, leta 1990, so v Sombotelu našeli 50 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar v primerjavi s podatkom iz prejšnjega popisa (52 oseb) pomeni neke vrste stagnacijo. Povečalo pa se je število oseb s slovensko narodno pripadnostjo, in sicer s 34 oseb iz leta 1980 na 42 oseb leta 1990. V obdobju od 1980 do 1990 se je naseljevanje Slovencev v Sombotel – kljub drugačnim podatkom popisa prebivalstva – nadaljevalo. Od 13 anketiranih oseb se jih je pet preselilo v Sombotel v obravnavanem obdobju. Vseh pet oseb se je v Sombotel preselilo zaradi delovnega mesta, le da so bili poleg ekonomskih razlogov pri nekaterih pomembni tudi drugi vzroki: *»Če bi ostal doma, bi se vsak dan vozil v službo v Monošter, popoldne pa bi moral delati doma na kmetiji«*. Podobne razloge je navedla tudi druga oseba: *»Po poklicni šoli bi lahko dobila službo v Monoštru, vendar se mi ni dopadla vsakdanja vožnja v mesto. Zato sem se odločila za preselitev v Sombotel.«* Po pričevanju te iste osebe se je v 80. letih za preselitev v Sombotel odločilo kar nekaj porabskih Slovencev.

Pri popisu prebivalstva leta 2001 se je število Slovencev v Sombotelu po obeh »starih« popisnih kriterijih povečalo. Tako so našeli 69 oseb s slovenskim maternim jezikom in 75 oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Leta 2001 je bilo največ Slovencev v Sombotelu po popisnem kriteriju »pripadnosti h kulturnim vrednotam in k tradicijam«, in sicer 79 oseb. Kot smo že zapisali v prejšnjem poglavju, gre povečanje števila Slovencev leta 2001 v primerjavi s podatkom iz leta 1990 pripisati predvsem političnim spremembam leta 1989. Slovenci v Sombotelu so se organizirali tako na političnem kot na kulturnem področju. Novembra leta 1998 so izvolili svojo samoupravo, januarja 1999 pa ustanovili Slovensko kulturno društvo Avgust Pavel. Predvsem organiziranost Slovencev v Sombotelu ter boljša prepoznavnost Slovenije in matičnega naroda sta – po našem mišljenju – privedli do tega, da se je število Slovencev v Sombotelu v primerjavi s prejšnjimi popisnimi podatki bistveno povečalo.

V sklopu vprašanj o vzrokih odselitve smo anketirance povprašali o tem, kakšne izkušnje so imeli zaradi svoje nacionalne pripadnosti v Porabju, v Sombotelu in na delovnem mestu. *Večina anketirancev je odgovorila, da ni imela slabih izkušenj. Dve anketirani osebi sta povedali, da v današnjem času pritiskov na slovensko manjšino ni, da pa je bilo v preteklosti drugače. Ena od anketiranih oseb, ki se je šolala v Sombotelu in po končanem šolanju ostala v mestu, je navedla: »Na začetku šolanja so me »dol gledali«, me prezirali, ker sem vend, kasneje tega več ni bilo.« Oseba, ki se je v Sombotel preselila v 80. letih, je povedala: »Na slovensko manjšino pritiskov 'od zgoraj' ni bilo, je pa tudi to res, da nismo bili tako priznani s strani večinskega naroda kot sedaj.« Anketiranka iz starejše generacije je omenila, da se ni upala pogovarjati s sodelavko Slovenko v službi v materinščini, ker sta se bali 'posledic'.*

8. SKLEP

Če za podlago vzamemo popisni kriterij materni jezik, lahko ugotovimo, da se je število Slovencev na Madžarskem od leta 1941, ko so našteji 4.816 oseb, do leta 2001 zmanjšalo na 3.187 oseb. Zmanjšanje števila oseb s slovenskim maternim jezikom gre pripisati predvsem asimilacijskim procesom, saj se številčno šibka slovenska skupnost, katere identiteta se opira predvsem na narečje in lokalno identiteto, težko upira tem procesom. V zadnjih desetletjih so asimilacijski procesi zelo močno prisotni tudi med Slovenci v Porabju, kar nam potrjujejo popisni podatki.

Leta 1941 so v sedmih naseljih Porabja – Gornjem Seniku, Dolnjem Seniku, Sakalovcih, Andovcih, Števanovcih, Slovenski vesi in Kétvölgy (Verici-Ritkarovcih) – in v mestu Monošter popisali 4.313 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je pomenilo 90 odstotkov vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem. Zunaj območja avtohtone poselitve na Madžarskem so leta 1941 živele 503 osebe s slovenskim maternim jezikom, od tega 361 zunaj Železne županije. Tja so se izselili zaradi različnih poklicnih dolžnosti predvsem v času avstro-ogrske monarhije iz Prekmurja in Porabja.²⁸

Ob zadnjem popisu prebivalstva na Madžarskem so v Porabju in v mestu Monošter popisali 1.581 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je slaba polovica vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem. Druga polovica oseb s slovenskim maternim jezikom, 1.606 oseb, živi zunaj Porabja v ostalih predelih Madžarske, največ v Železni županiji (739 oseb). Večina teh oseb

* * *

²⁸ Zupančič, Jernej 2000: Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 36/37. Ljubljana, 133. p.

se je z območja avtohtone poselitve v Porabju začela izseljevati po letu 1948. Na razseljevanje porabskih Slovencev sta vplivala predvsem dva razloga; politični in gospodarski.

- politična migracija

Po sporu med Madžarsko in Jugoslavijo zaradi resolucije Kominforma leta 1948 so iz Porabja v notranjost Madžarske izselili mnogo slovenskih »politično nezanesljivih« družin. Šele po Stalinovi smrti in prihodu Imreja Nagya na oblast so se začele razmere umirjati, večina internirancev pa se je lahko vrnila domov. Zaenkrat še nimamo podatkov o tem, koliko Slovencev so internirali, ne vemo niti tega, koliko se jih je vrnilo domov. Na odseljevanje iz Porabja je vplivala tudi t. i. železna zavesa, ki je ločila Madžarsko od Jugoslavije in Avstrije in Porabje hermetično ločila od zunanjega sveta. Gibanje in zadrževanje znotraj obmejne cone je bilo mogoče le z dovoljenji in s prepustnicami.

- ekonomska migracija

Kot smo že omenili, se je odseljevanje porabskih Slovencev iz gospodarskih razlogov začelo že v obdobju monarhije, močnejše razseljevanje pa je sledilo zlasti po drugi svetovni vojni. Temu so botrovale predvsem težke socialne razmere na kmetijah in industrializacija v notranjosti države. V Porabju prevladujejo predvsem gozdovi, zemlja je slabše kvalitete, večinoma ilovnata in slabo rodovitna. Večina lastnikov premore le 1–3 ha zemlje,²⁹ zato so se ukvarjali tudi z drugimi vzporednimi dejavnostmi, kot so sadjarstvo, prodaja lesa, gobarstvo itd. *Ena od anketiranih oseb nam je povedala, da je po drugi svetovni vojni denar služila tudi z nabiranjem gob in gozdnih jagod.* Industrializacija po drugi svetovni vojni je povzročila odseljevanje predvsem mlajše in boljše kvalificirane delovne sile iz Porabja. Jernej Zupančič govori o »praznjenju tega prostora in pričetku razpadanja kulturne pokrajine«.³⁰ Sprva so porabski Slovenci odhajali v večja industrijska mesta v državi (Budimpešta, Sopron, Győr), nato pa so si v 60. letih delo poiskali predvsem v tovarnah v Monoštru, nekateri v Sombotelu. Proces odseljevanja iz območja avtohtone poselitve zaradi ekonomskih razlogov je zaznati vse do danes.

* * *

²⁹ Večina zemlje je v Porabju (in v sosednji pokrajini Órség) ostala v privatnih rokah, tukaj niso izvedli kolektivizacije, kot v ostalih delih države.

³⁰ Zupančič, Jernej 2000: Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 36/37. Ljubljana, 130. p.

- *ostali razlogi*

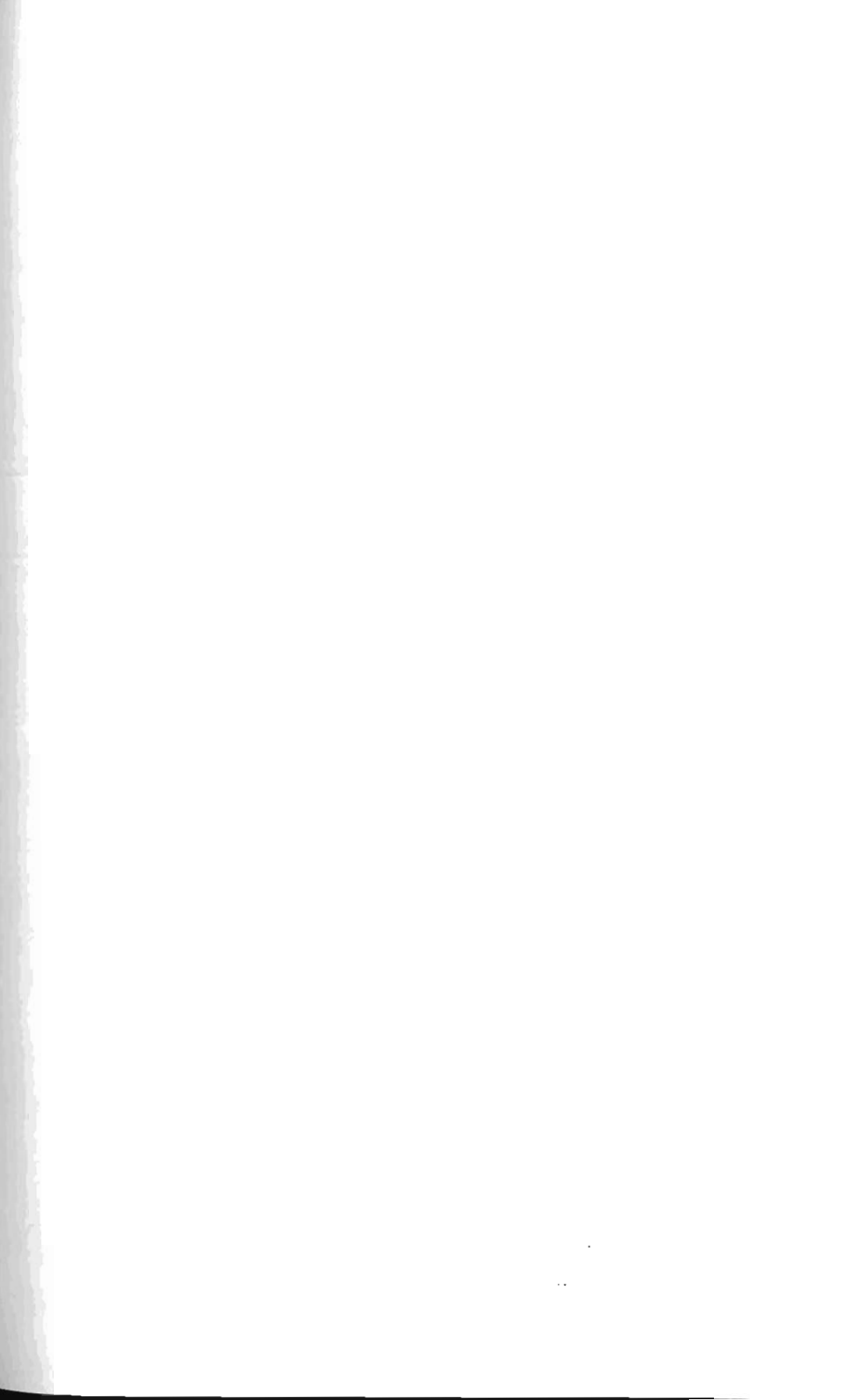
Ljudje so zapuščali Porabje tudi iz drugih razlogov, kot so izobraževanje, zakonske zveze itd. Posebno obliko odseljevanja so pomenile poroke z osebami, ki so živele zunaj Porabja. V sedmih naseljih Porabja je bilo kar šest vojaških kasarn in po pričevanju anketiranih oseb se je mnogo mladih deklet poročilo z vojaki in se za vedno odselilo iz Porabja. *Sestra ene od anketirank se je prav tako poročila z vojakom in se odselila.*

Zaradi staranja in slabe socialne strukture prebivalstva v Porabju lahko v prihodnje pričakujemo še dodatno zmanjševanje števila prebivalstva, znotraj tega pa slovenskega življa. Kljub spodbudnim rezultatom popisa iz leta 2001 pa se bo število Slovencev zunaj območja avtohtone poselitve v prihodnje verjetno še manjšalo, saj jih pestijo podobne težave, če ne še večje, kot Slovence v Porabju.

LITERATURA IN VIRI:

- GRÁFIK, Imre 2001: Tromeja. Od srednjeevropske nacionalne travme do stičišča narodov. V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, 3. Budimpešta-Budapest.
- KLEMENČIČ, Vladimir 1990: Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. SAZU. Ljubljana.
- KOZAR - MUKIČ, Marija 1984: Slovensko Porabje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Ljubljana, Szombathely.
- KOZAR - MUKIČ, Marija 1998: Slovensko Porabje. Enciklopedija Slovenije, 12. MK. Ljubljana.
- MUNDA HIRNÖK, Katarina 1992: Vzroki in razvoj poljedelskega sezonskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 26-27. Ljubljana.
- MUNDA HIRNÖK, Katarina 1997: Sezonstvo-summásság. V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, 1. Budapest, 19-66. p.
- NEČAK LÜK, Albina 1998: Jezik in etnična pripadnost v Porabju. V: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. INV. Ljubljana. Glej tudi Razprave in Gradivo 1994-1995, št. 29-30. Ljubljana.
- OLAS, Ludvik; MUNDA HIRNÖK, Katalin 1995: Porabski Slovenci. Enciklopedija Slovenije, 9. MK. Ljubljana.
- TILKOVSZKY, Loránt 1998: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen.
- ZSIGA, Tibor: A „vasfüggöny” és kora Magyarországon. Vasi Szemle, LIII. Szombathely.
- ZUPANČIČ, Jernej: Slovenci na Madžarskem. V: Razprave in gradivo, 36/37. Ljubljana.
- A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest 1892.
- Az 1920. Évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1923.
- Az 1930. Évi népszámlálás. I. Rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.

1990. Évi Népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. Budapest, 1993.
1990. Évi Népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Budapest, 1992.,
- Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti kötődés, A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, 2002.

THE SLOVENE LANGUAGE IN CARINTHIA – SYMBOLIC BILINGUALISM

Questions for the «colloquial language» are put at every census in Austria since World War II, and in fact since the census of 1880 in Cisleithania. The last one of the year 2001 resulted in about 12.600 Austrians (respectively 14.000 inhabitants) in Carinthia «confessing» - this is the term used most often - to speak Slovene.

However, as it is well known to all experts, the census term of «colloquial language» is understood in a way other than indicating linguistic skills or everyday use of the language, that is, signifying the readiness to identify ethnically (politically) with the Slovene minority. This is demonstrated best by comparing the numbers of the census with an investigation looking exclusively for linguistic skills: A representative survey in annex to a micro-census and lead by the author in September 1999 resulted in about 60.000 persons aged 15 years or more speaking or understanding Slovene.

The following presentation gives some of the results of this survey in more detail, and it gives some hints at the contexts in which Slovene in Carinthia is spoken, according to this investigation. It discusses the difference between the two numbers and asks for the meaning of ticking in «Slovene» in the census questionnaire, in contrast to the everyday use or the capability to understand the minority language. Following the concept of symbolic ethnicity, coined by H. J. Gans (1979) and tested empirically by R. D. Alba (1990) for the U.S.A., it is argued that bilingualism in Austria - not only with the Slovenes, but with the Burgenland-Croats and the Magyars, too - gets always more a symbolic and less a pragmatic value for the members of the respective linguistic minorities in this country. To the term of symbolic ethnicity the term of symbolic bilingualism has to be added. Supposedly, this loss of structural value while maintaining an identitarian value of the most used indicator for ethnic affiliation in West and Central Europe is the course of post-modern ethnicity in Western Europe and in politically highly developed countries, at least, if the concerned are minority groups.

Keywords: population censuses, Austrian Carinthia, Slovene language

SLOVENSČINA NA KOROŠKEM - SIMBOLIČNA DVOJEŽIČNOST

Vprašanja o «pogovornem jeziku» so del vsakega avstrijskega popisa prebivalstva po drugi svetovni vojni oziroma vse od štetja 1880 v Cisleithaniji. Zadnji popis iz 2001 je pokazal, da 12.600 Avstrijcev na Koroškem «priznava», da govorijo slovensko.

Kot je v strokovni javnosti znano, popisni termin «pogovorni jezik» ne označuje jezikovnega znanja oziroma usakdanje rabe jezika, pač pa pripravljenost etnične (politične) identifikacije s slovensko manjšino (za primerjavo lahko vzamemo mikroštetje, ki ga je avtor izvedel septembra 1999, in je pokazalo, da okrog 60.000 oseb v starosti 15 let ali več govori oziroma razume slovensko).

Članek podrobneje obravnava rezultate tega pregleda in osvetljuje kontekste rabe slovensčine na Koroškem. Razpravlja o razliki med obema rezultatoma in se sprašuje, kaj pomeni v popisni poli označiti slovensčino kot svoj jezik. Avtor ugotavlja, da je dvojezičnost v Avstriji, ne le pri Slovencih, temveč tudi pri Hrvatih in Madžarih, vedno bolj simbolična.

Ključne besede: popisi prebivalstva, avstrijska Koroška, slovensčina

1 INTRODUCTION

In a recent master thesis (Köllö 2002), the relations between the two linguistic groups in two villages of the Burgenland (the easternmost province of Austria) have been investigated. In Unterwart and Siget in der Wart, Magyars, or Hungarian-speaking people and German-speaking people live side by side. The investigation resulted in some highlights worth to be reported. The mayor, f.i., told the researcher proudly of his village being a »community belonging to Europe« because of the peaceful co-existence of different ethnic units. However, bilingual topographical signs were established only lately, and in a manner which must be called furtive: While the Viennese TV was invited, the term was set so that almost none of the villagers had the possibility to attend. For them, the event was planned to be a non-event. – Since two years only, there exists also a bilingual rubber stamp. It is told an important achievement. However, the newsletter of the local administration is German only. The chief executive of the local administration justified this in several approaches: First, he maintained that a bilingual newsletter were unnecessary, for the Hungarian people would understand German, and the German-speakers would not like it. Then, as the investigator insisted upon this issue, he said plainly, that the bulletin would not be read anyway – a breath-taking statement of the person responsible for this newsletter!

Of course, the big question is: What are these discrete officials afraid of? And second: Why do the Hungarian-speaking population accept to be neglected this way?

It is clear that linguistic conflict is what should be avoided. The members of the linguistic minority are not harmed, but they are expected *to be invisible*. The most interesting fact is that they comply. While they are boasting on their Hungarian identity, it is meant their identity not to be costly in political and in economic terms.

The concept of *symbolic identity / ethnicity* was constructed to describe and explain the ethnic relations in the U.S.A. (Gans 1979). »Ethnic identities continue to exist but decline in significance ... [Identification] may be perceived as simply a matter of where one's ancestors came from, without relevance for ordinary social life« (Alba 1990, 23). If this proves true, then »commitment« is no longer a part of ethnic belonging. Ethnic identity becomes insignificant, at least in political regards. While this was part and parcel of ethnic relations in the U.S.A. since the very beginning, the European setting was different.

In Austria and in Western Europe language has been interlinked always with ethnicity and with national ambitions since 200 years. Thus, ethnicity in Europe

has been, and has remained until the very present, a political matter concerning the structure of the state. Especially minorities have been defined by their political ambitions and demands. They have been national minorities, in order to get clear conceptually. This is in stark contrast ethnic diversity is apprehended in the U.S.A. There, ethnic identity is seen as a private matter. Surely, some people are proud of their ancestry and try to get more information about them (»rooting«). Others are quite indifferent and do not bother. Anyway, ethnic *diversity* has nothing to do in the political arena. Obviously, the same is not true for »racial *difference*«.

Meanwhile, in most of the cases a new mind has come to the fore. National minorities have become ethnic minorities, that is, their claims for self-determination were, first, weakened, and then abandoned almost completely. I will argue in this presentation that the U.S.-way of ethnic choice and belonging will come up most probably as the way the younger generation is thinking and behaving also in Europe. Nevertheless, minorities in Europe stick further to one single most important claim: They demand and expect to get some institutional and financial help on behalf of the state and its majority.

Language remains in this regard the »quintessential symbol« (*J. Fishman*) for the possibility to maintain an identity diverse of that of the majority. With respect to minority languages the readiness of the majority to acknowledge the equal value of minority members is measured by the degree of tolerance it shows for the use of the minority language also in the public realm. However, while on the one side the stress is laid more than ever on language, on the other hand the competence and the daily performance in the minority languages gets weaker. Symbolic ethnicity in Europe becomes a sort of *symbolic bilingualism*.

Bilingualism is valued strongly today, at least rhetorically, by the majority, for since some time diversity is considered an advantage, or at least something which is not really important. However, bilingualism must not have political and structural consequences. Even minorities themselves accept this. They don't want to be the ones who spoil the general welfare. Therefore, the eagerness with which Burgenland-Magyars, or Croats, and increasingly the Carinthian Slovenes, too, identify as »bilingual«, and not as Croats, or Slovenes, must be seen with some mistrust. Most of them consider it the most promising attitude to say: We do not want to be the bad guys. *Alba* (1990) has studied quite a similar attitude towards *ancestry* in the U.S.A. and has demonstrated in his excellent empirical study the loss of any structural meaning.

Symbolic ethnicity, as well as symbolic bilingualism, becomes increasingly a sort of folklore-ethnicity, or weekend-ethnicity, a ritual to stick to one's own different identity in search of a personal identity (vgl. *Hall* 1999, *Mathew* 2000, u. a.).

However, it loses progressively its pragmatic value, and it has no longer any salience in social and political terms.

2 THE PROBLEM

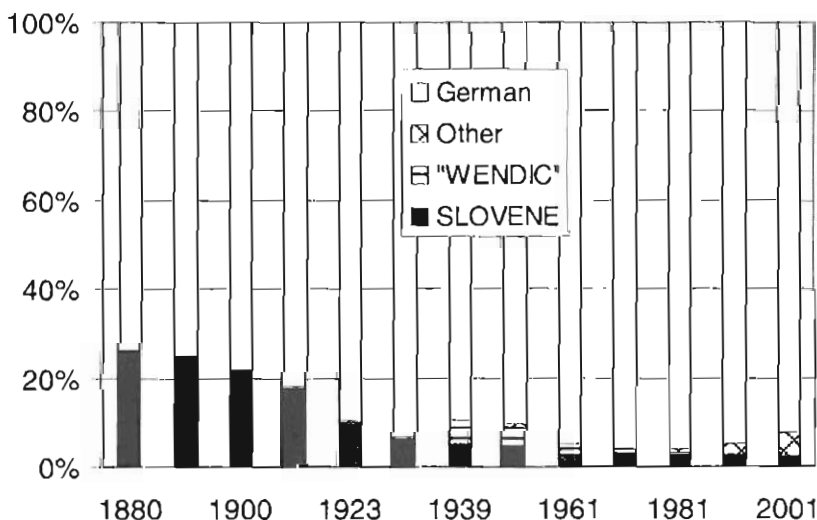
Since 1880, the end-time of the Habsburg state, censuses in the area of what is now Austria put a question for the language. First, in 1880, 1890, 1900, and 1910, it was framed as a question for the »colloquial language«. After World War I, the Austrian republic asked for »the language in which one uses to think« (1923), and a decade later, in 1934, for »the language which marks the cultural group the respondent recognizes as his own«. In 1939, after the Nazi-occupation of Austria, there were two questions of relevance: The first asked for the »mother tongue«. The second one asked for the »ethno-national belonging« (Volkszugehörigkeit). While the numbers for the mother-tongue resulted considerably bigger than in the previous (Austrian) census, the number of the persons admitting a non-German belonging were negligible.

After World War II, the Austrian republic was restored. In its censuses it took up again the question for the »colloquial languages« (1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2001). The numbers of all ethnic minorities declined drastically in the last half century.

In the following presentation, I will concentrate upon the Slovenes in Carinthia.

Figure 1

Numerical Development of Slovenes in Carinthia 1880 to 2001

The 2001 census identifies about 12,600 Slovene speaking Austrian citizens - and additionally 560 Windische («persons from Wendischland») - in Carinthia, or 2,4 per cent of the region's total population (Windische: 0,1 per cent). However, we know all too well that this number does not reflect the real size of the linguistic group. It is not by chance that censuses containing a question for language have often been conducted in the manner of election campaigns (cf. *Brix* 1982). What, then, is the meaning of this data? We may confidently say that this may be seen as the approximate size of the ethnic group (*Suppan* 1983; *Reiterer* 1977, 1985, 1986, 1996). We must clearly distinguish between a linguistic group of Slovene origin, able to speak and understand Slovene in everyday settings, and a Slovene ethnic group, consisting of persons who identify politically as Slovenes. The last one is a subset of the former. The former group gives us an idea of the quantitative potential of the Slovene ethnic group in Carinthia. Therefore, it is most interesting to investigate how many people do in fact understand and / or speak Slovene; which is the level of linguistic competence in Slovene; in which context and speech events Slovene is used in fact.

3 METHODOLOGICAL REMARKS ABOUT A REPRESENTATIVE SURVEY

Such an investigation was conducted by the author in September 1999. I had the opportunity to make use of the Austrian Microcensus. The Microcensus is a survey of official statistics and consists of a huge sample, 0.9 per cent of all households. That is: Between 50.000 and 60.000 persons in Austria are surveyed 4 times a year to get a variety of statistical information in demographic, educational and occupational regards. The most important feature of this survey, however, and the one which makes it an invaluable instrument for investigations in this field of research is, that it attributes weights to every persons and thus provides opportunities to have absolute numbers with a rather high degree of reliability. There is no other sample, commercial or not, which disposes about this trait. There is a reverse side, however. Due to the huge sample, the time and space is extremely limited. Thus, I had to be content with only quite a few questions regarding language competence and performance. Furthermore, in order to not endanger the main purpose, that is, getting information about strictly linguistic matters and behaviour, I had to skip an originally planned question for the way the persons identify ethnically. This is unfortunate, for data about the interlocking of linguistic skills and ethnic identity would be extremely interesting.

A more comprehensive survey which has had its stress on ethnic consciousness was done in 1978 for the district of Völkermarkt / Velikovec (*Flaschberger/Reiterer* 1980). However, the political circumstances at this time were quite different. We cannot, therefore, draw on this survey for the climate nowadays. This is highlighted by a replication of the 1978 survey in a master the-

sis in Klagenfurt / Celovec (*Fleissner* 1998). Some key findings gave a totally different picture of the way people think today.

Such surveys of demoscopic nature with a standardized questionnaire are very useful for estimating quantitative aspects and sizes of the structures explored. However, they do not succeed usually in grasping the more personal questions of the personal development and of the motives behind the changes of attitudes and the shift of identities. For such issues, other methods are needed. Linked to the survey of 1999, therefore, was a wave of 20 in-depth interviews which were led by experienced bilingual persons, who were free to proceed as it seemed practicable to them. They aimed to explore personal experiences and life-histories of persons coming from Slovene background and arriving at quite different conclusions and attitudes towards ethnic identity and linguistic behaviour (*Reiterer* 2002).¹

4 SOME RESULTS

Anyway, the results of the survey were spectacular enough. About 60.000 persons aged 15 years and older told us they understood or spoke Slovene. They are divided quite evenly in a part which understands Slovene well, in another part which considers its linguistic skills moderate, and the rest which does not speak very good the Slovene language. We were relying upon self-evaluation concerning linguistic skills.

* * *

¹ The investigation was funded by the Austrian Federal Chancellery, unit for ethnic groups within the section for constitutional problems. The Federal Ministry for Science and Technology promised to add some funds, but did not until the very presence. The motive, it was said, was lack of money. Therefore, a lot of data could not be processed due to the lack of funds.

Questionnaires containing a box «skills in Slovene», and the calculated absolute number of the persons in the different Carinthian districts, September 19991)

	District										Carinthia
	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	
Questionnaires	City of Klagenfurt	City of Villach	Hermagor	District of Klagenfurt	St. Veit/G.	Spittal/D	District of Villach	Völkermarkt	Wolfsberg	Feldkirchen	
Satisfactory skills	16	13	1	13	2	4	40	65	1	-	155
Mediocre	16	9	4	21	7	4	27	72	11	-	171
Not so good	46	38	4	14	2	6	24	34	13	3	184
Not to differentiate	1	-	-	2	-	-	1	-	2	1	7
TOTAL	79	60	9	50	11	14	92	171	27	4	517

in %											
Satisfactory skills	20,3	21,7	11,1	26,0	18,2	28,6	43,5	38,0	3,7	-	30,0
Mediocre	20,3	15,0	44,4	42,0	63,6	28,6	29,3	42,1	40,7	-	33,1
Not so good	58,2	63,3	44,4	28,0	18,2	42,9	26,1	19,9	48,1	75,0	35,6
Not to differentiate	1,3	-	-	4,0	-	-	1,1	-	7,4	25,0	1,4
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Absolute numbers 1)	Persons aged 15 years and above										
Satisfactory skills	2.143	1.785	350	1.316	117	653	4.041	7.393	55	-	17.853
Mediocre	1.975	1.680	326	2.039	736	989	2.599	7.468	1.808	-	19.620
Not so good	5.114	4.783	389	2.035	243	1.042	3.143	3.040	1.550	295	21.634
Not to differentiate	9.232	8.248	1.065	5.390	1.096	2.684	9.783	17.901	3.413	295	59.107
TOTAL											
Satisfactory skills	23,2	21,6	32,9	24,4	10,7	24,3	41,3	41,3	1,6	-	30,2
Mediocre	21,4	20,4	30,6	37,8	67,2	36,8	26,6	41,7	53,0	-	33,2
Not so good	55,4	58,0	36,5	37,8	22,2	38,8	32,1	17,0	45,4	100,0	36,6
Not to differentiate	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TOTAL											564.663
Total population											564.663
15 years and above	69.512	59.846	14.401	53.244	35.153	71.492	49.565	39.519	53.580	15.421	461.733
Slovene in %	13,3	13,8	7,4	10,1	3,1	3,8	19,7	45,3	6,4	1,9	12,8

Weight for total Carinthia: 111/4, that is: 1 questionnaire equals 111/4 persons aged 15 years and above on the average.
Average weight of persons with skills in Slovene: 116/42; that is: 1 questionnaire equals 116/42 persons aged 15 and above.

September 1999 was only 1 and a half year distant in time from the census 2001. As almost all of these persons have learned the Slovene as their mother tongue or primary language, we may compare the two numbers and look for the different meaning both numbers have. Less than a quarter of the persons understanding Slovene – in fact only a fifth, for in the census there are counted also the children up to the age of 14 – are ready to identify as Slovene if asked by the authority in the census. »Winning the Census« (Horowitz 1985, 194 ff.) is a main goal of most of the European minorities. The Carinthian Slovenes have obviously lost this battle.

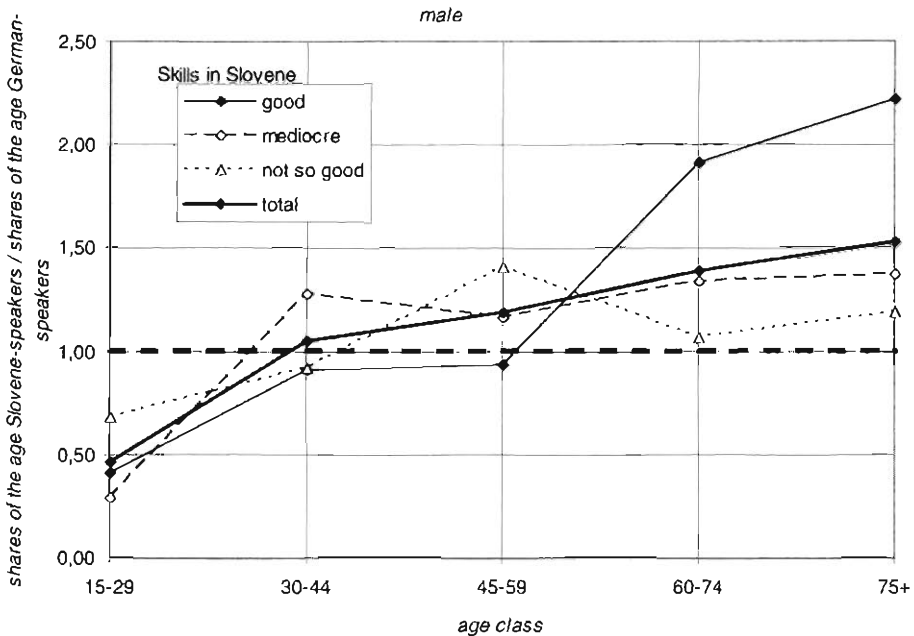
We have to consider the different variables more in depth and compare them to the results of the census. Let us begin with the influence of age onto the language skills! There are different possibilities to analyse the data. However, in fact all of them result in roughly the same picture:

The competence in Slovene decreases considerably if we go from the older people to the younger ones. Of the population in the age class of 75 and above, 17,7 percent of all Carinthians have some skills in Slovene. If we come to the age class of 15 to 29 years, this share amounts only to the half, to speak more exactly, to 8,5 percent. This trend is especially strong with men. Of the old ones a percentage of 19,2 percent (women: 16,9 %) is able to speak or understand Slovene. Looking at the young ones, the share amounts only to 6,8 %, that is roughly a third (women: 10,3 %). If we are asking for good knowledge of Slovene, the share decrease from 6,0 percent with both sexes (males: 7,2 %; females: 5,4 %) to 2,6 % (male: 1,5 %; female: 3,6 %). We can, of course, read this trend as a tendency in the recent history of the Carinthians Slovenes.

It is really interesting to compare these data to those of the most recent census in 2001. Basically, the patterns in the age distribution of those identifying as Slovenes is the same as just mentioned for the language skills as seen in the 1999 survey. The decrease with the progress of time, however, is more acute than with language skills. There is a significant difference concerning the sexes. Ethnic identification decreases stronger with women than with men, if going from the old age to the youth. There is much sense in an interpretation which runs as follows: Women acquire Slovene competence as children and in their youth in a more natural way and use their skills in this language in everyday life-world more pragmatically and less concerned for extra-linguistic symbolisms than men. Male children and youth may be stronger influenced by such concerns even at such a tender age. They seem to reflect the significance of language in political and social regard stronger than the purely communicative functions and needs. In this context we have to ask, although our data do not answer the question: Who are those to decide the impact of such reflections? That may be a matter of the parents, but it may be as well a matter of the male children themselves.

However, if men have learned Slovene, it seems that they are ready to engage in ethnic or national activities more than women. Ethnic consciousness has less decreased with men than with women with the passing of time. If this interpretation would hold, then it would be one more piece of evidence for the well-known fact that ethnic consciousness as well as national militancy is a concern more for men than for women. This cannot be surprising, as political activity and public engagement is considered even in modern societies more a matter of men than of women.

Figure 2: Competence in Slovene 1999: Age Distribution Compared: male

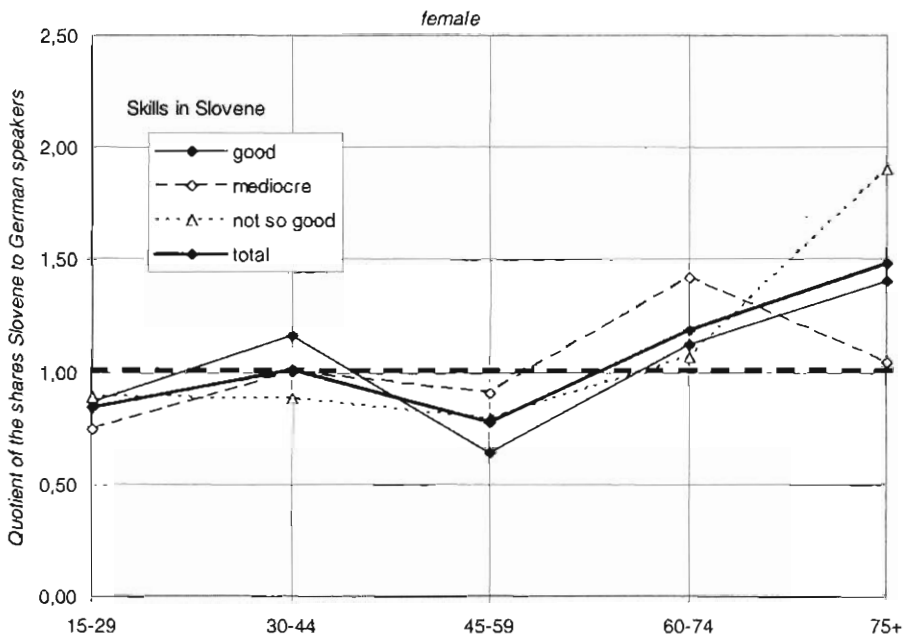

The figure is to be read as follows: the quotient < 1 means Slovene under-representation in the age group, > 1 overrepresentation. F.i.: the share of those speaking Slovene well who are in the age class of 15 to 29 years is less than half of the share of the German-speakers in the same age class (0,42). On the other hand, the share of the very aged (75+ years) in the group which speaks Slovene well, is more than twice as large than the share of the German-speakers of the same age (2,22). A steep curve means a high degree of relative aging.

It is time once again to stress the fact that we are relying on what people are telling of themselves. The problem to cope with is that there may well be a gendered readiness to judge differently one's own language skills. However, our data do not allow to say anything about this methodical problem.

Where are the people living who speak Slovene? Due to the trait of a sample survey our ability to come to local contexts is heavily limited. But we can speak at least about the districts. If we may label a district Slovene one, than this is Völkermarkt / Velikovec. Nearly half of the people living there are able to speak Slovene in one or the other way. Of this group, two fifths say they master the Slovene well, and another two fifths, they do it in a tolerable way. Of the other districts, the shares of people speaking Slovene are not really impressing, even taking into account only the officially bilingual parts. Surprising high are these shares in the cities of Klagenfurt / Celovec and Villach / Beljak, reaching nearly a seventh of the population. However, in these two cities, the part of the people speaking Slovene »well« is modest, and the part speaking it »not so well« amount to more than the half. In the district of Hermagor, the Slovene has nearly died out if one trusts the data. It may well be that there is a bias in the respondents' behaviour which would be interesting – if extant. While in the cities, there is a tendency in some circles to be proud to be competent in Slovene, in the rural areas of the lower Gail valley / Zilja the old habits of fear and anxiety may have survived. People feel demeaned if they are suggested to have Slovene roots.

Figure 3: Competence in Slovene 1999: Age Distribution Compared: female

4.1 A DIGRESSION: POLITICS AND ETHNIC IDENTITY

Ethnic identity is always a question of politics in Central Europe. The ethnic tensions between majority and minorities have been characteristic especially in Carinthia. For a long time it was assured that politicians trusted to have an advantage by instigating ethnic hatred. This time seems to have passed, at least for the overwhelming majority. In December 2001, the Austrian Constitutional Court ruled that the threshold of 25 per cent for displaying bilingual official signs does not correspond to the Austrian Constitution. The Carinthian governor reacted furiously - the Court in his annual report valued the governor's stance as a »theory for a coup d'etat« - and tried to launch an anti-minority-movement. There may have been several motives. Not the least one, surely, was his hope to come in tune with the mood of the population and to gain in the coming local elections. Meanwhile the local elections have passed by on March 9th, 2003. The party of the governor was hit by severe losses, and, above all, the losses were even more heavy in the bilingual area, and there was a correlation between the losses and the share of Slovene population in the communities. The correlation in fact was a weak one (0,447), and explains only 20 per cent of the variance. It makes sense to interpret the data by saying, that there is no gain today in being anti-Slovene, and, on the reverse, that trying to play the ethnic card may have been nocuous to the party of the governor.

4.2 SYMBOLIC BILINGUALISM

Tom Priestly (1997) has published a lot of evidence, coming from the material for a linguistic Atlas of the interwar period and meant for German nationalist purposes, that the language of the family and also the language used in village affairs was mostly Slovene in the area you can identify in *figure 2*. This applies also to regions which today at least in the census, and in the 1999 investigation, too, result nearly perfectly assimilated, f. i. the lower Gail valley / Zilja. But even at those times, that is, in 1934, the evidence brought by *Priestley* does not coincide with the results of the then-time census. Ethnic distancing to the Slovene origin, or ethnic assimilation, obviously occurred while the language of daily life was mostly the Slovene (in a dialect variant). While the Gail valley / Zilja must be considered compactly Slovene in linguistic regard, the people had assimilated ethnically to a very high degree even in this time, that is, they had changed ethnic belonging and solidarity and were shifting in their identity to the majority. Ethnic assimilation preceded linguistic assimilation. We might discuss the causes of this delayed processes. However, in this context I am more interested in the fact as such, for it tells us the story of the Slovene group in Carinthia as a whole. The loss of Slovene competence is caused to an important degree by their previous loss of

ethnic consciousness. The language as a marker for one's own identity is not linked mechanically to this identity. But it is linked to it with a time lag, and we may well conclude that there is also a nexus the other way round: If people cease to speak their language of origin, than it is a question of time when the group dissolves as a structurally meaningful ethnic unit.

The fully functional Slovene language is today a concern only for a minority within the linguistic minority. This is clear enough if one compares the number of persons in the investigation of 1999 with the census 2001, and especially the difference between those speaking Slovene well and those speaking it in a less perfect way.

This brings us back to the question of symbolic ethnicity and to symbolic bilingualism. The linguistic environment of Austrian ethnic minorities today is nearly exclusively monolingual. Therefore, even people feeling to belong to the Slovene ethnic group state a bit uncomfortably: They are more fluent in German than in Slovene. If they have to speak about arguments not so familiar to them, they tend to choose spontaneously the majority language, that is: German. Moreover, there are some factors furthering such a behaviour. The Slovene in Carinthia is not a compact linguistic unity. It consists of a number of heavily differentiated dialects. People coming from Zilja (Gailtal) have some difficulties to understand people coming from Podjuna (Jauntal), if they use both their dialects, respectively. Then, it seems to make sense to them to choose the common language they all have learned, and they were better trained in than in Slovene, the German. Thus, Slovene becomes a sort of a language of secrecy. To speak the Slovene in supra-local and supra-regional contexts is to make a statement of one's own identity, and in some way also a statement of a political commitment.

There the difficulties even for those relating to the Slovene group begin. *Nationally*, the Carinthian Slovenes are Austrians beyond any doubt. We have a lot of data testing to the effect that Slovenes in Carinthia identify more as Austrians than German speaking people do. The latter one tend more to identify regionally, as Carinthians. The same applies, by the way, also for the Burgenland-Croats compared to the German-speaking inhabitants of the Burgenland. - While up to 30 years ago speaking Slovene implied also some sort of allegiance to the Republic of Slovenia, nowadays this has changed almost completely. In fact, there are some ambivalences. Slovenia is an argument with the Carinthian Slovenes which is approached with a lot of hesitation.

The national minority has become an ethnic minority, a group with a sub-national consciousness whose primary loyalty goes surely to the nation. National, in this sense, means the longing for a political (juridical) personality of its own. National identity means an ambition for at least a shadow of sovereignty. Ethnic

identification, on the other hand, means accepting the nation, even if it is dominated by another language. Carinthian Slovenes are an ethnic minority who feels entitled to some additional rights in the context of the Austrian nation and state. But they are proud to be part of the Austrian nation.

This must be considered an unstable midway situation. Especially the younger ones ask ever more insistently if it is worthwhile to engage in ethnic aims and to accepted that this means also additional costs. The most common attitude among them is: To learn Slovene well simply does not pay! Language choice, thus, becomes a rational-choice-matter (cf. *F. Grin*). Only in most recent times younger people become aware that skills in Slovene, as any other linguistic skills, will be advantages for them also in an economic perspective. This may well contribute to – if not: preserve, at least – slow down the loss of Slovene as a fully fledged language in the originally Slovene, and then bilinguals areas of Carinthia.

To come to an end: For most Slovenes the value of their primary language today is more of a symbolical nature than a pragmatic one. They stick to it, for they stick to their ethnic identity. However, the share of those for whom this applies is decreasing.

REFERENCES

- Alba, Richard D.* (1990), *Ethnic Identity. The Transformation of White America.* New Haven: Yale University Press.
- Anderson, Michael* (1999), *Children in-between: Constructing identities in the bi-cultural family.* In: *J. of the Royal Anthr. Institute* 5, 13 - 26.
- Banks, Marcus* (1996), *Ethnicity: anthropological constructions.* London-New York: Routledge.
- Barker, Thomas* (1984), *The Slovene Minority of Carinthia. With the Collaboration of A. Moritsch.* Boulder: East European Monographs.
- Brix, Emil* (1982), *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den cisleithanischen Volkszählungen 1880 - 1910.* Wien: Böhlau.
- Bundespressediens*t (o. J. [1991]), *Grundlagenbericht der Bundesregierung über die Lage der Volksgruppen in Österreich.* Wien: Bundeskanzleramt.
- Czoernig, Karl von* (1857), *Ethnographie der österreichischen Monarchie,* Wien: Staatsdruckerei.
- Fafsmann, Heinz / Münz, Rainer / Oberdammer, Peter* (1991), *Sprachgruppen und Sprachkenntnisse im Burgenland.* In: *ÖZP* 20, 431 - 436.
- Fishman, Joshua* (1972), *Language and Nationalism. Two Integrative Essays.* Rowley/Ma.: Newbury House.
- Fishman, Joshua* (1977), *Language and Ethnicity.* In: *Giles, H.* (1977), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations.* London-New York: Academic Press, 15 - 57.
- Flaschberger, Ludwig / Reiterer, Albert F.* (1980), *Der tägliche Abwehrkampf. Erscheinungsformen und Strategien der Assimilation bei den Kärntner Slowenen.* Wien: Braumüller.
- Fleissner, Monika Anna* (1998), *Empirische Analyse des Mehrheit-Minderheitenproblems.* Manus, Master thesis: Univ. Klagenfurt.
- Gamerith, Werner* (1994), *Ethnizität und ihr zeitlich-räumlicher Wandel anhand von Volkszählungsergebnissen. Das Beispiel der Kärntner Slowenen.* Klagenfurt: Institut für Geographie an der Universität (Klagenfurter Geographische Schriften, Heft 12).
- Gans, Herbert J.* (1979), *Symbolic ethnicity: The future of ethnic group and cultures in America.* In: *Ethnic and Racial Studies* 2, 1 - 20.

- Gilles, Howard B.* (1977), ed., *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*. London: Academic Press (European Monographs in Social Psychology 13).
- Grin, François* (1999), *Economics*. In: *Fishman, Joshua A.*, ed., *Handbook of Language and Ethnic Identity*. Oxford - New York: Oxford University Press, 9 - 24.
- Hall, Stuart* (1998), *Old and New Identities, Old and New Ethnicities*. In: *King, Anthony D.*, ed., *Culture, Globalization and the World System. Contemporary Conditions for the Representation of Identities*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 41 - 68.
- Holzer, Werner / Münz, Rainer* (1993), *Landessprachen: Deutsch, Kroatisch und Ungarisch im Burgenland*. In: *Holzer, Werner / Münz, Rainer*, Hg., *Trendwende? Sprache und Ethnizität im Burgenland*. Wien: Passagen Verlag, 19 - 85.
- Horowitz, Donald B.* (1984), *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of Cal. Press.
- Köllo, Katalin* (2003), *Ethnische Minderheiten in der Gemeinde. Interaktion und Kommunikation zwischen Gemeinde und Volksgruppe, dargestellt an Hand zweier Gemeinden im Burgenland*. Spittal a.d.D.: Manus Master-thesis.
- Mathews, Gordon* (2000), *Global Culture / Individual Identity. Searching for Home in the Cultural Supermarket*. London: Routledge.
- Maurer-Lausegger, Herta* (1993), *Situationally motivated speaking habits among Carinthian Slovenes*. In: *Slovene Studies* 15, 1-2, 87 - 99.
- Moritsch, Andreas* (1991), Hg., *Vom Ethnos zur Nationalität. Der nationale Differenzierungsprozeß am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. Wien: Oldenbourg.
- Priestly, Tom M. S.* (1989), *Cultural Consciousness and Political Nationalism: Language Choice among Slovenes in Carinthia (Austria)*. In: *CRSN* XVI, 79 - 97.
- Priestly, Tom* (1997), *The Slovene Minority Population in Carinthia and Styria in 1927: Some new Data*. In: *ÖOH* 39, 263 - 278.
- Priestly, Tom* (1999), *The Position of the Slovenes in Austria: Recent Developments in Political (and Other) Attitudes*. In: *Nationalities Papers* 27, 103 - 114.
- Reiterer, Albert F.* (1977), *Zur ökonomischen Situation der slowenischen Minderheit im gemischtsprachigen Gebiet Kärntens*. In: *Brunbauer*,

- Wolfgang, Hg., Raumplanungsgespräch Südkärnten. Wien-Klagenfurt: Slowenisches wissenschaftliches Institut, 105 - 118.
- Reiterer, Albert F. (1985), Wandel der Sozialstruktur und nationales Bewußtsein bei den Kärntner Slowenen. In: Skupna Koroška, Bd. 10: Volksgruppenproblematik 1938 - 1988. Klagenfurt: Koordinierungsausschuß der Diözese, 302 - 321.
- Reiterer, Albert F. (1986), Doktor und Bauer. Ethnische Struktur und sozialer Wandel. Klagenfurt: Drava.
- Reiterer, Albert F. (1996), Kärntens Slowenen zwischen Minderheit und Elite. Aktuelle Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung. Klagenfurt: Drava.
- Reiterer, Albert F. (1998a), Soziale Identität. Ethnizität und sozialer Wandel: Zur Entwicklung einer anthropologischen Struktur. Frankfurt/M.: P. Lang.
- Reiterer, Albert F. (1998b), Neonativism as Linguistic Nationalism. Ethnonationalism in the United States: The Problem of an »Official Language«. In: *Can. Rev. of Studies in Nationalism XXV*, 107 - 115.
- Reiterer, Albert F. (2000), Lebenswelt Muttersprache. Das Slowenische und seine heutige Wahrnehmung - ein Bericht. In: Kärntner Jahrbuch für Politik 2000, 340 - 362.
- Reiterer, Albert F. / Flaschberger, Ludwig (1999), Ethnischer Konflikt und Alltag. Frankfurt / M.: Peter Lang.
- Robak, Fritz (1984), Kroaten im Burgenland. Wien: Europa Verlag.
- Suppan, Arnold (1983) Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Zavratnik Zimic, Simona (1998), Podgovori s Koroškimi Slovenci. O etnični identiteti, slovenščini, dvojezični in vzgoji samopodobi. Celovec: Mohorjeva.

OBISK KOROŠKE V ČASU »VOJNE ZA KRAJEVNE NAPISE« (ORTSTAFELKRIEG, ORTSTAFELSTURM) OKTOBRA 1972

THE VISIT TO CARINTHIA IN THE TIME OF »TOPOGRAPHIC SIGNS WAR« (ORTSTAFELKRIEG, ORTSTAFELSTURM) IN OCTOBER 1972

The 30th anniversary of the Carinthian »topographic signs« war revived the interest of Austrian journalists and researchers in October 1972 events in Carinthia. 17 years after the signing of the Austrian State Treaty which in paragraph 3 of Article 7, among other things, determines bilingual topographic signs in districts with Slovene (Carinthia and Styria) and Croatian (Burgerland) minorities, the Austrian socialist government ordered that German-Slovene topographic signs be posted in certain settlements of Carinthia. However, with police being passive, German nationalist gangs in a few September and October nights removed all bilingual signs unpunished, and brought a part of them to Klagenfurt/Celovec on October 28, at the time of the meeting organized by the Chancellor Bruno Kreisky, whom they insulted as »Jewish swine«. As a contribution to the knowledge about »topographic signs war«, the author publishes (with some clarifications) his report on the study visit to Carinthia on October 16-18, 1972. Specially dealt with are cases of signs removal, violence against individual Carinthian Slovenes and their property, reactions in the Carinthian German and Slovene public and arrests of Marjan Srienec and the author in Voelkermarkt/Velikovec on October 18.

Keywords: Carinthian Slovenes, bilingual topographic signs, Ortstafelkrieg, Ortstafelsturm, October 1972, Slovene history

Tridesetletnica koroške »vojne za krajevne napise« je oživila zanimanje avstrijskih novinarjev in raziskovalcev za dogodke na Koroškem oktobra 1972. Sedemnajst let po podpisu Avstrijske državne pogodbe, ki v 3. odstavku člena 7 med drugim predpisuje tudi dvojezične topografske oznake v okrajih s slovensko (na Koroškem in Štajerskem) in hrvaško manjšino (na Gradščanskem), je avstrijska socialistična vlada namreč dala v nekaterih koroških krajih postaviti nemško-slovenske krajevne table. Ob pasivnosti policije pa so nemškonacionalne horde v nekaj septembrskih in oktobrskih nočeh nekaznovano odstranile vse dvojezične napise in jih del 28. oktobra pripeljale v Celovec na zborovanje kanclerja Bruna Kreiskega, ki so ga ozmerjali z »židovsko svinjo«. Kot prispevek k poznavanju »vojne za krajevne napise« avtor objavlja in z nekaj pojasnili dopolnjuje svoje poročilo o študijskem potovanju po Koroškem 16.-18.10.1972. Posebej so obravnavani primeri podiranja tabel, tedanjega nasilja nad posameznimi koroškimi Slovenci in njihovim premoženjem, reakcije v koroški nemški in slovenski javnosti ter aretacija Marijana Srienca in avtorja (18.10.) v Velikovecu.

Ključne besede: koroški Slovenci, dvojezični napisi, »Ortstafelkrieg« : »Ortstafelsturm«, oktober 1972, slovenska zgodovina

Tridesetletnica koroške »vojne za krajevne napise« (Ortstafelkrieg, Ortstafelsturm, Ortstafelpogrom) je oživila zanimanje avstrijskih novinarjev in raziskovalcev za dogodke na Koroškem oktobra 1972. Sedemnajst let po podpisu Avstrijske državne pogodbe, ki v 3. odstavku člena 7 med drugim predpisuje tudi dvojezične topografske oznake v okrajih s slovensko (na Koroškem in Štajerskem) in hrvaško manjšino (na Gradiščanskem), je avstrijska socialistična vlada namreč dala v nekaterih koroških krajih postaviti nemško-slovenske krajevne table. Ob pasivnosti (sicer okrepljenega) orožništva in policije pa so nemškonaacionalne horde v nekaj septembrskih in oktobrskih nočeh nekaznovano odstranile vse dvojezične napise in jih del 28. oktobra pripeljale v Celovec na zborovanje kanclerja Bruna Kreiskega, ki so ga ozmerjali z »židovsko svinjo«.

Ob tridesetletnici sta bila na Dunaju in v Celovcu na temo pogroma na dvojezične krajevne napise pripravljena simpozija,¹ na katerem so referirali Karl Stuhlpfarrer, Sepp Brugger, Gero Fischer, Valentin Sima, Mirko Messner in Peter Gstettner. Njegova razprava »Napad na krajevne table pred 30 leti – gibanje proti zakonitosti in redu. Analiza mikropolitike na Koroškem okoli leta 1972« je bila objavljena v »Razpravah in gradivu«.²

Profesor Gstettner je s podrobno analizo dokumentov in s pogovori s tedanjimi akterji dokazal, da jeseni 1972 ni šlo za nikakršno spontano reakcijo prebivalstva na »vsiljeni zakon o dvojezičnih napisih«, ampak za dobro organiziran pogrom, ki izpolnjuje vse kriterije za oznako »teror«. »Zmaga v nemški noči« je za koroške Slovence »pomenila travmo, ki po tridesetih letih še traja.« Gstettner je pokazal, »kako se z organiziranim terorjem na ulici lahko pritiska na vlado, škoduje demokraciji in dodatno zožuje manjšinske pravice,« ter »zakaj na Koroškem manjšini sovražna politika uspeva vse do danes in zakaj avstrijska državna pogodba še ni izpolnjena.«³ Vsi uradni postopki proti podiralcem dvojezičnih napisov so bili ustavljeni, pripravljena uradna dokumentacija o nezakonitem prevratniškem dogajanju je ostala do danes neobjavljena, prelomnemu dogodku pa tudi koroško zgodovinopisje ni posvečalo skoraj nobene pozornosti.

Na drugi strani »med prebivalstvom obstaja široko in deloma podrobno védenje o napadu na dvojezične table. To je »podtalno védenje«. O tem védenju

* * *

¹ Poročilo o celovškem simpoziju je dostopno na spletnem naslovu <http://akin.mediatweb.at/31.02/31carint.htm>.

² Peter Gstettner, *Der Ortstafelsturm vor 30 Jahren – eine Bewegung gegen Gesetz und Ordnung. Eine Analyse der Mikropolitik rund um das Jahr 1972 in Kärnten. V: Razprave in gradivo – Treatises and Documents*, Ljubljana, 41, 2002, str. 68-95

³ Povzete cit. dela, str. 68.

pa ne govorijo v javnosti.«⁴ Še manj pa so o njem pripravljene pričati na sodišču, saj morajo z več sto nekdanjimi storilci (ki nekaj podrtih tabel kot trofeje še hranijo po podstrešjih) živeti kot sosede ali sorodniki. Navzlic zanikanju in poskusom sodnega spodbijanja ostaja dovolj dokazov za ugotovitev, da so bile v ozadju podiranja dvojezičnih napisov koroške nemškonacionalne organizacije okoli Kärntner Heimatdiensta. Gstettner ponavlja tudi jasne Kreiskyjeve ocene tedanjega celovškega dogajanja: »Čisti nacisti. Tisoče ljudi« in »največje nacistične demonstracije po vojni.«⁵ Spodbija pa oblikovanje olepševalnega mita, po katerem naj bi bilo podiranje dvojezičnih napisov »spontana ljudska vstaja«, »demokratsko protestno gibanje«, ki naj bi bilo »mirno«⁶ ali pa javnosti in oblasti malo znana »tajna dejavnost«.

Nekoliko vseeno preseneča, da kolega Gstettner ob upravičeni kritiki pomanjkanja temeljnih zgodovinopisnih raziskav v svojem predavanju ni opozoril vsaj na objavljene sumarne orise in ocene jesenskega pogroma na dvojezične krajevne table v avstrijskem zgodovinopisju.⁷ V celoti so spregledane tudi sočasne objave v tedanjem slovenskem tisku, vključno s sociološkimi, politološkimi in pravnimi analizami, kakor tudi poznejši historični pregledi. Vsaj nekaj avtorjev bom v nadaljevanju še omenil, čeprav ne Gstettnerjev ne moj namen ni pripraviti monografije o koroški jeseni 1972.

Sredi leta 2003 se je oživiljeni raziskovalni interes za »Ortstafelkrieg« pokazal tudi ob pripravljanju oddaje ORF, ko so avtorji v iskanju dokumentacije in pričevanj prišli tudi v Ljubljano in na Inštitut za narodnostna vprašanja. Kot edini raziskovalec, ki na inštitutu slušbuje še od leta 1972, sem za ORF lahko nastopil tudi kot »Zeitzeuge«, iz arhiva pa sem potegnil tudi svoje poročilo o potovanju po Koroškem 16.-18.10.1972. Ker to poročilo doslej še ni bilo objavljeno, sva z urednikom naše revije presodila, da ga velja javnosti ponuditi v branje.

Jesensko potovanje leta 1972 ni bilo moje prvo terensko raziskovanje ali prvo daljše bivanje onstran Karavank. In tudi poročilo o tedanjih popotnih opažanjih in spoznanjih ni bilo med mojimi prvimi poročili, ki sem jih napisal, večino pa tudi objavil. Konec poletnih počitnic 1966 sem z gimnazijskim sošolcem Matjažem Zwittrom prvič prekrizaril Koroško.⁸ Poleti 1967 smo ljubljanski taborniki prvič razprli šotore v Globasnici,⁹ v naslednjih letih še večkrat v

* * *

⁴ Cit. delo, str. 72.

⁵ Cit. delo, str. 79, z navedbo virov.

⁶ Cit. delo, str. 81.

⁷ Morda začenši z delom: Hanns Haas, Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977; posebej str. 105-106.

⁸ Matjaž Zwittner, Janez Stergar, Hodil po zemlji sem naši... V: *Mladinec, glasilo dijakov II. gimnazije v Ljubljani*, Ljubljana, 1, 1966-67, št. 1, str. 10-13.

⁹ Janez Stergar, Ljubljanski Zmaji na Koroškem. V: *Tovariš, ilustrirani tednik »Dela*, Ljubljana, 19.9.1967, str. 24-26.

različnih koroških krajih.¹⁰ Taborniki smo na izlet na Koroško 23.11.1969 naenkrat popeljali deset polnih avtobusov.¹¹ Z več drugimi ljubljanskimi študenti sem si 10.10.1970 ogledal in fotografiral celovške orgije ob 50-letnici koroškega plebiscita. Profesorji ljubljanske filozofske fakultete in nekateri njihovi študentje smo od konca šestdesetih ali začetka sedemdesetih let pričeli z rednimi (sprva pobožičnimi) »romanji« na »Koroške kulturne dneve«¹² in na nekatera druga strokovna srečanja ter o njih tudi poročali svojim institucijam (kot je to navada v vseh urejenih družbah) in v tisku.

Sam sem v študentskih letih o zunanjepolitičnem, posebej zamejskem dogajanju ter o študentskih akcijah v podporo manjšinam mdr. pisal v študentski »Tribuni« in poročal na Radiu Študent; leta 1971 sem predsedoval mednarodnemu študentskemu seminarju na Bledu. Ker sem bil kot nadpovprečen študent in štipendist »Kidričevega sklada« zavezan, da se zaposlim v znanosti, in ker so me nekateri moji profesorji priporočili vodstvu Inštituta za narodnostna vprašanja, sem se na jesen 1972 (še z diplomo prve stopnje in tik pred drugostopenjsko) dogovoril za nastop službe pred koncem leta. Izbruh »Ortstafelsturma« je bil pravi povod za moje novo potovanje na Koroško. Za Radio Študent je to bila mamljiva novinarska tema, za inštitut raziskovalni izziv, ki se ga tedanji redni sodelavci niso lotili, saj vesti o zaostrenem položaju na Koroškem niso bile prav pomirjujoče. Na Koroškem sem seveda že imel celo vrsto »starih« znancev, na inštitutu pa so me opremili še z novimi naslovi možnih sogovornikov ter z napotkom, da mi bodo slovenske organizacije rade pomagale pri terenskem raziskovanju in zbiranju dokumentarnega gradiva.

Do Celovca sem se odpeljal v študentski družbi (z razpadajočim tržaškim fiatom), naprej po Koroškem me je vozil sodelavec Slovenske prosvetne zveze Marijan Srienc, s katerim sva bila potem tudi skupaj aretirana (in po zaslišanju izpuščena). Po povratku v Ljubljano sem se lotil pisanja poročila, ki je kot dokumentarno gradivo objavljeno v nadaljevanju tega prispevka. Na »severnem oddelku« INV se je že poleti zaposlil moj študijski kolega Dušan Nečak, ki je v času podiranja dvojezičnih napisov mdr. pripravljal tematsko kronologijo.¹³ Ta mi je ob pritegnitvi drugih virov služila za angleško pisano koroško kronologijo v štu-

* * *

¹⁰ Janez Stergar, Taborjenje med koroškimi Slovenci. V: *Vestnik koroških partizanov*, Ljubljana, 6, 1973, št. 4, str. 68-69 (neavtorizirano krajšano).

¹¹ Janez Stergar, Bili smo kot doma na Koroškem. V: *Tabor*, Ljubljana, 15, 1969, št. 9-10, str. 228-229.

¹² Janez Stergar, Koroški kulturni dnevi. V: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 32, 1978, št. 1-2, str. 155-159.

¹³ Dušan Nečak, Kronologija dogodkov na južnem Koroškem ob postavitvi dvojezičnih napisov (21. sept. - 25. nov.). V: *Delo*, Ljubljana, 2.12.1972, str. 16-25. Isti, *Kronologija važnejših dogodkov na južnem Koroškem od septembra 1972 do avgusta 1973*, Ljubljana 1973 (ciklostirano gradivo). Kot avtorjev tedanji inštitutski »cimer« sem že ob dnevnem nastajanju kronologije pripominjal, da bi ju bilo bolj smotrno urediti po datumih dogodkov in ne zgolj po dnevih objave posamezne časopisne vesti.

dentskem biltenu »Info«.¹⁴ Raziskovalno in publicistično so pogrom na Koroškem spremljali še drugi tedanji inštitutski sodelavci, poleg vodje »severnega oddelka« Toneta Zorna tudi ravnatelj Drago Druškovič in vodja »zahodnega oddelka« Janko Jeri.¹⁵

V objavi mojega poročila iz jeseni 1972 ni prav ničesar izpuščenega, zaradi lažje berljivosti so izpisane nekatere okrajšave in popravljene očitne tipkarske napake. Dodanih je par povezovalnih besed (kar je jasno označeno z ležečim oklepajem) ter nekaj opomb pod črto. Že v originalu poročila so v okroglih oklepajih navedeni viri za posamezne informacije ali ugotovitve. Ker so v besedilu uporabljene le - vsaj poznavalcem koroške tematike - splošno poznane kratice, jih večinoma ne pojasnujem.

POROČILO

O POTOVANJU PO KOROŠKEM V DNEH OD 16. DO 18. OKTOBRA 1972

1) OPRAVLJENA POT IN RAZGOVORI

Iz Ljubljane v Slovenji Plajberk in Celovec skupaj s Sergejem Lipovcem,¹⁶ Tržačanom, študentom FSNPV, Ljubljana – Titova 102, ter Milanom Stepanovičem, študentom FF, Ljubljana – Ruska 2; Lipovec in Stepanovič sta potem sama nadaljevala pot v Hodiše, Logo vas, Podravlje, Šent Jakob in v Ljubljano, jaz pa sem z Marijanom Sriencom,¹⁷ uslužbencem Slovenske prosvetne zveze obredel Velikovec, Dobrlo vas, Globasnico, Kršno vas, Žitaro vas, Mlinče, Vesele, spet Celovec, nazaj v Ljubljano. O pogovorih obeh kolegov glej posebno poročilo!¹⁸ (Lovro Kassl /Kaselj/ v Hodišah, Einspieler v Podravljah, Serajnik v Št. Jakobu).

Naši in moji sogovorniki so bili: jugoslovanski carinik na meji, oče in mati Wieserjeva v Slovenjem Plajberku, dr. Franci Zwitter, Florijan Sablatschan pri NT,¹⁹ dr. Joško Tischler, Hanzí Ogris, Rado Janežič, Andrej Kokot, več dijakov

* * *

¹⁴ Janez Stergar, Dušan Nečak, Selected Chronology of Carinthian »War about Sign-posters«. V: *Info*, Ljubljana 1973, št. 5, str. 8-12.

¹⁵ Za podrobnosti glede objav glej: Mara Mervič, Marjeta Čelovič, Janez Stergar (ur.), Biografije in bibliografije sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani za obdobje 1958-1978. V: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents*, Ljubljana, 1980, št. 11-12, str. 79-151. Nekaj neobjavljenih elaboratov pa je dostopnih v dokumentaciji oziroma arhivu inštituta.

¹⁶ Sergej Lipovec je po povratku v Trst postal sodelavec novega Slovenskega raziskovalnega inštituta – SLORI.

¹⁷ Marijan Srienec je po diplomii na ljubljanski AGRIFT postal znan gledališki in filmski igralec ter režiser, od 1991 je bil na vojnem področju v nekdanji Jugoslaviji kot novinar in pozneje predstavnik evropske Organizacije za varnost in sodelovanje (prim.: *Nedelja*, Celovec 23.6.1996). Umril je 20.3.1997 v bolnišnici v Šentvidu na Glini, pokopan je na Rebrci.

¹⁸ Priznam, da tokrat poročila v zaprašenih inštitutskih in domačih kupih papirja nisem niti poskusil iskati.

¹⁹ *Naš tednik* – glasilo NSKS, Narodnega sveta koroških Slovencev.

dijaškega doma ob Lendu, več dijakov starega Mohorjevega doma na Völkermarkter Strasse, Zvone Zorko²⁰, nastavljenec slovenske hranilnice v Velikovcu, kup žandarjev v Velikovcu (imen nimam), uslužbenec v Rutarjevi trgovini v Dobrli vasi (ime lahko pove Marijan Srienc), gostilničarka v »Juenni« pri Globasnici, Janez Hudl iz Globasnice, Joško Hutter in njegova žena, Janez Havel (Čeh v Globasnici), čevljar Franz Tomasch iz Kršne vasi pri Št. Lipušu, /Vladimir/ Rutar v Žitari vasi, eden izmed bratov Wakounig – v službi na bencinski črpalki v Mlinčah, /Janez/ Luc Wutte in njegovi domači, prof. Jože Wakounig, Marijan Srienc, prof. /Andrej/ Mohar.

Posnel sem nekaj fotografij z dvojezičnimi tablami oz. s prazninami, kjer bi table morale biti. Na magnetofonskem traku imam del prerekanja med Marijanom Sriencem in velikovškim žandarjem. O velikovškem pripetljaju je poročal KTZ 19.X., jaz sem odposlal odgovor čez teden dni. V kolikor ga ne bo ponatisnilo »Delo« (5.XI.72), bom priložil kopijo. Epilog v KTZ??²¹

2) NEDELJSKO ZBOROVANJE HEIMATDIENSTA, 15.X.72

Število udeležencev 10.000 drži, od tega približno 4.000 iz Slovenske Koroške (F. Zwitter), baje tudi Tirolci in Štajerci (Wieser), baje tudi iz Dunaja in Nižje Avstrije (Wutte), iz Lienza, Štajerske, Tirolske, Nižje Avstrije, Salzburške (dijaški dom Lend). Da jih je bilo iz južne Koroške bolj malo, priča dejstvo, da so posebej pozdravljali »zaslopstva« posameznih vasi (dij. dom Lend). Splošen vtis je bil, da je bilo zbranih od drugod le malo ljudi, rajhouskih Nemcev skoraj ne omenjajo (Zvone Zorko je videl en avto...). Starostna struktura je bila pestra. Veliko sogovornikov je govorilo o »nahecani mladini«. Mladina predusem podeželska, pri čemer ima velik pomen organizacija Landjugend, ki ima pod svojim vplivom pol mladine; močna finančna zaslomba (Wieser, Zwitter, Tischler...). Celovška gimnazija je zborovanje gledala ob sirani zaradi zabave (trije švicarski študentje dr. Zwitteru, dijaki). Pač pa so seveda po koroških vaseh to nedeljo manjkali vsi nekdanji naciji (Zwitter). Za razliko z oktobrom 1970 opazna diferenciacija med Nemci, zlasti odsotnost vlade in usaj vodilnih socialistov (Zwitter).

Govore je delno posnel Zorko in vse že poslal v Ljubljano, ne ZSO ne NSKS tekstov nimajo, objavljeni so bili le v izvolečkih. Pravzaprav naj bi šlo za omiljene, cenzurirane govore z občnega zbora Heimatdiensta v Dobrli vasi (Zablačan /Sablatshchan/), zahteva po fizičnem obračunu ni bila ponovljena,

* * *

²⁰ Tedanji dopisnik RTV Ljubljana v Celovcu.

²¹ Epiloga v socialističnem *Kärntner Tageszeitung* ni bilo, svoj popis velikovškega dogajanja sem nato objavil v *Vestniku koroških partizanov* in ga ponatiskujem v nadaljevanju razprave.

use skupaj je bilo bolj uperjeno proti vladi (Zwitter...). »Radikalnejša« gesla so dvigali le od časa do časa, Zorko (=Kokot) jih je nekaj posnel. Kokota so odri-vali, ko je hotel posneti prsa s hitlerjanskimi odlikovanji (v Avstriji so sicer pre-povedana le tista nacistična odlikovanja, ki imajo kljukasti križ). Zablacan je opazoval reakcije poslušalcev in ugotovil, da so skrajni primitivci, saj so huronsko vpitje zagnali le ob kratkih parolah. Če je imel stavek več kot dva odvisnika, pa čeprav je bil zelo ostro uperjen proti Slovencem, reakcije ni bilo. Pred zborovanjem so /Feliksa st./ Wieserja v Sl. Plajberku prišli nagovarjat, da je njegova domovinska dolžnost, da gre v Celovec.

3) DVOJEZIČNE TABLE

K že znanemu samo nekaj drobnih dodatkov! Zwitter je vedel le, da so nekateri Slovenci baje prijaviли odstranjevalce. Dobra organizacija odstra-njevanja. Nova moda: avstrijske zastavice ob krajevnem napisu (težave Hanzija Ogrisa v časopisu, ker je odstranil razcefrano zastavico; prvi »odstranjevalec«, ki so ga časopisi poimensko navedli!). Škocjanski sociali-stični župan Vitus Jesse iz pisarne organiziral odstranjevalni pohod (Tischler...; medtem sicer že splošno znana stvar); ko je prvič telefoniral Robertu Matajdelu, naj gre zraven, se je Matajdel izgovoril, drugič je šel zraven. Matajdel je to pripovedoval Francu Piceju, Picej Lucu Wutteju. Ogris zagotavlja, da so bili v Bilčovsu odstranjevalci vsi tuji, domači heimatdien-slovci »malo sodelovali«. Za imena je težko, baje le eden spoznan (Ogris).

Ko je avto s celovško registrsko tablico 9.10.1972 v Hodišah odstranjeval dvojezično tablo, je žena prof. Moharja to prijaviła žandarmeriji, s številko; priča še hodiški šolski ravnatelj (prof. Mohar). Baje je KZ objavil tudi vest o podobnem primeru iz Škofič²² (prof. Mohar). V Podjuni so policaji baje nekaj noči »stražili« table. Slovenski dijaki (Borut Sommeregger idr.) so šli v kontro-lo. Zapisane imajo datum in uro ter številko policijskega avtomobila, v katerem je posadka mirno spala – v gozdu pri Grabalji vasi. Prav tako na križišču Grabalja vas – Št. Primož, kjer so fantje kontrolo zbudili. Eden od policajev je rekel »No, že v redu, saj nas je že začelo zebsti«. Ko je kolona pri drugem množičnem naskoku prišla do table pri Št. Vidu (pri Klopinijskem jezeru) je policaj, ki je bil ob tabli na straži rekel: »Machts schnell, wir kriegen Verstärkung!«²³ - priči Stefan Riegelnik in Folti Hartmann. Po prvi odstranitvi v Št. Vidu so otroci potem imeli table za igranje (Borut Sommeregger in drugi

* * *

²² Gre za znano prijavo Mira Miškulnika (in njegove žene Marije - Micke). Po *Volkszeitung* 17.10.1972 o škofiškem gostilničarju poroča Dušan Nečak, cit. delo, str. 15 O usodi Miškulnikove prijave Peter Gsietner, cit. delo, str. 92-93.

²³ Hitro opravite, dobimo okrepitev!

dijaki). Ko so dvakrat snemali kažipot za Globasnico, je žandar obakrat popisal automobile. Sprevod 9.10. je bil pijan, na čelu in začetju kolone sta vozila policijska avtomobila (krčmarica v gostilni Juenna pri Globasnici).

Nekaj tabel je vseeno preživelo 10. oktober: krajevna tabla na Obirskem, kažipota z Obirskega v Sele in v Korte (Janez Hudl). V nedeljo 15.10. so trije Globošani v Štebnu videli dva iz Dvora pri Šmihelu, ko sta snemala tablo; oba sta v službi v pivovarni. Naznanili so ju (Hudl). V Mlinčah so snemali domačini. Govorijo, da so dobili po 5000 Asch tisti, ki so snemali in po 300 tisti, ki so snemanju prisostvovali (Wakounig v Mlinčah).

Kot rečeno, sem posnel nekaj dvojezičnih tabel (Klobasnica, Mlinče) in nekaj praznin – vse 18.X.1972. V Globasnici sem opazil, da je slovensko ime »Klobasnica« zaščiten s prozorno plastično folijo. V Mlinčah je bil novi dvojezični napis na obeh straneh opremljen z avstrijsko zastavico. Wakounig je trdil, da je taka že prišla »original gepäckt«. (Zadnje izjave Kreiskega to v neki meri potrjujejo!). Drugod že omenjena moda rdeče-belo-rdečih zastav ob napisih. Nikjer niso pravili, da bi se cestarji jezili, ko morajo vedno znova nameščati table. Možno je, da jih kdo tudi sam ponoči odstranjuje. Da bi Slovenci kje s silo skušali preprečiti odstranjevanje, nisem slišal. Pač pa se je policija hvalila, da je s svojo prisotnostjo preprečila krvoprelitja. Slovenci naj bi se ponekod le besedno spopadli z odstranjevalci.

V Pliberku je bila med mazači ženska, ki je bila 1961 (morda tudi 1971) števna komisarka.²⁴ Baje tudi bivši ravnatelj v Škocjanu Rebernik (?) (Sommeregger in ostali dijaki).

4) FIZIČNI NAPADI NA SLOVENCE

Izgleda, da so pretepi postali običajna praksa »domovini zvestih«. Slišal sem za vrsto primerov, ko so predvsem gostilniški pogovori imeli za posledico pretep. Nisem slišal, da bi bil kje tepen Nемеc, vedno se je začelo z desetim oktobrom in napisnimi tablami.

Bolje dokumentirani primeri:

V gostilni Andreja Lausegerja v Slovenjem Plajberku so ob nekem prepiru okoli 10. oktobra pretepli nekega fanta, baje iz Št. Jakoba, baje se je zdravil v celovški bolnici. Vodja skupine naj bi bil 38 let star heimatdienstovec; šlo je za isto skupino, ki je Wieserja nagovarjala, naj gre v Celovec na proslavo

* * *

²⁴ Gstettner v cit. delu na str. 81 opozarja, da mu ni znana nobena fotografija, na kateri bi bila med podiralci dvojezičnih krajevnih tabel ženska.

(Wieser). V isti gostilni so se 9.10. spravili nad dijake slovenske gimnazije, oklofutani je bil Hanzi Wieser. Prej so izgrezniki – domači gozdni delavci - kurili kres, potem naj bi šli še po okrepitve v sosednjo vas; povod za pretep je bilo izzivalno mahanje z zastavo (Wieser, Hanzi Wieser in drugi dijaki doma ob Lendu).

Konec septembra ali v začetku oktobra (točen datum se da takoj ugotoviti) je šel dijak 8.b razreda Slovenske gimnazije Borut Sommeregger²⁵ še z enim dijakom od doma na Völkermarkter Strasse proti Altplatzu. Pred gostilno Geyer ju je pričakala zaseda petih pretepačev. Dva spredaj, trije zadaj. Za začetek so brez besed Boruta udarili po glavi, tako da je lahko le zaupil kolegu, naj beži, in se sesedel na tla. Kako so ga potem obdelovali, se ne zaveda. Pomagal mu ni nihče, ljudje so stali ob strani in opazovali pretepanje. Borut se je sorazmerno hitro opomogel, poklical je policijo. Ker se mu je zdelo, da so napadalci šli v gostilno Geyer, je pred policaji ustopil in res našel vso družino zbrano za mizo. Že so mu zagrozili, da ga bodo še enkrat pretepli, ko so ustopili policaji. Vse pretepače so odpeljali iz gostilne in jih pred vhodom legitimirali. Do Boruta so bili policaji prijazni. Obljubil je, da se bo pozanimal, kako teče postopek proti napadalcem, ob mojem obisku ni vedel nič točnega. S prijavo je policiji predložil tudi zdravniško spričevalo, ki potrjuje, da je bil od pretepenosti šokiran. Borut meni, da so se spravili nadenj, ker je dan ali dva prej govoril na neki javni debati. Njegovi kolegi pravijo, da so ga isti pretepači pozneje čakali pred domom še dva večera. Baje so isti ljudje pretepli še Stanka Mečino in Mirka Smrečnika (7.a oziroma 6.b slov. gimn.), eden jo je skupil v oko, drugi v trebuh. Primera nista bila prijavljena policiji, ker naj bi pretepanje bilo usakdanji pojav. (Glej tudi novejša poročila, ki to potrjujejo).

Neki Tišlar iz Dobrle vasi naj bi bil napaden v gostilni. V službi je na pošti (uslužbenec Rutarjeve trgovine v Dobrli vasi).

Franz Tomasch, mlad slovenski čevljar iz Kršne vasi pri Št. Lipšu, je sam potrdil, da so ga 10.10. ob 21. uri v gostilni Skoff v Stari vasi sklofutali. V prepiru, ki je bil uvod v pretep, so ga neki fantje iz Globasnice podprli, po njihovem odhodu pa jih je dobil. Zadnjo klofuto mu je primazal brat lastnika Skoffa, drugače pa je bil najbolj bojeviti nek »nepismen, mlad človek«. Tomasch se čudi, odkod mulariji denar za vsa popivanja okoli 10. oktobra; misli, da so bili plačani. Njegovo dekle je v Staru vasi slišala prepevanje »Deutschland, Deutschland über alles...«!

* * *

²⁵ Borut J. Sommeregger je 1987 na Dunaju doktoriral iz slavistike in komunikologije, 1994 magistriral v Ljubljani iz slovenistike; v začetku 90. let je s Karlom Smollejem sodeloval v prizadevanjih za mednarodno priznanje Slovenije, sedaj je namestnik direktorja Urada vlade RS za verske skupnosti.

Za Dumpelnika smo najprej slišali pri NT, potem pa je dr. Tischler v naši prisotnosti telefoniral Grilcu, ki mu je dogodek takole opisal: »Z Dumpelnikom sta vozila proti Sinči vasi, meter za njima pa z dolgimi lučmi neznan voznik. Dumpelnik je ustavil, stopil do voznika za njim in ga uprašal, kaj je narobe. Odgovora ni bilo. Ko sta odpeljala naprej, se je stvar ponovila. Dumpelnik je tokrat ustavil pred razsvetljenim vhodom podjetja Leitgeb v Sinči vasi (16.10. ob 23. uri). Na isto uprašanje kot prej je dobil odgovor: »Čuš, izdajalec!« in s trdim predmetom po glavi (Wutte pravil, naj bi napadalec imel v roki boksar). Portir najprej ni hotel pustiti Grilcu, niti da bi telefoniral na policijo, potem se je zgrozil, ko je slišal, da je šlo za dr. Dumpelnika, ki je ljudem dobro znan.« 18.X. sem ob drugem obisku na sedežu ZSO uprašal, če so že kaj ukrenili skupaj z NSKS. Janežič je odgovoril, da mu je napad sumljiv, da so imeli pri NSKS že preveč lažnih herojev, za kako skupno akcijo pa morajo dati iniciativo pri NSKS, ker je Dumpelnik njihov človek. Telefonsko številko ZSO dobro poznajo... Na NSKS so povedali (Zablačan, Jože Wakounig), da je NSKS že protestiral pri policiji in obvestil jugoslovanski konzulat.²⁶

5) GROŽNJE

16.X. neznan moški (drugače naj bi se oglašala pretežno ženska) zagrozil z bombnim napadom velikovški gimnaziji. »Nikdar več slovenske Koroške...!« Povod naj bi bil ravnatelj, ki je prijazen do Slovencev. Dijake so takoj poslali domov (Wieser, Zwitter...).

Wieserjevi so dejali »Kar strah imamo...« od neprestanih groženj in prepričevanj. Če gredo od doma, se bojijo s seboj vzeti avto, ker naj bi bil po njihovem na črni listi.

Zwitter: 9.10. so ga po telefonu obvestili, da bo naslednji dan atentat nanj. Vrsté se poziwi z zmerjanjem in spraševanjem: »Si še živ, svinja čuševska...?« Pokazal nam je pismo, v katerem mu nek upokojenec iz Nižje Avstrije, po rodu naj bi bil Korošec, napoveduje, da ga bo prišel ubiti. Spoznal ga bo po črnem šlajerju in po črnih rokavicah, ki jih bo nosil zato, da si ne bo posvinjal rok z njegovo krujo. Zwitter ne da nič na take grožnje. Na policijo se ne misli obračati s prošnjo za zaščito, misli da bi bilo brez uspeha in politično

* * *

²⁶ Prim. Dušan Nečak, cit. delo, str. 16-18. Janez Stergar et al., Kronološki pregled zgodovine koroških Slovencev od 1848 do 1983, v: Franček Brglez et al. (ur.), *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*, Ljubljana-Celovec 1984, 1985 na str. 266 napad opisuje takole: »16. oktober 1972: Na cesti blizu Sinče vasi je napadalec ozmerjal s »čušem« in »izdajalcem« dr. Marka Dumpelnika (r. 25.4.1929 v Štebnu pri Pliberku, 1968-1972 podpredsednik Narodnega sveta koroških Slovencev) in mu težko ranil glavo. Napad so avstrijske oblasti označile za »pretep med dvema voznikoma.«

škodljivo, da bi imel kup policajev pred vrati. Pisma ob priliki meče proč, telefonskih pogovorov ne beleži. Opozorili smo ga, da kljub vsemu junačenju kot politični predstavnik koroških Slovencev mora skrbeti za svojo varnost; dostop do njega je z ulice praktično neoviran. Prosili smo ga tudi, da grozilna pisma da kserokstrati in nam posreduje en izvod. Beleži naj si tudi vsebinsko groženj po telefonu.

Na zadnjem zborovanju odbornikov ZSO so skoraj vsi od 120 navzočih poudarili veliko zaskrbljenost med ljudmi zaradi stalnih napadov in groženj (Zwitter). Znana grožnja z dinamitom sedežu ZSO.

Tischler je bil deležen zadnje grožnje po telefonu 2.X.1972. Neznanec je govoril knjižno nemščino. Tudi po njegovih podatkih so ljudje po deželi ustrašeni, groženj je vedno več; očitna je organizacija Heimatdiensta.

V Št. Petru so nekemu Slovincu zagrozili, da mu bodo požgali skedenj (dijaki doma ob Lendu).

Po dijaški oceni naj bi bile preplašene predvsem stare ženske (»Jugoslovanski bataljoni že marširajo...«). Upravnik doma ob Lendu pravi, da med gojenci ni večjega razburjanja: »Mi smo močni«, pravi za domski kolektiv.

Miru Miškulniku (iz Škofič) je na nekem parkirnem prostoru nek Nemeč zagrozil: »Čuši, vse vas bomo poslali čez Karavanke.« Ko je Miškulnik primer prijavil na žandarmeriji, mu je policaj zabrusil: »Slovenci postajate preveč freh!« (podatek ZSO).

Lucu Wutteju grozijo večkrat. Duakrat so prišli že z orožjem, da ga ubijejo; ne v zadnjem času. »Ljudje so zastrašeni...« (Wutte).

Zwitter poudarja, da že čutijo posledice, saj se omahljivi ne upajo prihajati na slovenske kulturne prireditve. Rutar in Wutte pripovedujeta, da imata gostilni prazni. Rutar pravi, da se to ob vsaki podobni priliki dogaja, potem mine. Ljudje pridejo k njemu kupovat na up, on jim da: »Seveda, saj si vedno kupoval pri meni...«

Ljubeljski carinik pravi, da ni čutili posebnega upadanja potovanj v Avstrijo. (Marjan Orožen na skupščinski seji: promet upadel za 20%, predvsem na račun Jugoslovanov). Wutte: dveh napovedanih avtobusov iz Jugoslavije ni bilo.

6) NAPADI NA SLOVENSKO PREMOŽENJE

- premazan dijaški dom ob Lendu; kljukaste križe je odkrila še isto noč policijska patrola, do jutra so jih odstranili (upravnik doma);

- premazana hranilnica v Kotmari vasi, »Volanjakova« hiša v Svatnah (ZSO);
- že pred mesecem počrnjena šipa nad dvojezičnim plakatом »Tudi jaz bi rad znal dva jezika« in zadnja stena posojilnice v Velikovcu. Nekdo z občine je obljubil, da bodo packarijo odstranili na občinske stroške. Na mojo pobudo je uradnik v posojilnici telefoniral na občino in vprašal, kdaj se bo to zgodilo. Čez tri minute je nekdo z občine telefoniral nazaj in povedal, da v najkrajšem času. Do tedaj so bili vsi delavci zaposleni z restauriranjem katedrale.²⁷

Wuttejevo pripovedovanje o napadu na njegovo gostilno: 1.9., ko je bila na radiu oddaja z njegovim govorom, je bilo zvečer v gostilni približno trideset ljudi. Ob 22,15 je velika panoramska šipa strahovito počila in se sesula. Luc – kot star partizan – je bil v hipu pod mizo. Tako tudi ostali. Ko je spoznal, da ni bilo strelno orožje ali eksploziv, ampak kamen, je Luc stekel ven in videl dva fanta, ki sta mu ušla v koruzo. V temi ju ni mogel najti. Kmalu je zabrnel avtomobilski motor, s pripravljenim vozilom sta oddrvela v Pliberk na sejem. Luc je prepričan, da sta bila fanta iz sosednje vasi. Eden je mizarški vajenec, drugi vajenec za avtomehnika. Luc je njuni imeni povedal na policiji. Preiskovalec (če se prav spominjam, Koren) iz Borovelj, sicer Nemeč ali ponemčen človek, vendar človek na mestu, se je strinjal, da je motiv narodnostna mržnja. Oba osumljena fanta je policija baje močno privijala, njun alibi, da sta bila v Pliberku, pa je zdržal. Pobudo za napad naj bi dal po Lucovem trdnem prepričanju domačin, kmečki sin, organizator snemanja napisov; že prej je pisal pisma proti Lucu v KTZ.

7) DRUGI PRIMERI DISKRIMINACIJE

Policija je preiskovala znani primer, ko pred meseci Wieserjevi²⁸ iz Sl. Plajberka voznik avtobusa ni hotel izdati karte, ko jo je zahtevala v slovenščini (v dialektu), čeprav je znano, da dobro zna »suovenje«. Šef celovške policije je bil pri Wieserjevih, mati je takoj sedla na avtobus in odšla h hčerki v Celovec, da jo pripravi na zasliševanje: »Ne boj se, bodi trdna!« Po več urah zasliševanja je dekle vztrajalo pri svojih navedbah. Šef policije je baje nekomu potožil, da tako trmastega otroka še ni videl. Dve sošolki, ki sta bili priči, sta se baje pri zasliševanjih zmedli. Wieserjevi ne vedo, da bi bil šofer kaznovan.

* * *

²⁷ Velikovška gotska župna cerkev seveda nima funkcije katedrale.

²⁸ Tedanja dijakinja Marija Wieser je poročena z zgodovinarjem Avguštinom Mallejem in je profesorica slovenske gimnazije v Celovcu.

Marko Sommeregger, Borutov brat, učenec 4. razreda glavne šole v Sinči vasi je imel v šolski karakteristiki zapisano v rubriki materinski jezik »deutsch«. Materi je to pokazal razrednik Fleihs (med vojno Sängergauleiter des Sängergaues Grenzland, vodja oktobrskih proslav...). Za Marka je zdaj mati uredila, gimnazijci iz Sinče vasi pa se boje, da imajo v svojih kartotekah vsi potvorjen materin jezik, ker jih je v prvem razredu učila nacistična učiteljica. Od profesorjev na gimnaziji bodo zahtevali, da kartoteke pregledajo in popravijo.

8) MOŽNOST NADALJNJE ESKALACIJE (IZJAVE ŠE PRED DINAMITNIM NAPADOM V ŠKOCJANU)

Vsi sogovorniki so se strinjali, da miru še ne bo kmalu, vsi so tudi vsaj dopuščali možnost za streljanje in bombne napade, v kolikor niso celo izrazili prepričanja, da gre razvoj gotovo v to smer:

Zwitter: usak trenutek se lahko začne, naloga ZSO je, da ljudi opozarja, naj ne nasedajo provokacijam. Za primer zaostritve - takšna obramba kot pod nacizmom. Tako stališče naj bi bilo po njegovem splošno uveljavljeno. Šef NDP dr. Burger v Št. Vidu (isto še Tischler...): »Krvoprelitje bi verjetno pomenilo konec vladne tolerance.«

Tischler: »Poostritev bo, če vlada takoj ne poseže vmes. Drugače se bodo Slovenci branili tako kot v predplebiscitnem času in leta 1936, 37...«

Aktivnost »Aktiv Rechts« - mladinske fašistične organizacije (dijaški dom Lend).

Uradno naj bi se sicer Heimatdienst distanciral od NDP (dijaški dom Lend).

Pri Mlinčah sem fotografiral transformator z napisi in znakom NDP.

Po debati v krogu slovenskih gimnazijcev - denunciacija v VZ (dijaki, Volkszeitung).

Wutte: »Revanša bo, revanša...«

Napad na Dumpelnika je napovedi potrdil. NSKS je na to opozorila jugoslovansko vlado, ko so sporočili o napadu na Dumpelnika.

Nikjer nisem zvedel za kak primer, ko naj bi policija preprečila banditizem, ali ga kaznovala. Ergo...

9) DELO NSKS IN ZSO TER DIJAŠKIH ORGANIZACIJ

»Oboji premalo odločni« (Wieserji).

»V nacionalnih uprašanjih smo odločno enotni. Po nedeljskem zborovanju je na tiskovni konferenci celo Inzko obsodil ÖVP in pohvalil evropsko zavest socialistov« (Zwitter). Enako o Inzku tudi Tischler, ki je prav tako zatrjeval, da so v vseh bistvenih narodnih stvareh enotni.

Sicer pa so odnosi slejkoprej ostali enaki. Primerjaj Janežičevo izjavo o Dumpelniku!

Žive so med ljudmi razprave o enotnem političnem nastopu; vsem je jasno vsaj to, da za ÖVP ne bo moč več glasovati.

Koroška dijaška zveza naj bi »spala zimsko spanje«, o Slovenski mladini tudi nič novega (dijaki).

10) STALIŠČA IN AKCIJE NEMŠKIH ORGANIZACIJ

Časopisne vesti o težavah vodilnih socialistov v prizadevanjih, da bi ohranili stranko enotno in disciplinirano, so sogovorniki potrdili s številnimi primeri. Od Vitusa Jesseja in občinskih odbornikov po raznih vaseh dalje. (Zdaj o tem vemo že več.)

Koroška študentska zveza na Dunaju je okoli 10. oktobra zahtevala, da dežela ukine pomoč Heimatdienstu (Zwitter).

Austrijska socialistična študentska zveza je ugotovila v sporočilu, da Slovenci predstavljajo na Koroškem nacistom nadomestek za Jude (Zwitter). SPÖ se je izredno izkazala v zadnjih dogodkih, vsaj vodstvo, za teren je bilo že na zadnjem občnem zboru jasno, da prevladuje stara mentaliteta (Zwitter).

Prijavo zoper Heimatdienst naj bi že vložil Sienčnikov sin (Zwitter).

Sindikata v celoti za vladne ukrepe, ÖVP-frakcija v njem seveda proti (Tischler).

ÖVP seveda računa na glasove socialističnih volivcev, dobila pa jih bo predusem FPÖ (Tischler).

Znana izjava Lige za človekove pravice na seminarju o Oberwartu, vsaj pri Ligi prihaja tudi do stikov med Koroškimi Slovenci in Gradiščani (Tischler).

Od ostalih avstrijskih organizacij podpirajo divjanje le montanistični burši iz Leobna, ki imajo boirstvo v Pliberku. 10.X. so bili zraven (Tischler).

8.-14.X. sta bila oba osma razreda slovenske gimnazije na ekskurziji na Dunaju. Večkrat so imeli priložnost opaziti v svoji bližini glavnega celovškega policijskega nadzornika za Slovence Krena.

8.X. je izvenparlamentarna »Ofensiv Links« na Kärntner Strasse pri univerzi²⁹ priredila demonstracije proti koroškemu šovinizmu. Odstranili so tablo z napisom »Enosmerna c.« /in jo nadomestili s/ »Sackgasse«.³⁰ Baje je policija dva aretirala in pretepla pohabljenca, ki se ji ni utegnil dovolj hitro umakniti. Slike ima Ofensiv Links in bi se jih verjetno dalo dobiti. Koroški dijaki so bili brez transparentov (pravzaprav po šolskem redu ne bi smeli na demonstracije, pa jih je prof. ... pustil). Ko so se vračali k svojemu avtobusu, je pred njimi vozila policijska patrolja. Za vokalom je bilo še kup policajev v pripravljenosti. Fantom so baje žugali v avtobus (Sommeregger idr.).

Pri predavanjih, ki jih pripravlja katoliška študentska skupina pod okriljem ÖVP, nestrpnost v diskusiji, po uradnem koncu pa so se baje slovenski dijaki kar dobro pogovorili z njimi (Sommeregger idr.).

11) REAKCIJA JAVNOSTI

Dvojezične table so stalna tema pogovorov. V gostilni lahko hitro zaslišiš zabavljanja čez Simo in Čuše. Splošen strah – umetno podpihovan, da so dvojezične table prvi korak k jugoslavizaciji. Diferenciacija sicer obstaja, skoraj nihče pa se ni pripravljen upreti terorju. Kvečjemu od strani opazuje dogajanja in se zgraža. Nihče ne nastopi javno proti mitom obrambnih bojev, edino večje družbe – Quelle ... - so upale odkloniti oktobrske plakate (zadnja dva podatka – Zwitter).

V času našega obiska pri Zwitteru ga je poklical Nemeč, primarij. Zagotavljal mu je, da njuno prijateljstvo ostaja, kljub zadnjim dogodkom. Zwitteru je sin pisal, da na Dunaju na splošno obsojajo Korošce in da so postali slovenski študentje naravnost zanimivost.

Radio poroča le o dejstvih; ko je omenil, da table odstranjujejo »zavedeni ljudje«, je ÖVP protestirala (Zwitter, Srienč). Dejstva so seveda ustrezno filtrirana, da ne bi povzročala razburjanja. Slišal sem slovensko oddajo, 18.X. popoldne. O škocjanski eksploziji v prejšnji noči, ni bilo poročila.

Tischler poudarja predvsem pomen »molčeče množice«. Trdi, da ni mogoče reči za posamezen sloj ali starostno skupino ali poklice, da bi se resneje zastavljali sedanji noriji. Tudi dobri prijatelji njegovega sina, intelektualci,

* * *

²⁹ Očitno napačna lokacija.

³⁰ Slepa ulica.

se v pijanosti spravijo nadenj s »Čušom« in »Titovcem«. Potem pa hodijo jokati in se opravičujevat. Tischler pravi: »In vino veritas«.

Dijaki pravijo, da so odnosi z nemškimi osmošolci dobri.

Javnost naj bi resno računala z možnostjo, da v primeru odločne jugoslovanske akcije pridejo na Koroško čete OZN (Rutar). Boje se tudi Rusov, ki utegnejo preko Jugoslavije priti na avstrijske meje in nastopiti kot zagovorniki Slovencev (Rutar).

Drugih novih opažanj ni.

12) ZBIranJE DOKUMENTACIJE

Kar so imeli gradiva na ZSO in NSKS, so ga večinoma razdelili novinarjem. Sta pa obe organizaciji na tiskovni konferenci obljubili, da bosta zbrali dovolj gradiva za vsakega zainteresiranega. Za INV so obljubili zbrati čimveč materiala tako na ZSO, kot na NSKS. Poleg organizacij še kup dijakov, Marijan Srienč, Čeh Havel v Globasnici.

Najobsežnejšo zbirko plakatov naj bi imel prof. Mežnar,³¹ ki stalno zbira s pomočjo dijakov material za študijsko knjižnico v Ravnah.

13) PREDLOGI IN PROŠNJE SLOVENCEV

- a) *kako je INV proučil mednarodnopravne možnosti ukrepanja ZSO, NSKS in Jugoslavije (Zwitter), »Hudiča, kaj pa dela ljubljanska Univerza?!« (Tischler);*
- b) *Jugoslavija naj odgovori Koroščem na njihovo prošnjo za pomoč ne preko generalnega konzula, ampak na sprejemu v Ljubljani ali – kar bi bilo še bistveno bolje – v Beogradu (Zwitter in Tischler);*
- c) *proučiti možnosti direktnega apela manjšine na OZN in*
- č) *pritožbe Dumpelnika na Evropski svet (seveda, če na vseh avstrijskih instancah ne bo uspel);*
- d) *organizirati koncerte koroških pevskih zborov po Jugoslaviji (Zwitter);*
- e) *poskrbeti za ureditev slovenskega muzeja v Celovcu (gimnazija??) (Huttravi; doma imajo hranilnik CMD »Mal položi dar, doma na altar!« in razglednice s taborov. Če bi se kaj takega ustanovilo, bi radi odstopili.)*

* * *

³¹ Vsekakor profesor Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, pisatelj Janko Messner.

Na splošno so poudarjali, naj se Jugoslavija enkrat neha bati odločnih akcij, če se jih oni sami ne. Željni so podpore matičnega naroda (ki so jo v deklaracijah sicer v zadnjih dneh res že dobili, v dejanjih pa ne).

3.XI.1972

Janez Stergar

Komentirati vsebino, kvaliteto in današnjo historično uporabnost mojega poročila, seveda ne bi bilo dostojno. Zato naj govori samo zase! Dodam naj samo opozorilo, da k poročilu nekako sodi še »Seznam letakov s Koroške – jesen 1972«; večino letakov sem zbral na opisani poti in jih hrani dokumentacija INV pod številko SO 1576. Iz prvega meseca svojega službovanja na inštitutu hranim še kopiji dveh drugih krajših elaboratov o tedanjih avstrijsko-jugoslovanskih odnosih in obravnavi manjšinske tematike na seji vodstva slovenske Socialistične zveze delovnega ljudstva.³²

Moj povratak s Koroške je sovpadal z izredno sejo vseh zborov Skupščine SRS 20.10.1972, na kateri so obravnavali tudi odgovore na poslanska vprašanja v zvezi z dogajanjem na Koroškem. Študentje smo imeli tedaj v skupščini poslanca Toneta Remca ter bili zastopani v skupščinski komisiji za mednarodne odnose in podkomisiji za manjšinska vprašanja.³³ Na izrednem zasedanju je imel krajši referat tudi Tone Zorn,³⁴ moj bodoči inštitutski predstojnik. Že od daleč mi je mahal z izvodom »Kärntner Tageszeitung« in me spraševal, kaj vse da sem počel na Koroškem. KTZ je v številki 19.10.1972 ob fotografiji razstreljenega daljnovidnega stebra objavil tudi članek, ki se je v veliki meri nanašal na aretacijo Marijana Sriencia in mene v Velikovcu. Takole piše:

DIE ORTSTAFELN ALS VORWAND FÜR TERRORAKTE?

Sportkontakte zwischen Kärnten und Slowenien »eingefroren«

Klagenfurt (KTZ). Die Auseinandersetzungen um die zweisprachigen Ortstafeln nehmen immer bedenklichere Ausmasse an. Ein Sprengstoffanschlag auf einen Hochspannungsmast, Resolutionen, Protestnoten,

* * *

³² 8.11.1972 sem zaključil pregled »Meddržavni odnosi SFRJ : Republika Avstrija od 1. sept. do 9. nov. 1972«, 19.11.1972 pa »Poročilo o seji predsedstva in izvršnega odbora RK SZDL Slovenije 18.11.1972 v Ljubljani«; seje sem se udeležil še kot predstavnik Skupnosti študentov.

³³ Nekaj o študentski vpetosti v stike z zamejstvom Janez Stergar, Republika Slovenija in zamejstvo 1945-2002. V: *Acta Histriae*, Koper, 11, 2003, št. 2.

³⁴ Tone Zorn. Beseda o Kärntner Heimatdienstu na skupni seji vseh zborov Skupščine Slovenije o Koroški dne 21. /20.?: oktobra 1972. V: *Vestnik koroških partizanov*, Ljubljana, 6, 1973, št. 1, str. 18-20.

neue Bombendrohungen... Die Kärntner Sicherheitsdirektion hat in Zusammenarbeit mit Polizei und Gendarmerie jedoch alle nur erdenklichen Massnahmen getroffen, um weitere Anschläge zu verhindern. Behördlichen Erhebungen zunach liegt der Verdacht nahe, dass in Südkärnten nun auch eingereiste Elemente am Werk sind, denen die »Kärntner Sache« Vorwand und willkommener Anlass ist, Terrorakte zu setzen und für Unruhe zu sorgen.

/.../ Ein grösserer Tumult brach gestern am Hauptplatz in Völkermarkt los. Eine Menschenmenge sammelte um den 22jährigen Studenten Marian Srienc aus Klagenfurt und den Laibacher Rundfunkangestellten Janez Stergar, die beschuldigt wurden, von einer Anschlagtafel einen Aufruf zum 10. Oktober heruntergerissen zu haben. Der Gendarmerie gelang es, Tätlichkeiten zu verhindern. Srienc und Stergar lehnten es später ab, sich den Beamten gegenüber auszuweisen und wurden daher zum Posten mitgenommen. Nach der Feststellung der Identität setzte man die beiden wieder auf freien Fuss. Wie sich schliesslich herausstellte, soll Srienc die Plakate allein entfernt und Stergar nur dabeigestanden haben. Srienc wurde angezeigt. Der Student gab an: »Ich wollte die Plakate für eine Laibacher Fernsehendung verwenden, im übrigen beabsichtigte ich, die Reaktion der Bevölkerung zu testen.« /.../35

Velikovški incident je na kratko opisan – torej »je prišel v zgodovino« - v dveh kronologijah; soavtor obeh sem bil tudi sam, a sta obe šli skozi uredniško presojo.³⁶ Čeprav oktobra 1972 ni bilo veliko aretacij na Koroškem in čeprav je o najini velikovski na prvi in drugi strani pisal osrednji, vladni koroški dnevnik KTZ, pa

* * *

³⁵ Krajevne table kot izgovor za teroristična dejanja? Športni sukri med Koroško in Slovenijo »zamrzneni« - Celovec (KTZ). Spori glede dvojezičnih krajevnih tabel dobivajo vedno nevarnejši obseg. Razstrelitev daljnovidnega stebra, resolucije, protestne note, nove bombne grožnje... Koroška varnostna uprava je v sodelovanju s policijo in orožništvom vendar sprejela vse možne ukrepe za preprečitev nadaljnjih napadov. Po uradnih ugotovitvah obstaja sum, da so sedaj na Koroškem na delu tudi tuje sile, ki jim »koroška stvar« predstavlja izgovor in dobrodošel povod, da izvajajo teroristična dejanja in skrbijo za nemir. - /.../ Včeraj se je na Glavnem trgu v Velikovcu sprožil večji glasen prepir. Množica ljudi se je zbrala okoli 22-letnega študenta Mariana Srienca iz Celovca in ljubljanskega radijskega uslužbenca Janeza Stergarja, ki so ju obdolžili, da sta z razglasne table strgala poziv za 10. oktober. Orožništvu je uspelo preprečiti nasilnost. Srienc in Stergar sta nato odklonila, da bi se izkazala uradniku in so ju zato odvedli na /orožniško/ postajo. Po ugotovitvi identitete so oba spet osvobodili. Kot se je končno izkazalo, naj bi Srienc sam odstranil lepake, Stergar pa temu samo prisostvoval. Srienca so prijavili. Študent je izjavil: »Lepake sem hotel uporabiti za ljubljansko televizijsko oddajo, sicer pa sem nameraval preveriti odziv prebivalstva.«

³⁶ Janez Stergar, Dušan Nečák, Selected Chronology... (cit. delo), kjer na str. 11 piše, da je bil Srienc obsojen na 300 šilingov kazni in da rezultat pritožbe še ni znan. Janez Stergar et al., Kronološki pregled... (cit. delo) na str. 266 piše: »Čeprav je ob septembrskih in oktobrskih pogromih na dvojezične krajevne napise avstrijska policija stala ob strani, je v Velikovcu aretirala Marijana Srienca (r. 18.10.1950 v Žvabeku, uslužbenec Slovenske prosvetne zveze, režiser in igravec) in Janeza Stergarja (tedaj študent, sodelavec Radia Študent), ker sta z oglasne deske snela stara plakata koroškega Heimatdiensta in s tem »napadla privatno lastnino KHD.«

si dogodek ni »zaslužil« omembe v omenjeni Nečakovi kronologiji,³⁷ ki za dogodkovno zgodovino vojne za krajevne napise ostaja referalno delo.

Zaradi orožniškega ukrepanja 18.10. v Velikovcu sta predsednik in tajnik Zveze slovenskih organizacij na Koroškem 27.10. pisno protestirala pri varnostni direkciji za Koroško.³⁸ Med drugim sta zapisala: »Gre tu očitno za dvojno mero pri ukrepanju: na eni strani se odvede koroški Slovenec zaradi tega, ker je snel lepak privatne organizacije s privatne table na policijo, se protokolira njegove osebne podatke, se ga zaslišuje ter se mu zagrozi s kaznijo, na drugi strani pa proti koroškim Slovencem nastrojeni snemalci dvojezičnih tabel lahko v navzočnosti varnostnih organov demontirajo dvojezične napise, ne da bi varnostni organi proti njim ukrepali ali vsaj zapisali njihova imena ali številke njihovih avtomobilov. Zveza slovenskih organizacij na Koroškem zato izraža svoje ogorčenje nad tem različnim ukrepanjem /.../ Tako različno ukrepanje varnostnih organov ni le proti ustavnim določilom enakosti državljanov pred zakonom, marveč tudi proti tozadevnim jasnim določilom listine OZN človekovih pravic in osnovnih svoboščin, h kateri je pristopila tudi avstrijska republika. /.../«

Sam sem svoj opis in komentar velikovških dogodkov objavil v reviji »Vestnik koroških partizanov« (letnik 6, 1973, št. 1, str. 16-17):

AVSTRIJA KAZNOVALA PRVEGA »TERORISTA«

Celovški časopis »Kärntner Tageszeitung«, glasilo vladajoče socialistične stranke, je 19. oktobra 1972 na prvi in drugi strani v članku pod naslovom »Die Ortstafeln als Vorwand für Terrorakte?« senzacionalistično pisal o pripetljaju, ki sem mu bil podpisani prejšnjega dne priča v Velikovcu. Ker omenjeni ni objavil mojega popravka, o dogodku pa so pisali tudi slovenski časopisi, bo bralce verjetno zanimalo, kaj se je v Velikovcu 18. oktobra res dogodilo tako pomembnega, da je avstrijsko pravosodje imelo za potrebno nekoga obsoditi na znatno denarno kazen.

Kot sodelavec Radia Študent iz Ljubljane sem se sredi oktobra mudil na Koroškem in zbiral material za oddajo o dogodkih, zvezanih s postavitvijo dvojezičnih tabel in s praznovanjem obletnice plebiscita. Na poti me je spremljal uslužbenec Slovenske prosvetne zveze iz Celovca Marijan Srienc. Najin obhod koroških vasi je bil uspešen, saj sva zbrala vrsto opozoril, ki dokazujejo, da je šlo septembra in oktobra 1972 na Koroškem za odkrit pogrom na Slovence.

* * *

³⁷ Dušan Nečak, *Kronologija važnejših dogodkov...* (cit. delo).

³⁸ Prepis hrani dokumentacija INV pod št. SO 1516.

Teško bi si bilo misliti, da Velikovec ne bi bil oblepljen s plakati in ovesen z zastavami domoljubnih barv. Ko sva se z Marijanom že vračala proti avtomobilu, sva sredi trga opazila na razglasni tabli dva stara plakata, ki ju še nisva poznala. Ker je v bližini stal policaj in se z nekom pogovarjal, je brez obotavljanja dozorel »zloben naklep«, da je v takih okoliščinah pravzaprav obvezno sneti plakat. Stopila sva vsak na eno stran in začela skrbno odpenjati vsak svojega; risalne žebličke sva skrbno pripenjala nazaj na tablo. Približno ducat mimoidočih je obstalo in opazovalo prizor. Vmešaval pa se v najin posel ni nihče. Le majhen možic je pousem pordečel v obraz in hitel k žandarju, da ga opozori na dva »nevarna tipa«. Že sva hotela s plakatoma oditi k avtomobilu, ko nama je orožnik zastavil pot in Marijanu iztrgal »plen« iz rok. Kaj vendar da počneva in kdo sva, je jezno spraševal. Odgovor je bil miren, tako kot najina vest: avstrijski državljani in novinar iz Jugoslavije; da zbirava plakate, je vendar očitno. »Je prepovedano«, se je glasil odgovor, ki ni dopuščal ugovorov. Midva se seveda nisva strinjala in Marijan je v blagoglasni koroški nemščini pričel prepričevati orožnika, naj nama plakata vrne in se ne pusti motiti, če se tudi takrat ni, ko so mu pred nosom snemali dvojezične napisne table. Orožniku ni bilo do prerekanja in naju je odganjal, vendar se nisva dala. Nastopil sem kot novinar in si izposloval dovoljenje, da smem pogovor snemati na magnetofon.

Ker ni odnehala ne ena ne druga stran, smo se preselili na občino in čez nekaj minut smo se z Marijanovim avtom družno odpeljali na okrajno glavarstvo, kjer naj bi rešili problem, ali smeva odnesti dva plakata, ki vabita na prireditev, ki je že minila. Tam, da nas čaka še prevajalec, dr. Pavle Apovnik, so še sporočili po telefonu.

Na poti proti glavarstvu pa nas je prehitel kombi s policaji, nas ustavil in eden njih je naročil Marijanu, naj odpelje za njimi. Ustavili smo se pred okrajnim orožniškim poveljstvom. Najprej spet poskus, da bi naju z vpitjem in številčno premočjo zmedli, ko pa so videli, da naju njihovo razburjanje očitno le zabava, so hitro odnehali. Odslej je bil najglasnejši Marijan, ki jim je pel levite o tem, da v Avstriji očitno veljajo eni zakoni za Nemce in drugi za Slovence.

Na poveljstvu se je Marijan izkazal z osebno izkaznico, za ugotovitev moje identitete je zadostovala novinarska izkaznica Radia Student. Orožniki so imeli veliko posla s pisanjem, uradnega zapisnika pa niso napisali; midva nisva ničesar podpisala. Najin problem so pravno razložili takole: plakat je privatna lastnina Kärntner Heimadientsta in samo lastnik sme svojo last sneti z oglasne deske. Za najina razglabljanja, ali sme kdo drug poškodovati plakat s tem, da čezenj nalepi drugega, ali sme mimoidoči pobrati letak, ki leži na tleh, ter, ali smejo orožniki trgati plakate slovenskih društev (kar se je

dogajalo), in končno, ali naj stari plakati večno vise na oglasnih deskah, ker jih lastniki običajno ne snemajo, orožniki niso pokazali razumevanja. Marijan bo obsojen! Jaz sem sicer orožniku, ki je znal slovensko, odločno zatrdil, da sem en plakat odpel jaz, toda mladi inšpektor tega ni hotel upoštevati. Ko so naju že galantno potiskali skozi vrata, sem ponovno zahteval, da pri kazni upoštevajo tudi mene, pa nič. Očitno bi stvar kot jugoslovanski državljani preveč zapletel. Po nekako petdesetih minutah od začetka »akcije« sva se lahko mirno odpeljala naprej.

Omenjeni članek v *Kärntner Tageszeitung* ima v osmih stavkih vsaj toliko netočnosti. Neznani avtor je pisal o »velikem hrušču« na trgu in o množici ljudi, ki naj bi se zbrala. Čeprav sem študent, sem za koroško javnost postal uslužbenec radia Ljubljana. Pisal je, da je Srienc sam hotel sneti en plakat, policija pa da mu je to preprečila in naju odpeljala, ker naj bi se ji upirala. Ker KTZ mojega odgovora ni objavila, avstrijski tožilec ne bo izvedel, da sem v pismu priznal soudeležbo pri inkriminiranem aktu. Tako tudi ne bom izvedel, kaj avstrijske oblasti mislijo o dejstvu, da sta 18. oktobra dopoldne, ob najinem obisku na orožniškem poveljstvu v Velikovcu nad pisalno mizo enega izmed tamkajšnjih uslužbencev visela lepaka z napisoma »Slovenske Koroške ni!« in »Zahtevamo ugotavljanje manjšine!«

Janez Stergar

Ljubljana, Majde vrhovnikove 30

EPILOG

Marijan Srienc je bil obsojen na plačilo denarne kazni zaradi »hudobnega poškodovanja tuje lastnine«. Zase ne morem trditi z gotovostjo, ali sem bil na koncu enako obsojen, ker je vse pravno zastopanje in tudi morebitno mojo kazen prevzel kar odvetnik dr. Franci Zwitter, tedanji predsednik Zveze slovenskih organizacij. V letih nadaljnjega diplomatskega, pravnega, medijskega in še kakšnega zaostrovanja koroškega manjšinskega vprašanja se ob drugih oblikah študija nisem odrekel neposrednemu »raziskovanju z udeležbo«. Na Koroško sem zahajal še vnaprej in bil tam tudi ob ugotavljanju manjšine 14.11.1976. Ob študijskem bivanju na Dunaju sva se z inštitutskim kolegom Nečakom tedaj enkrat udeležila tudi manifestacij za uresničevanje 7. člena.

Koliko je bilo tako aktivno zavzemanje za manjšinske in še kakšne demokratične pravice vseh avstrijskim in slovenskim oblastnikom, se sam nisem posebej spraševal. Da pa so se spraševali nekateri poklicni ali vpoklicani idej-

nopolitični dušebrižniki, sem na svoji koži občutil že v študentskih letih ter v drugih oblikah pozneje na inštitutu.³⁹ Iz prvih let slovenske samostojnosti nekje hranim pismo Ministrstva za notranje zadeve RS, da o meni v svojih arhivih ne hranijo ničesar. Ministrstvo sem povprašal po svojem morebitnem dosjeju neposredno zatem, ko sem lahko videl, prevedel in s komentarjem objavil popis avstrijskega policijskega dosjeja prijatelja Marjana Sturma,⁴⁰ katerega ime se je prvič pojavilo v širši javnosti prav zaradi prizadevanj za dvojezične krajevne napise na Koroškem.

Objava »udba.net« in šifra za bivšega, »opuščenega sodelavca« obveščevalnih služb ob mojem in še kakšnem inštitutskem imenu (npr. predvojnega tigrovca in povojnega družbenega odrinjenca, a odličnega poznavalca primorskega zamejstva Alberta Rejeca, ki naj bi »udbovec« morebiti postal že spomladi 1945, ko so ga s sremske fronte privedli na zasliševanja v belgrajske zapore...!?) v znameniti novi Lajovičevi knjigi⁴¹ odpira nov vidik tudi v osrednji temi pričujoče razprave. V Arhivu RS si še nisem utegnil ogledati svojega nenadno najdenega dosjeja in povezanosti njegove vsebine z inštitutskim dokumentacijskim in raziskovalnim delom, ki ga je med različnimi vladnimi resorji koristil (ali izkoriščal) tudi notranji. Vnaprej pa verjamem, da je bil med bralci, »uporabniki« mojega poročila o oktobru 1972 na Koroškem tudi kdo iz službe s popularno oznako »udba«.

Poleg vsebine v uvodnih odstavkih predstavljene Gsettnerjeve argumentacije pa za »zimzeleno« aktualnost razprav o pogromu jeseni 1972 končno ves čas poskrbi neizvajanje ali nepopolno izvajanje določb 7. člena Avstrijske državne pogodbe, avstrijskega zakona, vladne uredbe in odločbe ustavnega sodišča o dvojezičnih krajevnih napisih.

* * *

³⁹ Nekaj malega o tem: Janez Stergar, *Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja*, Ljubljana 1995, str. 34-37.

⁴⁰ Janez Stergar, *Dosje državljana S. Kratki kurz četrtsotletne zgodovine koroških Slovencev. V: Delo*, Ljubljana, 20.4.1991.

⁴¹ Dušan S. Lajovic, *Med svobodo in rdečo zvezdo*, Ljubljana 2003.

CHANGES IN PUBLIC ADMINISTRATION ALONG THE HUNGARIAN-SLOVENIAN BORDER IN THE 20TH CENTURY

At the end of the 20th century the integration processes fastened in Europe. Between 1920-1990 the dividing role of the borders were dominant in Central-Europe, but in the last decade its bounding factor as well.

The new borders of Hungary cut the previous administrative devices putting an end to the traditional cooperations. Along the Hungarian - Yugoslavian border mainly centralisation determined the changes of the administration system. The 1950 and 1970 laws and development concepts forced a lot of settlements to administrative units within which the development sources were located to the central settlements.

The self government act was born in 1990 which allowed the settlements to create voluntary associations and separateness as well.

Along the Prekmurje area given to Yugoslavia between the two World Wars the administrative centre was Murszombat. In 1928 8 smaller devices were created, than in 1929 the Prekmurje area was enclosed to the Drava administrative area having Maribor as its centre. After the 2nd World War Murszombat and Lendva functioned as centres up till 1999.

In the separate Slovenian state at the end of the century a decentralized process started due to which new central units were organised.

Along the Hungarian-Slovenian border the administrative changes taken place in the last decade can help the connection to the regional and micro-regional development programs of the EU.

Keywords: the Mura region, administrative centers, administrative changes

SPREMINJANJE UPRAVNIH ODNOSOV V SLOVENSKO-MADŽARSKEM OBMEJNEM PODROČJU V 20. STOLETJU

Konec 20. stoletja zaznamujejo pospešeni integracijski procesi v Evropi. Med 1920 in 1990 je prevladovala razdvajajoča vloga meja v Srednji Evropi, v zadnjem desetletju pa tudi povezujoča.

Nove madžarske meje so preselele prejšnje upravne enote in zavre tradicionalno sodelovanje. Ob madžarsko-jugoslovanski meji je centralizacija določila spremembe v administrativnem sistemu. Zakoni in razvojni koncepti iz obdobja med 1950 in 1970 so številna naselja potisnili v upravne enote, znotraj katerih je bil razvoj centraliziran.

Leta 1990 je bil sprejet odlok o samoupravi, ki je tem naseljem dopustil svobodno povezovanje, kakor tudi ločevanje.

V Prekmurju, ki je bilo Jugoslaviji dodeljeno med obema vojnoma, je bilo upravno središče Murska Sobota. Leta 1928 je nastalo 8 manjših enot, potem pa je bilo leta 1929 Prekmurje priključeno dravski upravni enoti z Mariborom kot središčem. Po drugi svetovni vojni sta bili do 1999 središči Murska Sobota in Lendava. V samostojni Sloveniji se je ob koncu stoletja začel proces decentralizacije, kar je sprožilo nastanek novih upravnih enot.

Upravne spremembe ob madžarsko slovenski meji v zadnjem desetletju lahko pripomorejo k vključevanju v regionalne in mikroregionalne razvojne programe EU.

Ključne besede: Prekmurje, upravna središča, upravne spremembe

As a result of political and economic changes in the last decades of the 20th century, European integrational processes have sped up. Therefore it has become necessary to investigate those borderland areas (e.g. along the Hungarian-Slovenian border), which became peripheral zones of the state bodies after World War I. For seven decades it was the isolating function of the border that was expressed in these regions, but in the third millennium the link functions have strengthened. Between members of the European Union, Euro-regional co-operations and developments have been initiated, and the borderland settlements can now take advantage of these (Figure 1).

The borders that were created between Hungary and its neighbours after World War I operated as sharp separating lines, cutting into two lands, administrative units, and disrupting traditional social and economic connections.

The civilian administrative system was established in Hungary after the Austrian-Hungarian reconciliation was signed in 1867 and was regulated by a series of acts and resolutions. The process was completed in 1886 when already a modern transportation infrastructure was present to assist the operation of public administration units. An intensive relation system was established between the public administration centres and the settlements belonging to them, which was later broken up because of the changes to national borders.

The border between Hungary and the Serbo-Croat-Slovenian Monarchy crossed the territories of Vas and Zala counties, between Felsőszölnök (Gornji Senik) and Kerkaszentkirály. As a result of public administrative reforms and acts, before World War I there were 10 districts and 2 towns with settled council (Kőszeg and Szombathely) in county Vas, and 13 districts and 2 such towns (Nagykanizsa and Zalaegerszeg) in county Zala. As a consequence of border changes, both counties suffered considerable territorial loss. Almost the entire Muraszombat (Murska Sobota) district in county Vas with its 111 settlements went to the Serbo-Croat-Slovenian Monarchy, as well as 11 villages from the Szentgotthárd (Monošter) district. County Zala lost the entire Csáktornya (Čakovec) and Perlak (Prelog) districts, together with 40 settlements and the district capital from the Alsólendva (Lendava) district (Figure 2). The new border crossed two railway lines and more than ten public roads, and created 24 dead-end villages on the two sides (Majdán J. 1996). When drawing the new borders, no ethnic aspects (villages with Slovenian population remained in Hungary, and Hungarian settlements went to the new South-Slavic state) or educational and religious connections were considered.

NEW BORDERS – NEW SITUATION

The creation of the new borders had a dual effect in Hungary's public administration. To substitute for lost district centres new ones were designated, and counties that were cut through by borders were merged, with their former names remaining (Figure 3).

In Vas county, villages left from the original Muraszombat (Murska Sobota) district were attached to the mutilated Szentgotthárd (Monošter) district, and this new unit then operated as the Szentgotthárd-Muraszombat district, with Szentgotthárd (Monošter) functioning as district centre. In Zala county, the losing of Alsólendva (Lendava) brought about a serious situation, because out of the 13 district centres of the county, in addition to the towns, only Keszthely, Tapolca and Alsólendva were fully functional public administrative centres with both land registry and district court operating in them. After a temporary period lasting several years, finally Lenti became the centre of this mutilated district, with the settling of specialist officials and the establishment of necessary institutions soon being started. Nevertheless, this town failed to replace the lost Alsólendva (Lendava).

It was also necessary to re-organise the former joint notary offices along the border. New centres were Gáborjánháza in the Hetés region, and Magyarszombatfa in the Őrség region. These settlements took over the public administrative role of Dobronak (Dobrovnik) and Pártosfalva (Prosenjakovci), respectively, which both went to Slovenia.

Even as early as during the border-defining negotiations and associated field surveys in the Serbo-Croatian-Slovenian Monarchy, the name »Muravidék« (Mura region) was used for the area falling between the river Mura and the new border, and it was treated as one public administrative unit. Muraszombat (Murska Sobota), with Slovenian majority, became the centre. Soon the officials were replaced: Hungarian civil servants, teachers and priests lost their positions, and only those were allowed to stay who were born in the Mura region and spoke the local Slovenian dialect (Göncz L. 2001). Functions of a registry office were taken over by parishes, with the possibility of secular marriage being wiped out in this region. The Muraszombat (Murska Sobota) and Alsólendva (Lendava) courts continued to operate with temporary regulation until 1922, then were brought under the supremacy of the Maribor District Court. This system continued until 1938 when a district court was established also in Muraszombat (Murska Sobota). The re-organisation of the public administration was a multi-stage process. First a joint notary office was created in 1928, comprising 8 villages of which 3 had mixed Hungarian-Slovenian population. One year later ban's districts were established in the south-Slav state and the Mura region was grouped with the Drava Ban's

District having Maribor as centre. Together with this action, the local governments were deprived of all forms of their former independence. (These measures were taken due to an internal crisis in the Yugoslavian state.)

As a consequence of new state borders, connections in religious life also changed. In the analysed region, Roman Catholics are found in the Hetés and the Vend regions, whereas people in the Őrség are Lutheran and Calvinist. The religious centre of the Hetés villages used to be Dobronak (Dobrovnik), but after their separation, the Catholic believers built a church and a vicarage in Gáborjánháza (Mohos M. 2000). In the Vend region, the Catholic believers in Ritkaháza became separated from the parish of Nagydolinc (Veliki Dolenci). The majority of Calvinists in the Őrség remained on the Hungarian side of the border, and could practise their religion in the churches of Velemér and Kerca. The majority of Lutherans were found in villages on the Slovenian side of the border (Őrihodos/Hodos, Domonkosfa/Domanjševci, Bükkalja), but some remained in settlements on the Hungarian side. Members of this denomination had built their church in Őrihodos (Hodos) at the end of the 19th century and the one in Domonkosfa (Domanjševci) in 1902, but believers in Őrbajánháza could not go to these after the borders were changed. On both sides of the border long time had to pass until life could adapt to the altered conditions.

From autumn 1938 until spring 1941 Hungary's borders changed every year. The Mura region once again belonged to Hungary between spring 1941 and autumn 1944. During these three and a half years, the original conditions were restored in public administration: Muraszombat (Murska Sobota) and the settlements belonging to it went to Vas county, while the villages of the Alsólendva (Lendava) district became part of Zala county.

At the end of World War II, in accordance with the armistice agreement, the Hungarian Temporary National Government invalidated the former acts and resolutions concerning state border modifications. Although significant colonisation programmes were implemented in the Hungarian-inhabited territories of the neighbouring countries between the two world wars, Hungary's state frontiers continued to be different from the ethnic borders (Mohos M. 1998.) The public administrative division of the country was harmonised with the Trianon border lines by the Prime Minister's »4330/1945 ME« resolution, the mutilated counties were merged, and, with regard to geographic factors and traffic connections, territorial dispositions were also ordered. »Dispositions itemised in point 29 should have been carried out by 31 December 1945, but as it is obvious from the List of Settlements released in 1947, the order was not fully executed« (Hajdú Z. 2001. p171).

Between 1945-1948 several concepts were formulated for the reformation of public administration, but true changes occurred only after the transformation of the political system. The number of counties was reduced from 25 to 19, those of the districts from 150 to 140. »Various aspects were considered when formulating the new district territories. In the case of districts along the western and southern state borders, frontier control had the highest priority. When formulating district borders and designating their centres, the results of centrum vs. attraction zone studies performed by the Central Bureau of Statistics were utilised, but the structures revealed were not used as an absolute basis.« (Hajdú Z. 2001. pp. 184-185)

Neither the public administration reform in 1949-1950 nor the »Council Act I.« announced on 19th May 1950 caused important changes at district or county level along the Hungarian-Slovenian border. With unchanged territory, the Szentgotthárd (Monoštor) district remained part of Vas county, and the Lenti district, enlarged with the western part of the obliterated Nova district, continued to function as part of Zala county. The independence and belonging relations of the settlements changed considerably between 1950-1952. (The grouping or unifying of villages that were formerly disjunct in this region composed mostly of small villages was started even before the birth of the Council Act: between 1939-1950 Bajánsenye was created by merging Dávidháza, Kotormány, Senyeháza and Őrbajánsenye, and in 1942 Kercaszomor was born from the fusion of Kerca and Szomor.) Ritkaháza (Ritkarovci) and Permise (Verica) were also interesting cases in the Vend region. In 1944 these two mini-villages, with 202 and 183 inhabitants, respectively, were fused under the name Vashegyalja. Two years later Ritkaháza (Ritkarovci) separated itself, and Permise used the name Vashegyalja until 1950 when the two villages were united again under the temporary name Ritkaháza (Ritkarovci) which was replaced a year later with Kérvölgy. In most of the villages separate village councils were erected, and only those mini-villages were brought under the direction of common village councils which, even in the civil system, used to belong to joint notary offices (e.g. Orfalu-Andovci, Gödörháza, Szíjártóháza, Zalasombatfa, etc.).

From the point of view of the borderland settlements, a confidential order in 1950 by the Minister of the Interior and a settlement developmental programme connected to the first five-year plan bore more importance than the Council Act I. According to the ministerial decree a 15 km wide zone along the Yugoslavian border could be accessed only by those bearing a border-zone pass. In the settlement developmental programme the settlements were grouped in 9 categories, with this classification determining the access to the developmental resources of the central budget. 47.47% of the settlements in the country were placed in the III/C group identified as having no access to the central financial resources and perceived as ones to be wound up in the long run (Figure 3).

With a few exceptions the studied borderland villages were destined for reduction, with one argument being their low population sizes. (The programme supported the development of settlements hosting more than 2000 inhabitants.) As a consequence of the ministerial decree and the settlement developmental programme, intensive emigration started from these villages, with mostly the young, active people being affected.

After the implementation of the Council Act I, only minimal changes occurred in the public administration of the region. Until 1971 the relation system of the settlements functioned mostly like two decades before, but in 1971 two determining changes occurred.

One was the Council Act III, with important components being the transformation of district councils into district offices, the reinforcement of settlement councils and the establishment of large-village common councils. The other element was the production of the National Concept for Settlement Network Development (Hungarian abbreviation: OTK) which ranked the settlements of the country (including the capital and the settlements of the Budapest agglomeration) in 11 groups, based on their central roles. 64.54% of the settlements went to the »Other« category with no central importance, but now these were no longer considered as ones to be wound up.

According to the OTK, settlements along the Hungarian-Slovenian border were declared as lower-level centres (seats of the large-village common councils, e.g. Rédics), and the centralisation of still existing institutions of lower-level provisioning was started at the council seats. These fusions had rational (e.g. financial) reasons, but traditional relations were disregarded when forming these units, and too many settlements were brought under the direction of a single centre (e.g. Rédics had supremacy over seven villages). Due to the discontinuation of lower age education in primary schools and because of the bad traffic connections, families with children moved to the seat settlements and small towns. As a consequence of these migration processes, the population of borderland villages continued to decrease (in 1990 the population of 10 settlements out of 21 was below 200, with 5 of them having less than 100 people).

Among the settlements with central roles, situated nearest to the villages, Lenti was classified a medium-level centre, and Szentgotthárd (Monošter) medium-level partial centre in which classification, instead of the institutional network, the number of settlements belonging to the district was the crucial factor.

In the OTK concept six planning and economic districts were established, matching the county borders. The territory of Transdanubia was divided into a northern and a southern district the border between which coincided with the border separating Vas and Zala counties, thus cutting into two also the Hungarian-Slovenian border (Figure 4).

In 1984 another reform proceeded in Hungarian public administration, during which the system of districts was discontinued, with their roles taken over by town and city vicinities. Along the Hungarian-Slovenian border, the former Lenti district was transformed into the Lenti vicinity with identical territory, whereas the former Szentgotthárd (monošter) district became a smaller Szentgotthárd vicinity. Villages in the Őrség were attached to the Körmend vicinity (Figure 5). A positive consequence of the reform was that the former large villages Lenti and Szentgotthárd (Monošter) became towns.

In Yugoslavia the former public administration system remained after World War II, until the early 1960s. The establishment of the Yugoslavian self-administrational system meant the complete sovereignty of self-administrational units, with no other levels being intercalated between the state and the self-governments. In the area of the Mura region, two »Község« territories were established, this unit corresponding to district level in the Hungarian system. In the former Alsólendva (Lendava) district the Lendva (Lendava) »Község« was formed in 1963, to which 34 settlements belonged in addition to the centre, including the Hungarian villages of the Őrség and the Vend regions. 17 of the villages in the »Község« were dominantly Hungarian, while the remaining 17 had Slovenian population. One third of the inhabitants of Lendva (Lendava) were Hungarian, and two third were Slovenian and »Yugoslavian« (the latter category including all those being neither Hungarian nor Slovenian). Settlements in the northern Mura region became part of the Muraszombat (Murska Sobota) »Község« with predominantly Slovenian population.

THE PAST DECADE ON THIS SIDE OF THE BORDER...

The political and economic changes in Central and Eastern Europe at the end of the 20th century have considerably changed the life of the various countries. The self-governmental reform of public administration in Hungary, and the disintegration of Yugoslavia on the other side of the border including the formation of the sovereign Slovenian state, have caused an entirely new situation in the settlements themselves. The modification of the Constitution in 1990, and the Act LXV./1990 provided the new legal framework in which the multi-level public administration survived in Hungary (capital, county, town, village), but local governments with equal basic rights were formed. The citizens practise local governing by electing their board of local representatives for a term of 4 years. When formulating the Act of Local Governments, the basis were the Hungarian self-governmental traditions and the European Charta of Self-Governments accepted in 1985 by the European Council.

Important elements of the Act are that the local governments can freely undertake duties, and that they are financed from the central budget (its form being the per-capita ratio) but also have other sources of income (a certain proportion of personal income taxes born at the place, automobile taxes, trade taxes, and other taxes collected by the local government, e.g. the estate tax).

Several elements related with the operation of local governments are determined in the Act by the number of inhabitants: settlements with populations smaller than 1000 people form and maintain joint notary offices of a certain number of villages, to fulfil their administrative duties. However, places with fewer inhabitants can still establish their own administrative office provided that a qualified notary is employed. The compulsory duties of the local governments of settlements are: settlement development and structuring, protection of the natural and built environment, husbandry of flats, water management and rainfall drainage, sewage system management, supply of healthy drinking water, primary education, basic health and social duties, illumination of public areas, maintenance of local public roads and cemeteries, local fire prevention and public security, enforcing the rights of national and ethnic minorities.

The Local Government Act has allowed the association of local governments, regulated the conditions of new village establishment and town declaration. The amendment of the Act, having been in force since 1994, contained minor corrections in line with the experience and demands that arose during the four years of operation. For example, it became possible to form local sub-governments, and for local governments to support civil organisations. From the point of view of those with non-Hungarian mother tongue living in the country, the Minority Act passed in 1933 had great importance, since for 13 minorities it has become possible to form minority self-governments. (The Act has great significance also because minorities still do not have parliamentary representation in Hungary.)

As a result of the legal regulation, connections between villages along the Hungarian-Slovenian border also transformed. The small and micro-villages, the population of which kept declining as a result of natural decrease, formed joint notary offices which contained settlement associations partly similar to and partly different from the compositions of the former village common councils. Joint notary offices were formed in Apátistvánfalva (other members: Kétvölgy and Orfalu), in Bajánsenye (other members: Kercaszomor, Magyarszombatfa, Velemér), in Szentgyörgyvölgy (together with Márokföld), in Tornyiszentmiklós (together with Dobri), and in Rédic. The Rédic joint notary office is one of such Hungarian public administration units that contain the highest number of settlements: 11 villages belonged to it, all but the seat itself being micro-villages. Some villages along the Hungarian-Slovenian border have become members of joint notary offices that were located off the border: Kerkaszentkirály went to the

Csörnyeföld joint notary office, Nemesnép to Csesztreg, Felsőszölnök (Gornji Senik) to Alsószölnök (Dolnji Senik). The latter is a specially interesting case, because the seat village is also situated in the borderland, but along the Hungarian-Austrian frontier. Several of the villages in the region have used their rights to separate themselves from the original associations formed back in 1990, and established new ones (This has happened to the Bajánsenye joint notary office, of which Magyarszombatfa separated itself in 1994 and founded a new notary office, and two years later, together with Velemér also separating, established their common joint notary office. In 1997 Kercaszomor also left the Bajánsenye joint notary office, founding its own. By this action the group of settlements, which was forced into a common administrative unit by the OTK and the Council Act III, now broke up.

The importance of collaboration between settlements is in the basic duties specified in the Self Government Act. In small and micro-villages the family doctor surgery system, the kindergarten and the schools can operate only if several villages collaborate. Joint operation is necessary also for the sake of the drinking water and sewage system, for water management and for the protection of the natural environment, since the borders of settlements do not coincide with landscape boundaries.

After the approval of the Minority Act, Slovenian minority self-governments were established in Apátistvánfalva (Števanovci), in Felsőszölnök (Gornji Senik), in Kétvölgy (Virica-Ritkarovci), and in Orfalu (Androvci). Another minority found in the region is that of the Gypsies, with larger populations living in villages of the southern parts of the border section.

The villages, using the possibilities of forming associations, entered the Őrség-Göcsej-Hetés Regional Developmental Association the purpose of which is the development of tourism, especially rural tourism and eco-tourism. The objectives of this association are well justified by the fact that due to the borderland situation and to natural circumstances here, there were no large industrial and agricultural plants in the area, thus nature could remain intact, relative to other parts of the country.

...AND ON THE OTHER SIDE.

On the other side of the border, first time in history, an independent Slovenian state was established following the disintegration of former Yugoslavia: a referendum was held on 23rd December 1990, and the country was declared on 26th June the following year. Two historically »indigenous« ethnic groups were officially recognised within the territory of Slovenia: that of the Italians and the

Hungarians, both being supported by the state, on the grounds of positive discrimination. The centre of Hungarians in Slovenia is Lendva (Lendava), with the press (the weekly »Népújság« and the Muratáj monthly paper), radio and television studios being concentrated there. The Hungarian Ethnic Cultural Institute also operates there, coordinating relations between Hungarians in Slovenia and the mother country, publishing books in Hungarian, organising conferences, cultural events and exchange programmes. The constitution of the independent Slovenian state and the Public Administration Act (SzK 67/94. section 4) establish that the actions and affairs in public administration as well as the release of official documents must be done in Slovenian and in the language of the ethnic communities, and it is allowed for each ethnic community to delegate 1 representative into the Parliament. The regulations make it possible in the mixed ethnicity Mura region that bilingual educational institutions operate, whereas in the seaside region the Italian community can have education in their mother tongue. For these Italians learning Slovenian as a foreign language is compulsory but the special subjects are taught in their mother tongue. The reason for the difference between the two minorities in respect of the language of education is said to be the difference between the historic background of the Italian and the Hungarian communities.

In the years after Slovenia became independent, the elements of the public administration of the Former Yugoslavia continued to operate in the country, including the Mura region: Muraszombat (Murska Sobota) »Község« and Lendva (Lendava) »Község«. It was in the very last years of the 20th century that, as a result of a decentralisation process, the »Községs« could transform into smaller public administrative units uniting only a few settlements. In the organisation of the new »Község« system ethnic aspects as well as land attributes were considered: in the northern part of the large Lendva (Lendava) »Község« with mixed ethnic composition Slovenian and mixed population administrative units were established. The majority of the »Községs« were set up in 1999; among them Kobilje (Kebele) is purely Slovenian, whereas the rest (Sal - Šalovci, Hodos - Órihodos, Dobronak - Dobrovnik) have mixed population, and still there is another mixed »Község« just being set up, with Szentlászló (Motvarjevci) being the centre (Figure 6). The determining motivation in forming mixed ethnicity administrative units is financial, since, because of the positive discrimination, the governmental support is larger in places where there are also Hungarians. As a result of these changes Dobronak (Dobrovnik) and Hodos (Órihodos) regained their central roles, and Lendva (Lendava), though the number of the settlements associated with it decreased, remained the centre for small and micro-villages in its neighbourhood. For this small town, unlike for Muraszombat (Murska Sobota), the existence of the Hungarian Centre of nation-wide importance is a benefit, because the scientific

and cultural intellectuals from not only the Mura region but also from entire Slovenia and even Hungary are involved in its activities.

The corresponding organisation for the Institute of Hungarian Ethnic Culture in Slovenia is the Slovenian Cultural Centre operating in Szentgotthárd (Monošter), with similar importance for the Slovenians of Hungary. The independent radio station of the Slovenian people in Hungary, i.e. Radio Monošter, broadcasts from this Centre which was inaugurated in 1998. It is the Centre to provide the background for organising Slovenian cultural life in Hungary, sometimes arranging festivals. Apart from this institution in Szentgotthárd, it is the Savaria Museum in Szombathely and the Slovenian Department of the local Teacher Training Faculty where scientific research is done for exploring the characteristics of this ethnic minority.

The political and public administrative changes in the last decade of the 20th century established the circumstances for borderland settlements to reorganise their traditional relations. Local governments have initiated sister connections with settlements across the border, they can finance the meetings between their cultural or sport clubs. It is by this way how the traditional relations between the settlements of the Órség and Hetés regions along the Hungarian-Slovenian border were re-established: between Hodos (Őrihodos) and Magyarszombatfa, Morvarjevci (Szentlászló) and Szentgyörgyvölgy, and between the two peripheral small-scale centres Dobronak (Dobrovnik) and Csesztreg.

TOWARDS THE UNION

After the political and economic transition process, European accession is the greatest task for Central-European states. The Union has precisely defined the requirements the candidate countries should meet. Among these, harmonisation with the Union's public administration system is an important one, and for Hungary the establishment of regional units is crucial. The regional self-government »is a body within the individual states, with elected boards, placed between the central and the local public authorities, which operates on the basis of subsidiarity (...) The regions should have the possibility to shape their interregional and cross-border relations. The regions also have the right to join in the work performed by various European organisations.« (Hajdú Z. 2001. p279)

It was in 1998 that Hungary's National Spatial Developmental Concept was born, with a new regional division (Figure 7). Where this division is significantly different from the former one is just Transdanubia: it is divided into three regions, with Győr-Moson-Sopron, Vas and Zala counties grouped with the West-Transdanubian one. This division has caused much debate because the two »bet-

rer-developed« counties are unwilling to accept Zala county. However, a benefit can be that by this way the Austrian-Hungarian and the Slovenian-Hungarian borderlands belong to the same administrative region. The advantage of being a borderland area is that together with the neighbouring country's borderland regions they can be parts of Euro-regions. An especially favourable feature of the studied region is that it is the border area of three countries of which one is a member and two are candidate countries. Euro-regional co-operation here can have a special advantage in that these regions of Austria, Hungary and Slovenia that can now form a Euro-region used to belong to a single economic-political unit for hundreds of years, and the inhabitants have lived in similar cultural environments. The nine decades of separation will hopefully fade into a bad dream.

AUGUST WALZL: IM NETZ DER GEHEIMDIENSTE. DIE ALLTAGSREALITÄT POLITISCHER SYSTEME IN ÖSTERREICH

(V MREŽI TAJNIH SLUŽB. REALNOST VSAKDANA POLITIČNIH SISTEMOV V AVSTRIJI)

KÄRNTNER DRUCK- UND VERLAGSGESELLSCHAFT,
KLAGENFURT 2003, 160 STR.

August Walzl se v razpravi - v zadnjih letih je objavil nekaj knjig o novejši koroški zgodovini in njenih stičnih točkah z dogajanjem v širšem alpsko-jadranskem prostoru - v bistvu omejuje na delo treh protagonistov, ki so bili povezani z aktivnostmi »tajnih služb« oziroma so delali kot »tajni agenti«. To so: Helmut Hütter, Johann (Hans) Rexeisen in Rudolf Cefarin. Kaj nam povedo ta imena in kje so stične točke s slovensko zgodovino? Ob deloma baročnem pisanju, obremenjenim s številnimi postranskimi podatki in zgodbicami, Walzl popolnoma ignorira vso starejšo in večinoma tudi novejšo slovensko tematsko strokovno literaturo. Časovno je Walzl svojo razpravo razpel med konec prve svetovne vojne tja v petdeseta leta prejšnjega stoletja.

Helmut Hütter je odigral svojo vlogo v »obrambnih bojih«, potem pa vse do svoje emigracije v Brazilijo skrbel za povezave z italijanskimi tajnimi agenti in armadnimi oficirji. O Hütterjevem delu v letih mejnih bojev imamo lahko deljeno mnenje, ker informacij o sestavu jugoslovanskih enot na Koroškem gotovo ni bilo težko dobiti. V prvi republiki se je čutil zapostavljenega s strani dunajske vlade, ki je kontakte z Italijani raje zaupala A. Petru-Pirkhamu. Po drugi svetovni vojni pa je Hütter naknadno napisal »dnevnik«, v katerem je med drugim zbral dogajanja zadnjih vojnih dni in prvih dni osvoboditve. Walzl meni, da je v teh zapisih marsikatero zaslugo za deželo, ki v resnici pripada drugim osebam, pripisal Ferdinandu Wedenigu.

Johann Rexeisen je bil predan nacizmu; najprej mu je vdano služil kot ilegalni nacist, nato pa kot agent v številnih okupiranih deželah Evrope. Pot ga je zanesla tudi v slovenske kraje.

Največ pozornosti A. Walzl odmerja Rudolfu Cefarinu. Prav iz avtorjevega pisanja lahko sklepamo, da Rudolf Cefarin ni bil nikoli tip »tajnega agenta«, še najmanj po drugi svetovni vojni, ko je nekaj časa vodil manjšinski referat Urada koroške deželne vlade. V dvajsetih letih 20. stoletja se je najprej skušal uveljaviti na literarnem področju in je nekaj časa izdajal literarni list, s katerim je nekaj pozornosti zbudil tudi med Slovenci. List slovenske manjšine na Koroškem

»Koroški Slovenec« pa ni bil prepričan, da bi izdajatelj in pisci lista resno mislili glede sprave med obema etničnima skupnostma na Koroškem. V njem je bila preveč prisotna pokroviteljska drža, preveč je bilo v njem »kulturtregerskega« duha. Potem se je Cefarin lotil zbiranja časopisnih novic in informacij druge provenience ter našel povezavo z obema drugima protagonistoma - vsi pa so preprodajali informacije o Jugoslaviji in Italiji.

Lahko bi zapisali, da je Cefarin svoje delo in pomen svojega referata, ki ga je označil kot najpomembnejšega izmed referatov koroške deželne vlade, neizmerno precenjeval. Kaj je bilo pri manjšinskem referatu sploh tajnega, da ga Walzl uvršča kar med »tajne službe«, ostaja skrivnost. Poleg tega sta bila po Walzlu obveščevalno aktivna še Varnostna direkcija Koroške pod vodstvom polkovnika Stossierja in britanski FSS. Obe službi so koroški Slovenci bolje poznali. V povojnih mesecih sta varnostna direkcija in britanski FSS vneto nadzorovala in »po potrebi« preganjala in zapirala slovenske aktiviste. Ti so menili, da je avstrijsko-jugoslovansko mejno vprašanje še nerešeno in so pridno trosili in razširjali pro-jugoslovanski material. Da stvar postane skrivnostnejša, Walzl delo vseh treh služb začini še s kratkimi namigi in informacijami o delu prostožidarske lože Paracelsus in nekaterih njenih eksponentov (Newoleta, Piescha, Cefarina) ter njihovimi povezavami s francoskimi in z angleškimi prostožidarji. Walzl pogreva trditev o pasivnosti Dunaja do koroških problemov po drugi svetovni vojni. Ta očitek je tako malo utemeljen kot tisti za čas bojev in diplomatskih naporov za mejo v letih 1918-1920. Seveda dunajski politiki v Koroški nikoli niso videli popka sveta, vselej pa so se zavzemali za deželo in po drugi svetovni vojni celo nekaj storili, sicer neuspešno, za pridobitev Kanalske doline.

Vsi trije »tajni agenti« (Hütter, Rexeisen, Cefarin), zasebniki, so se zanimali tudi za slovensko ozemlje, skušali tu razpresti svoje mreže, zbirali in preprodajali so pomembne in manj pomembne informacije. Walzl kratko omenja tudi delovanje tajne organizacije TIGR spomladi 1940 na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, prezre temeljno tematsko razpravo Toneta Ferenca, svojevrstno in na za akterje žaljiv način interpretira izjavo komunističnih partij Avstrije, Italije in Slovenije glede slovenskega narodnega vprašanja. Tuje mu je delovanje zavezniških vojaških misij pri slovenskih partizanih. Ob ignoriranju slovenskih narodnih programov govori o »Veliki Sloveniji«, pač v miselnih kategorijah nemškega imperIALIZMA. Za čas po drugi svetovni vojni pa ponavlja, ne da bi preveril verodostojnost virov, nevdružne trditve in gledanja. Tischler naj bi bil vodil podpisno akcijo za »priključitev« in jo želel zaključiti do 28. decembra (verjetno novembra) 1945, Primožič-Marko pa pripravljal poživitev partizanskih edinic v sestavi 8.000 moških. Vsi slovenski funkcionarji naj bi bili avtomatično agentje jugoslovanske OZNE na čelu s Pružnikom (sic!), Luko Sienčnikom (za Podjuno) in Mirtom Zwittrom (za Ziljo). Vsebinsko podobna poročila se nahajajo v Arhivu republike na Dunaju.

Njihova avtorja sta bila Cefarin in Stossier. Z njimi sta skušala pri zveznih oblasteh pač stopnjevati svojo pomembnost. Po teh poročilih sodeč je na Koroškem po vojni kar mrgolelo jugoslovanskih agentov. V knjigi pogrešamo še dodatno težišče Cefarinovih in Stossierjevih poročil - informacije o slovenski politični emigraciji. Na osnovi teh poročil sklepamo, da sta bila do nje zelo zadržana in sta jo nadzirala. Dobro sta poznala njena gledanja, v poročilih cenila »izdajstvo« in negativno karakterizirala »izdajalce« predvsem zaradi njihovih sanj o slovenskih mejah daleč na severu Koroške. Po prvi svetovni vojni naj bi bili jugoslovanski agenti po Walzlu slovenski trgovci in železničarji, po drugi pa funkcionarji manjšinskih struktur. Koroška naj bi bila zaradi njih v neprestani nevarnosti, dežela v »lebdjenju«. Ne čudi, da avtor nekritično sprejema trditve o slovenskem iredentizmu po letu 1920, svojevrstno in edinstveno je njegovo gledanje glede optantov iz Kanalske doline. O personalnem sestavu Cefarinovega manjšinskega referata več izvemo iz številnih slovenskih virov, kot pa iz Walzlovega pisanja. V Arhivu Slovenije pa lahko najdemo tudi Cefarinovo karakteristiko in zanimivo notico o njem. Slovinci so ga dobro poznali še iz časa odpora proti nemškemu okupatorju, saj je proti koncu vojne skupaj z ženo stopil na stran partizanov in bil potem nekaj časa v Črnomlju.

Opozoriti velja, da sta poleg že imenovanega Ferenca o delu tajnih služb in agentov ob upoštevanju avstrijske Koroške pisala Thomas M. Barker in Dušan Biber, za povojni čas tudi Janko Pleterski in drugi. V zadnjem času pa so o tematiki razpravljali med drugimi Peter Wilkinson, Franklin Lindsay, Jerca Vodušek Starič, Matija Žganjar in Gorazd Bajc. Sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino pa so zbrali vrsto ustreznih virov in jih uvrstili v arhivske fonde svojega inštituta. Vsa ta literatura in viri ostajajo Walzlu zaradi ozkega lokalnega gledanja na dogajanja tuji in šele na ta način lahko zaživijo malo pomembni »tajni agenti« in »tajne službe«. Stranski produkt pisanja je nekaj zanimivih informacij o medstrankarskih oziroma medčloveških odnosih koroških lokalnih politikov v povojnem družbenem življenju Koroške, ki pa mestoma ne presegajo ravni skrivnostnih namigovanj.

Avguštin Malle

OKROGLA MIZA

»SVETOVNI DAN ROMOV V LJUBLJANI/PROJEKTI
ZA IZBOLJŠANJE POLOŽAJA ROMOV IN
PREDSTAVITEV KULTURNIH DOSEŽKOV ROMSKE
SKUPNOSTI V SLOVENIJI«

LJUBLJANA, 3. APRIL 2003

Okroglo mizo »Svetovni Dan Romov v Ljubljani/Projekti za izboljšanje položaja Romov in predstavitev kulturnih dosežkov Romske skupnosti v Sloveniji«, ki je potekala v Ljubljani 3. aprila 2003, je pripravila Zveza Romov Slovenije v sodelovanju z Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Avstrijskim inštitutom za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju - izpostava Ljubljana, pod pokroviteljstvom županje Mestne občine Ljubljana. Vsebinska razprava na okrogli mizi je bila zasnovana tako, da predstavi obstoječe ukrepe, projekte in programe na področju izobraževanja, odprave nepismenosti, dodatnega izobraževanja in poklicnega usposabljanja in zaposlovanja Romov v RS, ki se izvajajo v Sloveniji, ter možnosti za vključitev teh programov in projektov za izobraževanje, poklicno usposabljanje in zaposlovanje Romov v mednarodne programe in v mednarodno sodelovanje na področju izmenjave dobre prakse med državami. Ena od značilnosti položaja Romov v Sloveniji in drugih evropskih državah je, da gre, v primerjavi z ostalo populacijo, za mlado populacijo, zato so ti programi ključnega pomena za uspeh ukrepov za izboljšanje položaja Romov v prihodnje.

Na okrogli mizi so v prvem delu predstavili projekte različnih ministrstev in vladnih ustanov, izmenjali izkušnje in mnenja o problemih, možnostih in virih sofinanciranja iz državnih in mednarodnih sredstev za izboljšanje izobrazbene strukture in povečanje rednega zaposlovanja Romov v Sloveniji, pri čemer so sodelovali: *Staša Baloh Plahutnik*, državna sekretarka na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije, *Janez Obreza*, direktor Urada za narodnosti Vlade Republike Slovenije, *Vesna Miletič* z Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije, *Alenka Pavlovec* z Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije, *Suzana Čurin Radović* z Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in *Liana Kalčina*, direktorica Informacijskega centra Sveta Evrope v Ljubljani. Udeleženci okrogle mize so se strinjali, da programi javnih del in drugi projekti, v katere so ali naj bi bili vključeni Romi, niso samo

lokalni problem občin, v katerih Romi živijo. Zato morajo biti dejavnosti med predstavniki romskih združenj in različnimi vladnimi uradi in ministrstvi, lokalnimi oblastmi, javnimi zavodi in ustanovami ter nevladnimi organizacijami predhodno ustrezno koordinirane.

Projekte, ki se v Sloveniji izvajajo na področju izboljšanja položaja Romov, so predstavili: direktor območne enote Zavoda za zaposlovanje Novo mesto **Frane Smerdu**, **Silva Bajuk** (podjetje Portoval, Novo mesto), **Meta Gašperšič** (Razvojno-izobraževalni center, Novo mesto), **Brankica Petkovič** (Mirovni inštitut, Ljubljana) in **Dora Zagorc** (zavod Papiilot, Ljubljana). Frane Smerdu je med drugim poudaril, da morajo biti prihodnji projekti zaposlovanja Romov v okviru javnih del zasnovani fleksibilno in dolgoročno vsaj za obdobje treh let.

Moderatorji tega dela okrogle mize so bili: **Jožek Horvat**, predsednik Zveze Romov Slovenije; **Vera Klopčič**, odgovorna nosilka projekta »Modeli izobraževanja in usposabljanja Romov za povečanje rednega zaposlovanja Romov v Sloveniji« in **Miroslav Polzer**, direktor Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju - izpostava Ljubljana.

Okrogla miza je bila hkrati priložnost, da predstavniki romske skupnosti (predstavniki romskih društev in izvoljeni romski občinski svetniki) ocenijo, kateri so primeri dobre prakse glede na dejanske potrebe romske skupnosti. V razpravi o programih in projektih, ki so namenjeni izboljšanju položaja romske skupnosti na področju izobraževanja in povečanja rednega zaposlovanja, so predstavniki romske skupnosti opozorili, da bo cilje projektov in programov težko doseči, dokler večina Romov nima urejenih elementarnih pogojev za življenje, npr. urejenih bivanjskih razmer, vode ali elektrike.

V popoldanskem delu, ki ga je vsebinsko usmerjal **Filip Matko**, sta pomen kulture in jezika Romov predstavila **dr. Pavla Štrukelj** in **Jožek Horvat**. Predstavljeni so bili kulturni dosežki romske skupnosti v Sloveniji in zbornik romskih besed »**Romski jezik**«.

Soorganizatorji: Zveza Romov Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju - izpostava Ljubljana, načrtujemo objavo prispevkov z okrogle mize v posebni publikaciji.

Vera Klopčič in Nada Vilhar

MATJAŽ KLEMENČIČ IN MITJA ŽAGAR: THE FORMER YUGOSLAVIA'S DIVERSE PEOPLES. A REFERENCE SOURCEBOOK

(RAZNOLIKOST NARODOV NEKDANJE JUGOSLAVIJE: ZGODOVINSKI PREGLED)

ABC CLIO, SANTA BARBARA, CALIFORNIA, USA
2003, 426 STR.

Novembra 2003 je pri mednarodni založbi ABC CLIO, ki objavlja predvsem moderne zgodovinske in družboslovne študije, izšlo zajetno delo »The Former Yugoslavia's Diverse Peoples« slovenskih avtorjev in sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja Matjaža Klemenčiča in Mitje Žagarja. Knjiga obsega 426 strani, med katerimi je tudi deset zemljevidov s prikazom najpomembnejših razvojnih stadijev političnih meja na tleh nekdanje Jugoslavije ter prostorska razporeditev posameznih narodov in etničnih skupin. Delo sodi v serijo znanstvenih razprav o etnični strukturi držav sveta; založba sočasno napoveduje tudi izid knjig o Avstraliji in nekdanji Sovjetski zvezi; knjigi o Kanadi in Nigeriji sta že izšli.

Podnaslov Klemenčičeve in Žagarjeve knjige opozarja, da imamo pred seboj delo oziroma serijo, ki naj bi sistematično pojasnjevala ne le etnične strukture in medetnične odnose v izbranih državah, temveč hkrati opozorila na vire in literaturo. Nastop obeh avtorjev v ugledni mednarodni družini je v prvi vrsti priznanje referenčnosti njunega dosedanjega znanstvenega dela in vključenosti v mednarodne tokove. Pomen tega dela je treba videti tudi v dejstvu, da je to eno prvih del - če ne sploh prvo - ki so ga o celotnem jugoslovanskem vprašanju v tujni napisali slovenski avtorji; obema je bil to nedvomno izjemen izziv, da na tako uglednem mestu na isti imenovalc postavita tudi slovenski kontekst »jugoslovanske »zgodbe«. Del, ki bi se spuščala v podrobnosti jugoslovanske krize in različnih interpretacij njenega razpleta, namreč ne manjka; toda pogosto boleha-jo zaradi precej neenakomerne pozornosti do vseh akterjev v nekdanjem jugoslovanskem prostoru. Ali je delo, ki je pisano prvenstveno za ameriški trg in bralce, bolje pojasnilo ozadja turbulentnih političnih procesov, ki so jugoslovansko »idilo« medetničnega miru (kot so ureditev narodnega vprašanja v rajni SFRJ označevali nekateri avtorji, na primer Watson) potisnili v vrtince medetničnih spopadov in lokalnih vojn?

V ospredju prizadevanj obeh avtorjev, kakor v prvi vrsti tudi založbe, je bilo podati pregledno sliko etničnega razvoja jugoslovanskih narodov v časovni (zgodovinski) in aktualno-politični perspektivi. Knjiga je kronološko razdeljena

na štiri dele: zgodnja zgodovinska obdobja, dvajseto stoletje do druge svetovne vojne, obdobje druge svetovne vojne in povojne Jugoslavije do leta 1990 ter obdobje razpada Jugoslavije in po njem. Temu sledi obsežna bibliografija, indeks in kratka predstavitev obeh avtorjev. V tem okviru sledijo posamezna poglavja po pomembnejših fazah političnega, kulturnega in etničnega razvoja posameznih narodov, ki jih zaključujejo sistematični kronološki pregledi, prikazi pomembnih osebnosti, krajev in dogodkov ter bibliografija, ki se nanaša na posamezne dele knjige. Delo torej odlikuje velika sistematičnost, preglednost in nazornost, bogata bibliografija pa naj bi (ameriškem) bralcu kar najbolj približala zapleteno stanje in procese na prostoru nekdanje Jugoslavije ter labirint medetničnih razmerij. Zdi se, da sta avtorja (kakor seveda tudi omenjeni koncept založbe) v tem uspela. Spričo obsežnosti tematike in raznolikosti nekdanjega jugoslovanskega prostora je razumljiva omejitev avtorjev na najpomembnejše procese in pojave v časovni perspektivi. Vendar pa bi bilo vsaj zaradi zapletenosti razumevanja odnosov v socialističnih družbah zelo koristno nekoliko podrobneje pojasniti tudi socialno-gospodarski vidik delovanja socialistične družbe in njeno hitro, načrtno, dostikrat premalo premišljeno in zato že vnaprej na neuspeh obsojeno družbeno preobrazbo, brez katere je težko zadovoljivo pojasniti mnoge navidezne nesmisle jugoslovanske zgodbe in njenega nesrečnega konca; ne nazadnje tudi kar se tiče spreminjanja etnične strukture, na primer Bosne in Hercegovine, Kosova, Makedonije in tudi močnega doseljavanja jugoslovanskih narodov v Slovenijo. Verjetno bi bralcu nekdanjo jugoslovansko etnično stvarnost še bolj približali s posebnim poglavjem o manjšinah. Ne nazadnje bi bilo v luči perspektive prihodnjega razvoja smiselno posebej izpostaviti širitveni proces Evropske unije, ki trenutno močno vpliva predvsem na Slovenijo, srednjeročno pa na celoten prostor jugovzhodne Evrope oziroma Balkana, ki mu te države, s slovensko izjemo, pripadajo.

Delo »The Former Yugoslavia's Diverse Peoples« je torej pronicljiva pregledna študija jugoslovanske etnične fizije in fuzije v zgodovinski in aktualni perspektivi ter prvovrstna referenca tako za oba avtorja kot tudi za Inštitut za narodnostna vprašanja. Bralci, predvsem zahtevna ameriška znanstvena srenja s tega področja, pa bodo dokončno presodili, v kolikšni meri bo delo zares referenčno in pravi »sourcebook« za spreminjanje starih, dostikrat preveč enostranskih pogledov na jugoslovanske medetnične odnose. Ker je poslanstvo tega dela prav v tem, mu želimo uspeh v krogu mednarodne znanstvene srenje.

MITJA ŽAGAR
PROFESORJU OTTU FEINSTEINU
(1930 - 2003)
V SLOVO

Čeprav smo že nekaj časa vedeli, da je profesor Otto Feinsein neozdravljivo bolan, vsi tisti, ki smo ga poznali, nismo hoteli verjeti, da bi ga lahko bolezen in smrt premagali. Nekateri ljudje so tudi v svojih sedemdesetih letih mladi, polni življenja in energije, načrtov in zavesti o tem, kaj vse je še treba postoriti ... Vendar se je 30. decembra 2003 pozno popoldne v Detroitu zgodilo prav to. Njegovi hčerki Sarah in Natascha sta bili ob njem, ko je Otto za vedno zaspal. Skoraj simbolično je, da je umrl prav v stanovanju v univerzitetnem »kampusu«, kjer je živel in delal večji del svojega življenja, cela štiri desetletja. Krog se je sklenil ...

Otrovo življenje je vredno romana; človeška domišljija je težko tako bogata, kot je bilo bogato in neverjetno njegovo življenje. Še bolj neverjeten in človeško bogat pa je bil Otto sam: čudovit in pokončen človek, ljubeč mož in oče, pravi prijatelj, humanist največjega kova, neumorni raziskovalec, znanstvenik, profesor, aktivist ... človek, ki je vedno imel rad soljudi in jih cenil, ki se je boril za pravice (ne da bi ob tem pozabil poudariti dolžnosti) in enakopravnost vseh, ki je živel po načelih nenasilja in sodelovanja ter se življenja nikoli ni nehal veseliti. Težko je celo naštetih vsa tista področja in vprašanja, ki se jim je v življenju posvečal: ekonomija, mednarodni odnosi, politične vede, etnične študije, mirovne študije, urbane in delovne študije (urban and labor studies), državljanska vzgoja, izobraževanje nasploh - zlasti izobraževanje odraslih in trajnostno izobraževanje ...

Svet je zapustil človek, ki se je s svojim delom in osebnostjo dotaknil na tisoče ljudi in mnogim spremenil - ali vsaj pomagal spremeniti - življenje. Boril se je proti krivicam in izkoriščanju ter nikoli ni odnehal s prizadevanji, da bi s svojim delom vsaj malo izboljšal svet. Še nekaj dni pred njegovo smrtjo sva se po telefonu pogovarjala o načrtih za nadaljevanje projekta izobraževanja mladih za demokratično participacijo (v okviru projekta »Urbane agende«, v katerem sem več kot desetletje sodeloval tudi sam) in o mednarodni konferenci, ki jo je s sodelavci načrtoval za april 2004. Razmišljala sva o nadaljnjem razvoju zamisli mednarodnega magistrskega programa o izobraževanju odraslih in državljanski vzgoji, ki omogoča integracijo različnih že obstoječih in novih podiplomskih programov v zaokroženo celoto in s tem sodelovanje univerz in visokošolskih insti-

tucij vsega sveta. Težko je verjeti, da človek lahko v svojem življenju postori toliko, kot je uspelo Ottu ...

Rojen je bil na Dunaju, čeprav je družina njegovega očeta izvirala z jugovzhodnih meja nekdanje avstroogrske monarhije (Bukovina), materina družina pa z vzhodnih meja Poljske; člani obeh družin so se razselili po vsej Evropi in svetu. Judovski deček je po »anšlusu« neposredno spoznal nacizem, drugo svetovno vojno pa preživel po zaslugi deda, ki je njega in njegovega brata tik pred vojno z vlakom kot »tovorno pošiljko« poslal z Dunaja v Švico. Tam so ju pričakali ostali člani družine, ki so - otrokoma to ni uspelo - dobili uradna dovoljenja za odhod iz države. Družina je potem prek Švice in Velike Britanije pribežala v Združene države Amerike in se naselila v New Yorku ter se tako izognila holokavstu, v katerem so med drugo svetovno vojno v Evropi umrli skoraj vsi (več kot 60) njeni sorodniki. Ko je Otto po vojni razmišljal, kako naj »maščuje« tragično usodo svojih sorodnikov in rojakov, se je odločil, da si bo prizadeval za boljši svet, za človekove pravice ter zlasti za pravice manjšin, enakopravnost, vključevanje in sodelovanje. Zavedal se je, da za to svojo misijo potrebuje znanje. Za študij se je odločil kljub temu, da so mu šolski »poklicni svetovalci« predlagali izučitev za poklic, ne da bi se poglobili v njegovo inteligenco, znanje in sposobnosti. Svetovalci so menili, da zaradi njegovega takrat relativno slabega znanja angleščine pri študiju ne bo uspešen, pri tem pa niso upoštevali, da se je šele nedavno priselil v Ameriko in je bila angleščina šele njegov tretji oziroma celo četrti jezik (za nemščino, jidišem in hebrejščino ter francoščino). Seveda se je Otto angleščine kmalu naučil tako dobro, da jo je obvladal bolje od večine tistih, ki jim je bila materin jezik. Potrudil pa se je, da je ohranil tudi vse ostale jezike; tako je sogovornike navduševal s svojo perfektno francoščino, midva pa sva se - malo za šalo in malo zares - včasih pogovarjala nemško, pri čemer je Otto prijazno popravljajl moje slovnične in druge napake.

Po diplomu na univerzi v Chicagu (Universtity of Chicago) in magisteriju iz mednarodnih odnosov na ženevski univerzi (Institut des Hautes Etudes) je leta 1965 na Univerzi v Chicagu doktoriral (naslov njegove doktorske disertacije: »The Role of Foreign Investment in the Economic, Social and Political Development of Venezuela«). Že med študijem se je uveljavil kot uspešen raziskovalec, publicist in urednik ter se je družbeno in politično angažiral v boju za človekove pravice in enakopravnost (Civic Rights Movement), zlasti pa si je prizadeval za kar najširšo participacijo ljudi v političnem procesu. V šestdesetih letih ga je pot zanesla v Detroit, etnično izjemno pestro mesto avtomobilske industrije, kjer se je leta 1964 zaposlil na državni univerzi Wayne (Wayne State University - WSU), na kateri je kot profesor politologije predaval in delal vse do svoje smrti. Na tej univerzi pa profesor Otto Feinstein ni bil le univerzitetni učitelj, ampak tudi pomemben inovator in organizator. Tako je kot pionir na področju izobraževanja odraslih in kon-

tinuiranega izobraževanja ustanovil monteško šolo (Montieth College), program za izobraževanje zaposlenih (University Studies & Weekend College) in šolo za vseživljenjsko izobraževanje (Life-Long Learning School), kmalu pa se je začel ukvarjati z izobraževanjem na daljavo in je bil eden prvih, ki so začeli pripravljati in producirati televizijske izobraževalne tečaje (med katerimi je postal zlasti njegov televizijski tečaj »International Aspects of Adult Education Policy«), ki so jih v rednih terminih oddajale javne televizijske postaje in kasneje kabelski sistemi. Bil je med začetniki etničnih študij (Chicano-Boricua Studies, Ethnic Studies) na univerzi in ustanovitelj centra za študije miru in konfliktov (Center for Peace and Conflict Studies), ki je bil eden prvih v Ameriki. Poleg omenjenih programov, šol in centrov na WSU, ki jih je ustanovil ali pomagal oblikovati, je (so)ustanovil še vrsto drugih pomembnih institutov (npr. Michigan Ethnic Heritage Studies Center, International Institute for Policy, Practice and Research in the Education of Adults itd.), pa tudi mednarodni kolokvij o etničnosti (International Colloquium on Ethnicity: Conflict and Cooperation), v okviru katerega sodeluje tudi Inštitut za narodnostna vprašanja, ki koordinira dejavnosti na področju urejanja in upravljanja medetničnih odnosov. Otto je vodil mnoge projekte in sodeloval v vrsti raziskovalnih in drugih projektov; enostavno jih je preveč, da bi lahko vse naštel. Zato naj omenim le mednarodni projekt UNRISD (United Nations Research Institute on Social Development) o etničnih odnosih v etnično pluralnih okoljih (Ethnicity: Conflict and Cooperation), v katerem je prav tako sodeloval Inštitut za narodnostna vprašanja in pri katerem sva se z Ottom tudi spoznala. Prav konferenca tega projekta v Dubrovniku tik pred začetkom oboroženih spopadov v nekdanji Jugoslaviji je pomenila začetek najinega sodelovanja in prijateljstva. Že takoj na začetku so me navdušile njegove intelektualne sposobnosti, sposobnosti jasnega izražanja misli in tudi najbolj zapletenih konceptov, njegova energija in angažiranost, ko je šlo za vprašanja, o katerih je imel svoje jasno mnenje, predvsem pa njegova radovednost, iskričnost, človeška toplina in dejstvo, da me je - takrat zanj še skoraj golobradega mladeniča - takoj sprejel kot enakopravnega partnerja. To kaže veličino človeka, ki ga cenijo strokovnjaki na vseh področjih, s katerimi se je ukvarjal in o katerih je pisal. Kako zelo so ga cenili in kako velik človek je bil, kaže tudi to, da so se njegovih strokovnih pogovorov in konferenc udeleževali celo ugledni med sabo sprti strokovnjaki, ki med sabo niso niti govorili.

Najino prijateljstvo in sodelovanje sta se po prvem srečanju v Dubrovniku samo še krepila in poglobljala. Sodelovala sva pri številnih projektih, konferencah in izobraževalnih aktivnostih. Prav zaradi Otta sem se - na presenečenje mnogih, ki so pričakovali, da bom odšel na katero od elitnih univerz - tudi odločil, da bom s svojo Fulbrightovo štipendijo odšel v Detroit na WSU. Pri tem je bilo drugotno dejstvo, ki ga je Otto pogosto poudarjal, da je Detroit s svojo etnično in socialno

strukturo hkrati tudi idealen kraj za nekoga, ki ga zanimajo etnične študije in študije konfliktov. Postalo je nekako samoumevno, da sem kmalu postal »veteran« nekaterih Ottovih projektov in dejavnosti, med katerimi moram posebej poudariti projekt vključevanja dijakov in študentov v politični proces in oblikovanje aktualne politične agende v mestu in državi (Urban Agenda Project), v katerem je vsako leto sodelovalo več tisoč študentov in dijakov, ter že omenjena etnični kolokvij, v okviru katerega je INV organiziral tudi pet mednarodnih konferenc o političnem in pravnem urejanju in upravljanju medetničnih odnosov, in mednarodni inštitut za politiko, prakso in raziskovanje izobraževanja odraslih. Otto se je vključil v številne naše projekte in - med drugim - z veseljem sprejel povabilo, naj postane član uredniškega odbora revije za narodnostna vprašanja *Razprave in gradivo*, kjer je sodeloval tudi kot recenzent. Posebej velja omeniti še njegovo sodelovanje v že tradicionalnem programu o razdeljenih družbah (Course on Divided Societies) na interuniverzitetnem središču v Dubrovniku. (V enem od najinih zadnjih telefonskih pogovorov je omenil, da ga zelo žalosti to, da verjetno ne bo več mogel priti v to čudovito mesto, ki ga je spominjalo na njegove evropske korenine in ga je imel tako rad.) Med svojimi obiski v Evropi je Otto Feinstein obiskal tudi Ljubljano in naš *Inštitut za narodnostna vprašanja*. Na inštitutu se je pogovarjal z raziskovalci, predaval pa je tudi študentom na Fakulteti za družbene vede.

Še vedno ne morem verjeti, da našega Otta ni več. Sožalne besede, ki sem jih izrekel njegovima hčerkama, prijateljem in sodelavcem, se zdijo prazne in nezadostne - nikakor ne morejo zapolniti praznine, ki je nastala z njegovo smrtjo; to je enostavno nemogoče. Pogrešali ga bomo. Dolgujemo pa mu trud in nadaljevanje vsaj nekaj projektov in dejavnosti, ki jih je začel ali spodbudil. Moramo si prizadevati za uresničenje njegovih želja in idealov; da bi naš svet postal boljši. Tako bomo tudi najboljše in najlepše ohranjali njegov spomin.

JANKO PLETERSKI

KOROŠKI PLEBISCIT 1920

Poskus enciklopedične razlage
gesla o koroškem plebiscitu

KÄRNTNER VOLKSABSTIMMUNG 1920

Versuch einer enzyklopädischen Auslegung
des Stichwortes "Kärntner Volksabstimmung"

**REFERENČNI PREGLED HISTORIČNIH DOGNANJ
O KOROŠKEM PLEBISCITU 1920**

Izdala

Zveza zgodovinskih društev Slovenije,
Aškerčeva 2 1000 Ljubljana in

Inštitut za narodnostna vprašanja
Erjavčeva 26 1000 Ljubljana

Ljubljana 2003, 64. str.

Cena 800 SIT

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2002

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

ROMANA BEŠTER

1.01 Izvirni znanstveni članek

Primerjava ustavne zaščite manjšin v državah članicah Sveta Evrope / Romana Bešter.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 40 (2002), str. 40-71.

Vpliv Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih na ustavno zaščito manjšin v državah članicah Sveta Evrope / Romana Bešter.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 41 (2002), str. 32-67.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Report on the workshop of the case study: Istria and Gorski Kotar : Ljubljana, 25. januarja 2002 [Elektronski vir] / prepared by Mitja Žagar with the assistance of Romana Bešter.

V: Peace project (Universities researching for society (UFG) - Peace and avoidance of violence [Elektronski vir]. - Graz ; Salzburg ; Wien, 2002. - 4 str.

Način dostopa (URL) <http://www.peaceproject.at>

SARA BREZIGAR

Biografija

Sara Brezigar je zamejska Slovenka, doma iz Nabrežine pri Trstu. Po dokončanem znanstvenem liceju v Trstu je študirala mednarodne odnose na

Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, podiplomski študij pa je opravila na London School of Economics, kjer je napisala disertacijo na temo "The impact of ethnicity on employee involvement". Študij nadaljuje na Univerzi v Ljubljani, kjer se ukvarja predvsem s promocijo manjšinskih jezikov.

Med njena področja zanimanja spadajo promocija manjšinskih jezikov in manjšinskih skupnosti, etnična različnost na delovnem mestu in upravljanje ter razreševanje konfliktov.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Enake možnosti na delovnem mestu. Ali res vplivajo na sodelovanje zaposlenih?
/ Sara Brezigar. - Tabele.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 41 (2002), str. 116-135.

1.22 Intervju

Trženje manjšinskih jezikov je različno od trženja kokakole / Sara Brezigar.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Leto 58, št. 146 (23. jun. 2002), str. 21.

2.01 Znanstvena monografija

Tehnike promocije manjšinskih jezikov : primer valižanščine / Sara Brezigar. - [Trst] : Slovenski raziskovalni inštitut, 2002. - 83 str. - (Zbirka Diplomске naloge)

2.09 Magistrsko delo

The effect of equal opportunity initiatives on employee participation / Sara Brezigar ; mentor Sue Fernie. - London : [s.n.], 2002. - 38 f.

MARJETA GOSTINČAR-CERAR

4.03 Prevajalec

Enciklopedija skrivnosti / Colin in Damon Wilson ; [prevedla Marjeta Gostinčar-Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2002, ISBN 86-11-16377-X

Materino darilo / Britney in Lynne Spears ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2002. - 139 str. - (Knjižnica Sinjega galeba ; 310) ISBN 86-11-16292-7

Merila za izbiranje s predsodki neobremenjene mladinske literature / Meena G. Khorana ; prevedla Marjeta Gostinčar Cerar.

V: Otrok in knjiga. - ISSN 0351-5141. - Letn. 29, št. 55 (2002), str. 20-25.

4.59 Prevajalec povzetka

Gostinčar-Cerar, Marjeta (prevajalec povzetka 1991 -)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

BORIS JESIH

1.02 Pregledni znanstveni članek

Die Partizipation der ethnischen Minderheiten in der Republik Slowenien /

Boris Jesih.

V: Stimme. - ISSN Y500-4691. - Št. 44 (2002), str. 14-15.

1.05 Poljudni članek

Kulturni sporazum med Slovenijo in Avstrijo pod streho : Avstrija - Slovenija / B.

J.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 57, št. 8 (21. feb. 2002), str. 3.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

Medetnični odnosi in politika / Boris Jesih. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 181-206.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice : (Milica Trebše - Štolfa, Matjaž Klemenčič, ur.), Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 2001 / Boris Jesih.

V: Rodna gruda. - ISSN 0557-2282. - Letn. 49, št. 3 (marec 2002), str. 36.

Ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice : zbornik Slovensko izseljenstvo / Boris Jesih.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 57, št. 13 (28. mar. 2002), str. 5.

Nacistična Avstrija na zatožni klopi : nova knjiga: Alfred Elste, Michael Koschat, Hanzi Filipič / Boris Jesih.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 40, št. 21 (8. nov. 2002), str. 23.

2.08 Doktorska disertacija

Politična participacija narodnih manjšin primer Koroških Slovencev / Boris Jesih. - Ljubljana : [B. Jesih], 2003. - 240 f.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Vermögenszug, Rückstellung und Entschädigung am Beispiel von Angehörigen der slowenischen Minderheit und ihrer Verbände und Organisationen / Augustin Malle, Alfred Elste, Brigitte Entner, Boris Jesih, Valentin Sima, Heidi Wilscher. - Wien : Historikerkommission, 2002. - 395 str.

4.01 Urednik

Jesih, Boris (glavni in odgovorni urednik 1992-)

Koroški vestnik : glasilo Osrednjega odbora Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani, Zveze koroških partizanov v Celovcu in klubov koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru. - Ljubljana : [Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov

v Ljubljani : Zveza koroških partizanov v Celovcu : Klubi koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru], 1992-

Jesih, Boris (odgovorni urednik 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

Jesih, Boris (član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; avtorji Albina Nečak Lük ... [et al.] ; uredili Albina Nečak Lük, Vladimir Wakounig, Boris Jesih ; prevod povzetka v nemškem jeziku Janja Ogris]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - 220 str., ISBN 961-6159-22-4

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

4.03 Prevajalec

Osebni in politični spomin na Luca : Društvo prijateljev in prijateljic Peršmanove domačije / Peter Gstettner ; Boris Jesih.

V: Koroški vestnik. - ISSN 1318-1866. - Letn. 36, št. 2 (2002), str. 3-7.

MARIJA JURIĆ-PAHOR

1.04 Strokovni članek

SlovenInnen. Gedanken zu Nation, Ethnizität und Geschlecht / Marija Jurić Pahor.

V: Stimme. - ISSN Y500-4691. - Št. 43 (2002), str. 10-12.

(Ponatis članka v: Slovenski vestnik, Celovec, letn. 57, št. 33, 34 (16. avg. 2002, 22. avg. 2002), str. 2. in objava na spletnem naslovu: <http://www.initiative.minderheiten.at/stimme43f.htm>)

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanje)

Hidden identities in national minority groups: the case of Slovenes in Carinthia and in the Province of Trieste [Elektronski vir] : referat na ESF SCH exploratory workshop, Radenci, 20 - 24 March 2002 / Marija Juric Pahor.

V: (Hidden) minorities: language and ethnic identities in the Alpine-Adriatic region [Elektronski vir]. - European science foundation, 2002.

Način dostopa (URL) <http://www.esf.org/articles/226/JuricPahor.pdf>

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljeni predavanje)

Slovenski kulturni prostor / Marija Jurić-Pahor.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 132-136.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Slovenska tržaška mladina se ne prepoznava (več) v "matici" / Marija Jurić Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 58, št. 251 (27. okt. 2002), str. 13.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Ženske v manjšinskih skupnostih : pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila : diskusijski prispevki = Women in minority communities = the significance and the role of women in preserving cultural tradition / Marina Lukšič-Hacin ...[et al.].

V: Dve domovini. - ISSN 0353-6777. - Št. 16 (2002), str. 146-206.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Simpozij Skrite "manjšine" v alpsko-jadranskem prostoru / Marija Jurić Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 58, št. 88 (14. apr. 2002), str. 22.

4.01 Urednik

Jurić-Pahor, Marija (član uredniškega odbora 1994-)
Pretoki. - Gorica : Kulturna zadruga Maja, 1993-

MATJAŽ KLEMENČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Croatian and Slovene missionaries as inventors and explorers of the American West and Midwest / Ivan Čižmič, Matjaž Klemenčič.

V: Društvena istraživanja. - ISSN 1330-0288. - God. 11, br. 4/5 (2002), str. 761-783.

L'élargissement européen vu par la communauté émigrée d'Europe orientale apres la deuxième guerre mondiale / Matjaz Klemencic.

V: Mosella. - ISSN 0047-8164. - Tome 27, nu. 3-4 (2002), str. 261-270.

Delovanje slovenskih izseljencev v Kanadi za neodvisno Slovenijo. Objava virov s komentarjem / Matjaž Klemenčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 40 (2002), str. 106-209.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Nasilje v mediteranskem prostoru v luči poročil slovenskega etničnega časopisja v ZDA v 20. stoletju do druge svetovne vojne / Matjaž Klemenčič.

V: Prispevki z Mednarodne znanstvene konference Govorica nasilja / [urednik Dean Krmac]. - Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko = Società storica del Litorale : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije = Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia = Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, 2002. - (Acta Histriae, ISSN 1318-0185 ; 10 = letn. 10, leto 2002, št. 1,2). - Letn. 10, št. 2 (2002), str. 583-600.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Typology of armed conflicts on the territory of the former Yugoslavia in the 1990s / Matjaž Klemenčič.

V: Wars of former Yugoslavia. - Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, 2002. - Str. 22-23.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

The rise and fall of Yugoslavia : from King Aleksander to Marshall Tito, 1918-1980 / Matjaž Klemenčič.

V: Empires and states in European perspective / edited by Steven Ellis. - Pisa : Edizioni Plus, Università di Pisa, 2002. - (Clio's Workshop. 2 ; 6). - ISBN 88-8492-046-9. - Str. 211-238.

Slovenes in Cleveland / Matjaž Klemenčič.

V: Identity, conflict, and Cooperation / Edited by David C. Hammack, Diane L. Grabowski, and John J. Grabowski. - Ohio, Cleveland : The Western Reserve Historical Society, 2002. - ISBN 0-911704-55-8. - Str. 307-344.

1.22 Intervju

Slovenski prispevek k narodu narodnosti : uspeti v Ameriki / Matjaž Klemenčič ; [pogovarjala se je] Dragica Bošnjak.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Leto 44, št. 80 (8. apr. 2002), str. 13.

Bo Karantanija naš prispevek? / Jasna Kontler-Salamon. - Portret.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Leto 44, št. 253 (4. nov. 2002). - ISSN 1580-7584 (4. nov. 2002), str. 10.

Izseljenci so bogastvo naroda : pogovor: prof. dr. Matjaž Klemenčič / Matjaž Klemenčič ; [pogovarjala se je] Vesna Gorjup.

V: Rodna gruda. - ISSN 0557-2282. - Letn. 49, št. 4 (april 2002), str. 8-9.

1.25 Drugi članki ali sestavki

33. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij : Washington D.C., 15. - 18. november 2001 / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 56, št. 1/2 (2002), str. 227-229.

2.05 Drugo učno gradivo

Socialna in gospodarska zgodovina Evrope, 1750-1918 : zapiski predavanj na podlagi knjige: A history of western society. Volume II: From absolutism to the present. University of Illionois at Urbana-Champaign, Boston 1987 / Matjaž Klemenčič ; ob pomoči Venčeslave Kuhar. - Maribor : Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2002. - 65 f.

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Joint-National Meeting of the European History Network CLIOHnet at Graz, Austria and Maribor, Slovenia, September 13-15, 2002 / meeting conveners Siegfried Beer, Matjaz Klemencic, Michaela Schuller.

3.14 Predavanje na tuji univerzi

South Slavic-Americans and the wars of Yugoslav dissolution : predavanje na The Ohio State University v okviru serije predavanj East European immigrants and old world politics, Columbus, Ohio, 25 November 2002 / Matjaž Klemenčič.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Slovene American leftist organizations, 1900-1950 : paper presented at the 34rd National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Pittsburg, Pennsylvania, 21 - 24 November 2002 / Matjaž Klemenčič
Slovene miners in Leadville, and the Colorado labor movement : referat na letnem srečanju (Organization of American historians national council on public history) z naslovom Overlapping diasporas: encounters and conversions v sekciji Immigrant ethnic ties and American labor movements, late nineteenth and early twentieth centuries, Washington, 11-14 April, 2002 / Matjaž Klemenčič.

3.25 Druga izvedena dela

Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike : predavanje s projekcijami v organizaciji Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju, Dunaj, SZI, 19. marca 2002 / Matjaž Klemenčič.

4.01 Urednik

Klemenčič, Matjaž (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

4.02 Mentor

Anglija v 19. stoletju : seminarska diplomska naloga / Tanja Nedeljkovič. - Maribor : [T. Nedeljkovič], 2002. - 64 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Anglija v letih od 1895 do 1904 na podlagi poročil časnikov Slovenec in Slovenski narod : diplomska seminarska naloga / Ljiljana Đerkovič. - Maribor : [L. Đerkovič], 2002. - 72 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Anglija v slovenskem časopisju : 1910-1914 : diplomsko delo / Mateja Cizerl. - Maribor : [M. Cizerl], 2002. - 175 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Primerjava položaja delavskega razreda v Angliji in na Slovenskem v prvem obdobju razvoja industrijske družbe : diplomska naloga / Toni Klis. - Maribor : [T. Klis], 2002. - 101 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Slovenske in hrvaške bratske podporne organizacije v Pennsylvaniji : (od nastanka do leta 1926) : seminarska diplomska naloga / Tatjana Boranič. - [S. l. : T. Boranič, 2002]. - 50 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Srbija v obdobju 1909-1914 v luči časnika Slovenec : diplomska seminarska naloga / Klavdija Mirič. - Maribor : [K. Mirič], 2002. - 83 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

4.56 Diskutant

Yugoslav Americans and the dissolution of Yugoslavia in the 1990s : The 34rd National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studees, Pittsburg, Pennsylvania, 21 - 24 November 2002 / Matjaž Klemenčič.

4.62 Član komisije

Ameriška nacionalna identiteta med letoma 1776 in 1865 : [magistrsko delo] / Marko Osolnik ; mentor Sergej Flere. - Ljubljana : [M. Osolnik], 2002. - 126 f.

VERA KLOPČIČ

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica

hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

Evropska listina za varstvo regionalnih in manjšinskih jezikov / Vera Klopčič. V: Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin / [uredniški odbor Miroslav Polzer, Liana Kalčina, Mitja Žagar]. - Ljubljana : Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, 2002. - (Zbirka Slovenija in Svet Evrope ; št. 21). - ISBN 961-6285-21-1. - Str. 89-94.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Predstavitev zbornika Narodne manjšine 4. Živeti z mejo / Vera Klopčič. V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 33-36.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Je ustavno razlikovanje avtohtonih in neavtohtonih narodnih skupnosti izključujoče? : pro & contra / Matjaž Hanžek, Vera Klopčič. V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 58, Št. 113 (20. maj 2002), str. 4.

1.22 Intervju

Ujetim v civilizacijo iščejo poti za spodobno življenje : urejanje položaja Romov v Sloveniji / Vera Klopčič, Janez Lesjak, Zdenka Brajdič ; [pogovarjala se je] Milena Zupanič. V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 44, št. 86 (15. apr. 2002), str. 3.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Poročilo o mednarodni konferenci Evropa, Slovenija in Romi, Ljubljana, 15. 2. 2002 / Vera Klopčič in Nada Vilhar. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 40 (2002), str. 210-211.
Poročilo o mednarodni konferenci Evropa, Slovenija in Romi, Ljubljana, 15.2.2002 / Vera Klopčič, Nada Vilhar.

V: Romano them. - ISSN 1318-9158. - Letn. 8, št. 14 (april 2002), str. 6.

Svetovni dan Romov in dnevi po tem / Vera Klopčič.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 40, št. 7 (12. apr. 2002), str. 6.

2.25 Druge monografije in druga zaključena dela

Slovenia: the International conference on Europe, Slovenija and the Roma people (Report) [Elektronski vir] / Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Ljubljana : SEECRAN - South East European Child Rights Action Network, 2002

Način dostopa (URL) <http://www.seecran.org/news/>

3.11 Radijski ali TV dogodek

Evropa, Slovenija in Romi : Radio Slovenija, 1. program - Studio ob 17h - Ljubljana, 19. feb. 2002 / Ivan Bizjak, Janez Obreza, Jernej Rovšek, Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Jožek Horvat, Dušan Mežnaršič, Janez Bukovec, Miran Rifelj, Polde Jevšek, Nada Žagar ; [oddajo sta pripravila] Lidija Kosi in Jože Žura.

Konferenca Evropa, Slovenija in Romi : Avstrijska radiotelevizija - ORF - slovenski sporedi, Celovec/Klagenfurt, 14. feb. 2002 / Vera Klopčič ; [pogovarjal se je] Miha Pasterk.

Konferenca Evropa, Slovenija in Romi : POP TV - radijske novice - Ljubljana, 14. feb. 2002 / Vera Klopčič ; [pogovarjala se je] Edita Žugelj.

Konferenca Evropa, Slovenija in Romi : Radio Slovenija, 1. program - jutranji radijski program - Ljubljana, 15. feb. 2002 / Vera Klopčič ; [pogovarjala se je] Cirila Štuber.

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Evropa, Slovenija in Romi : mednarodna konferenca, Dom sindikatov Slovenije, Ljubljana, 15. februarja 2002 / [organizirali] Jožek Horvat, Miroslav Polzer, Vera Klopčič, Nada Vilhar.

Okrogla miza Novodobne in verske skupnosti v Sloveniji - med asimilacijo in kulturnim pluralizmom : Maribor, 8. in 9. maja 2002 / programski odbor Silvo Devetak ... [et al.] ; organizacijski odbor Jasmina Klotčnik ... [et al.]

Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru : sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije : mednarodna konferenca, Radenci, 22. - 25. oktober 2002 / pripravljalni odbor Mirjana Domini, Darko Friš, Daša Hribar, Vera

Klopčič, Aleksander Krpič, Mihael Kuzmič, Marina Lukšič-Hacin, Ernest Ružič, Anton Vratuša.

4.01 Urednik

Klopčič, Vera (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = *Treatises and documents : journal of ethnic studies*. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes : zbornik referatov s sestankov: Znanstveni posvet o pomenu preučevanja narodnih manjšin, (Ljubljana, 4. 4. 2001), Znanstveni posvet Slovenski kulturni prostor danes, (Nova Gorica, 19. 10. 2001) / [odgovorni urednik Jože Pirjevec ; urednice Zorana Medarič, Mateja Sedmak, Nada Vilhar]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - 140 str., ISBN 961-6328-11-5

4.56 Moderator

Evropa, Slovenija in Romi : mednarodna konferenca, Ljubljana, 15. februarja 2002 / [moderatorja] Jožek Horvat, Vera Klopčič

Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru : sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije : mednarodna konferenca, Radenci, 22. - 25. oktober 2002 / pripravjalni odbor: Mirjana Domini, Darko Friš, Daša Hribar, Vera Klopčič, Aleksander Krpič, Mihael Kuzmič, Marina Lukšič-Hacin, Ernest Ružič, Anton Vratuša. [moderator] Vera Klopčič

MIRAN KOMAC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Narodne manjšine in nacionalni interes / Miran Komac.

V: *Teorija in praksa*. - ISSN 0040-3598. - Letn. 39, št. 4 (julij/avgust 2002), str. 588-600.

2.02 Strokovna monografija

Varstvo manjšin : uvodna pojasnila & dokumenti / [avtor uvodnih pojasnil, author of the introductory notes Miran Komac ; urednika, editors Miran Komac in Dean Zagorac]. - Ljubljana : Društvo Amnesty International Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - 318 str. - (Izobraževanje za človekove pravice ; 2), ISBN 961-90760-2-8

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Okrogla miza Novodobne in verske skupnosti v Sloveniji - med asimilacijo in kulturnim pluralizmom : Maribor, 8. in 9. maja 2002 / programski odbor Silvo Devetak ... [et al.] ; organizacijski odbor Jasmina Klojčnik ... [et al.]

4.01 Urednik

Komac, Miran (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

4.02 Mentor

Politična participacija narodnih manjšin primer Koroških Slovencev : doktorska disertacija / Boris Jesih. - Ljubljana : [B. Jesih], 2003. - 240 f.

Aborigini : manjšina na svoji zemlji : diplomsko delo / Metka Privšek. - Ljubljana : [M. Privšek], 2002. - 84 f.

Kočevski Nemci : diplomsko delo / Anita Balas. - Ljubljana : [A. Balas], 2002. - 72 f.

Manjšinski mediji : pravica do informiranja kot posebna pravica manjšin : diplomsko delo / Jerica Pavšič. - Ljubljana : [J. Pavšič], 2002. - 79 f.

"Nemci" na Spodnjem Štajerskem : diplomsko delo / Dejan Rat. - Ljubljana : [D. Rat], 2002. - 90 f.

Pomen Rimokatoliške cerkve na avstrijskem Koroškem pri ohranjanju slovenske (narodno manjšinske) identitete : diplomsko delo / Tanja Koležnik Krašovic. - Ljubljana : [T. Koležnik Krašovic], 2002. - 81 f.

Svetopis naroda : narod kot spoznavni družbeni konstrukt in vrhovna legitimizacijska kategorija : diplomsko delo / Maksimiljan Gulič. - Ljubljana : [M. Gulič], 2002. - 68 f.

Varstvo manjšin v Zvezni republiki Jugoslaviji (Srbija in Črna gora) : diplomsko delo / Tamara Stanković. - Ljubljana : [T. Stanković], 2002. - 91 f.

Zaščita slovenske manjšine v Italiji (1947-2001) : diplomsko delo / Lea Kravos. - Ljubljana : [L. Kravos], 2002. - 90 f.

4.56 Diskutant

Nove etnične manjšine : forum Mirovnega inštituta, 5. junij 2002, Cankarjev dom, Ljubljana / moderatorka Simona Zavratnik Zimic ; gostje Miran Komac, Nenad Miščević, Vlasta Jalušič.

ATTILA KOVÁCS

1.01 Izvirni znanstveni članek

Izključitev prekmurskih Madžarov iz agrarne reforme na osnovi podatkov popisa o maternem jeziku iz leta 1921 / Attila Kovács.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 41 (2002), str. 188-205.

1.05 Poljudni članek

A Magyar Kultúra Napja a citera jegyében : a Göntérházi Kétnyelvű Általános Iskola adott otthont vasárnap a Magyar Kultúra Napja és a göntérházi Hetés citeraegyüttes fennállásának 30. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségnek / Kovács Attila. - Ilustr.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 3 (24.I.2002), str. 11

A Márai-jelenségről Lendván : múlt csütörtökön a Lendvai Kétnyelvű Középiskolában Lőrinczy Huba irodalomtörténész a mostanában nagy nemzetközi hírnévnek örvendő magyar íróról Márai Sándorról tartott előadást / Kovács Attila. - Ilustr.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 6 (14.II.2002), str. 11.

Még mindig egyirányú az út Pártosfalváról / Kovács Attila. - Ilustr.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 25 (27.VI.2002), str. 10.

Drasztikus népességcsökkenés : az idén áprilisban végrehajtott szlovén népszámlálással kapcsolatosan egyre több eredmény lát napvilágot / Kovács Attila

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 41 (17.X.2002), str. 10.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. – Grafični prik.
V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Eseménynaptár : 2001 - ben történt / Kovács Attila.

V: Naptár ... - ISSN 1318-0290. - (2002), str. 32-66.

Kiosztották a 2002-es nívódíjakat : ünnepélyes keretek között nyílt meg múlt pénteken a Magyar Kultúra Hónapja rendezvénysorozat, melynek keretében kiosztották a 2002-es kulturális nívódíjakat és a Szúnyogh Sándor irodalmi pályázat díjat / Kovács Attila

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 9 (7.III.2002), str.10-11.

Hosszú az út.. / Kovács Attila

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 25 (27.VI.2002), str. 3.

Kiállítások a muraszombati múzeumban : rövid, néhány hét eltéréssel két kiállítás is nyílt a Muraszombati Területi Múzeumban / Kovács Attila.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 38 (26.IX.2002), str. 9.

Újra működik a szentlászlói fűrésztelep : szeptember hónap utolsó szombatján adták át Szentlászlón a Puhán and CO cég által felépítet fűrésztelepet / Kovács Attila

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 46, št. 40 (10.X.2002), str. 9.

2.08 Doktorska disertacija

Földreform és kolonizáció a Lendvavidéken a két világháború között : Doktori (Ph.D) disszertáció / Kovács Attila. - Pécs : [A. Kovács], 2002. - 274 f.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj avtohtone poselitve (primer Slovenci v Szombathelyu/Sombotelu) / nosilka projekta Katalin Munda Hirnök ; sodelavci Marija Kozar Mukič, Attila Kovács. - Ljubljana : INV, 2002. - 27 f. - (Ekspertize ; 195)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Predstavitev doktorske disertacije Agrarna reforma in kolonizacija na območju Lendave med obema vojnama : oddaja Horizont, Pomurski madžarski radio - Muravidéki Magyar Rádió (Radio Slovenija), 13. junij 2002 / Attila Kovács ; [oddajo je vodila] Ágnes Botka.

Predstavitev glavnih smernic madžarske revolucije leta 1848 na področju Prekmurja : oddaja Mit szól hozzá, szóljon hozzá, Pomurski madžarski radio - Muravidéki Magyar Rádió (Radio Slovenija), 15. marec 2002 / Attila Kovács ; [oddajo je vodila] Ella Pivar.

Predstavitev izvedbe agrarne reforme na veleposestvu Esterházy v Prekmurju v obdobju med obema vojnama : oddaja Mostovi-Hidak, TV Slovenija, 29. maj 2002 / Attila Kovács ; [pogovor je vodila] Zita Szőke.

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Déli szomszédaink: szlovének - Naši južni sosedi: Slovenci : vabljen predavanje na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Pécsu (Pécsi Tudományegyetem) v okviru doktorske (Ph. D.) šole, 11. december 2002, Pécs, Madžarska / Kovács Attila.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

A két világháború közötti földreform sajátosságai az Esterházy nagybirtokon - Posebnosti agrarne reforme med svetovnima vojnama na veleposestvu Esterhazy : referat na znanstvenem simpoziju Zgodovina Madžarske in zamejskih Madžarov med svetovnima vojnama, 24. maj 2002, Lendava / Kovács Attila.
Sárvartól Hrastovecig - Lendva-vidéki kitelepítések a II. világháború időszakában - Od Sárvárja do Hrastovca - internacije na območju Lendave v času druge svetovne vojne : referat na zgodovinskem simpoziju Obdobje madžarske zgodovine od 1938-1947, 14.-15. november 2002, Lendva/Lendava / Kovács Attila.

4.36 Oseba, ki intervjuva

A Muravidékre vonatkozó levéltári anyag tárolása az elsődleges cél : augusztus 26-án több éves előzmény után végre megnyílt Völgyifaluban a Maribori Területi Levéltár Muravidéki Fióklevéltára / Gordana Šovegeš, Kovács Attila.
 V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Letn. 46, št. 38 (26.IX.2002), str. 10.

JANA KRANJEC MENAŠE

4.03 Prevajalec

Beležnica / Nicholas Sparks ; [prevedla Jana Kranjec Menaše, verze prevedel Uroš Mozetič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2002. - 187 str. - (Zbirka Oddih) ISBN 86-11-16272-2

Dragica Čadež : Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, Galerija, [8. marec-3. april 2002] / [besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec-Menaše ; fotografija Boris Gabersčik]. - Velenje : Kulturni center Ivan Napotnik, Galerija, 2002. - 10 str.

M. Rijavec / oblikovanje Marko Tušek ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec-Menaše. - Kranj : Mestna občina, 2002. - 1 graf. mapa (9 listov)

Vinko Tušek / oblikovanje Vinko in Marko Tušek ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec-Menaše. - Kranj : Mestna občina, 2002. - 1 graf. mapa (6 str., 5 grafik)

4.59 Prevajalec povzetka

Kranjec-Menaše, Jana (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

SAMO KRISTEN

1.01 Izvirni znanstveni članek

Iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri : "Ekvinokcij 1943" in "Jadransko vprašanje" Dragovana Šepića, doslej neznan dokument in poskus njegove umestitve v kontekst tedanjih dogajanj / Samo Kristen. - Zvd. V: 2000. - ISSN 0350-8935. - Št. 145/146/147 (2002), str. 5-146.

2.01 Znanstvena monografija

Istrsko vprašanje : iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri / Samo Kristen. - Ljubljana : Društvo 2000 : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - 162 str., ISBN 961-90649-9-2

2.13 Elaborat, predštudija, študija

"Jugoslovanski odbor iz Italije" in proces hrvaško-slovenske razmejitve v luči doslej neznanega elaborata Dragovana Šepića : (Prispevek k zgodovini diplomacije o Istri v 20. stoletju) / Samo Kristen. - Ljubljana : INV, 2002. - 42 f. - (Ekspertize ; 188)

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Kratek oris pravno-političnega položaja slovenskega prebivalstva Julijske krajine od italijanskega vstopa v vojno leta 1940 in napada na Jugoslavijo leta 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943 : referat na znanstvenem sestanku Pravni položaj Slovencev pod Italijo 1866-2002, 8. november 2002, Pokrajinski muzej v Kopru / Samo Kristen.

Poglavitne zamisli glede razmejitve med Slovenci in Hrvati v Istri v času druge svetovne vojne : referat na znanstvenem posvetu Perspektive koeksistence ob slovensko-hrvaški meji v Istri, Piran, 29. oktober 2002 / Samo Kristen

Zgodovinski vidik istrskega vprašanja : referat na okrogli mizi na temo slovensko-hrvaške razmejitve v Istri, Ljubljana, 26. september 2002 / Samo Kristen.

3.25 Druga izvedena dela

Slovensko-hrvaška razmejitev v Istri : predstavitev tematske številke revije 2000 in publikacije Istrsko vprašanje, Koper, 22. oktober 2002 / Samo Kristen.

VERA KRŽIŠNIK BUKIČ

1.04 Strokovni članek

Slovenci v naslednicah nekdanje Jugoslavije / Vera Kržišnik-Bukič. 1-7.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 44, št. 14-20 (18. jan. 2002 - 25. jan. 2002), str. 4.

Slovensko-hrvaška meja v Istri in na morju : pogovor z Vero Kržišnik-Bukić / Vera Kržišnik-Bukić. - Zvd.

V: Nova revija. - ISSN 0351-9805. - Letn. 21, št. 237-238 (2002), str. 2-19.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

SAZU in preučevanje narodnostnih manjšin ter slovenskega narodnega vprašanja / Vera Kržišnik-Bukić.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 66-67.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Intervju ob desetletnici referendum za samostojnost Bosne in Hercegovine : Radio Federacije Bosne in Hercegovine, oddaja Dnevnik, 1. marca 2002 / Vera Kržišnik-Bukić.

Pogovor o slovensko hrvaški meji : oddaja Odmevi, 1. program TV Slovenije, 18. 9. 2002 / Vera Kržišnik-Bukić, Nevenka Troha ; [pogovor vodil] Slavko Bobovnik

Slovinci v Istri : intervju za TV Slovenija, oddaja Odmevi, 22. avgusta 2002 / Vera Kržišnik-Bukić ; [pogovor je vodil] Jože Možina.

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Historijske i historiografske kontraverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini : predavanje v zgodovinskem seminarju Mednarodnega foruma Bosna, Sarajevo, 26. junija 2002 / Vera Kržišnik-Bukić. -16 str.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Predavanje o Slovencih v Jugoslaviji : okrogla miza o slovenskem izseljenstvu na Filozofski fakulteti, Ljubljana, julij 2002 / Vera Kržišnik-Bukić.

Slovinci v Bosni in Hercegovini : predavanje na okrogli mizi Slovenci in Balkan na Fakulteti za družbene vede, Ljubljana, november 2002 / Vera Kržišnik-Bukić.

3.25 Druga izvedena dela

Slovinci s področja nekdanje Jugoslavije : predavanje na Filozofski fakulteti, Ljubljana, julij 2002 / Vera Kržišnik-Bukić.

4.01 Urednik

Kržišnik-Bukić, Vera (član uredniškega odbora 2000-)

Prilozi = Contributions . - Sarajevo : Institut za istoriju, 1973-

4.56 Diskutant

Slovensko - hrvaška razmejitve v Istri : okrogla miza v Cankarjevem domu, Ljubljana, 26. septembra 2002 / Vera Kržišnik-Bukić.

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 2001 / Sonja Kurinčič Mikuž, Marinka Lazić.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 41 (2002), str. 206-253.

MARINKA LAZIĆ

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 2001 / Sonja Kurinčič Mikuž, Marinka Lazić.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 41 (2002), str. 206-253.

4.01 Urednik

Lazič, Marinka (član uredniškega odbora 1991-2002)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

MOJCA MEDVEŠEK

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Metodologija raziskave v občini Železna Kapla-Bela / Mojca Medvešek. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 11-22.

Doživljanje etnične identitete prebivalcev v občini Železna Kapla-Bela / Mojca Medvešek. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 23-54.

4.01 Urednik

Medvešek, Mojca (član uredniškega odbora 1994)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

KATALIN MUNDA-HIRNÖK

1.04 Strokovni članek

Magyarországi szlovének - Slovenci na Madžarskem / Katalin Munda Hirnök.
V: A magyar-szlovén diplomáciai kapcsolatok 10. évfordulója. - [Budapest :
Masszi, 2002]. - Str. 14-20.

Pregled etnoloških zvezkov o Slovencih na Madžarskem / Katalin Munda
Hirnök.

V: Traditiones. - ISSN 0352-0447. - Letn. 31, št. 1 (2002), str. 231-235.

1.05 Poljudni članek

Etnološko delo med porabskimi Slovenci / Munda Hirnök Katalin.

V: Porabje. - ISSN Y500-909X. - Letn. 12, št. 12 (13. jun. 2002), str. 1-2.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Predstavitev znanstveno - kulturnega srečanja Živeti z mejo / Katalin Munda
Hirnök, Nada Vilhar.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / odgo-
vorni urednik Jože Pirjevec. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih
manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno
središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 37-39.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Vloga porabskih Slovencev v prekomejnem povezovanju : (povzetek predavan-
ja Katarine M. Hirnök) / Katarina M. Hirnök.

V: Porabje. - ISSN 1218-7062. - Letn. 12, št. 6 (21. mar. 2002), str. 2.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica
hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narod-
nosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

Pogled na kulturno življenje v občini Železna Kapla-Bela / Katalin Munda Hirnök. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 121-132.

Množični mediji v občini Železna Kapla-Bela / Katalin Munda Hirnök. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 133-148.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

Muzej Avgusta Pavla / K. M. H.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 140.

Porabski dnevi / K. M. H.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 164.

Radio Monošter / K. M. H.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 172.

Slovenski kulturni in informativni center / K. M. H.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 187.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Marija Kozar, Dolnji Senik - Alsószölnök - Unterzemming ... Dolnji Senik 2001 / Katalin Munda Hirnök.

V: Traditiones. - ISSN 0352-0447. - 31, 2 (2002), str. 130-131.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Posvet s strokovno ekskurzijo - Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah (23.-24. maj 2002) / Katarina Munda Hirnök
V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. - ISSN 0351-2908. - Letn. 42, št. 3 (2002), str. 90-91.

Meja, ki ločuje in združuje - A határ, amely elválaszt és összeköt / KMH.
V: Porabje. - ISSN 1218-7062. - Letn. 12, št. 6 (21. mar. 2002), str. 2.

Probna vožnja / KMH.

V: Slovenski koledar ... - ISSN 0237-1480. - (2002), str. 117-119.

2.13 Elaborat, predstudija, študija

Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj avtohtone poselitve (primer Slovenci v Szombathelyu/Sombotelu) / nosilka projekta Katalin Munda Hirnök ; sodelavci Marija Kozar Mukič, Attila Kovács. - Ljubljana : INV, 2002. - 27 f. - (Ekspertize ; 195)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Izjava o vzrokih in smereh sezonskega zaposlovanja porabskih Slovencev v 19. in 20. stoletju na mednarodni konferenci Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru - sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, Radenci, 22. - 25. oktober 2002 : 1. program Madžarske TV, oddaja Slovenski utrinki, 7. 11. 2002 in ponovitev na TV Slovenija, 16. 11. 2002 / Katalin Munda Hirnök.

Pogovor o pomenu posveta Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah (Monošter, 24. maj 2002) : 2. program madžarske TV, oddaja Slovenski utrinki, 6. 6. 2002 in ponovitev na TV Slovenija, 13. 6. 2002 / Katalin Munda Hirnök.

Pogovor o pomenu posveta Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah (Monošter, 24. maj 2002) : Radio Murski val, oddaja Panonski odmevi, 26. maj 2002 / Katalin Munda Hirnök.

Pogovor o sezonskem zaposlovanju porabskih Slovencev po letu 1989, na mednarodni konferenci Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru - sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, Radenci, 22. - 25. oktober 2002 : Radio Slovenija, oddaja Sotočja, 28. oktober 2002 / Katalin Munda Hirnök.

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah : posvet, Monošter, 24. maj 2002 / [organizirale] Marija Kozar Mukič, Katalin Munda Hírnök, Polona Sketelj.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

A rábavidéki szlovének szerepe a határon átnyúló kapcsolatokban : referat na mednarodnem znanstvenem posvetu A határ, amely elválaszt és összeköt=Meja, ki ločuje in združuje, Pécs, Madžarska, 5. marec 2002 / Katalin Munda Hírnök.

Predstavitev Muzeja Avgusta Pavla : posvet Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah, Monošter, 24. maj 2002 / Katalin Munda Hírnök.

4.01 Urednik

Munda-Hírnök, Katalin (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

ALBINA NEČAK-LÜK

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

Sociolingvistična podoba Železne Kaple-Bele / Albina Nečak-Lük. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 55-76.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Uvod / Albina Nečak-Lük.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 5-9.

4.01 Urednik

Nečak-Lük, Albina (član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

4.02 Mentor

Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini : magistrsko delo / Nataša Komac. - Ljubljana : [N. Komac], 2002. - 164 f.

Naslavljanje z zaimki in imeni v slovenščini : diplomsko delo / Vesna Truden. - Ljubljana : [V. Truden], 2002. - 97 f.

SONJA NOVAK LUKANOVIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Ekonomski vidik jezika v večkulturnih okoljih - narodnostno mešano okolje v Sloveniji / Sonja Novak Lukanovič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 41 (2002), str. 96-115.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

Pogled prebivalcev občine Železne Kaple-Bele na dvojezično izobraževanje /
Sonja Novak Lukanovič. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. 3, Občina Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - ISBN 961-6159-22-4. - Str. 105-120.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Ekonomski vidik jezika v večkulturnem okolju na primeru narodnostno mešanega območja v Sloveniji : referat na seminarju Jezikovno kulturna raznolikost, Portorož, 15. - 17. novembra 2002 / Sonja Novak Lukanovič.

Multicultural setting and school-parent s relation: vabljeni predavanje v okviru mednarodnega projekta Ethnic and cultural minorities in education (koordinatorska za Slovenijo je MŠZŠ), 22.-25. maj 2002 / Sonja Novak Lukanovič.

4.01 Urednik

Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru : verzija na hrvatskom jeziku / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini ; prevoditelji za hrvatsku jezičnu verziju Darinka Aničić, Cvijeta Jakšić, Boška Prunč ; članica uredniškega odbora Sonja Novak-Lukanovič]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - 430 str. + 1 zvd., ISBN 953-6028-16-6

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

JANEZ STERGAR

1.04 Strokovni članek

Slovenija in koroški Slovenci 1920-1959 : dokumenti preteklosti, ozadje sedanjosti : pogled za kulise odra, na katerem igrajo tudi "Miklavževi" iz Bilčovsa / Janez Stergar. 1-4. - Fotografije.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 40, št. 2-5 (25. jan. 2002 - 8. mar. 2002), str. 15-18.

Okruški spominov na Franceta Ostanka / Janez Stergar. - Ilustr.

V: Šolska kronika. - ISSN 1318-6728. - Letn. 11(35), št. 2 (2002), str. 257-260.

1.05 Poljudni članek

"Jezikovne manjšine v Furlaniji - Julijski krajini, Sloveniji in na Hrvaškem: ovrednotenja potrebna dediščina" : mednarodni simpozij / Janez Stergar.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 57, št. 3 (17. jan. 2002), str. 3.

Ovrednotenja potrebna dediščina: mednarodni simpozij Jezikovne manjšine v Furlaniji - Julijski krajini, Sloveniji in na Hrvaškem / Janez Stergar.

V: Šolski razgledi. - ISSN 1318-1483. - Letn. 53, št. 3 (2. feb. 2002), str. 4.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljeni predavanji)

Slovenska politika in zamejstvo / Janez Stergar.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 139-140.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

Kukovica, Franc / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 116.

Malle, Janko / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 125.

Sindikati vzgoje, izobraževanja in znanosti Slovenije / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 184.

1.22 Intervju

Nemamljivi zaslužki v javnem sektorju : Janez Stergar, član IO SVIZ za Delo / Janez Stergar ; Jelena Gačeša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 44, št. 195 (26. avg. 2002), str. 2.

V javnih službah se obeta znižanje plač / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačeša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 44, št. 219 (23. sep. 2002), str. 2.

Največ so pridobile predelovalne dejavnosti : realno gibanje plač do septembra 2002 / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačeša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 44, št. 267 (20. nov. 2002), str. 2.

Brez 13. plače in božičnice : realno gibanje plač do oktobra 2002 / Janez Stergar ; [intervjuvala] Jelena Gačeša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 44, št. 297 (27. dec. 2002), str. 2.

Korotan v srcu : pogovor z Janezom Stergarjem / Janez Stergar ; [pogovarjal se je] Metod Berlec. - Portret

V: Demokracija. - ISSN 1408-0494. - Letn. 7, št. 8 (21. feb. 2002), str. 34-37.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Odločilna stotinka odstotka / Janez Stergar.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. Letn. 44, št. 6 (9. jan. 2002), str. 2. Letn. 44, št. 14 (18. jan. 2002), str. 2.

Gospodarsko poslovanje Slovenske matice v letih 2000 in 2001 / Janez Stergar.

V: Glasnik Slovenske matice. - ISSN 0351-0298. - Let. 25/26, št. 1/2, (2002), str. 83-84.

Sindikalna konferenca raziskovalnih in kulturnih organizacij SVIZ v mandatnem obdobju 1998-2002 / Janez Stergar.

V: Gradivo za 6. skupščino SVIZ Slovenije. - Ljubljana : SVIZ, 2002. - (2002), str. 63-64.

Pozdravni nagovor / Janez Stergar.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 83.

Stergar: potreba po boljših stikih / Janez Stergar ; M.K.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 58, št. 6 (8. jan. 2002), str. 3.

Plače v javnem sektorju [Elektronski vir] / Janez Stergar.

V: Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije [Elektronski vir]. - Ljubljana : SVIZ, 1997, Način dostopa (URL) <http://www.sviz-sl.si>

Poročilo o delovanju SKRKO [Sindikalne konference raziskovalnih in kulturnih organizacij] 01/2001 - 04/2002 [Elektronski vir] / Janez Stergar.

V: Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije [Elektronski vir]. - Ljubljana : SVIZ, 1997-, Način dostopa (URL) <http://www.sviz-sl.si>

Visoko šolstvo, znanost in kultura in predlog Zakona o sistemu plač v javnem sektorju : govor na zborovanju SVIZ, Ljubljana, Cankarjev dom, 18. marec 2002 [Elektronski vir] / Janez Stergar.

V: Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije [Elektronski vir]. - Ljubljana : SVIZ, 1997-, Način dostopa (URL) <http://www.sviz-sl.si>

Mednarodni simpozij Jezikovne manjšine v Furlaniji - Julijski krajini, Sloveniji in na Hrvaškem: ovrednotenja potrebna dediščina, Gorica, 7. januarja 2002 (poročilo) [Elektronski vir] / Janez Stergar.

V: Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije [Elektronski vir]. - Ljubljana : SVIZ, 1997-. - 2 str., Način dostopa (URL) <http://www.sviz-sl.si>

Gibanje vrednosti izhodiščne plače v negospodartvu (IPNG) oziroma v javnih službah 1998-2002 [Elektronski vir] / Janez Stergar.

V: Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije [Elektronski vir]. - Ljubljana : SVIZ, 1997-. - 3 str., Način dostopa (URL) <http://www.sviz-sl.si>

So mar plače zares ušle kontroli : podatki o plačah, razmerjih bruto plač in njihovem realnem gibanju 2002 / Janez Stergar.

V: Slovenska panorama. - ISSN 1408-1636. - Letn. 6, št. 21 (23. maj 2002), str. 7.

Pomembna prodornost sindikata / Janez Stergar.

V: Šolski razgledi. - ISSN 1318-1483. - Letn. 53, št. 13 (7. sep. 2002), str. 8.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Berlusconi, Haider in slovenska manjšina : pogovor v oddaji Svetovni izzivi, TV Slovenija, 25. februarja 2002 / Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Boštjan Anžin.

Koroški plebiscit in asimilacija : oddaja Sledi časa, Radio Slovenija, I. program, 20. oktober, 2001 / Janez Stergar, Hanzi Artač ; [pogovor je vodil] Janko Saradjen.

Odgovor SVIZ na predlog za začasno zaposlovanje v kulturi : intervju na Radiu Študent, Ljubljana, 1. februarja 2002 / Janez Stergar.

Pogovor o referatu Republika Slovenija in zamejstvo po 1945 : Radio Koper/Capodistria, 8. november 2002 / Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Tomo Šajn.

Slovenščina kot uradni jezik v slovenskem zamejstvu in evropska manjšinska zaščita : komentar na TV Slovenija, I. program v oddaji Odmevi, 21. januarja 2002 / Janez Stergar ; [pogovor je vodila] Janja Koren.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Republika Slovenija in zamejstvo po 1945 : referat na znanstvenem sestanku Pravni položaj Slovencev pod Italijo 1866-2002, 8. november 2002, Pokrajinski muzej v Kopru / Janez Stergar.

Sindikalni pogled na prestrukturiranje delovnih razmerij v kulturnih dejavnostih : uvodna razprava na javni tribuni Kulturni krogi v Cankarjevem domu, Ljubljana, 30. januarja 2002 / Janez Stergar.

Tradicija raziskovanj narodnostnih in mejnih vprašanj ter odnos med znanostjo in politiko : uvodna razprava na okrogli mizi Slovensko-hrvaška razmejitev v Istri, Gledališče v Kopru, 22. oktober 2002 / Janez Stergar.

3.25. Druga izvedena dela

Seja stalnega odbora za visoko šolstvo in znanost : Bruselj, 10.-11. junij 2002 (poročilo) / Janez Stergar. - Ljubljana : SVIZ

Situation in Slovenia : Berlin 2003 - National developments, 10. junij 2003 (poročilo o stanju bolonjskega procesa v Republiki Sloveniji) / Janez Stergar. - Ljubljana : SVIZ

4.01 Urednik

Stergar, Janez (urednik 1980-)

Zbirka Zgodovinskega časopisa. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1980-

Stergar, Janez (urednik 1975-)

Zgodovinski časopis - Historical review : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1947-

Stergar, Janez (urednik za zamejstvo 1987-2002)

Enciklopedija Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik ; izdelava zemljevidov in risb Geodetski zavod SR Slovenije, Ljubljana ; izdelava grafikonov Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, Ljubljana]. - 1. natis. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - 16 zv.

Stergar, Janez (član uredniškega odbora 1979-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes : zbornik referatov s sestankov: Znanstveni posvet o pomenu preučevanja narodnih manjšin, (Ljubljana, 4. 4. 2001), Znanstveni posvet Slovenski kulturni prostor danes,

(Nova Gorica, 19. 10. 2001) / [odgovorni urednik Jože Pirjevec ; urednice Zorana Medarič, Mateja Sedmak, Nada Vilhar ; član uredniškega odbora Janez Stergar]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - 140 str., ISBN 961-6328-11-5

IRENA ŠUMI

1.05 Poljudni članek

Imajo pa samozaupanje, ki ga vliva neznanje : od petka do petka / Irena Šumi. V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 58, št. 62 (16. mar. 2002), str. 33.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

More than turning the tables: resistance and representations of the "other" in post-colonial and post-socialist anthropological enterprises / Lomayumtewa Curtis Ishii, Irena Šumi.

V: Engaging the world / European Association of Social Anthropologists 7th Biennial Conference, 14-17 August 2002, Copenhagen. - Copenhagen : Institute of Anthropology, University, [2002]. - ISBN 87-89770-05-6. - Str. 263.

The "other" in post-colonial and post-socialist anthropological enterprises : introduction / Lomayumtewa Curtis Ishii, Irena Šumi.

V: Engaging the world / European Association of Social Anthropologists 7th Biennial Conference, 14-17 August 2002, Copenhagen. - Copenhagen : Institute of Anthropology, University, [2002]. - ISBN 87-89770-05-6. - Str. 264.

Bridges across borders / Irena Šumi.

V: Regional policies in Europe. - Bad Radkersburg : Geo-Raum, 2002. - Str. 1.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

K (ljudski) religioznosti kot koroborativnem dejavniku etničnih pripadnosti v Kanalski dolini : zaključno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta za leto 2001 / Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002. - 8 str. + bibliografija [loč. pag.]. - (Raziskovalne naloge ; 147)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Konferenca o Judih : razgovor v oddaji iz serije Humanistika na TV Slovenija, I. program, Ljubljana, 7. november 2002 / Irena Šumi ; [oddajo je vodil] Jadran Sterle.

Predstavitve knjige Pripoved o odhodu iz Egipta: oddaja Zgodbe o knjigah, TV Slovenija, I. program, Ljubljana, 3. oktober 2002 / Irena Šumi ; [oddajo je vodil] Jadran Sterle.

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Borders old and new: towards a theoretical and applicative framework : 2nd ESF/SCSS exploratory workshop, Dunaj, 11.-13. januar 2002 / [organizirala] Irena Šumi.

Jews and anti-semitism in the Balkans - Judje in antisemitizem na Balkanu : mednarodna konferenca, Bled, 21. - 23. oktobra 2002 / [organizirala] Irena Šumi

Pobuda za javno razpravo o položaju prebivalcev Slovenije z različnimi statusi, ki niso državljani Republike Slovenije : tiskovna konferenca na ISH - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana, 21. januarja 2002 / [organizirala] Irena Šumi.

Forum Položaj družboslovja in humanistike v Sloveniji : posvet na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 7. marec 2002 / [programsko organizacijski odbor] Marjetka Golež Kaučič, Duška Knežević Hočevar, Alenka Kobolt, Slavica Šket, Irena Šumi, Peter Tancig.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Borders, culture, ethnicity: conceptual correlations? : vabljeni predavanje na Western social science association, 44th annual conference, April 10 - 13 2002, Albuquerque, New Mexico / Irena Šumi. - Albuquerque, New Mexico : University of Redlands, 2002. - 15 str.

Jews and anti-semitism in contemporary Slovenia : predavanje na mednarodni konferenci Judje in antisemitizem na Balkanu, Bled, 21.-23. oktobra 2002 / Oto Luthar, Irena Šumi.

4.01 Urednik

ŠUMI, Irena (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

Pripoved o odhodu iz Egipta - Hagada šel pesah / [uredila Irena Šumi ; predgovor Rabin Ariel Haddad ; spremna beseda Yechiel Bar-Chaim ; prevajalska skupina Kris Killer... [et al.] ; ilustracije Jaakov Bar-Aron]. - Ljubljana : Judovska skupnost Slovenije = The Jewish Community of Slovenia, 2002. - 137 + 36 str., ISBN 961-238-020-1

4.03 Prevajalec

Pripoved o odhodu iz Egipta - Hagada šel pesah / [uredila Irena Šumi ; predgovor Rabin Ariel Haddad ; spremna beseda Yechiel Bar-Chaim ; prevajalska skupina Kris Killer... [et al.] ; ilustracije Jaakov Bar-Aron]. - Ljubljana : Judovska skupnost Slovenije = The Jewish Community of Slovenia, 2002. - 137 + 36 str., ISBN 961-238-020-1

4.08 Avtor dodatnega besedila

Pripoved o odhodu iz Egipta - Hagada šel pesah / [uredila Irena Šumi ; predgovor Rabin Ariel Haddad ; spremna beseda Yechiel Bar-Chaim ; prevajalska skupina Kris Killer... [et al.] ; ilustracije Jaakov Bar-Aron]. - Ljubljana : Judovska skupnost Slovenije = The Jewish Community of Slovenia, 2002. - 137 + 36 str., ISBN 961-238-020-1

4.56 Diskutant

Borders old and new: towards a theoretical and applicative framework : 2nd ESF/SCSS exploratory workshop : European science foundation, ESF exploratory workshops unit : Dunaj, 11. - 13. januar 2002 : moderatorstvo prvega dne konference 11. januarja 2002 / Irena Šumi.

Pobuda za javno razpravo o položaju prebivalcev Slovenije z različnimi statusi, ki niso državljani Republike Slovenije : vodenje tiskovne konference / Irena Šumi.

NADA VILHAR

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Predstavitev znanstveno - kulturnega srečanja Živeti z mejo / Katalin Munda Hirnök, Nada Vilhar.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 37-39.

Narodne manjšine 4. Živeti z mejo. Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete / Nada Vilhar.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 40-43.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

Strokovno pedagoško združenje / N. Vi.

V: Enciklopedija Slovenije / glavni urednik Marjan Javornik. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-2002. - ISBN 86-11-14288-8. - Zv. 16 : Dodatek A-Ž (2002), str. 191.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

40. številka revije Razprave in gradivo / [Nada Vilhar].

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 58, št. 292 (15. dec. 2002), str. 22.

Razprave in gradivo št. 40 : revija Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani / Nada Vilhar.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 56, št. 51-52 (20. dec. 2002), str. 21.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Poročilo o mednarodni konferenci Evropa, Slovenija in Romi, Ljubljana, 15.2.2002 / Vera Klopčič in Nada Vilhar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 40 (2002), str. 210-211.

Poročilo o mednarodni konferenci Evropa, Slovenija in Romi, Ljubljana, 15.2.2002 / Vera Klopčič, Nada Vilhar.

V: Romano them. - ISSN 1318-9158. - Letn. 8, št. 14 (april 2002), str. 6.

Konferenca o položaju Romov : Evropa, Slovenija in Romi / Nada Vilhar.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 57, št. 8 (21. feb. 2002), str. 3.

2.25 Druge monografije in druga zaključena dela

Slovenia: The International conference on Europe, Slovenija and the Roma people (Report) [Elektronski vir]/ Vera Klopčič, Nada Vilhar. Ljubljana : SEECRAN - South East European Child Rights Action Network, 2002

Način dostopa (URL) <http://www.seecran.org/news/>

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Evropa, Slovenija in Romi : organizacija mednarodne konference, Dom sindikatov Slovenije, Ljubljana, 15. februarja 2002 / [organizirali] Jožek Horvat, Miroslav Polzer, Vera Klopčič, Nada Vilhar.

4.01 Urednik

Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes : zbornik referatov s sestankov: Znanstveni posvet o pomenu preučevanja narodnih manjšin, (Ljubljana, 4. 4. 2001), Znanstveni posvet Slovenski kulturni prostor danes, (Nova Gorica, 19. 10. 2001) / [odgovorni urednik Jože Pirjevec ; urednice Zorana Medarič, Mateja Sedmak, Nada Vilhar]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-zariskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - 140 str., ISBN 961-6328-11-5

MARKO ZAJC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Odmevi protisrbskih demonstracij v Zagrebu 1902 / Marko Zajc.

V: Zgodovina za vse. - ISSN 1318-2498. - Letn. 9, št. 1 (2002), str. 65-80.

1.05 Poljudni članek

Kocine zgodovine. Antropologija slovenske prostitucije / Marko Zajc.

V: Zofa. - ISSN 1408-953X. - Št. 25 (mar. 2002), str. 15.

Kocine zgodovine. Partijske kazni na slovenskem podeželju / Marko Zajc.

V: Zofa. - ISSN 1408-953X. - Št. 26 (maj 2002), str. 14.

Kocine zgodovine / Janez Polajnar, Marko Zajc.

V: Zofa. - ISSN 1408-953X. - Št. 27/28 (dec. 2002/jan. 2003), str. 20-21.

2.02 Strokovna monografija

Kocine zgodovine / Marko Zajc ; [ilustracije Matic Golja]. - Nova Gorica :

Masovna, zavod neinstitucionalne kulture, 2002. - 25 str., ISBN 961-91013-1-6

JERNEJ ZUPANČIČ

Biografija

Rojen 3. 8. 1963 v Ljubljani. Diplomiral je iz zgodovine in geografije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1988. Po diplomi se je kot mladi raziskovalec zaposlil na Inštitutu za geografijo in se usmeril na področje socialne in politične geografije na področju narodnega vprašanja, mednarodnih odnosov in migracij. Pod mentorstvom prof. dr. Vladimira Klemenčiča je magistriral leta 1993, leta 1997 pa doktoriral iz tematike Slovencev v Avstriji. V obdobju 1998-2001 je bil direktor Inštituta za geografijo. Leta 2002 se je vključil v raziskovalno delo na Inštitutu za narodnostna vprašanja, kot gostujoči profesor predaval na Univerzi v Celovcu (Avstrija), še istega leta pa nastopil kot docent na Oddelku za geografijo na Filozofski fakulteti, kjer predava Politično geografijo in Geografijo Jugovzhodne Evrope.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prekogranične dnevne radne migracije iz Slovenije u Austriju i Italiju / Jernej Zupančič.

V: Migracijske i etničke teme. - ISSN 1333-2546. - God. 18, br. 2/3 (2002), str. 151-166.

Grenzüberschreitende Pendelwanderung aus Slowenien nach Österreich und Italien / Jernej Zupančič.

V: Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft. - ISSN 0029-9138. - Jg. 144 (2002), str. 145-157.

The ethnic development and protection of national minorities in Slovenia / Jernej Zupančič.

V: Mosella. - ISSN 0047-8164. - Tome 27, nu. 1-2 (2002), str. 63-71.

La migration quotidienne de travailleurs frontaliers a travers la frontiere Schengen. Le cas des travailleurs slovenes vers l'Italie et vers l'Autriche / Jernej Zupancic.

V: Mosella. - ISSN 0047-8164. - Tome 27, nu. 3-4 (2002), str. 109-115.

Številčni razvoj koroških Slovencev v luči rezultatov ljudskega štetja leta 2001 / Jernej Zupančič. - Tabele.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 40 (2002), str. 72-105.

1.04 Strokovni članek

Strokovne ekskurzije maturantov in absolventov slovenskih šol z avstrijske Koroške / Jernej Zupančič.

V: Koroški vestnik. - ISSN 1318-1866. - Letn. 36, št. 2 (2002), str. 9-21.

Vračanje v domovino : nekateri teoretični in praktični vidiki vračanja oseb slovenskega porekla iz tujine v domovino / Jernej Zupančič.

V: Slovenci po svetu / uredil Janez Pucelj. - Ljubljana : Družina, 2002. - Str. 8-11.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Narodne manjšine - dejavnik povezovanja in konfliktov v državah tranzicije / Jernej Zupančič.

V: Geografija in njene aplikativne možnosti / II. Melikovi dnevi, Portorož, 27. in 28. september 2002. - Ljubljana : Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 2002. - (Dela, ISSN 0354-0596 ; 18). - ISBN 961-237-039-7. - Str. 299-315.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Geografski pogled na narodnostne manjšine / Jernej Zupančič.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno

središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 68-69.

Gospodarsko-socialni vidiki skupnega slovenskega kulturnega prostora /
Jernej Zupančič.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 109-114.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Manjšine: dejavniki integracije in konfliktov v državah tranzicije / Jernej Zupančič.

V: Prospects of applied geography / [Drugi Melikovi geografski dnevi], Portorož - Portorož, 27. in 28. september 2002. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2002. - ISBN 961-237-020-6. - Str. 43.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenija / Tekst pripravili: Dario Appollonio ... [et al.]. - Grafični prik.

V: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru / [urednica hrvatske jezične verzije Mirjana Domini]. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - ISBN 953-6028-16-6. - Str. 251-296.

1.22 Intervju

"Dokler lahko drugim damo, potem bomo prejeli..." / Jernej Zupančič ; [pogovor je vodil] Damir Lovenjak.

V: Geomix. - ISSN 1580-6987. - Letn. 9, št. 1 (dec. 2002), str. 45-48.

4.01 Urednik

Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

4.11 Komentor

Geografske značilnosti rodnosti v izbranih območjih Slovenije : magistrsko delo / Damir Josipovič. - Ljubljana : [D. Josipovič], 2002. - XVI, 248 f.

MITJA ŽAGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Iskanje novih evropskih identitet: uganka globalnih identitet : vpliv širitve Evropske unije (EU) na institucionalni razvoj in oblikovanje v posameznih državah in v Evropi / Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 40 (2002), str. 6-21.

1.02 Pregledni znanstveni članek

The role of education and civic education in South Eastern Europe / Mitja Žagar.

V: Civic literacy and the politics of inclusion. - Detroit : Michigan Ethnic Heritage Center, 2002. - (Journal of Ethno-Development ; VI/1+2). - Str. 82-86.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Je li moguće prekinuti začarani krug? : strategije i koncepti za razrješenje etničkih sukoba / Mitja Žagar.

V: Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću / uredila Silva Mežnarić. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2002. - (Sociološka biblioteka). - ISBN 953-222-038-0. - Str. 49-66.

In a search for new european identities [Elektronski vir] : the impact of the EU (Eastern) enlargement on the institutional development and identity formation in the EU and individual countries / Mitja Žagar

V: EU enlargement in a changing world [Elektronski vir]. - Ljubljana, 2002 : Inštitut za ekonomska raziskovanja : European Association of Development Research and Training Institutes. - 15 str.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Manjšinske študije in preučevanje etničnosti v Sloveniji / Mitja Žagar.

V: Narodne manjšine. 5, Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes / [odgovorni urednik Jože Pirjevec]. - Ljubljana : Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Koper : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. - ISBN 961-6328-11-5. - Str. 61-62.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Kako je rešeno u Sloveniji / Mitja Žagar.

V: Manjine i tranzicija / [izlaganja na konferenciji "Tranzicija i položaj manjina", 8. i 9. novembra 2001 u Beogradu. - Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002. - (Helsinške sveske ; br. 12). - ISBN 86-7208-054-8. - Št. 12 (2002), str. 76-77.

Proširivanje - u potrazi za evropskim identitetom - Enlargement - in search for European identity / Mitja Žagar.

V: Stigmatizacija i identitet marginalnih grupa u procesu globalizacije kulture. - Rijeka : Pravni fakultet, 2002.

1.13 Objavljeni povzetek strokovnega prispevka na konferenci

About the region: Ethnic relations- division(s), conflicts, cooperation and inclusion / Mitja Žagar.

V: Report of the course / Edited by: Wieger Bakker...[et. al.]. - Utrecht ; Amsterdam : [s. n.], 2002. - Str. 21-22.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Nekateri novejši trendi razvoja varstva manjšin in (posebnih) pravic narodnih in drugih manjšin: evropski kontekst - Some newer trends in the protection and (special) rights of ethnic minorities: European context / Mitja Žagar.

V: Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin / [uredniški odbor Miroslav Polzer, Liana Kalčina, Mitja Žagar]. - Ljubljana : Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, 2002. - (Zbirka Slovenija in Svet Evrope ; št. 21). - ISBN 961-6285-21-1. - Str. 71-81.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Uvod urednikov = Preface by the editors / Mitja Žagar, Liana Kalčina, Miroslav Polzer.

V: Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin / [uredniški odbor Miroslav Polzer, Liana Kalčina, Mitja Žagar]. - Ljubljana : Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, 2002. - (Zbirka Slovenija in Svet Evrope ; št. 21). - ISBN 961-6285-21-1. - Str. 8-9.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Report on the workshop of the case study: Istria and Gorski Kotar : Ljubljana, 25. januarja 2002 [Elektronski vir] / prepared by Mitja Žagar with the assistance of Romana Bešter

V: Peace project (Universities researching for society (UFG) - Peace and avoidance of violence [Elektronski vir]. - Graz ; Salzburg ; Wien, 2002. - 4 str.

Način dostopa (URL) <http://www.peaceproject.at>

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Politika integracije romske skupnosti v Sloveniji : preprečevanje socialne izključenosti Romov : zaključno poročilo raziskovalne naloge za Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2001-2002) / odgovorni nosilec Mitja Žagar. - Ljubljana : INV, 2002. - 60 str. - (Raziskovalne naloge ; 144)

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Okrogla miza Novodobne in verske skupnosti v Sloveniji - med asimilacijo in kulturnim pluralizmom : Maribor, 8. in 9. maja 2002 / programski odbor Silvo Devetak ... [et al.] ; organizacijski odbor Jasmina Klotčnik ... [et al.]

On divided societies: Shifting, cleavages - South Eastern Europe, Middle East, Northern Ireland and North America : mednarodni podiplomski tečaj, Dubrovnik, 15-26 April 2002 / [kodirektorji] Heribert Adam, Otto Feinstein, Silva Mežnarić, Kogilo Moodley, Mitja Žagar

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Civic education and education for democratic citizenship in Southeastern Europe : referat na podiplomskem tečaju On divided societies - Shifting cleavages, 15-26 April 2002, Dubrovnik / Mitja Žagar.

Ethnic relations and conflicts in Southeastern Europe : referat na podiplomskem tečaju On divided societies - Shifting cleavages, 15-26 April 2002, Dubrovnik / Mitja Žagar.

Slovensko-avstrijsko sodelovanje na področju raziskovanja narodnostnih vprašanj : predavanje na posvetu ob priliki obiska avstrijskega zveznega kanclerja dr. Wolfganga Schüssla v Sloveniji na temo Avstrija - Slovenija. Preteklost in sedanjost, Državni svet Republike Slovenije, Ljubljana, 20. februarja 2002 / Mitja Žagar.

4.01 Urednik

Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin / {uredniški odbor Miroslav Polzer, Liana Kalčina, Mitja Žagar}. - Ljubljana : Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, 2002. - 291, 161 str. - (Zbirka Slovenija in Svet Evrope ; št. 21) ISBN 961-6285-21-1

4.02 Mentor

Prispevek teorij etničnosti k obravnavi etničnih konfliktov : magistrsko delo / Larisa Vodeb. - Ljubljana : [L. Vodeb], 2002. - I, 139 f.

Demokratsko spreminjanje ustavne ureditve : primerjalna analiza ustavne revizije in praksa spreminjanja : diplomsko delo / Klementina Sluga. - Ljubljana : [K. Sluga], 2002. - 87 f.

Odnos med predsednikom (izvršna oblast) in kongresom (zakonodajna oblast) v Združenih Ameriških državah : primer oblikovanja zunanje politike : diplomsko delo / Adela Trunkl. - Ljubljana : [A. Trunkl], 2002. - 75 f.

Primerjalna analiza etničnih konfliktov : primer Čečenije in Kosova : diplomsko delo / Tanja Šterk. - Ljubljana : [T. Šterk], 2002. - 69 f.

Prostitucija na Slovenskem - odnos do prostitucije in potencialna vloga socialne službe : diplomatska naloga visokošolskega programa / Damjana Balantič ; Mentor: Mitja Žagar. - Kamnik : VŠSD, 2002. - 95 str. + 34 str. pril.

AVGUŠTIN MALLE - ŠESTDESETLETNIK

Če se zgodovinarji ne bi zanašali na listinska gradiva in druge vire, ki pravijo, da se je Avguštin Malle rodil 5.1.1944 v Brodeh (Loiblthal) pod ljubeljskim prelazom, bi našemu kolegu, vodji Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, težko prisodili šest križev na grbi. Ker pa smo omenjeni biografski podatek že večkrat preverjali, npr. ob uvrstitvi sedanjega jubilaranta v *Enciklopedijo Slovenije* in v izbor sedemdesetih najpomembnejših koroških Slovencev 20. stoletja, je prav in pravično, da rečemo »Za trenutek naj postoji naš dragi Gustl!«, da mu z voščili nazdravimo ter da si vsaj na kratko priključimo pred oči njegovo dosedanjo življenjsko pot in opravljeno delo.

Avguštin Malle pripada znani generaciji slovenskih gimnazijcev na Plešivcu (Tanzenberg), ki je že maturirala na mladi slovenski gimnaziji v Celovcu. Med študijem zgodovine, publicistike in germanistike na dunajski univerzi je bil dejaven tajnik in 1967-69 predsednik Kluba slovenskih študentov, ki se je tedaj kalil v »korotanski aferi«. 1969-81 je bil odgovorni urednik revije *Mladje*. 1973 je promoviral z disertacijo »Slovenski tisk na Koroškem 1848-1900« (knjižna objava: *Die slowenische Presse in Kärnten 1848-1900*, Klagenfurt/Celovec 1979, 238 str.).

Zaposlil se je v novem znanstvenem referatu Zveze slovenskih organizacij na Koroškem (ZSO) in decembra 1975 ob ustanovitvi Slovenskega znanstvenega inštituta (SZI) postal njegov vodja. Ob organiziranju raziskovanja preteklosti in sodobnih vprašanj slovenske manjšine v Avstriji je skrbel za zbiranje arhivskega in dokumentarnega gradiva ter za strokovna srečanja, med katerimi je posebej potrebno omeniti vsakoletne »Koroške kulturne dneve«, ter za objavo strokovnih spoznanj o koroških Slovencih; 1979 je zasnoval in do 1989 urejal knjižno serijo *Disertacije in razprave - Dissertationen und Abhandlungen*.

V letih 1975-79, torej v času »ugotavljanja manjšine« in pripravljanja avstrijske manjšinske zakonodaje, je bil Avguštin Malle tudi podpredsednik ZSO. Ker je ta osrednja organizacija koroških Slovencev poleti 1989 prenehala financirati inštitut, je čez leto dni skrb za SZI, obnovljen v nekaj manjšem obsegu, formalno prevzelo novo društvo, dejansko pa predvsem Malle sam. Ne da bi kaj zgrešili ali se izpostavili prehudim zameram poklicnih kolegov, lahko zanj sedaj rečemo, da je najboljši poznavalec zgodovine koroških Slovencev pa tudi njihovega sedanjega položaja.

Če namreč brkljaš po bibliografijah in računalniškem spletu, pod Avguštin, Augustin ali celo Gustl Malle najdeš par sto naslovov člankov, razprav, monografij

in zbornikov, v katerih je predstavil poglavja iz razvoja slovenskega koroškega tiska, šolstva, kulture, združništva in bančništva, cerkvenega življenja, manjšinske organiziranosti ter raznarodovalne politike. Tu je še več poglobljenih biografij, nekaj sintetičnih pregledov za zadnje poldrugo stoletje ali posamezna historična podobdobja, kakor tudi za sodobno problematiko položaja koroških Slovencev. Tako v krogu slovenskih kot avstrijskih zgodovinarjev Malle slovi po natančnosti in zanesljivosti; njegove sodbe so argumentirane, podprte z rezultati obširnega arhivskega dela in najboljšim pregledom nad novo strokovno literaturo. Čeprav ni delal univerzitetne kariere, je težko najti diplomsko ali doktorsko delo o koroških Slovencih, ne da bi pri njegovem nastajanju tako ali drugače sodeloval tudi Gustl in/ali SZI.

Po več selitvah je zadnja leta sedež SZI v celovškem Mladinskem domu, za katerega gradnjo je Malle skrbel; od 1991 je tudi predsednik Slovenskega šolskega društva. Ne smemo spregledati tudi njegovega uredniškega dela pri *Naših razgledih* in *Enciklopediji Slovenije*. Še vedno pa je član uredniškega odbora naših *Razprav in gradiva - Treatises and Documents*, v katerih je objavil več razprav, kar velja tudi za predhodno številko. Tako tudi iz »sebičnih« razlogov našemu jubilarantu želimo še mnogo zdravih in plodnih let ter nadaljnega prijateljstva z nami!

Janez Stergar

Seznam avtorjev:

1. Bojan Brezigar, Primorski dnevnik, Trst, Ulica Montecchi 6, Italija
direktor@primorski.it
2. Dr. Boris Jesih, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
boris.jesih@guest.arnes.si
3. Dr. Marija Jurić Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
juric.pahor@libero.it
4. Dr. Matjaž Klemencič, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000, Ljubljana, Erjavčeva 26/ Univerza v Mariboru
matjaz.klemencic@siol.net
5. Dr. Vera Klopčič, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
vera.klopacic@guest.arnes.si
6. Dr. Miran Komac, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26.
miran.komac@guest.arnes.si
7. Dr. Attila Kovács, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
attila.kovacs@guest.arnes.si
8. Dr. Samo Kristen, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
samo.kristen@guest.arnes.si
9. Dr. Boris Krivokapič, Institut za uporedno pravo, Beograd, Srbija in Črna Gora
bkrivokapic@icl.org.yu
10. Sonja Kurinčič Mikuš, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000, Ljubljana, Erjavčeva 26
sonja.kurincic@inv.si
11. Dr. Avguštin Malle, Slovenski znanstveni institut Celovec, A 9020, Klagenfurt Celovec
malle9at@yahoo.de
12. Felicita Medved, Stockholm University, Švedska
medvedfelicita@hotmail.com
13. Dr. Katalin Munda Hirnök, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
katalin.munda@guest.arnes
14. Dr. Mária Mohos, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs, Ifjúság útja 6
majdanj@index.hu

15. Dr. Sonja Novak Lukanovič, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
sonja.novak@guest.arnes.si
16. Dr. Albert F. Reiterer, Raimundgasse 6/13+14, A-1020 Wien
albert.f.reiterer@univie.ac.at
17. Dr. Hannah Starman, Institutum studiorum humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana, SLO, 1000 Ljubljana, Breg 12
hannah@ish.si
18. Janez Stergar, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
janez.stergar@guest.arnes.si
19. Dr. Filip Tunjič, Ministrstvo za obrambo, SLO 1000 Ljubljana
filip.tunjic@mors.si
20. Nada Vilhar, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
nada.vilhar@guest.arnes.si
21. Mag. Natalija Vrečer, SLO 1000 Ljubljana, Trubarjeva 76
natalija.vrecer@guest.arnes.si
22. Mag. Marko Zajc, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
marko.zajc@guest.arnes.si
23. Dr. Jernej Zupančič, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26/Filozofska fakulteta, SLO 1000, Aškerčeva 2.
jernej.zupančič@guest.arnes.si
24. Dr. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO 1000, Ljubljana, Erjavčeva 26
mitja.zagar@guest.arnes.si